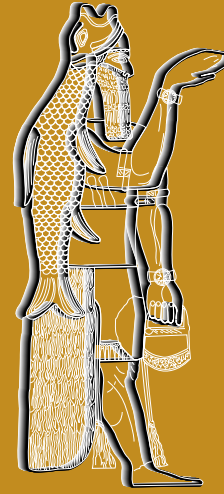

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 2
SAYI / ISSUE: 2
EYLÜL / SEPTEMBER 2020

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 2 SAYI / ISSUE: 2 EYLÜL / SEPTEMBER 2020

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Okay PEKŞEN

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2
Sayı / Issue: 2

Eylül / September 2020 – Samsun / TURKEY

Oannes Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Oannes Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Oannes Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Oannes is an international peer-reviewed journal and published twice a year in March and September. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Oannes. The Oannes has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Oannes. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 - Samsun*

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)

Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)

Assist. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun / Türkiye

Assist. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Tel: GSM +90 532 561 07 37

E-Mail: oannesjournal@gmail.com

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Sahibi / Owner

Assist. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)

Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)

Assist. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Assist. Prof. Mustafa Edip ÇELİK (Ph.D.)

Sekreterva / Secretarial

Alaaddin KALAYCI

Kadriye Leyla GÖKŐEN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Ercüment YILDIRIM - Okay PEKŞEN

Dizgi / Typesetting

Assist. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 - Samsun

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Cahit GÜNBATTI (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Prof. Klaas R. VEENHOF (Ph.D.) – University of Copenhagen / DENMARK
Prof. Salih ÇEÇEN (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Prof. Lolita NIKOLOVA (Ph.D.) – Open Global Research Academy / USA
Prof. Ekrem MEMİŞ (Ph.D.) – Sinop University / TURKEY
Prof. Sebahattin BAYRAM (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Prof. İlhami DURMUŞ (Ph.D.) – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Jan Gerrit DERCKSEN (Ph.D.) – Leiden University / NETHERLANDS
Prof. Hasan BAHAR (Ph.D.) – Selçuk University / TURKEY
Prof. Turgut YİĞİT (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Prof. Muzaffer DEMİR (Ph.D.) – Muğla Sıtkı Koçman University / TURKEY
Prof. Hasan Ali ŞAHİN (Ph.D.) – Erciyes University / TURKEY
Prof. Vygantas VAREIKIS (Ph.D.) – Klaipeda University / LITHUANIA
Prof. Süleyman ÇİĞDEM (Ph.D.) – Atatürk University / TURKEY
Prof. İrfan ALBAYRAK (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Prof. Mehmet IŞIKLI (Ph.D.) – Atatürk University / TURKEY
Prof. Yusuf KILIÇ (Ph.D.) – Pamukkale University / TURKEY
Prof. Esmâ REYHAN (Ph.D.) – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Hüseyin ÜRETEN (Ph.D.) – Aydın Adnan Menderes University / TURKEY
Prof. Veli ÜNSAL (Ph.D.) – Kırşehir Ahi Evran University / TURKEY
Prof. Reyhan KÖRPE (Ph.D.) – Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Prof. Hülya BOYANA (Ph.D.) – Ankara University / TURKEY
Assoc. Prof. Fatih Mehmet BERK (Ph.D.) – Necmettin Erbakan University / TURKEY
Assoc. Prof. Tønnes BEKKER-NIELSEN (Ph.D.) – University of Southern Denmark / DENMARK
Assoc. Prof. Erkan İZNİK (Ph.D.) – Anadolu University / TURKEY
Assoc. Prof. Esmâ ÖZ KİRİŞ (Ph.D.) – Ankara Yıldırım Beyazıt University / TURKEY
Assoc. Prof. Yasin TOPALOĞLU (Ph.D.) – Atatürk University / TURKEY
Assoc. Prof. Nurgül YILDIRIM (Ph.D.) – Hatay Mustafa Kemal University / TURKEY
Assist. Prof. Osman EMİR (Ph.D.) – Karadeniz Technical University / TURKEY
Assist. Prof. Ebru MANDACI (Ph.D.) – Bitlis Eren University / TURKEY

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun*

Temsilcilikler / Country Representatives

Dr. Roman KODET – University of West Bohemia, CZECH REPUBLIC

Dr. Jaroslav VALKOUN – Charles University, CZECH REPUBLIC

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun

Sayının Hakemleri / Referees of the Issue

- Prof. Ekrem MEMİŞ (Ph.D.) – Sinop University / Turkey
Prof. Mihriban ÖZBAŞARAN (Ph.D.) – İstanbul University / Turkey
Prof. Hasan BAHAR (Ph.D.) – Selçuk University / Turkey
Prof. Turgut YİĞİT (Ph.D.) – Ankara University / Turkey
Prof. Muzaffer DEMİR (Ph.D.) – Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Metin KARTAL (Ph.D.) – Ankara University / Turkey
Prof. Yusuf KILIÇ (Ph.D.) – Pamukkale University / Turkey
Prof. Hasan Ali ŞAHİN (Ph.D.) – Erciyes University / Turkey
Prof. Mehmet KURT (Ph.D.) – Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Hüseyin ÜRETEN (Ph.D.) – Aydın Adnan Menderes University / Turkey
Prof. Veli ÜNSAL (Ph.D.) – Kırşehir Ahi Evran University / Turkey
Assoc. Prof. Esmâ ÖZ KİRİŞ (Ph.D.) – Ankara Yıldırım Beyazıt University / Turkey
Assoc. Prof. Yasin TOPALOĞLU (Ph.D.) – Atatürk University / Turkey
Assoc. Prof. Nurgül YILDIRIM (Ph.D.) – Hatay Mustafa Kemal University / Turkey
Assoc. Prof. Akın TEMÜR (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Turkey
Assoc. Prof. Serkan DEMİREL (Ph.D.) – Karadeniz Technical University / Turkey
Assist. Prof. Ebru MANDACI (Ph.D.) – Bitlis Eren University / Turkey
Assist. Prof. Osman EMİR – Karadeniz Technical University / Turkey
Assist. Prof. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ (Ph.D.) – Selçuk University / Turkey
Assist. Prof. Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ (Ph.D.) – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University / Turkey
Assist. Prof. Fevziye EKER (Ph.D.) – Ordu University / Turkey
Assist. Prof. Ahmet AKŞAR (Ph.D.) – Ondokuz Mayıs University / Turkey
Dr. Koray TOPTAŞ – Gazi University / Turkey
Dr. Ömer KAHYA – Ankara University / Turkey

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, September 2020 - Samsun

EDİTÖRLERDEN

Kıymetli meslektaşlarımız,

Eskiçağ Tarihi ve arkeoloji alanlarında çalışan akademisyen ve araştırmacılar için ortak bir yayın alanı olan OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, iki yıldan beri yayın hayatına devam etmekte olup, 4. sayısını siz okurlarımız ile buluşmuş olmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Bir önceki sayımızı, o dönemde insanlık üzerindeki etkisini tam olarak anlayamadığımız Covid -19 salgınının başlangıç günlerinde çıkarmıştık. Aradan geçen altı ay içerisinde ise dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de biz yeni bir yaşam biçimine adapte olmaya uğraş vermekteyiz. Bu süre zarfında Türkiye’deki tüm akademisyenler gibi biz de yıllardan beri yüz yüze anlatmaya alışmış olduğumuz dersleri, kameraların önünde gerçekleştirdik. Başlangıçta sıra dışı bir deneyim olan bu durumu, insan doğasının esnekliğinin bir gereği olarak, hızla kabullendik. Sonrasında sınavlarımızı online yapmak zorunda kaldık ki bu durumun hem öğrencilerimiz hem de bizim için çok verimli olmadığını gördük. Elimizdeki teknolojik araçlar ve internet ile insanlara seslerimizi ve görüntümüzü ulaştırmak mümkün olsa dahi eğitimin sosyal paylaşım yönünün ne kadar önemli olduğunu bir kez daha anladık. Yine de birçok akademisyen ve araştırmacının günlük hayatın sıkıcı rutinlerinden geriye kalan boş zamanlarında, salgın döneminde ofise dönüştürdüğü evlerinde çalışmalarına devam ettiğinden eminiz.

İnternet üzerinden iletişim araçları sayesinde gerçekleştirdiğimiz bu online yaşamın, temellerinin ise yazının icadı ile atıldığını hatırlamak gerekmektedir. Yazının icadı ile başlayan tarih boyunca bütün keşif ve buluşların temel aracı yazı olmuştur. İnsanlık sesini ulaştıracağı birkaç adımlık mesafenin ötesine geçmiş ve binyıllar ötesinden günümüze ses verir olmuştur. Bugün önümüzdeki bilgisayarlara elimizdeki cep telefonlarına rağmen hepimizin masasında hala yazı araçları bulunmaktadır. Bu açıdan modern insan geleceğe bakmak eğiliminde olsa dahi bizce, eskiçağ tarihçileri ve arkeologlar, modern olan her şeyin kökenini anlamak ve anlatmak gayretinde olmalıdırlar.

Dergimizin 4. sayında akademisyen ve araştırmacılara ait 9 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin yazarlarına ve özellikle de kıymetli zamanlarını ayırarak hakemlik yapmış olan meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere sağlıklı ve bilimle kalın...

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 - Samsun

FROM EDITORS

Dear colleagues,

OANNES - International Journal of Ancient History Studies, which is a common publication area for academicians and researchers working in the fields of Ancient History and Archeology, has been published for two years and we are happy to meet our readers with its 4th issue.

We published our previous issue in the beginning days of the Covid -19 epidemic, which we could not fully understand at that time. In the intervening six months in Turkey as it is anywhere in the world in which we are supplying deal to adapt to a new way of life. During this time like all academics such as in Turkey we also have performed the lessons in front of the cameras which we have become accustomed to explain face to face over the years. We quickly accepted this situation, which was an extraordinary experience at the beginning, as a requirement of human nature's flexibility. Then we had to do our exams online, which we found that this was not very efficient for both our students and us. Even if it is possible to convey our voices and images to people with the technological tools we have and the internet, we once again understood how important the social sharing aspect of education is. Still, we are sure that many academics and researchers continue to work in their homes, which they turned into offices during the epidemic, in their spare time from the boring routines of daily life.

It is necessary to remember that the foundations of this online life, which we realize thanks to the communication tools on the Internet, were laid with the invention of writing. Throughout history, starting with the invention of writing, writing has been the main tool of all discoveries and inventions. It has gone beyond a few steps to reach the human voice and has been giving voice to the present from millennia to the present. Today, we all still have writing tools on our desk, despite the computers and the mobile phones we have. In this respect, even if modern man tends to look to the future, we think ancient historians and archaeologists should strive to understand and explain the origin of everything modern.

There are 9 articles by academics and researchers in the 4th issue of our journal. We owe a debt of gratitude to the authors of these articles and especially to our colleagues who have spent their precious time refereeing. Stay with health and science and hope to see you in our next issue...

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 - Samsun*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfalar / Pages

Fatih Mehmet BERK

Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri / *Migration Phenomenon: Early Human Migrations in A Historical Perspective*..... **115 - 134**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Burak FALAY

Niğde-Melendiz Bölgesi'nin İnsan-Çevre Etkileşimi Bağlamında İskân Tarihi: Genel Bir Değerlendirme / *Settlement History of Niğde-Melendiz Region in the Context of Human-Environment Interaction: A General Review*..... **135 - 163**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Faruk AKYÜZ

Asur Belgelerinde Nehir Ordali / *River Ordeal in the Assyrian Documents* **165 - 177**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Veli ÜNSAL - Eda ZİNCİR

Güney Anadolu'nun (Adana, Antakya ve Mersin) En Erken İskân Tarihi Üzerine Bazı Gözlemler / *The Early Settlement History of Southern Anatolia (Adana, Antakya And Mersin)*..... **179 - 188**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Gamze İME

Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Yabancı Tüccarlar / *Foreign Traders in Anatolia During the Age of Assyrian Trade Colonies* **189 - 207**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Uğur Can TUTKAOĞLU

Babil Hukukunda Awilum, Muşkēnum ve Wardum / *Awilum, Muşkēnum and Wardum in Babylonian Law* **209 - 223**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / *International Journal of Ancient History*
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun

Kürşat BARDAKCI

Eski Anadolu'nun "Barbar" Halkı Kaşkaların, Çağdaşlarıyla (Hitit-Luvi) Karşılaştırmalı, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı / *The Comparative, Socio-Economic and Cultural Structure of Kaşkas the People the "Barbarian" of Ancient Anatolian, with Their Contemporaries (Hittite-Luwian)*..... **225 - 240**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Davut YİĞİTPAŞA - Osman ÖZTÜRK

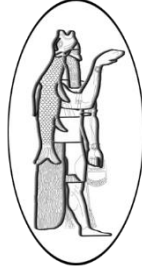
Yeni Verilerle Anadolu'da Pers Mimarisi Geleneği: Apadanalar / Pers Architecture Tradition In Anatolia With New Data: Apadanas **241 - 276**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Cemal YILMAZ

Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe / *Hatshepsut: A Queen Who Walking from Regent to the Pharaoh*..... **277 - 300**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 2, Sayı / Issue: 2, Eylül / September 2020 – Samsun

GÖÇ FENOMENİ: TARİHSEL PERSPEKTİF BAĞLAMINDA İLK İNSAN
GÖÇLERİ
*MIGRATION PHENOMENON: EARLY HUMAN MIGRATIONS IN A
HISTORICAL PERSPECTIVE*

Fatih Mehmet BERK

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
*Assoc. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department
of History*

fatihberk@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4176-1781

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **26.05.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **29.07.2020**
Sayfa-Pages : **115 – 134.**

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: BERK, Fatih Mehmet, “Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 115 – 134.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

115 – 134

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GÖÇ FENOMENİ: TARİHSEL PERSPEKTİF BAĞLAMINDA İLK İNSAN GÖÇLERİ MIGRATION PHENOMENON: EARLY HUMAN MIGRATIONS IN A HISTORICAL PERSPECTIVE

Fatih Mehmet BERK

Öz

Yürüme becerisini geliştiren insanoğlu ulaşım menzilini sürekli artırarak mobilize bir varlığa dönüşmüş ve bu sayede kültürel, ekonomik ve sosyal değişim yayılmış ve farklı toplumlar tarafından geliştirilen ve paylaşılan bir medeniyet birikimi ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu, göçmenlerin torunlarıdır. Göç fenomeni, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Göç, tarihi şekillendiren temel unsurlardan birisi olarak tarihte yerini almıştır. Tarih, göç ile başlamış ve göç ile iç içe olma geleneğini sürdürmeye devam etmektedir. Tarımın, ticaretin, dinlerin vb. onlarca tarihsel dinamiğin yayılımında göç tetikleyici bir unsur olmuştur. Göç, evrenselliğin yolunu açmıştır.

Çalışmamızda pek çok farklı disiplin konusu tarafından araştırılan göç konusunu tarihsel perspektif bağlamında tarih öncesi dönemde yer alan iki temel göç hareketini incelemeye çalıştık. İlk olarak 2 ile 1.5 milyon yıl önce Afrika çıkışlı “Büyük Göç” hareketini ve devamında 100.000 yıl önce Homo sapiens tarafından kuzey bölgelere kadar uzanan göç hareketini inceledik. İncelediğimiz ikinci safha ise MÖ. 12.000’lerde Holosen Çağ’da yaşanan iklimsel değişiklikler sonucu oluşan bir dönem kapsar. Bu dönem yerleşik, hayat, tarım ve hayvancılık gibi pek çok yeni adımın Mezopotamya’da atıldığı bir dönemdir. Bu göç hareketi “Neolitik Göç”

Abstract

Human Beings have developed his walking ability without stopping and increased his access target and converted into a mobile creature. After completing this process, cultural, economic and social transformation was spread across the world and a civilization was emerged that has been improved and shared by various societies. Human beings are descendants from immigrants. The phenomenon of migration is an integral part of human history. Migration has taken its place in history as one of the main elements that shaped the history. History began with migration and still continues its tradition to be associated with migration. Migration has become a triggering device within the spread of numerous dynamics of history such as agriculture, trade and religions and so on. Migration has paved the way for universality.

The issue of migration has been studying in various disciplines. In our study, the issue of migration is studied in historical perspective. The two main migration movements in prehistory are analyzed. At first, we mention “Great Migration”, the migration movement, began from Africa 2 & 1.5 million years ago. Following this migration, Homo sapiens migration that began 100,000 years ago towards the northern region is studied. The second phase we examine covers the

olarak tanımlanmış ve Mezopotamya'da temeli atılan yenilikler batıya taşınmıştır.

Holocene Era (12.000 B.C.) in which climate changes were occurred. In this period many new steps were taken in Mesopotamia such as settlement, agriculture and animal husbandry. This migration is named as "Neolithic Migration" and through this movement the innovations were carried to the Western world.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Göç, Büyük Göç, Neolitik Göç.

Keywords: History, Migration, Great Migration, Neolithic Migration.

Giriş: "İlkin ayak vardı"

Fransız yazar Honoré de Balzac "İnsanoğlunun yeryüzünde ilk adımlarını attığı andan itibaren kimsenin neden yürüdüğünü, nasıl yürüdüğünü, yürümekle ne elde ettiği gibi soruların sorulmadığını ve bu soruların dünyayı meşgul eden tüm felsefi, psikolojik ve politik sistemler ile bağlantılı olduğunu ifade eder.¹

İnsan hareketinin temel modu yürümektir. Tarihin ilk anlarından itibaren yürüme eylemi ile insanoğlu bir arada olmuştur. İnsanoğlu yürüyerek dünyayı bir uçtan bir uca geçmiş, hayatı tecrübe edinmiş ve çevreyi tanımıştır. Yürüyerek çocuklarını taşımış, yaşlılara yardım etmiş, eşyalarını taşımış, hayvanları otlatmıştır. Benzer şekilde kaçmış, kovalamış, öldürmüş, avlamış, toplamış, yiyecek ve su aramış ve seyahat etmiştir.² Bu bağlamda yürümekle oluşan devinim insanoğlunun hayatı içinde tüm safhayı kuşatmış ve pek çok devinimi tetikleyici bir unsur olmuştur.

Yürümek, "anlam arayışında bir varlık" olan insanoğlunun³ dünyayı anlamlı kılma yetisinin kaynağıdır. İnsanoğlunun yürüyüşü anlamlıdır, çünkü anlaması, anlamlandırması ve hayal etmesi, bedeninin *ileri, geri, aşağı, yukarı, geleceğe ve geçmişe doğru hareket etmesine* borçludur. Yürümek, yıkıcı ve devrimci bir harekettir. Bu özelliği kazandıran ise *anlık, temel ve insansı* bir hareket olmasına bağlıdır. Yürümekle, dış dünyanın farkına varıp, "anima mundi" yani "dünyanın ruhunu" iyi ve kötü yönleriyle kavrarız. Yürüyüşle birlikte kültürel algılara ve inançlara kapı aralarız. Yürüme eylemi aracılığıyla gerçekleştirdiğimiz *görme, ölçme, okuma ve yaşadığın çevre ile hemhal olma* (sighting, measuring, reading, and merging) eylemleri medeniyet inşa sürecinde kazanım sağlayan süreçlerdir. Yürüyerek çevremizi algılar ve *görme* şansına sahip oluruz. İnsanoğlu yine yürüme aracılığıyla ulaştığı toprakları, elde ettiği nesnelere *ölçmeye* çalışmıştır. İnsanoğlunun yürüyüş ile gezdiği ve gördüğü yerler aslında okunmayı ve yorumlanmayı bekleyen birer hikâyedir. Yürüyerek insanoğlu gördüğü yerleri okuyup medeniyet yolunda ilerlemiştir.

¹ Amato, 2004: 1.

² Amato, 2004: 19.

³ Armstong, 2014: 7.

Yürüdükçe *gören, ölçen ve okuyan* insanoğlu akletme yetisi ile etrafında gördüklerini *birleştirmiş ve anlamlandırmaya çalışmıştır*.⁴

Yürüme eylemi tarih öncesi dönemde pek çok açıdan ilerleme kaydetti. Dünyaya ilk ayak basma, ilk göçlerden ve MÖ 10.000’lerde meydana gelen tarım devrimi ve yerleşik hayat sürecine kadar pek çok aşama kaydetti. Indus, Dicle, Fırat ve Nil Nehri kenarlarında kurulan medeniyetler ve bu medeniyetlerin kendine özgü karakteristikleri (örneğin avcı toplayıcılıktan tarıma geçiş, yük hayvanlarının evcilleştirilmesi, göçebelikten yerleşik hayata geçiş, yıllık ürün, araç gereç yapımı, tekerin kullanımı, nehir yolu kullanımı, yolların tespiti) insan yürüyüşünde derin değişimlere neden oldular. Yaşanan bu devrimsel değişim ilk sınıf ayrımını doğurdu: Bir tarafta oturan, emreden ve ürünleri teslim alan yönetici sınıf, diğer tarafta ise yürüyen, taşıyan, çalışan, savaşan ve yürüyerek hizmet eden bir sınıf. Antropolog Marvin Harris “İlkin ayak vardı” diyerek yürümenin insan gelişiminde ne kadar önemli basamak olduğunun altını çizer. Evrimsel biyolog ve antropolog J. Noble Wilford ise dik duruş ve iyi ayak üzerinde yürümek olan bipedalizmin insanlığın gelişim sürecinde önemli bir dönem olduğunun altını çizer.⁵

Yürüme eylemi içerisinde olan insanoğlu doğal olarak yollar inşa etmek zorunda kaldı. Tarihin ilk evrelerinde yürüme ile iç içe olmanın oluşturduğu olgu “İlkin ayak vardı” sözü devamında doğal olarak yolların inşa edilmesi “İlkin yol vardı” sözünü doğurdu. Yol, insanı harekete geçiren temel unsurlardan birisidir. Yol, günümüzde geldiğimiz medeniyet aşamasında yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımızda durmaktadır. Medeniyetin atardamarı olan yollardan insanı insan yapan her şey akmaktadır.⁶

İnsan türünün ilk örnekleri de dünyaya yayılım sürecinde iklimsel ve teknolojik değişimlerin öncülüğünde dünya geneline yayılmışlardır. “Out of Afrika” adı verilen bir modele göre Homo erectusun göçü 2 ile 1.5 milyon yıl önce gerçekleşmiştir. Homo erectusun bu göçünü takiben yıllar sonra Homo sapiensin 100.000-50.000 yıl önce gerçekleşen göçü gerçekleşmiştir.

MÖ 10.000’lerden itibaren buzulların çekilmesini takiben insanoğlu ilk yollar olan patikalardan yürümeye başlamış ve günümüzde iskân ettiği coğrafyaya doğru hareket etmiştir. MÖ 9000’lerde tarım toplumları ortaya çıkmaya başlamış ve MÖ 8000’lerde iklimde görülen stabilizasyon ve elde edilen birikim, düzenli hayvan göçlerine ve insanların geniş alanda seyahat etmesine olanak sağlamıştır.⁷

İlk patikalar, hayvanların su ve gıda temini için kullandığı alanlardır. Hayvanlar, itme ve ayakları ile ezme becerileri ilk patikaların oluşumuna neden olmuştur. Hayvanların yol inşa etme kabiliyetleri yoktur. Diğer taraftan insanoğlu yol inşa edebilen bir varlıktır. Fakat yol inşa edebilmesi için organize olabilmesi ve teşvik edilmesi gerekir. İnşa edilen yollar, gelişen medeniyetin oluşturduğu ekonomik ve sosyal baskı neticesinde oluşmuştur. İlk başlarda yiyecek ve gıdanın bulunduğu alana inşa edilen lokal olan yollar

⁴ Ben, 2004: 5-9.

⁵ Amato, 2004: 20.

⁶ Jacobson, 1940: 6-7.

⁷ Lay, 1992: 7.

zamanla yerel olmaktan çıkmış, dağlardan, nehirlerden ve bataklıklar içerisinden genişleyerek farklı bir konum kazanmıştır.⁸

Yol, medeniyetin en somut göstergesidir. Yol, medeniyetin *doğu, batı, kuzey ve güney* yönlerinde gelişmesine vasıta olan bir ulaşım hizmetidir. Yollar, sosyal yaşamın alt yapısını oluşturur. Farklı medeniyetlere açılan kapıdır. Tarihin ilk dönemlerinde *İpek Yolu, Baharat Yolu, Kral Yolu* gibi yollar medeniyetlerin gelişimine damga vurmuştur. Bu kadim ticari yolların Müslümanların eline geçmesiyle birlikte Avrupa toplumu yeni arayışlara girmiştir. Pusula ve matbaanın bulunması, okyanusları geçmek için güçlü gemilerin yapılması sonucu yeni yerler keşfedilmiş ve tarihte “Coğrafi Keşifler” olarak yerini almıştır. Bu bağlamda Coğrafi Keşifler sonucu oluşan yeni dünya düzeni de varlığını başta deniz rotaları olmak üzere yollara borçludur. Atın evcilleştirilip insan tarafından vasıta olarak kullanılması ve tekerleğin keşfi de yol ve medeniyet ilişkisinde önemli dönemlerdir. Yola egemen olan ticarete egemen olmuştur. Ticaret dünyasında söz sahibi olan uygarlıklar da medeniyet alanında elde ettiği kazanımlarla dünyaya hâkim olmuştur.

Tarihsel Açıdan İnsan Göçleri

İnsan göçünü tam olarak anlayabilmek için tek bir disiplin yeterli değildir. *Arkeoloji, antropoloji, genetik, sosyoloji, coğrafya, siyaset, hukuk, dilbilimi, paleontoloji, istatistik, ekonomi, tarih* vb. pek çok disiplin tarafından incelenmeyi gerektirir. Çok farklı disiplinler tarafından çalışıldığı için göç tanımı üzerinde ortak bir görüş yoktur.⁹ Göç, bir insan davranışıdır. Bireylerin ya da grupların geçici ya da sürekli kalmak amacıyla bir yerden başka bir yere yapmış oldukları mekânsal hareketlerdir.¹⁰ İnsan; coğrafya ve ekoloji izin verdiği müddetçe göçmen türü bir varlıktır.¹¹

İnsanoğlu yerinde duramayan bir varlıktır. Sabit mekân ve yerleşik hayata uygarlığın bir aşamasında geçmiş olmasına rağmen yine de merakından, coğrafya ve iklim vb. zorunluluklardan dolayı gelişmek adına yeni yerler görmek istemiştir.¹²Gezip, görmek ve gördüklerini algılamak kültürel anlamda yeni gelişimleri başlatır.¹³

İnsanoğlu, göçmenlerin torunlarıdır. Göç fenomeni, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanlık tarihi büyük göçlerle şekillenmiştir. Bu bağlamda Afrika'dan göç ile dünyaya yayılan insanların ataları göz önüne alınarak tarih göç ile başladı ifadesi çok rahat kullanılabilir. Göç ile başlayan tarih; teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile birlikte göç ile olan birlikteliğini sürdürmeye arttırarak devam etmiştir.

İnsanlık tarihi, aynı zamanda bir göç tarihidir. Günümüze kadar var olan genel göçler sekiz ana başlık halinde şu şekilde sıralayabiliriz¹⁴

-MÖ 70.000'lerde Homo Sapiens'in Afrika'dan dünyaya yayılımı.¹⁵

⁸ Lay, 1992: 7.

⁹ Clark, 2010: 192.

¹⁰ Klemenčić, 2007: 28.

¹¹ De Knijff, 2010: 39.

¹² Pooley, 2017: 3.

¹³ Bücher, 1907: 347.

¹⁴ Harzig - Hoerder, 2009: 6.

-MÖ 15.000-5000 arası meydana gelen erken yerleşik tarım toplumu dönemi göçleri.

-Şehirleşme döneminde meydana gelen Mezopotamya, Mısır, Doğu Asya, Fenike, Helen ve Roma Dünyası göçleri.

-MÖ500-M.S.1500 yılları arası göçler.

-Dünyanın makro bölgelerinde 1400-1600 yılları arasında kültürel ve ticari göçler.

-1600-1800 yılları arası sömürgeci ülkeler ve sömürülen ülkeler arası göçler.

-19.yy. küresel göç hareketleri.

-20.yy. göçleri

Uygarlığın gelişim sürecinde göçebelik evrensel bir süreçtir.¹⁶Tarihsel süreç içinde yerleşik hayata geçmeden önce insanoğlunun göçebe olması ve göçebe ve avcı toplayıcı dönem içinde sürekli olarak mobilize olması insanoğlunun göç ile ne kadar iç içe olduğunun en somut göstergesidir. Yerleşik hayata geçtikten sonra da göç insanoğlunu hayatından çıkmamış, *ekonomik, politik, kültürel* vb. pek çok nedenden dolayı göç etmeye devam etmiştir. Diğer türlerin başaramadığı bir başarıyı yakalayan avcı toplayıcı insan grupları kısa sürede tüm kıtalara yayılmışlardır. İnsanoğlu, hayvanlara göre korumasız olan vücudunu elbise ve evi icat ederek çözerek coğrafi ve iklimsel bariyerleri kırmış ve göçün önündeki engelleri aşmıştır.¹⁷Göçebe bir karakteri olan avcı toplayıcılıktan yerleşik hayata geçiş kural olmaktan çok bir istisnadır¹⁸ ve yerleşik hayat dominant bir unsur olsa da göç etme özelliği itici ve çekici özellikler aracılığıyla devam etmektedir.

Tarih boyunca atılan her kültürel adım yeni bir göçün başlangıcı vasıtasıyla olmuştur. *İlkel tarımın başlangıcı göçebe toplumlardır, ticaretin ilk safhası göçmenlerin başlattığı ticarettir, tarım haricinde ortaya çıkan özel zanaatkarlar, gezginler olmuştur. Dinlerin kurucuları, ilk şairler, ilk felsefeciler ve müzisyenler ve dönemlerin büyük aktörleri hepsi gezginlerden oluşmuştur.*¹⁹

Göçmenlerin etkisi ilk dönemle sınırlı kalmamış, kültürel değişimlerle birlikte var olmaya devam etmiştir. Uzun dönemde insanların ırksal karakterinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Griffith Taylor, etnoloji biliminin temel öğretisini olan *karışık ırkların* bir istisna değil, bir nizam olduğunu söyler. Yapılan araştırmalarda her ulus bir karışım sürecine maruz kalmıştır. Bu karışım sürecine bilim insanları “tarihsel hareketler” adını vermiştir.²⁰

Her toplumun tarihinde iki unsur oldukça önemlidir: *Birincisi toplumun etnik yapısı, ikincisi ise gerek savunma ve gerekse genişleme amaçlı yapmış*

¹⁵ Tarih öncesi dönem tarihlendirmelerinde farklılar olabilmektedir. Bu alıntı yapılan kaynaklara bağlı kalındığı için ortaya çıkan bir sonuçtur. Tarih öncesi ilk göçleri başka kaynaklarda 2-1.5 milyon öncesi Homo erectus ile başlatanlar da vardır.

¹⁶ Bücher, 1907: 345.

¹⁷ McNeill, 1984:1.

¹⁸ De Knijff, 2010: 39.

¹⁹ Bücher, 1907: 346.

²⁰ Park, 1928: 883.

oldukları savaşlar. Bu iki unsur da tarihsel hareketliliğe dayanmaktadır. “Tarihsel hareket” adı verilen bu süreç göstermektedir ki tarih öncesi dönemin önemli bir kısmı bu göçebe toplumlar tarafından oluşturulmuştur.²¹

Oppenheim’in devlet teorisi de göçebe toplumların yerleşik toplumlar üzerinde egemenlik kurması bağlamında olduğu için tarihsel süreç içinde göçebeliliğin gücünü anlamak açısından önemlidir. Devlet teorisi düşünceleri bağlamında fetihçi teorisyen olarak bilinen Oppenheim, devletlerin kuruluşunu göçebe toplumların yerleşik toplumlara üstünlüğü sonucu oluştuğunu iddia eder.²² Benzer düşünceyi yıllar önce Efesli felsefeci Herakletios (MÖ 535-475) “Savaş, her şeyin babasıdır ve her şeyin kralıdır; bazılarını Tanrı, bazılarını insan yaptı, bazılarını bağımlı, bazılarını özgür kıldı” diyerek ifade etmiş²³ ve göç ederek, fethederek, istila ederek elde edilen aşamanın uygarlık tarihindeki izdüşümünü yansıtmıştır. Bu öngörüye göre *savaş, göç, fetih, istila* bu bağlamda ilk aşamada yıkıcı bir unsur olarak görülse bile yapıcı bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Göç, o derece önemli bir olgudur ki devrim ile birlikte karşılaştırılarak uygarlık tarihindeki rolü anlatılır. Tartışmalı bir düşünce olsa da *her devrim, her entelektüel uyanış, her aydınlanma ve her rönesansın* arkasında tetikleyici bir unsur olarak yabancı kültür göçü, istilacı nüfus hareketlerinin olduğu iddia edilir.²⁴

Uygarlığın gelişim aşamasında göçlerin öneminin altını çizenler benzer yaklaşıma savaş da dâhil ederler. T.Waitz’e göre uygarlığı harekete geçiren iki kaldıraç vardır: Birincisi coğrafi şartlardan dolayı meydana gelen *göçler*, diğeri ise *savaşlar*. Göçlerin tarihte önemli rol oynaması kültürler arası yaşanan karşılıklı etkileşimdir. Ki bu savaş ve ardından oluşan göç sonrası etkileşim, barış zamanında nadiren olur ve ikincildir. Göç, uygarlığın faileri arasında yer alır ve göçler genelde çok nadir olarak barış zamanında meydana gelir. Bu tanımla aynı zamanda “savaş” olgusuna da yer açılmış olur. İlk toplumlarda toplumların birbirleri ile düşmanca davranışları yaygındır. Güvensizlik, kıskançlık, özel ürünlere sahip olma isteği vardır. Bu dönemde yapılan durmak bilmeyen savaşlar toplumların ilerlemesini engellemesine rağmen bir taraftan da toplumların fiziksel durgunluğunu atarak harekete geçirir. Savaş, hiç şüphesiz tüm hırsları tetikler ve toplumlarda önemli bir adımın atılmasına neden olur. Savaşta elde edilen itaat kültürü, sonrasında oluşan toplumun inşasında da önemli rol oynar. Savaşların ilk sonucu olarak da toplumlar arası mutabakat sonucu elde edilen düzenli ilişkiler ortaya çıkar. Savaş, toplumların dostane ilişkilerinin temelini de atabilir. Diğer toplumlar ile karşılıklı ilişki kurmayan toplumların durağanlığı ve zihinsel uyuşukluğu kaçınılmazdır ve doğal olarak sosyal ve politik değişime kapalıdırlar. Barış savunucusu azizlerin aksine bu durağan toplumların imdadına savaş kurtarıcı bir melek gibi gelir, milli duyguları uyandırarak baskıları esnek hale getirir.²⁵ T.Waitz’in göç ve savaş temalı bu fikri göçün tüm negatif sonuçlarına ilave olarak olumlu yönlerinin de olabileceğini ortaya koyar. Diğer taraftan

²¹ Semple, 1911: 75.

²² Oppenheimer, 1984: 1-95.

²³ Russell, 2012:95.

²⁴ Park, 1928: 885.

²⁵ Waitz, 1863: 344-348.

T.Waitz'in görüşlerinin aksine Gobineau ve Serres gibi pek çok bilim insanı göç ve savaşın oluşturduğu iletişimin toplumların yıkımına neden olacağını iddia ederler.

İnsanoğlunu göçe iten ve çeken faktörler vardır. İten faktörler genel olarak çevresel ve iklimsel değişiklikler sonucu meydana gelir. *Çoraklık, kıtlıktan kaynaklanan sosyal problemler, nüfus artışı, savaşlar, hastalıklar, seller, güvenlik eksikliği ve dinsel baskılar* itici faktörler olarak sayılabilir. *İlman iklim, kaynak zenginliği, gıda bolluğu, toprak verimliliği, göçebe toplumlar için hayvan otlakları, iş olanakları, dinsel ve siyasi özgürlük vb. konular* ise göçü çeken faktörler olarak sıralanabilir. Göçlere tarih boyunca genelde tek bir neden değil, birkaç farklı²⁶ neden yol açmıştır.²⁷

İlk insanlar için göç; karakterlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. İlk insan toplumlarının avcı toplayıcı olması doğal olarak gıda ve su temininde hareket halinde olmalarını gerektiriyordu. Bundan dolayı da avlanmak ve balık tutmak için hayvanların takip ettiği patikaları takip etmişlerdir. İklim ise bir diğer unsur olarak avcı toplayıcı insanları göçe zorlamıştır. Tabiat ile iç içe olmak ve var olmak için mücadele etmek zorunda olmaları hareketli olmayı onlar için doğal bir durum haline getirmiştir.²⁸

İlk İnsan Göçleri

İnsan evrimi konusunda iki farklı model vardır. Çok bölgesel evrim modeli (multiregional model) ve Afrika kökenli (Out of Africa) model. Çok bölgesel evrim modeli günümüz insanı ve arkaik insan modeli arasında farklı bölgelerden bağlantı kurarken, Afrika kökenli model insanın kökenini Afrika'ya bağlar.²⁹ Konumuz ilk insan göçleri olması nedeniyle Afrika kökenli model ve Afrika çıkışlı "Büyük Göç" üzerinde ilk etapta durmaya çalışacağız.

Hominid olarak kabul edilen ilk insan fosilleri Miyosen Çağ'da (23 & 5 milyon yıl) Afrika'da bulunmuştur. "Sahelanthropus tchadensis" adı verilen 7 milyon yıl öncesine tarihlenen fosil, Afrika ülkesi Çad; "Orrorin tugenensis" adı verilen fosil, Kenya ve "Ardipithecus kadabba" adlı fosil ise Etiyopya'da bulunmuştur. Miyosen Çağ'ın devamı olan Pliyosen Çağ (5. 3-2.6 milyon yıl)'da ise "Ardipithecus ramidus" adı verilen yeni bir tür Etiyopya'da Awash havzasında ve Kenya'da Lothagam ve Baringo havzalarında bulunmuştur. İlerleyen yıllarda ılıman iklim koşullarının da etkisiyle "Australopithecine" adı verilen yeni türler Güney Afrika'da görülmeye başlandı. Sterkfontein Mağarası, Makapansgat ve Taung bölgelerinde bulunan 3. 5& 2. 6 milyon yıl öncesine tarihlenen fosiller Güney Afrika'da bulunan fosil örnekleridir.³⁰ "Australopithecines" türünün devamı olarak Homo habilis, Homo erectus ve son olarak Homo sapiens ortaya çıkar. Fakat Homo sapiensin kökeni konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.³¹

²⁶ Göçü tetikleyici unsurlara *evlilik, iş teklifi, düşük maaş, emeklilik, iş değiştirme, iş kaybı, askerlik hizmeti, tıbbi tedavi, sosyal refah seviyesi vb.* ek madde eklenebilir. (Clark, 2010: 130.)

²⁷ Crawford - West, 2012: 65-66; Memiş - Bülbül, 2019:5.

²⁸ Klemenčić, 2007: 29.

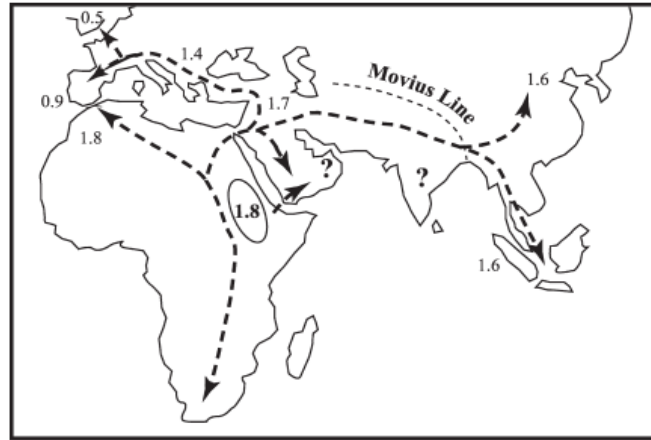
²⁹ Stringer, 1992: 217.

³⁰ Hertler - Bruch, vd., 2013: 70-72.

³¹ Mazoyer - Roudart, 2006: 36.

Afrika, pek çok araştırmacı tarafından günümüz insanının anatomik olarak kökeninin olduğu yerdir. Yaklaşık olarak 5 ile 3 milyon yıl öncesine tarihlenen ilk insansı varlıklar olan Hominidlerin kökeni olarak Afrika kıtası gösterilir. Bipedalizm yani iki ayak üzerinde yürüme becerisini kazanan hominidler Afrika'dan Avrasya'ya doğru daha ılıman ve tropikal bölgelere yaklaşık 2 ile 1.5 milyon yıl önce göç etmeye başlamışlardır. Benzer göçün daha ileri safhasını ise 100.000 yıl önce Homo sapiens daha da ileri taşıyarak soğuk bölgelere kadar gerçekleştirmiştir. 10.000 yıl önce ise bu avcı toplayıcılar tarafından mesken edinilen bu tropikal ve ılıman bölgeler tarım toplumları göçü ile karşı karşıya kalmıştır.³²Homo sapiens'in bu göçü ile Neanderthal ırkı da tarihe karışacaktır.³³

1.5 milyon yıl önce ateşi kontrollü kullanmayı bilen Homo erectus ortaya çıkmıştır. Homo erectus'a ait fosiller 1.5 milyon ile yarım milyon yıl öncesi arasında Afrika, Avrupa ve Asya'da bulundu.³⁴ Homo erectus, Afrika'yı terk ederek dünyanın diğer geri kalan bölgelerine yerleşen ilk grup olarak bilinir (Şekil 1). Homo erectus'un yolculuğu 1.600.000 yıl önce Endonezya'daki Java Adasına ve Çin'in kuzeyine ve sonraki yıllarda Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Geç Pliyosen Çağ'da kuzey yarım kürede başlayan buzullaşma sonucu ortaya çıkan iklimsel değişiklikler ve otlakların ortaya çıkışı Hominid türlerin göçüne etki etmiştir.³⁵ Çin'deki en eski hominid kalıntıları Shaanxi eyaletindeki Lantian bölgesinde Gongwangling ve Chenjiawo'da bulunanlardır.³⁶

Şekil 1. Homo erectus'ın 1.800.000 yıl önce Güney ve Doğu Afrika'dan dünyaya yayılımı. (Dennel, 2010: 8).

MÖ250.000-130.000 ortaya çıkan Homo sapiens'in de (Şekil 2) Homo erectus gibi Afrika'dan göç ettiğini iddia eden bilim insanları vardır. Modern insanın atası olarak kabul gören Homo sapiens, Doğu ve Güney Afrika'da yaklaşık 200.000 yıl önce ortaya çıkar ve son 100.000 yılda da dünya geneline dağılır.³⁷"Out of Africa I" adı ile tanımlanan göç, 2 ile 1.5 milyon yıl önce

³² Bellwood, 2013: 59.

³³ Crawford - West, 2012: 66.

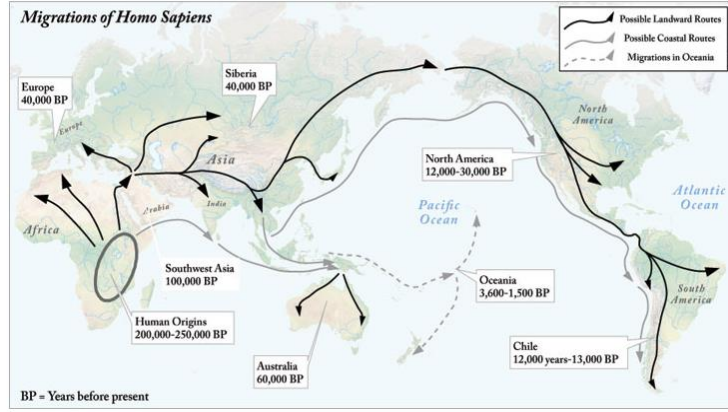
³⁴ Braidwood, 2008: 20-32.

³⁵ Dennel, 2010: 8-9.

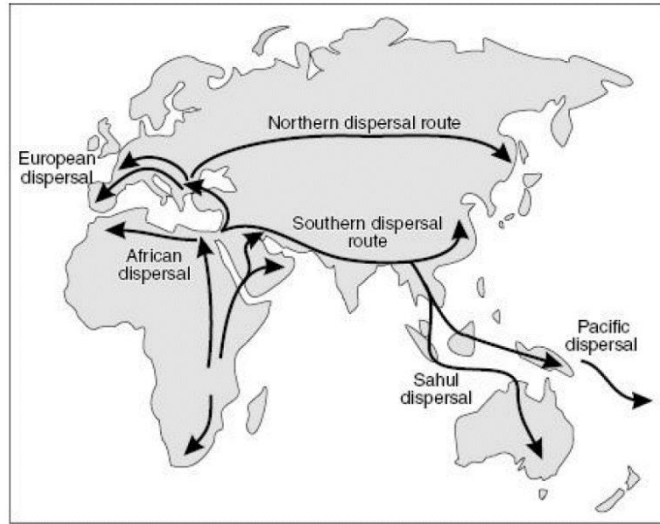
³⁶ Hertler - Bruch, vd., 2013: 81.

³⁷ Hiscock, 2013: 136.

arkeik insan göçlerini tanımlarken; “Out of Africa I-II” Homo Sapiens’in 100.000 yıl önceki göçlerini tanımlar. Bu göçün çıkış yollarından birisi Sinai Yarımadası üzerinden Orta Doğu ve Bab’ül Mendep Boğazı üzerinden Arap Yarımadasına doğru uzanır. Bu bölgeden ise Çanakkale Boğazı ve Tuna Nehri üzerinden ya da Akdeniz’in düz bölgelerinden Avrupa’ya; kuzey ve kuzeydoğu Asya’ya ise Karadeniz steplerinden ulaşılır.³⁸ Afrika’dan çıkan arkeik insan türünün dünyaya yayılım alanı için Şekil 3 görseli açıklayıcı mahiyettedir.

Şekil 2. Homo Sapiens’in olası kara, kıyı ve okyanus göç rotaları.
(whfua.history.ucla.edu /eras/era2.php).

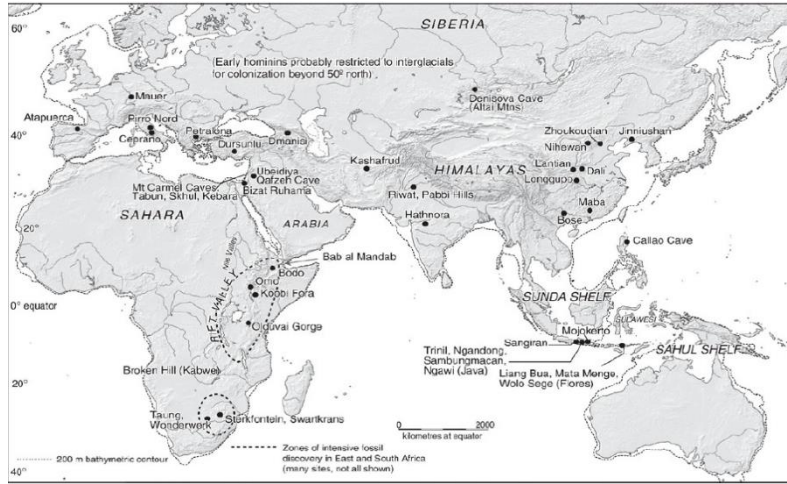
Şekil 3. Homo Sapiens’in Afrika’dan çıktıktan sonraki dağılım rotaları
(Hiscock, 2013: 138).

Bir diğer grup bilim insanı ise Homo sapiens’in ilk göçle Asya ve Avrupa’ya yayılan Homo erectus’tan dolayı dünyanın pek çok yerinde ortaya çıktığını iddia eder. Yani Homo sapiens ya Afrika kökenlidir ya da Afrika’dan göç eden Homo erectus’un devamı olarak Asya ve Avrupa’da ortaya çıkmıştır.

³⁸ Hiscock, 2013: 137.

Bu modelde farklı türlerin birleşmesi sonucu melez bir oluşum süreci vardır. “Çok bölgeli evrim” adı verilen modele göre Homo sapiens pek çok bölgeye yayılmış olan Homo erectus türlerinden evrimleşmiştir.³⁹ Bu modele göre Homo erectus Afrika’dan başlayan göç yolculuğu sonrası Avrupa ve Asya’ya ulaşmış ve Homo sapiens’in oluşumu bu coğrafyalarda gerçekleşmiştir.⁴⁰

Afrika’da bulunan ilk insan türleri *bipedal* yani iki ayaküstünde yürüyen varlıklardır. *Bipedalizm* yani *iki ayak üzerinde yürümek*, uygarlık tarihi ve göç olgusu bağlamında önemlidir. Çünkü artık insan yürüyen, atlayan ve uzun mesafelere yolculuk edebilen bir varlığa dönüşür ve insanlık göçünün tarihi de bu şekilde başlar. Kenya’da bulunan 1.6 milyon yıllık “Turkana Çocuğu” adı verilen Homo erectus türü fosil buna en somut örnektir. İnsan türlerinin Afrika’da evrildiği mekânlar (Şekil 4) özellikle 6000 km uzunluğundaki Büyük Rift Vadisi ve Güney Afrika’daki kireçtaşı mağaralardır. Büyük Rift Vadisi’nin coğrafi yapısı Homo erectus’un karakterize edilmesinde örneğin avlanma ve kendini koruma becerilerinde önemli rol oynamıştır⁴¹

Şekil 4. Pre-Neanderthal ve Pre-Sapiens’e ait fosillerin bulunduğu alanlar (Bellwood, 2013: 44).

Önceki hominidlerin tersine daha mobilize bir yaşam süren Homo erectus & Homo ergaster türleri Tanzania (Olduvai), Güney Afrika (Swartkrans) ve Afrika kıtası dışında Gürcistan’a (Dmanisi) kadar uzandılar. Avrasya’da 1.77 milyon yıl öncesine tarihlenen en eski hominid türleri Gürcistan Dmanisi’de bulunmuştur.⁴²

Afrika Göçü, tarihin en büyük insan seyahatidir. İlk insanların tabiatın önüne koyduğu nehir, çöl, dağ, orman, buz ve kar gibi engelleri kontrolü altına aldığı küresel bir girişimdir. Bu büyük göç, binlerce yıllık süreç içinde insanın zorlukları yenme ve becerikliliğinin bir kanıtıdır.⁴³ Hominid türleri, Afrika dışına göç edebilmeleri için bazı fiziksel ve kültürel becerileri elde etmişlerdir.

³⁹ Stringer, 1992: 217.

⁴⁰ Erlandson, 2010: 194.

⁴¹ Bellwood, 2013: 39-41.

⁴² Hertler - Bruch, vd., 2013: 77-79.

⁴³ Stringer - McKie, 1997: 147.

Göç edebilmek için *yanlarında taşıyabilecekleri aletleri icat etmeleri, nasıl yolculuk yapılacağını, ateşe hükmetmeyi öğrenmeleri* edindiği birkaç edinimden bazılarıdır. Göç sayesinde insanı kültürel anlamda modern kılan, diğer varlıklardan ayıran pek çok özellik örneğin *dil yani konuşma becerisi, sosyal organizasyonlar ve teknolojik yenilikler* ortaya çıkmıştır.⁴⁴

İnsan göçlerinin Afrika'dan dünyanın henüz iskan edilmemiş yerlerine yayılımı dünya çapında kültürel ve ekolojik etkiler yaratmıştır. Göçler uygarlık tarihinde hem yapıcı hem yıkıcı roller oynamıştır. Göçler sonucu yeni medeniyetler ortaya çıkmış, kimi medeniyetler göçlerle büyüyüp meydan okurken kimi medeniyetler ise göçler sonucu yıkılmıştır.⁴⁵

Neolitik Göçler: Tarımın Keşfi ve Yayılımı

Tarih öncesi dönem insan göçlerinin kayda değer bir bölümü de yerleşik hayata ve yazılı tarihe geçiş sürecinin yaşanacağı Pleistosen dönemi sonunda başlayan jeolojik çağın son aşaması olan yaklaşık olarak 12.000 yıl önce başlayan Holosen Çağ'da gerçekleşmiştir. Çünkü tarih boyunca iklimsel değişim ve teknolojik gelişmeler çevrenin kullanımı konusunda yeni süreçleri doğurmuştur ve bu dönemde yaşanan iklimsel değişim yeni hareketleri tetiklemiştir. Holosen Dönemi ile insanoğlu yerleşik hayata geçmeye başlar ve tarımla tanışır. Medeniyet ile ilişkilendirilen pek çok adım ile insanlık bu dönemde tanışır. Bu değişime ise *değişen iklim şartları, artan nüfus, ekonomik ve ekolojik faktörlerin yanı sıra sosyal ve düşünsel faktörler de* neden olmuştur.⁴⁶

Pleistosen Çağı (2.6 milyon-12.000) sonrası başlayan Holosen Dönemi 12.000 yıl öncesinden günümüze kadar gelen dönemi kapsar. Jeolojik Çağın son dönemi olan Holosen Çağ'da Taş Çağı aşamalarının (Paleolitik-Mezolitik-Neolitik) önemli bir halkası olan Neolitik Dönem (MÖ10.000-5500) karşımıza çıkar.

Buzul Çağı'nın uçsuz bucaksız dönemi boyunca insanoğlu doğa karşısında pasif bir süreç içinde kalmıştır. İnsanoğlu bu dönemde edilgen bir tavır içinde doğanın sunduğu imkânlarla ayakta kalmaya çalışmış ve bulduğu ile yetinmiştir. Buzul Çağı'nın hemen ardından çevresine egemen olan bir türe dönüşen insanlık bu dönem içinde devrimsel niteliklerde adımlar atmıştır. *Tarım, hayvancılık, yerleşik hayat vb. sosyal ve ekonomik gelişmelerin* Neolitik Dönem'de ortaya çıkmasından dolayı bu dönem "Neolitik Devrim" olarak adlandırılmıştır.⁴⁷

*Sosyal, ekonomik, teknik, politik ve diğer pek çok unsurun kökeni yazının keşfedilmediği Neolitik Dönem'de gerçekleşmiştir.*⁴⁸Neolitik Dönem, medeniyet tarihinin kırılma noktalarından birisidir. İnsanların avcılık ve toplayıcılık yerine besin üretimine, gezginci bir yaşamdan yerleşik yaşama geçtiği toplumun bütün kurumlarıyla yeniden biçimlendiği bir dönemi temsil eder. Bu dönemde ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik yapı gelişerek *çiftçi köy*

⁴⁴ Fisher, 2014: 2-3.

⁴⁵ Erlandson, 2010: 192.

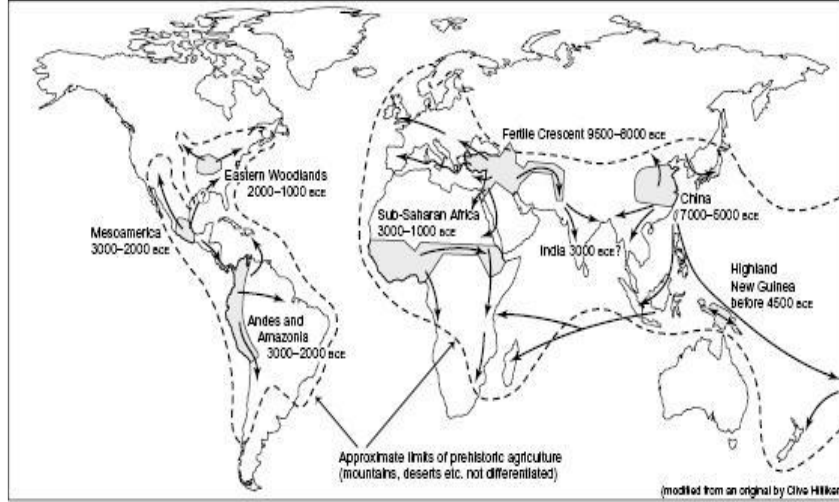
⁴⁶ Hodder, 2010: 2.

⁴⁷ Childe, 2007: 54; Memiş, 2019: 29-31.

⁴⁸ Derrida, 1997: 128.

*yaşantısı, kentleşme, devlet oluşumu, imparatorluklar yaratmış ve Endüstri Devrimi'ne kadar gelen düzenin temelini oluşturmuştur.*⁴⁹

Neolitik Dönem yerleşmeleri dünyanın pek çok yerinde farklı tarihlerde karşımıza çıkmıştır. (Şekil 5). Verimli Hilal olarak bilinen Mezopotamya'da Suriye, Filistin ve Levant bölgelerinde MÖ 9500-8000; Çin'in Sarı Nehir ve Yangtze nehrinin orta ve aşağı havzalarında MÖ 7000-5000'lerde ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Şekil 5. Tarımın ortaya çıktığı ilk merkezler ve dağılımı. (Bellwood, 2013: 231).

Tarımın keşfi, yerleşik hayata geçişe, gıda miktarının artmasına ve güvenli bir şekilde temin edilmesine sebebiyet verdi. Bu durum avcı toplayıcı toplumla kıyaslandığında daha fazla insanı gıda temin etmesine imkân sağladı ve dolayısıyla dünyada bir nüfus artışı meydana geldi. Tarım, *Mısır, Mezopotamya, Indus Vadisi, Çin, America ve Afrika'da kurulan ilk şehir medeniyetlerinin vazgeçilmez bir unsuru oldu.* Tarım ve hayvancılıkla başlayan üretim, *ticaret ve ekonomide satılacak ürün, pazarda satılacak mal, vergi ve haraç olarak verilecek meta* oluşumunu sağladı.⁵¹

Neolitik Dönem'de ortaya çıkan tarım devriminden sonra MÖ 10.000-5000 arası insan nüfusu 10 kat artarak 5 milyondan 50 milyona çıkmıştır. Devamında ise MÖ 5000-3000 ve 3000-1000 yılları arası 50 milyondan 100 milyona çıkmıştır. MÖ 1000-M.S. 1000 arası ise 250 milyona yaklaşmıştır.⁵²

Neolitik Dönem ve sonrası meydana gelen insan yaşamındaki bu köklü değişim nüfusun artışına paralel olarak göçlerin de oluşumunu tetiklemiştir. Ki bu dönemde yaşanan göç aslında insan göçünden ziyade insanın keşfettiği tarım ve hayvancılık vb. unsurların yayılımıdır. Bu yayılım dolayısıyla artan insan nüfusu, göç olgusunu da beraberinde getirmiştir. Neolitik kültür, insanlar aracılığıyla yayılmıştır. Bu da yaşanan tarım kültürü göçünün bir anlamda insan göçü olduğunu da göstermektedir. Ki değineceğimiz üzere

⁴⁹ Özdoğan, 2015: 42.

⁵⁰ Bellwood, 2013: 230.

⁵¹ Graeme Barker, 2006: 1.

⁵² Mazoyer ve Roudart, 2006: 65.

Neolitik kültür ya insan göçü ile ya da kültürel temaslar neticesinde yayılmıştır.

Verimli Hilal olarak da anılan Eski Yakın Doğu bölgesi yani Mezopotamya tarımın başlangıcının en eski ve en iyi bilinen bölgesidir. Bu bölgeden başlayan tarımın yayılımı yaklaşık olarak 1000 yıl sürmüştür.⁵³

Neolitik Dönem’de en az Mezopotamya kadar önemli rol oynayan bir coğrafya vardır: Anadolu. Doğu Anadolu bölgesinde Halan Çemi ve Çayönü ve Orta Anadolu Bölgesi’nde Pınarbaşı ve Boncuklu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e (MÖ 9500-8500) tarihlenen yerlerdir ve tarımın çekirdek bölgesi olan Yakın Doğu ve Güney Levant ile bağlantıları vardır. Anadolu tarımın merkezi ile bu derece yakın olmasından dolayı “secondary neolithization” yani ikinci neolitikleşen bölge olarak görülür.⁵⁴

Yiyecek toplamadan (avcı toplayıcı) yiyecek üretimine (tarım ve hayvan evcilleştirme) geçiş sürecinde yaşanan değişim, Avrupa merkezinden bakıldığında yaklaşık olarak 10.000 yıl önce tarımın merkezi olan Mezopotamya’dan Avrupa’ya doğru bir Neolitik geçiş süreci olarak yorumlanır (Şekil 6). Tahıl ürünleri ve evcilleştirilmiş hayvanlar, Mezopotamya’dan Anadolu aracılığıyla Avrupa’ya geçmiştir. Burada sorulması gereken soru bu Neolitik yayılım “kültürel difüzyon yoluyla mı yayıldı?” ya da “demik difüzyon⁵⁵ yoluyla mı yayıldı?” sorusudur. Üçüncü bir ihtimal olarak da bazı bölgelerde demik difüzyon, bazı bölgelerde ise kültürel difüzyon yoluyla yayılma ihtimali olabilir.⁵⁶

Tarımın yayılım oranı nicel olarak demik difüzyon ile daha uyumludur. Bu sonuca ise Avrupa’ya gelen tarımla uğraşan Neolitik toplumların göçlerinin tarihleri ile genetik haritalar karşılaştırılarak ulaşılmıştır.⁵⁷ Gerek demik difüzyon gerekse kültürel difüzyon savunucularını kendi hipotezlerini destekleyecek genetik kanıtlar sunmuşlardır. Kültürel difüzyonu savunanlar Neolitik Dönem öncesi yani tarım toplumu öncesi Paleolitik Dönem’de de Mezopotamya’dan Avrupa’ya bir göç olduğunu öne sürerler. Demik difüzyon hipotezini savunanlar ise Y- kromozomunun Avrupa’da yaygın olmasının Neolitik Dönem’de meydana gelen göç ile gelen toplum aracılığıyla oluştuğunu iddia ederek göç toplumunun Avrupa’nın yerli irkına egemen olduğunu iddia ederler.⁵⁸

⁵³ Mazoyer ve Roudart, 2006: 76-77.

⁵⁴ Özdoğan, 2013: 366.

⁵⁵ Demik Difüzyon: Kültürel difüzyonun karşısı olarak göç modeli ile yayılımı tanımlayan demografik bir tanımdır. Burada demik difüzyon modelini sunanlar Mezopotamya’dan Avrupa’ya doğru ilerleyen Neolitik genişlemeyi insan göçüne bağlarken; kültürel difüzyon ise göç olmadan karşılıklı etkileşim sonucu Neolitik yayılımın gerçekleştiğini iddia eder.

⁵⁶ Fort, J., 2012: 18669.

⁵⁷ Cavalli-Sforza – Menozzi, vd., 1993: 642.

⁵⁸ Young, - Devor, vd., 2012: 224.

Şekil 6. Radyokarbon tarihllemeye göre tarımın Güney-Batı Asya'dan Avrupa'ya yayılımı (Barker, 2006: 25).

Tarım yayılımının göç yoluyla olduğunu iddia eden tez modeli olan demik difüzyon modeli, Arkeolog Albert Ammerman ve genetisyen Luigi Luca Cavalli-Sforza tarafında önerilmiştir. Bu modele göre Avrupa'ya Mezopotamya ve Anadolu'dan göç eden tarım toplumları Avrupa'nın avcı toplayıcı toplumları ile birleşerek Avrupa'da bir tarım toplumu yaratmışlardır. Fransa'da Paul Sabatier Üniversitesi'nden Lounes Chikhi, Avrupa'nın gen haritasında avcı toplayıcı olanların %50'in altında olduğunu ve göç ile gelen tarım toplumunun gen haritasının daha yoğun olduğunu söyler. Demik difüzyon modeline karşı çıkararak Avrupa'nın tarımla tanışmasını büyük göçlerle değil lokal adaptasyonlarla olduğunu iddia eden bilim insanları da vardır.⁵⁹

Anadolu coğrafyası Neolitik Dönem'de meydana gelen bu göç hareketinde önemli bir role sahiptir. Orta Anadolu'da Erken Neolitik dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik dönem arasına tarihlendirilmiş Boncuklu Höyük ve Tepecik-Ciftlik Höyüğü'nden alınan toplam dokuz insan iskeleti üzerinde yapılan Antik DNA (aDNA) çalışması, Neolitik Dönem Anadolu gen haritası ile Avrupa'ya göç eden Neolitik toplumların gen haritasının benzer olduğu sonucuna varmıştır. Bu çalışmayı yapan bilim insanları ayrıca Anadolu'daki Neolitik Dönem göçlerinin Kalkolitik Dönem'de de devam ettiğini, Kuzeybatı Anadolu'dan Avrupa'ya göç dalgasının bu dönemde de olabileceğini öne sürmüşlerdir.⁶⁰

Mezopotamya ile Avrupa arasındaki Neolitik kültür yayılımının kara yoluyla değil de deniz yoluyla olduğu hipotezini öne süren bilim insanları da bulunmaktadır. Bilim insanları Akdeniz kıyı bölgelerinde, Anadolu ve yoğun olarak Avrupa'da genetik DNA polimorfizmleri inceleyerek adalar üzerinden Güney Avrupa sahillerine ulaşan alternatif bir rota iddiasında bulundular. Hipotezlerinde Akdeniz'in doğusu ile batısı arasındaki coğrafyada birbiriyle bağlantılı olan bir gen bağlantısı gözlemlenildi. Anadolu'dan Avrupa'ya olan bu gen akışı 12 adalar, Girit ve Güney Avrupa sahilleri boyunca olmuştur.⁶¹ (Şekil 7).

⁵⁹ Balter, 2005: 964; Young - Devor, vd., 2012: 224.

⁶⁰ Dalkılıç - Omrak, vd., 2016: 2659-2666.

⁶¹ Paschoua, vd., 2014: 9211.

Şekil 7. Mezopotamya ve Anadolu kökenli Neolitik toplum ve kültürün deniz yolu ile Avrupa'ya yayılımı. ([https:// newsroom. uw.edu/ story/ seafaring- neolithic- humans- colonized- europe](https://newsroom.uw.edu/story/seafaring-neolithic-humans-colonized-europe))

Şu ana kadar incelediğimiz Afrika kökenli göçler, insanın dünyaya yayılımını sağlamıştır. Daha sonra ise tarım ile tanıştıktan sonra artan nüfus doğal olarak yeni göçleri de tetiklemiştir. Tarih öncesi dönemde “Büyük Afrika Göçleri” ile dünyaya yayılan insan türü çevresel ve teknolojik etkenler sayesinde tarım ile tanıştıktan sonra yeni göçlere gebe kalmıştır. Holosen Dönem öncesi yaşanan Afrika merkezli büyük göçler, yıllar sonra da olsa Neolitik göçlerin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. İnsanoğlu büyük göç sona erince küresel bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Artan nüfusa artık işgal edilmemiş yeni av alanları bulmak gibi bir olgu yoktu. İnsan zekâsı bu krize tarıma geçerek çare buldu. Uygarlık tarihinde artı ürün elde ederek ve yerleşik hayata geçerek yeni bir sayfa açtı. İnsan zekâsı gıda teminini nasıl artırabilirim içerisinde tarımla uğraşıp ürünü artırmayı başardı. Artan nüfusta doğal olarak göç ederek yeni coğrafyalar ile buluştu. Tarım ile başlayan nüfus artışı ve doğal olarak artan nüfusa gıda temin etme sorunu ise bir arada yaşama ile başlayan salgın hastalıklar sonucu dengeli bir seviyeye geldi.⁶²

İlk büyük göçler ve Neolitik göçler sonrası gerçekleşen diğer tarihi göçlerden kısaca bahsetmek gerekirse MÖ 4000’lerde tekneleri açık sularda yürütebilmeyi başardı. Girit gibi kıydan uzak adalarda başlayan yerleşik hayat ticaretin artmasına neden oldu. Özellikle Akdeniz, Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi’nde başlayan ticari olanaklar önemli bir adım oldu.⁶³

MÖ 3000’lerde ise kırsal göçebelik sonrası enzim mutasyonları sonucu süt sindirilebilir hale geldi. Hayvanların evcilleştirilmesi sayesinde insanoğlu biyolojik olarak güçlendi. Hayvanların evcilleştirmesi ile çoban olan insanoğlu bu hayvanları otlatabilmek için yeni meralar aramaya başladı ve tekrar göçebelik ile buluştu. Göçebe bir toplum içinde hayvancılık ile uğraşmak için gerekli olan beceriler ise doğal olarak elde edildi. Avrasya’nın bozkırları,

⁶² McNeill, 1984: 1.

⁶³ McNeill, 1984: 2.

Afrika'nın büyük ovaları ve Yakın Doğu göçebe toplumlar tarafından ele geçirildi.⁶⁴

İnsan yaşamında elde edilen gelişmeler tarih öncesi dönemi kapatırken yazının icadı ile tarihi dönemi başlatıp, insanlık tarihinde uygarlığın başlangıç noktası olarak kabul edilen Dicle-Fırat havzasında kurulan uygarlıkların oluşumunu tetikledi. Sulama, tekerlekli araç, yazı, anıtsal binalar, tunç madeni elde edildi ve 20-50 bin nüfuslu Sümer şehirleri ortaya çıktı.⁶⁵

Yine bu dönemde yani MÖ 3000'lerde oluşan devletler hayatta kalmak ve diğer devletlere üstün olabilmek için askeri uzmanlığı gerek gördü. Askeri sistemin devletin bir unsuru olması, devletin genişlemesine, fetih politikalarının artmasına neden oldu. Bu genişleme de aslında bir nevi göç olgusunun farklı bir tezahürü idi. Bu dönemde dört olası göçmen modelini gözlemleyebiliriz;⁶⁶

1-Sistematik bir güç ile bir toplumun yerinden edilip, başka bir toplumun o bölgeyi ele geçirmesi.

2- Sistematik bir güç ile bir bölgenin ele geçirilmesi fakat birinci maddeden farklı olarak fetheden toplum ile fethedilen toplumun bir arada yaşaması.

3-Yerleşik toplumun dışarıdan gelen göç sızmalarına razı olması ve bu sızmaların yerleşik toplumda herhangi bir idari değişikliğe neden olmaması.

4-Köle tüccarları tarafından bireylerin ya da toplumların zorla yerinden edilip başka yerlere götürülmesi.

Göç olgusu dünya döndükçe, insan var oldukça devam edecektir. Mezopotamya'da Sümer göçleri, Sami göçleri, vd. göçler bu bölgenin ve etrafının şekillenmesinde etkin olmuştur. Örneğin yazı Anadolu'ya bir göç hareketi yani Asur Ticaret Kolonileri döneminde gelmiştir. Özdoğan, M., 2015: 42.

Fenike ticaret kolonileri, Antik Yunan kolonizasyon hareketleri, Ege göçleri, Perslerin doğudan batıya yönelen genişleme politikası, Büyük İskender'in batıdan doğuya yönelen doğu batı sentezi kurma ideali, Beyin göçü,⁶⁷Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü, Moğol İmparatorluğu, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin fetih hareketleri, Haçlı Seferleri, Amerika'nın keşfi, Coğrafi keşifler, Endülüs'ten Yahudi ve Müslümanların sürülmesi, göç ile iç içe olan toplumlar (Yahudiler, Azeriler vd.), dinlerin yayılma hareketleri, Hz. Musa, Hz. İbrahim vd. peygamberlerin göçleri, Aziz Paul'un misyonerlik seyahatleri, Avrupa'nın sömürgecilik politikaları vd. sayamayacağımız onlarca tarihi dönem *savaş, fetih, ticaret, keşif, misyonerlik, sömürge, istila, tehcir, soykırım, diaspora* vb. adlar adı altında göç fenomeni ile karşılaşmıştır.

⁶⁴ McNeill, 1984: 2.

⁶⁵ McNeill, 1984: 3; Memiş, 2020:21-24.

⁶⁶ McNeill, 1984: 3-4.

⁶⁷ Örneğin Atina Akademisinin Justinianus tarafından 529 yılında kapatılması sonucu doğuya gitmek zorunda kalan felsefeciler ve Emevi, Abbasi Dönemi çeviri hareketlerine etkisi.

Sonuç Yerine

Göç fenomeninin derin ve köklü bir tarihi vardır. İnsan türünün oluştuğu ilk evrelere kadar uzanır. Göç, yalın bir insan hareketi değildir. İnsan göçleri ile tarih yazılmıştır. Dünyada var olan tüm uygarlıklar ve toplumlar, tarih boyunca insanoğlunun geçirdiği tekâmül süreci sonucunda oluşmuştur. Göç olgusu da insanlık tarihinin merkezinde bir olgu olup, uygarlık tarihinde toplumların gelişiminde olumlu ve olumsuz etkileriyle yer almış ve almaya da devam edecektir. Göç hikâyesi olmayan uygarlık, toplum ya da birey hemen hemen yok denecek kadar azdır. Günümüzde modern bilim sayesinde geliştirilen gen haritası tarih boyunca göçler sonucu oluşan etkileşimi doğrulamaktadır. Yani tarih boyunca oluşan göçler günümüz insanının gen haritasının çeşitliliğine neden olmuştur.

Çalışmamızda öncelikli olarak tarih öncesi göçlere geçmeden önce insanın göç eden bir varlık olması üzerinde durarak fiziksel beceri bağlamında yürüme becerisi, zihinsel beceri bağlamında idrak etme becerilerinin diğer varlıklardan ayıran bir göç olgusu ile karşılaşmamızı sağladığını ifade ettik. Diğer göç eden varlıklar, uygarlık inşa edemezken, insanoğlunu göç ettiği mekânlarda uygarlıklar inşa etmiştir. Bu kazanımı ise anlam arayan bir varlık olmasındandır. İlk başlarda hayvanların açtığı yollardan giderek göç eden insanlar kendi yolunu inşa etmeye başlayınca göç hareketine ivme kazandırmıştır. Yol ve uygarlık ilişkisini anlatmamızın sebebi de yolun uygarlık tarihindeki önemi ve göç hareketlerine katkı sağlamasından dolayıdır.

Tarih öncesi göçlerde ise iki temel noktaya değindik. Birincisi “Out of Afrika I-II-III” adı verilen farklı dönemlerde Homo erectus ve Homo sapiensin Afrika’dan dünyaya yayılımını ve diğer hipotezleri inceledik. Bu göçler insanoğlunun dünyaya yayılma haritası bağlamında önemlidir. İlk insan göç hareketidir, coğrafi engelleri aşmayı öğrendiği, öğretici bir harekettir. Bir keşif hareketidir, sosyalleşmesine, beceri kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu göçler, tarih zincirinin ilk halkalarıdır. Gelişen bilim sayesinde bulunan fosillerin gen haritası üzerinden yapılan araştırmalar bu göç hareketlerine ışık tutmaktadır. Homo habilis (yetenekli insan), Homo sapiens (akıllı insan) olmasında devinim hareketi sayesinde göç hareketleri boyunca edindiği beceriler katkı sağlamıştır.

İkinci değindiğimiz nokta ise tarih öncesi dönemde pek çok yenilik içinde barındıran ve bundan dolayı da devrimsel bir dönem olarak tanımlanan Neolitik Dönem içinde yer alan Neolitik göçlerdir. Neolitik Dönem şu açıdan önemlidir: *Bu dönemde tarım ve hayvancılıkla tanışan insanlık Paleolitik Dönem hayat tarzı olan avcı toplayıcılığı bırakarak yerleşik hayata geçmiştir.* Bu dönüm noktası uygarlığa atılan bir adım olarak görülmüş, avcı toplayıcı dönem ve göçebe hayat tarzı ötekileştirilirken, yerleşik hayata geçiş milat kabul edilmiştir. Neolitik Dönem’in köklerinin Mezopotamya ve Anadolu kökenli olması ve buradan dünyaya yayılması Neolitik kültür ve insan göçlerini önemli kılmıştır.

Milat olarak kabul edilen Neolitik Dönem yerleşik hayata geçiş süresi sonrası elbette insanoğlu göçebelige son vermemiştir. İtici ve çekici sebeplerden dolayı yerleşik toplumken göçsel hareketlerine devam etmiştir. Örneğin bu dönemde ortaya çıkan “artı ürün” ekonomi ve ticaretin doğmasına

neden olmuş, ticaret amacıyla göç etmiştir. İlerleyen dönemlerde savaş, fetih, sömürgecilik, ticaret, din, iklim, keşfetme vb. onlarca itici ve çekici sebeplerden dolayı göç fenomeni tarihte yerini almış ve almaya da devam edecektir.

Kaynakça

- AMATO, J. A., 2004. *On foot: A History of Walking*, NYU Press, New York.
- ARMSTRONG, K., 2014. *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev.: D.Şendil, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- BALTER, M., 2005. Ancient DNA Yields Clues to the Puzzle of European Origins, *Science*, New Series, Vol. 310, No. 5750.
- BARKER, G., 2006. *The Agricultural Revolution in Prehistory Why did Foragers become Farmers?*, Oxford University Press.
- BELLWOOD, P., 2013. *First Migrants: Ancient Migrants in Global Perspective*, Wiley Blackwell Publication, Chichester, West Sussex.
- BELLWOOD, P., 2013. "Prehistoric Migration and the Rise of Humanity", *The Global Prehistory of Human Migration*, Ed.: P.Bellwood, Wiley-Blackwell, Oxford United Kingdom.
- BELLWOOD, P., 2013. "Neolithic Migrations: Food Production and Population Expansion", *The Global Prehistory of Human Migration*, Ed.: P.Bellwood, Wiley-Blackwell, Oxford United Kingdom.
- BRAIDWOOD, R. J., 2008. *Tarihöncesi İnsanları*, Çev.:B. Altınok, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BÜCHER, C., 1907. *Industrial Revolution*, (Translated from German S.M.Wickett), Henry Holt and Company.
- CAVALLI SFORZA, L.L, Menozzi P., and Piazza, A., 1993. Demic Expansions and Human Evolution, *Science*, New Series, Vol. 259, No. 5095.
- CHILDE, G., 2007. *Kendini Yaratan İnsan* Çev.: F.Ofluoğlu, Varlık Yayınları, İstanbul.
- CLARK, J. I. 1972. *Population Geography*, Pergamon Press, Oxford.
- CRAWFORD, M. H., West, D., 2012. "Evolutionary Consequences of Human Migration: Genetic, Historic, and Archaeological Perspectives in the Caribbean and Aleutian Islands", *Causes and Consequences of Human Migration: An Evolutionary Perspective*, Ed.;M. H.Crawford.,B. J.Campbell, Cambridge University Press, Cambridge.
- DALKILIÇ, G.M., Omrak A., et al., 2016. The Demographic Development of the First Farmers in Anatolia. *Current Biology*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.cub.2016.07.057>.
- DENNEL, R. W., 2010. "The Colonization of "Savannahstan": Issues of Timing(s) and Patterns of Dispersal Across Asia in the Late Pliocene and

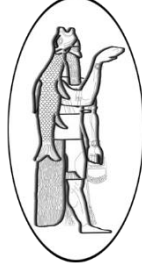
- Early Pleistocene”, *Asian Paleoanthropology : from Africa to China and beyond*, Ed.; C. J. Norton, D. R. Braun, Dordrecht ; New York : Springer.
- DERRIDA, J. 1997. *Of Grammatology- Corrected Edition* (Translated by Gayatri Chakravorty Spivak), 2715 North Charles Street, Baltimore, Maryland, The Johns Hopkins University Press.
- MICHAEL H. Fisher. 2014. *Migration:A World History*, Oxford University Press, Oxford.
- ERLANDSON, J. M., 2010. “Ancient Immigrants: Archeology and Maritime Migrations”, *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches*, Ed.: J. Lucassen, L. Lucassen and P. Manning, Leiden, Boston, Brill Publication.
- FORT, J., 2012. Synthesis between demic and cultural diffusion in the Neolithic transition in Europe, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 109, No. 46, ss. 18669–18673.
- HARZIG, C., Hoerder, D., 2009. *What is Migration History?*, Polity Press, Cambridge.
- HERTLER, C., Bruch, A. , Marker, M., 2013. “The Earliest Stages of Hominin Dispersal in Africa and Eurasia”, *The Global Prehistory of Human Migration*, Ed.: P.Bellwood, , Blackwell Publishing.
- HISCOCK, P., 2013. “Early Old World migrations of Homo sapiens: Archaeology”, *The Global Prehistory of Human Migration*, Ed.: P.Bellwood, Wiley-Blackwell, Oxford United Kingdom.
- HODDER, I. 2010. “Probing religion at Çatalhöyük: An Interdisciplinary Experiment”, *Religion In The Emergence Of Civilization:Çatalhöyük As A Case Study*, Ed.:I. Hodder, New York, Cambridge University Press.
- JACK, B., 2004. *Reimagining Walking: Four Practices*, Journal of Architectural Education (1984-), Vol. 57, No. 3.
- JACOBSON, H. R. 1940. *A History Of Roads From Ancient Times To The Motor Age*, A Thesis for the Degree of Master of Science in Civil Engineering, Georgia School of Technology, Atlanta, Georgia.
- KLEMENČIČ, M., 2007. “Migration in History”, *Immigration and Emigration in Historical Perspective*, Ed.: Ann K. Isaacs, Plus Pisa University Press.
- DE KNIJFF, P., 2010, “Population Genetics and the Migration of Modern Humans (Homo Sapiens)”, *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches*, Ed.: J. Lucassen, L. Lucassen and P. Manning, Leiden, Boston, Brill Publication.
- LAY, M. G. 1992. *Ways of the World: A History of the World's Roads and of the Vehicles That Used Them*, Rutgers University Press, New Jersey.
- MAZOYER, Marce L., Roudart, L., 2006. *A History of World Agriculture from the Neolithic Age to the Current Crisis* , (Translated by J.H. Membrez), Earthscan, London.

- McNEILL William 1984. "Human Migration in Historical Perspective", *Population and Development Review*, Vol. 10, No. 1, pp. 1-18.
- MEMİŞ, E.-Bülbul,C. 2019. Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa.
- MEMİŞ, E. 2019. Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa.
- MEMİŞ, E. 2020. Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa.
- OPPENHEIMER, F., 1984. *Devlet* (Çeviren: A.Şenel ve Y. Sabuncu),Kaynak Yayınları, Ankara.
- ÖZDOĞAN, M. 2015. Neolitik Dönemi Yeniden Düşünmek, *Aktüel Arkeoloji*, İstanbul, Aktüel Arkeoloji Yayınları.
- PARK, Robert E.,1928. "Human Migration and the Marginal Man", *American Journal of Sociology*, Vol. 33, No.6.
- PASCHOUA P., et al, 2014. "Maritime Route of Colonization of Europe", *Proceedings of the National Academy of Sciences*.
- POOLEY, C. G. 2017. *Mobility, Migration and Transport: Historical Perspectives*, Palgrave Macmillan.
- RUSSELL, B., 2012. *Batı Felsefesi Tarihi*, Çev.: A.Fethi, Alfa Yayınları, 2012, Cilt I., İstanbul.
- Semple, E. C.,1911. *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-Geography*, Henry Holt and Company, London.
- STRINGER, C. B., 1992. "Reconstructing Recent Human Evolution", *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, Vol. 337, No. 1280, The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating.
- STRINGER, C., McKie, R. 1997. *African Exodus: The Origins of Modern Humanity*, New York : Henry Holt.
- YOUNG, K. L., Devor, E. J., Crawford, M.H., 2012. "Demic Expansion or Cultural Diffusion: Migration and Basque Origins", *Causes and Consequences of Human Migration:An Evolutionary Perspective*, Ed.: M. H.Crawford., B. J.Campbell, Cambridge University Press, Cambridge.
- WAITZ, T. 1863. *Introduction to Anthropology*, translated by J. F. Collingwood, London: Longman, Green, Longman and Roberts for the Anthropological Society of London.

E-Kaynaklar

[whfua.history.ucla.edu /eras/era2.php](http://whfua.history.ucla.edu/eras/era2.php).

[https:// newsroom. uw.edu/story/seafaring-neolithic-humans- colonized-europe](https://newsroom.uw.edu/story/seafaring-neolithic-humans-colonized-europe)

NIĞDE-MELENDİZ BÖLGESİ'NİN İNSAN-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ
BAĞLAMINDA İSKÂN TARİHİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME
*SETTLEMENT HISTORY OF NIĞDE-MELENDIZ REGION IN THE CONTEXT
OF HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION: A GENERAL REVIEW*

Burak FALAY

Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Archaeology

falayburak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0869-425X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **27.05.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **29.07.2020**
Sayfa-Pages : **135 – 163.**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: FALAY, Burak, “Niğde-Melendiz Bölgesi'nin İnsan-Çevre Etkileşimi Bağlamında İskân Tarihi: Genel Bir Değerlendirme”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 135 – 163.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

135 – 163

Makale Türü: Araştırma Makalesi

NİĞDE-MELENDİZ BÖLGESİ'NİN İNSAN-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA İSKÂN TARİHİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME SETTLEMENT HISTORY OF NİĞDE-MELENDİZ REGION IN THE CONTEXT OF HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTION: A GENERAL REVIEW

Burak FALAY

Öz

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin bir parçası olan Niğde-Melendiz Bölgesi tarihöncesinden, MÖ 2. ve 1. bine, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemleri boyunca toplulukların yoğun hareket ettiği coğrafyalardan biridir. Bu hareketlilik bölgeyi mimari yapılar ve yerleşme organizasyonları açısından oldukça canlı kılmıştır. Topluluklar toplumsal süreçleri, tarihsel ve çevresel koşulları içerisinde bölgedeki doğal kaynakları kullanarak çevrelerini inşa etmiş, çok sayıda ve farklı amaçlarla yapılar üreterek, yerleşmeler organize etmiştir. Bölgenin obsidiyen, andezit, ve bazalt gibi hammadde kaynakları, farklı ekolojik ortamlarının geçim ekonomisini çeşitlendirmesi, istilalara ve saldırılara karşı güvenli bir ortam sağlayan dağlık sahalar, jeolojik yapının kaya yüzeylerini işleyerek mekanlar üretmeye imkan sağlaması ve bölgenin Anadolu'yu Akdeniz'e ve Mezopotamya'ya bağlayan yolların üzerinde yer alması toplulukların binlerce yıl boyunca bölgeyi iskan etmesinde ve yerleşmeler kurmasında etkili olmuştur.

Bölgenin arkeolojik bulguları, dönem haritaları ve yazılı kaynakları bu tarihsel sürecin aydınlatılmasında yararlanılan kaynakları oluşturmuştur. Bölgenin yerleşme tarihi ve mimarisi üzerine

Abstract

Niğde-Melendiz Region, which is a part of Volcanic Cappadocia, is one of the geographic areas where communities were densely on the move from the Prehistoric periods to the 2nd and 1st millennium BC, towards the Roman, Byzantine and Ottoman periods. This mobility has made the region very buoyant in terms of architectural structures and settlement organizations. Communities built their environment by using natural resources in the region within the social processes, historical and environmental conditions, organizing numerous settlements by producing structures for many different purposes. The fact that the region is possessed of raw materials such as obsidian, andesite and basalt; diversification of ecological environments in terms of subsistence economy and the character of mountainous areas providing a safe environment against invasions and attacks, enabling the inhabitants to produce spaces by processing the rock surfaces and its location on the roads connecting Anatolia to Mediterranean and Mesopotamia, has been effective for the communities to inhabit the region for thousands of years.

gerçekleştirilmiş etnografik araştırmalar ile bölgenin paleo ve günümüz çevre koşulları üzerine yürütülen çalışmalardan da önemli ölçüde faydalanılmıştır. Bu uzun tarihsel süreci görselleştirebilmek ve verilerin lokalizasyonu yapabilmek amacıyla da bir coğrafi bilgi sistem yazılımı kullanılarak ilgili haritalar üretilmiştir. Özetle, bütün bu kaynaklar üzerinden bir bölgenin yerleşim sahası haline gelme süreci, iskân devamlılığı ve değişimleri insan-çevre etkileşimi kapsamında nedenleriyle birlikte açıklanmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Melendiz Bölgesi, yerleşim tarihi, tarihi coğrafya, toplumsal süreçler, tarihsel ve çevresel koşullar.

During the research, the archaeological findings of the region, ancient maps and written sources have been used in the enlightenment of this historical process. Ethnographic researches on the settlement history and architecture of the region have also benefited significantly from the studies on the paleoenvironmental and current environmental conditions. In order to visualize this long historical process and to localize the data, related maps have been produced using a geographic information system software. In summary, through all these sources, an effort is made to explain and understand the process of foundation of a settlement, continuity of residence and changes within the scope of human-environment interaction.

Keywords: Melendiz Region, settlement history, historical geography, social processes, historical and environmental conditions.

Giriş

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin¹ batı bitiminde yer alan Melendiz Bölgesi tarihöncesi ve sonrası dönemler boyunca insan hareketliliğinin yoğun olduğu coğrafyalardan biri olmuştur. Bölgede devam eden ve tamamlanan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının verileri ile Hitit, Geç Hitit, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ilişkin bilgiler sağlayan yazılı kaynaklar ve dönem haritaları da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Bütün bu bulgular incelendiğinde her bir dönemin toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, askeri koşulları, inanç ortamı ve coğrafi şartları bölgedeki farklı yerleşme organizasyonlarının ve mimari dokuların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bölgenin obsidiyen, andezit, ve bazalt gibi tarihöncesi toplulukların ihtiyaç duyduğu en önemli hammadde kaynaklarına sahip olması, dağlık ve alçak havzalar arasında geçişlerin yapılabildiği coğrafyası, istilalara ve saldırılara karşı korunabilmeyi sağlayan dağlık topoğrafya, oyulabilir yüzey formasyonunun kayaoyma mekanların üretilmesine imkan vermesi ve Anadolu'yu Akdeniz'e ve Mezopotamya'ya bağlayan güzergahların merkezinde yer alması² bir anlamda bölgeyi topluluklar için bir çekim merkezi haline

¹ Volkanik Kapadokya Bölgesi olarak adlandırılan kesim (kütle), günümüzde volkanik formasyonların en belirgin olarak izlenebildiği Niğde, Nevşehir ve Aksaray arasındaki volkanik bir bölgeyi karakterize eder. Doğuda Erciyes Dağı'na ve Sultan Sazlığı'na, batıda Karaman yakınlarındaki Karadağ-Karacadağ volkanlarına, kuzeybatıda Aksaray iline ve Tuzgölüne kadar uzanan bölge kuzey ve kuzeydoğuda Sivas havzası, güneyde ise Niğde Masifi, Ulukışla baseni ve Toros platformuyla sınırlanır (Aydın, 2009: 11).

² Falay, 2019: 81.

getirmiştir. Dolayısıyla farklı dönemlerde ve farklı amaçlarla bölge binlerce yıl boyunca iskân ve inşa³ edilmiş, yer - mekân⁴ üretme pratikleri açısından çeşitli organizasyonların ortaya çıktığı bir coğrafya olmuştur. Bu çalışma uzun soluklu bu tarihsel süreci dönem dönem inceleyerek ortaya çıkan yerleşme organizasyonlarının ve mimari dokuların hangi koşullar altında neden ve nasıl ortaya çıkmış olduğu ile ilgili detaylı bir değerlendirme yapabilmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, bölgenin derin geçmişi üzerine bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilecek bir değerlendirme aynı coğrafyanın farklı zaman dilimlerinde topluluklar tarafından nasıl iskân edildiği, değişen yerleşme eğilimleri ve mekân kurma pratiklerinin kavranabilmesine imkan verecektir. Ayrıca bu değerlendirmeleri yapabilmek adına coğrafi koşulların da bu süreçte etkisini ölçebilmek amacıyla bölgenin eski ve günümüz çevre koşulları üzerine yürütülmüş araştırmaların bulgularına da yer verilecektir. Bunun dışında bölgenin bu uzun zaman dilimi içerisindeki iskân süreci ve yerleşme hareketliliği bir coğrafi bilgi sistemi yazılımında (ArcGIS) üretilen haritalarla detaylandırılacaktır.

Bölge Coğrafyası

Volkanik Kapadokya Bölgesi⁵'nin batı bitiminde yer alan Melendiz Bölgesi batıda doğuya doğru sırasıyla Hasan Dağı, Keçiboyduran Dağı ve Melendiz Dağı, doğuda Bozdağ, kuzeydoğuda Göllüdağ kuzeyde ise daha alçak olan Kötüyayla ve Şahinkalesi tarafından sınırlanmaktadır. Silsilenin batı kesiminde ise Hasan Dağı'nın kuzeye doğru uzanan piroklastik akıntıları ve İhlara Vadisi yer almaktadır. Bu yükseltilerle çevrelenen bir iç ovaya sahip olan bölge Altunhisar, Çardak ve Şelikin Boğazlarıyla da dışarıya açılır (Fig. 1). Bölge volkanik dağlar, koniler, lav akıntıları, kalın ignimbirit örtülerden meydana gelen alçak platolar, andezit ve bazaltik kayalar ile dağlık bir coğrafyadır.

Tarihöncesi Dönemler

Bölgenin volkanik dağlarından biri olan Göllüdağ obsidiyen, andezit, bazalt ve riyolit gibi hammadde kaynaklarıyla Paleolitik Dönemlerden itibaren tarihöncesi insanların yontma taş alet endüstrisine kaynak sağlayan en önemli çevrelerden biri olmuştur⁶. Dolayısıyla yontma taş endüstrisine ait

³ "İskân etmek" ve "İnşa etmek" terimleri Heidegger'in "*Bauen Wohnen Denken*" başlıklı çalışmasından alınan kavramlardır. "İskân etmek" Almanca, *wohnen* fiiline karşılık gelirken "İNŞA etmek", *bauen* fiiline karşılık gelmektedir. İngilizce'de ise bu sözcükler sırasıyla *dwel* ve *build* sözcükleri ile karşılanmaktadır. Heidegger; iskân etmenin inşa etmeyi gerektirdiğini, inşa etmenin de iskân etmenin gereklerine yanıt verdiğini ifade ederek bu ikisi arasındaki zorunlu ilişkiye dikkat çekmiştir (Heidegger, 1971; Sharr, 2013:37-38, 40-43).

⁴ Heidegger; "yerin" insanların duygu ve deneyimleriyle tanımlanarak ortaya çıktığını ileri sürer. "Mekân" ise kullanım ve deneyim yoluyla kavranan ve tanımlanan o "yerin" fiziksel bir sınırlandırmayla yani inşa yoluyla -yapılar ve yerleşmeler ile- cisimleşerek ortaya çıkmasıdır. Heidegger; Almanca'da "yeri" *Platz*, "mekânı" ise *Raum* sözcükleri ile tanımlar. Heidegger'in kullandığı bu terimler Almanca'dan İngilizceye çevrilirken *place* (yer) ve *space* (mekân) sözcükleri ile karşılanır (Heidegger,1971; Sharr, 2013: 52-57).

⁵ Bkz. dipnot 1

⁶ Göllüdağ ve çevresindeki insan hareketliliğine dair en erken bulgular, Paleolitik Dönemin taş alet endüstrisine ait 5000'den fazla buluntunun tespit edildiği, Alt ve Orta Paleolitik Dönemlere tarihlenen Kaletepe Deresi 3'den gelmektedir. Kaletepe Deresi 3, Göllüdağ'ın doğu eteklerinde mevsimlik bir derenin güney yamacında yer alan Orta Anadolu'nun ilk *in situ* paleolitik buluntu yeridir (Slimak - Dinçer, 2007: 33-35). Göllüdağ Obsidiyen Araştırmaları

üretim artıklarının olduğu işlikler, buluntu yerleri, Neolitik ve Kalkolitik Dönemlere ait yaşam alanlarıyla ilişkili olduğu düşünülen yapı bileşenlerine ait kalıntılar ve çok sayıdaki kaya sığınağı tespit edilmiştir⁷. Özellikle Kabak Tepe'nin doğusu ile kuzeyindeki Eriklidere, Kaletepe, Bitlikeler, Ekinlik, İlbiz ve Boztepe kaynakları taş yongalama ve işlikler kapsamında Neolitik Dönemin tarihöncesi toplulukları tarafından yoğun olarak kullanılmıştır (Fig. 2). Bu kaynaklardaki obsidiyenlerin dilgi üretimine uygun kalitede olması olasılıkla tarihöncesi uzman taş yontucularının bu çevrede yoğunlaşmasına neden olmuştur⁸. Göllüdağ obsidiyenleri üzerinde yapılan arkeolojik ve jeokimyasal analizler ile Kömürcü-Kaletepe obsidiyen işliğindeki arkeolojik kazı çalışmaları bu kaynakların yalnızca bölge içinde değil Kıbrıs, Levant ve Mezopotamya'nın Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerine de ulaştığı sonucuna varmıştır⁹. Dolayısıyla Göllüdağ ve çevresindeki kültürel izler, işlikler ve yaşam alanları yalnızca bölgedeki yerel toplulukları değil bölge dışından gelen uzman taş yontucuların organizasyonlarını da yansıtmaktadır.

Göllüdağ'ın 5 ila 10 km doğusundaki ova düzlükleri ile alçak tepelikler ve Melendiz Dağları'nın doğu yamaçları araştırıldığında tarihöncesi toplulukların bölgenin diğer alanlarında da hareket ettiği tespit edilmektedir (Fig. 2). Paleolitik Dönemden, Kalkolitik Döneme kadar yontma taş endüstrisine ait çekirdek, yonga, dilgi ve aletlerle birlikte çok sayıdaki çanak parçasından oluşan arkeolojik bulgular bu kesimlerin Paleolitik'den itibaren av sezonlarında ya da hammadde kaynaklarının edinim süresince işlik ya da geçici kamp alanları olarak kullanılmış olduğuna işaret eder¹⁰.

Projesi'nin (2007-2012) Göllüdağ'ın güney kesiminde Ballıkaya ve Küçük Göllüdağ'da tespit ettiği çok sayıdaki kaya sığınağı ve obsidiyen kaynağı da Paleolitik Dönemde Göllüdağ'ın hem barınmak hem de işlik alanı olarak kullanılmış olduğunu desteklemektedir (Kuhn - Dinçer, vd., 2015: 6, 9-10, 15-17) (Fig. 2).

⁷ 2007-2012 yılları arasında Prof. Dr. Nur Balkan Atlı danışmanlığında gerçekleştirilen Göllüdağ Obsidiyen Araştırmaları Projesi, Göllüdağ ve çevresinde toplamda 333 buluntu yeri belgelemiştir. 111 buluntu yerinde Paleolitik, 100 buluntu yerinde Neolitik/Kalkolitik, 122 buluntu yerinde ise hem Pleistosen hem de Holosen Dönemlerine ait arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır (Kuhn - Dinçer, vd., 2015: 6) (Fig. 2).

⁸ Binder - Balkan-Atlı, 2001:1; Binder - Gratuze, vd., 2011: 3174, 3182-3183.

⁹ Kıbrıs'ta Çanak Çömleksiz Döneme tarihlenen Shillourokambos yerleşmesindeki prizmatik baskı tekniğiyle elde edilmiş dilgiciklerin %60'nın Kaletepe/Eriklidere, %40'nın ise Bitlikeler-Ekinlik kaynaklarından geldiği tespit edilmiştir. Suriye'nin Orta Fırat bölümündeki yerleşmelerin (Mureybet, Jerf el Ahmar, Cheikh Hassan, Dja'de ve Halula) Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B evrelerine tarihli tabakalarındaki obsidiyenlerin jeokimyasal yapısı Göllüdağ kaynağından geldiklerini gösterir. Ayrıca Kömürcü-Kaletepe obsidiyen işliğinde (MÖ 8300-8200) ele geçen *naviform* teknolojinin üretim zincirine ait çekirdeklere Mureybet'de dilgileriyle birlikte rastlanılmış olması Göllüdağ'a bölge dışından gelen grupların Göllüdağ'daki varlığını kanıtlamaktadır. Yine Kaletepe işliğinde ele geçen ve Çanak Çömleksiz Dönemin B evresine tarihlenen Yakınoğu ve Doğu Anadolu'da görülen Abu Gosh düzeltili bir ok ucu ile Dja'de tipi baskı tekniği ile üretilmiş dilgicikler de bölge dışından gelen toplulukların Melendiz Bölgesi'ndeki hareketliliğini desteklemektedir (Pernicka - Keller, vd., 1997; Binder - Balkan-Atlı, 2001: 11-15; Balkan-Atlı, 2003; Binder - Gratuze, vd., 2011: 3174, 3181; Balkan-Atlı - Binder, 2012: 76-77).

¹⁰ 2008-2010, 2012 yılları arasında Doç. Dr. Erhan Bıçakçı danışmanlığında Melendiz Dağları'nın doğu yamaçlarında bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma, Tepecik-Çiftlik Arkeolojik Kazısı'nın Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Dönemlere tarihlenen buluntularını ve bölgedeki yüzey araştırmalarıyla (Göllüdağ Obsidiyen Araştırmaları 2007-2012) tespit edilen kamp, işlik ve yerleşim yerlerini söz konusu dönemler içerisinde coğrafi ve kültür bölgesi/bölgeleri bütünlüğünde açıklayabilmeyi amaçlamıştır. Göllüdağ'ın doğusunda

Melendiz Dağları'nın güneydoğu yamaçlarında yürütülen bir başka yüzey araştırmasında da, Paleolitik Dönemden, İlk Kalkolitik Döneme kadar tarihöncesi topluluklar tarafından işlik, yerleşme ve kamp yeri olarak kullanıldığı düşünülen bazı buluntu yerleri tespit edilmiştir¹¹ (Fig. 2). Çanak çömlek parçaları, taş alet endüstrisine ait çekirdekler, yongalar, dilgiler, deliciler ve ok uçlarına ait kalıntılar bu alanların tarihöncesi topluluklar tarafından yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Buluntuların dağınık, tekil ya da yanında birkaç ok ucu ile birlikte ele geçmiş olması bu yerlerin avcılık faaliyetleri süresince geçici kamp alanlarının kurulduğu yerler olduğu çıkarımına ulaştırmıştır. Bu varsayımı kuvvetlendiren en önemli bulgulardan biri bazı alanlarda tespit edilen yerinde yongalama faaliyetleridir. Çünkü bu alanlar bir günden fazla süreyle kalınan geçici kamp yerlerine işaret etmektedir¹².

Tarihöncesi toplulukların işlik ya da geçici kamp alanlarına işaret eden buluntu yerlerinin dışında, bir yeri seçerek kalıcı yerleşme düzenleri oluşturduklarına ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Bu bulguların elde edildiği yerlerden biri Göllüdağ Volkanik Kompleksi'nin kuzeyindeki Kayırlı Kasabası'nın yaklaşık 1,5 km kuzeydoğusunda yer alan Kayırlı-Değirmenyolu'dur (Fig 2). 200x250 metre genişliğindeki bu yer bir dönem işlik alanı olarak kullanılırken daha erken dönemlerde (radyo karbon örneklerinin analiz sonuçları beklenmektedir) uzun süreli iskâna dönük bir yerleşme yeri olarak organize edilmiştir¹³.

Bölgedeki tarihöncesi toplulukların bir yeri seçerek kalıcı bir yerleşme organize ettiklerine ilişkin en önemli arkeolojik alanlardan biri Göllüdağ obsidiyen kaynaklarının yaklaşık 30 km kuzeybatısında yer alan Aşıklı Höyük (MÖ. 8500-7300)¹⁴ yerleşmesidir. Melendiz Bölgesi'ne olan yakınlığı ve konuya ilişkin bulguları nedeniyle bu çalışmaya dahil edilmesi gereken yerleşme yerlerinden biridir (Fig. 2). Özellikle yerleşmenin 2. tabakasında (4G-H açması) ele geçen obsidiyenlerin Aşıklı'ya 27 km mesafede bulunan Kayırlı yatağından

Datçale, Nuzla 1-2, Dağdağan, Melendiz Dağları'nın doğu yamaçlarında Karasivri Tepe, Yalçı Tepe, Toturuz, Saydere ve Dökme Tepe ile Firizlinin çevresinde birkaç buluntu yeri ve Amas Öreni tarihöncesi topluluklara ilişkin arkeolojik bulgularıyla belgelenen yerlerdir (Doğu Melendiz Yüzey Araştırması yayımlanmamış raporları) (Fig. 2).

¹¹ 2014-2015 yılları arasında Niğde merkez ilçesi sınırlarında Doç. Dr. Semra Yıldırım-Balcı danışmanlığında Melendiz Dağları'nın güneydoğu yamaçlarında (Kırkpınar, Taşlıca, Yeşilburç, Hançerli, Fesleğen, Koyunlu ve Fertek köylerini kapsayan bir alanda) bir yüzey araştırması yürütülmüştür. Araştırmada bölgedeki obsidiyen kaynaklarıyla ilişkili olabilecek obsidiyen işlikleri, yerleşmeler ve kamp yerlerinin tespiti amaçlanmıştır (Balcı - Çakan, 2017b; Balcı-Çakan, vd., 2018) (Fig.2).

¹² Balcı - Çakan, 2017b: 24-25.

¹³ Balcı - Çakan, vd., 2018: 432-433.

¹⁴ Aksaray İli'nin Kızılkaya Köyü'nde, Melendiz Nehri'nin kıyısında yer alan Aşıklı Höyük'teki kazılar 1989 yılında Ufuk Esin'in yürütücülüğünde bir ekiple başlamış ve 2001 yılına kadar devam etmiştir. 2002-2004 yılları arasında Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı'nın üstlendiği kazı çalışmaları, 2006 yılında Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran tarafından yeniden başlatılmıştır. Aşıklı, yukarıdan aşağıya doğru 1'den 5'e kadar sıralanan tabakalarla tanımlanmıştır. Bu tabakalanmaya göre, 5. ve 4. tabakalar MÖ. 8400-8000 yıllarına tarihlenirken, 3. tabaka, MÖ. 8. binin başları, 2. tabaka ise höyüğün yaklaşık olarak MÖ 7300'lerde terkedilmesine kadar ki sürecini kapsamaktadır. 1. tabaka ise höyük üzerinde gerçekleşen tarımsal faaliyetler nedeniyle bozulmuştur (Özbaşaran, 2013; Özbaşaran - Duru, 2018).

(Göllüdağ) geldiğine ilişkin bulgular¹⁵ Aşıklı insanların Melendiz Bölgesi'ndeki hareketliliğine dair bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca Aşıklı'da bulunan blokların ve çekirdeklerin benzerlerine Kayırlı ve Kömürcü-Kaletepe işliklerinde rastlanması, Aşıklı insanların yontma taş alet üretebilmek için yerleşmeye 20 km mesafede bulunan Nenezi obsidiyen yatağını değil, yerleşmeden 30 km uzaklıkta bulunan Melendiz Bölgesi'nin kaynaklarını tercih ettiğini göstermektedir¹⁶. Bu bulgular Aşıklı topluluğunun Melendiz Bölgesi'ndeki hareketliliğine ilişkin önemli veriler sağladığı gibi topluluğun obsidiyen, kireç ve boya gibi hammadde kaynaklarına ulaşabilmek amacıyla bir ya da iki günlük yürüyüş mesafesinde bulunan bölgelerde kalıcı ya da geçici barınma ve işlik alanlarını organize etmiş olduklarını da desteklemektedir¹⁷. Bu konu üzerine en somut bulgular Aşıklı'nın terk sürecinden hemen önce yerleşme içinde sürdürülen bazı faaliyetlerin Aşıklı'nın yakın çevresindeki yerlere taşınarak yerleşmenin genişleme sürecine ilişkindir. Bu bulgulara, 1993 yılında Ufuk Esin yönetiminde bir ekiple Aşıklı Höyük'ün çevresinde gerçekleştirilen yoğun bir yüzey taraması ile ulaşılmıştır, yürütülen araştırmalar sonucunda Aşıklı'nın çevresinde Neolitik ve Kalkolitik Dönemlere tarihlenen, Sapmazköy (Yassıören), Sırçan Tepe, Acıyer, Çakılbaşı ve İninönü gibi Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlenen höyük yapısında olmayan düz ve küçük boyutlarda 13 buluntu yeri tespit edilmiştir¹⁸ (Fig. 2). Aşıklı'nın 1 km çevresinde yürütülen araştırmalarda da Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Musular, Yelibelen, Gedikbaşı ve Ven7 gibi Aşıklı topluluğunun yerleşme dışı faaliyetlere kalıcı ve tanımlı alanlar sağlayan, volkanik kayalıkların ya da yamaçların üzerinde konumlanmış yerler saptanmıştır (Fig. 2). Bu alanlar av sahalarında kurulan geçici kamplardan ve obsidiyen yataklarının yakınlarında organize edilen işliklerden farklı olarak daha kalıcı ve tanımlı mekânlardır¹⁹. Bu bulgular tarihöncesi toplulukların buldukları coğrafyayı iyi tanıdıklarını ve gereksinimleri doğrultusunda geniş bir alanda hareket edebildiklerini göstermektedir.

Bölgenin bir diğer önemli yerleşim yeri ise, MÖ 7500'den MÖ 5800 yıllarına kadar kesintisiz iskân edilmiş olan Tepecik-Çiftlik yerleşmesidir²⁰

¹⁵ Analizler obsidiyenlerin Kayırlı-Bitlikeler (%94), Kömürcü-Kaletepe (%3) ve Nenezi Dağı (%3) kaynaklarından geldiğini göstermektedir (Yıldırım-Balcı, 2011: 21).

¹⁶ Balkan-Atlı, 1993: 214; Yıldırım-Balcı, 2007: 453-454; Yıldırım-Balcı, 2011: 21.

¹⁷ Özbaşaran, M. - G. Duru, 2018: 479.

¹⁸ Balkan-Atlı, 1998; Esin - Gülçur, vd., 1998; Gülçur, 1999: 113; Özbaşaran - Duru, vd., 2006: 245.

¹⁹ Yelibelen, Aşıklı'nın 600 m kuzeybatısında 300x250 m boyutlarında bir yamaç yerleşmesidir. Gedikbaşı, Aşıklı'nın 800-900 m doğusunda doğal bir su kaynağının yakınındaki bir yamaçta yer alan boyutu 400x350 m ölçülerinde bir buluntu sahasıdır. Ven 7 adıyla tanımlanan alan ise 2,00x1,00 m ölçülerindeki kazı alanına ve 0,75 m'lik arkeolojik dolgusundan gelen hayvan kemiklerine, obsidiyenlere ve işlenmiş/kullanılmış kemik buluntulara dayanarak bu alanın çöplük olarak kullanılmış olabileceği sonucuna varılmıştır. Musular, Aşıklı'ya 400 m mesafede bir tuf kayalığının üzerinde yer alan ve Aşıklı'nın geç evreleriyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan, farklı bir işlevin yüklediği günlük yaşamla ilişkili olmayan olasılıkla avlanma ve av sonrası kesim ve paylaşım gibi faaliyetlerin gerçekleştiği ve bu faaliyetinde bir tür av töreni ile koyun ve keçi yerine iri sığırlarla gerçekleştirildiği bir yerdir (Özbaşaran - Duru, vd., 2012: 159-160; Duru, 2013: 109, 112-113, 168, 336; Özbaşaran, - Duru, vd. 2006: 242-246) (Fig. 2).

²⁰ Tepecik-Çiftlik Arkeolojik Araştırma Projesi, 2000 yılında Doç. Dr. Erhan Bıçakçı yürütücülüğünde başlamıştır. Kazı çalışmaları, Niğde İli'nin Çiftlik İlçesi'nde yer alan 300x170 m ölçülerindeki höyük'te yürütülmektedir. Tepecik-Çiftlik'de; Geç Roma - Erken Bizans, İlk Kalkolitik (MÖ. 5800-6100 kal.), Çanak Çömlekli Neolitik (MÖ. 6100-7500 kal.) ve Çanak

(Fig. 2). Ana toprağa henüz ulaşılammış olması yerleşmenin daha erken bir tarihe çekilme olasılığını canlı tutmaktadır. Yerleşmenin Göllüdağ obsidiyen kaynaklarına yakın bir konumda bulunması, Tuz Gölü Havzası ile Bor Ovası ve Aladağlar arasında bir geçiş sahasında yer alması Tepecik'in tarihöncesi topluluklar tarafından bir yerleşme yeri olarak seçilmesinde etkili olmuştur²¹. Son Neolitik Dönemi temsil eden 3. tabakası incelendiğinde mimari yapıların yakın çevreden temin edilen andezit, bazalt, riyolit ve trakit gibi volkanik kökenli taşlarla ve kerpiçle inşa edildiği, yapı içlerinin de fırın, seki ve depolama birimleriyle organize edildiği tespit edilmiştir²². Arkeolojik bulgular yontma taş alet endüstrisinin hammaddesi olan obsidiyenin yerleşmeye kuş uçuşu 10 km uzakta bulunan Göllüdağ'dan elde edildiğini gösterir²³. Ayrıca Kayırlı-Bitlikeler işliği ile Kayırlı-Değirmenyolu'nda tespit edilen alet teknolojisinin Tepecik'in 3. tabakadaki obsidiyen yongalama alanında tanımlanan teknolojiyle benzerlik taşıması yerleşmeler, işlikler ve kaynaklar arasındaki olası trafiğe ilişkin bazı ipuçları vermektedir²⁴. Ancak hem Kayırlı-Değirmenyolu'ndaki kazı çalışmalarının yeni başlaması, hem de Tepecik-Çiftlik obsidiyenlerinin yeterli ölçüde çalışılmamış olması bu konuda yapılacak değerlendirmelerin önüne geçmektedir. Obsidiyen bulguların dışında gerek yabanıl, gerekse de evcilleştirilmiş türlere ilişkin çok sayıdaki arkeozoolojik kalıntı da Tepecik-Çiftlik topluluğunun ana yerleşmenin yakın ve uzak çevresinde hareket etmiş olduğunu destekler niteliktedir.²⁵

Melendiz Bölgesi'nin 35-40 km güneyinde yer alan Köşk Höyük (MÖ 6300-5600)²⁶ yerleşmesi de tarihöncesi toplulukların bölgedeki hareketliliğine ilişkin önemli bulgular sağlayan arkeolojik alanlardan biridir (Fig. 2). Kazılarda ele geçen koyun ve keçi dişlerinin izotop analizleri Köşk Höyük topluluğunun besi hayvanlarını yerleşmenin çevresinde bulunan farklı alanlarda otlatığı bilgisini sağlamıştır²⁷. Kış mevsimi düşük kotlardaki otlaklıklarda, yaz mevsiminde ise yüksek sahalardaki otlaklıklarda sürülerle birlikte gezen Köşk Höyük topluluğu yerleşme ve çevresinde dikey yönde bir hareketlilik sergilemiştir. Bu veri bir anlamda tarihöncesi bir topluluğun dağlık kesimlerde geçim ekonomisine dönük geçici yerleşme düzenleri kurmuş

Çömlüksüz Neolitik (MÖ. 7500 (?) öncesi) olmak üzere 14 tabaka tespit edilmiştir (Bıçakçı - Godon vd., 2012).

²¹ Bıçakçı - Godon, vd., 2012.

²² Çakan, 2013: 45-47, 50-53, 57-58.

²³ 16M açmasının 3. tabakasındaki obsidiyen yongalama alanının obsidiyenleri Göllüdağ'ın Kayırlı kaynağı (%82) ile Kömürcü-Kaletepe (%10) ve Nenezi (%6) kaynaklarından gelmiştir. Yerleşmeye blok ya da büyük yongalar halinde getirilen obsidiyenler yongalanarak alete dönüştürülmüştür (Balci, 2016: 149-152).

²⁴ Kayırlı-Değirmenyolu'nda gerçekleştirilen yüzey toplamasında dilgi üretimine yönelik obsidiyen parçaları ile bir adet iki vurma düzlemlili *Naviform* çekirdek ve çok sayıda iki vurma düzlemlili dilgi çekirdeği ele geçmiştir. Ele geçen *naviform* çekirdeklerin Tepecik-Çiftlik'deki ve Kayırlı-Bitlikeler işliğindeki *naviform* teknolojisi ile benzerlik taşıdığı tespit edilmiştir (Balci, 2016: 148-152; Balci - Çakan, vd., 2018: 431-432).

²⁵ Bıçakçı - Algül, vd., 2007: 246.

²⁶ Köşk Höyük, Bor Ovası'nda tüflü kalker yapıdaki kayalık bir yükseltinin kuzey yamacında yer almaktadır. 1964 yılında Richard Harper ve Margaret Ramsden tarafından bir yüzey araştırmasıyla keşfedilen yerleşme, arkeoloji literatürüne Ian Todd tarafından gerçekleştirilen bir yayınlara girmiştir. 1983 yılında Uğur Silistreli başkanlığında başlatılan kazılar, 1990 yılına kadar sürmüştür, 1995 yılında Aliye Öztan'ın kazı çalışmalarını üstlenmesiyle birlikte kazı çalışmaları kaldığı yerden devam etmiştir (Öztan, 2012: 31) (Fig. 2).

²⁷ Makarewicz - Arbuckle, vd., 2017.

olabileceği varsayımını güçlendirmektedir. Yerleşmenin coğrafi konum itibariyle birbirinden farklı iki ekolojik ortama da yakın olması tarımsal faaliyetlerini Bor Ovası'nın düzlüklerinde, hayvancılık ve avcılık faaliyetlerini de kuzeyindeki Melendiz Dağları ile doğu yönündeki Niğde Masifi ve Aladağlar'da sürdürebilmesine imkan tanımış olmalıdır²⁸.

Bölge ve yakın çevresinin tarihöncesine ilişkin bütün bu arkeolojik bulgular toplulukların barınmak dışında, günlük yaşamda kullanılan araç ve gereçleri üretebilmek, mimari yapılara yapı malzemesi temin edebilmek ve beslenme ekonomisini ayakta tutabilmek için Melendiz Bölgesi'nin farklı çevrelerinde hareket ettiğini gösterir. Nitekim bölge ve yakın çevresinde gerçekleştirilen paleoçevre araştırmaları da bu hareketliliğe imkan veren çevresel koşulların varlığına ilişkin önemli veriler sağlar. MÖ 9700 ile 6200 arasında iklimin bugünkünden %25 oranlarında daha yağışlı olduğu²⁹ ancak bu koşulların MÖ 6200 civarlarında 8.2 ka. adı verilen yaklaşık 200 yıl kadar süren soğuk ve kuru hava koşullarının etkisi ile kısa bir kesintiye uğradığı tespit edilmiş, MÖ 6000'lerde ise nemli hava kütlelerinin geri dönmesiyle birlikte MÖ 5. binin ortalarına kadar çevresel koşullar optimum seviyelerini korumuştur³⁰. Melendiz Dağları'nın güneyindeki düzlüklerde tespit edilmiş olan eski bir göl yatağına ilişkin bulgularda dönemin çevresel koşullarının tarihöncesi topluluklar üzerindeki etkisine dair önemli veriler sağlamıştır³¹. Bulgular gölün su seviyesindeki salınımlara bağlı olarak çevresindeki yerleşmelerin sayıca artış gösterdiğine ya da terkedildiklerine işaret eder. Bu bağlamda gölün kuzey kıyısında tespit edilen 10 yerleşmeden 6'sı'nın Geç Neolitik'ten Erken Tunç 2'ye kadar süreklilik gösterdiği³² dolayısıyla çevresel koşulların tarihöncesi toplulukların iskân devamlılığını olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

Özetle, Melendiz Bölgesi ve çevresinin volkanik yapısı ve farklı ekolojik alanlar arasında geçişlerin yapılabildiği coğrafyası tarihöncesi toplulukların maddi dünyalarını biçimlendirebilmeleri için gerekli hammaddeleri ve beslenme kaynaklarını edinebilmesini sağlamıştır. Pleistosen sonları ve holosendeki nemli ve kurak hava koşulları arasında yaşanan salınımlara bağlı olarak da kalıcı ya da geçici yerleşme düzenleri ve ışıklarından oluşan çok sayıda mekânsal organizasyonla çevrelenmiş dinamik bir bölge ortaya çıkmıştır. Bir anlamda, bölge tarihöncesi toplulukların zihinlerinde ve algılarında gereksinimlerine yanıt verebilen bir yer olarak kodlanmıştır³³.

²⁸ Makarewicz - Arbuckle, vd., 2017: 69, 71, 76.

²⁹ Roberts, 2014: 80.

³⁰ Roberts, 2014: 81.

³¹ 2006-2009 yılları arasında Lorenzo D'Alfonso danışmanlığında Pavia Üniversitesi Hasan ve Melendiz Dağları'nın güney yamaçlarında ve bu yamaçların uzandığı Bor Ovası'nda arkeolojik bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Araştırmalar sonucunda Geç Neolitik Dönemden, Orta Çağ'a kadar 37 arkeolojik yerleşme belgelenmiştir (D'Alfonso, 2008; D'Alfonso, 2009; D'Alfonso, 2011: 231; D'Alfonso - Basso, 2010) (Fig. 2). Bu araştırma ile eş güdümlü, Niğde Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gürel ve Dr. Lermi Melendiz Dağları'nın güney yamaçlarına yakın bir noktada, Bor Ovası'nın Kuvaterner dolguları üzerine radyokarbon, izotop ve polen analizlerine dayanan jeomorfolojik çalışmalar yürütmüştür. Bu araştırmalarda eski bir göl yatağına ilişkin görsel birikintilere ve paleosol topraklara ait çökellere rastlanılmıştır (Gürel - Lermi, 2010; D'Alfonso, 2011: 234-235, 240).

³² D'Alfonso, 2011: 234-235; D'Alfonso - Basso, 2010: 4-5.

³³ Heidegger, 1971; Sharr, 2013: 54-57.

Hitit ve Geç Hitit Dönemi

MÖ 2000-500 yılları aralığında Melendiz Bölgesi³⁴'nin İhlara, Altunhisar, Şelikin ve Konaklı vadileri Orta Anadolu'nun kuzeyi ve güneyi arasındaki geçişler sırasında³⁵ (Fig. 3, 4) yoğun olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu geçitlerin Anadolu'yu Akdeniz'e ve Mezopotamya'ya bağlayan güzergâhlara da doğrudan bağlanabilmeleri önemlerini daha da arttırmıştır. MÖ 2. bin yıldan itibaren Hitit Krallığı ve ardılı Geç Hitit Krallıklarından Tabal Krallığı'nın bu ulaşım ve iletişim ağı üzerinde yerleşmeler kurması³⁶ (Fig. 3) bölge ve çevresini idari, politik, askeri ve ekonomik olarak öne çıkarmıştır. Ancak bu durum bölge dışından gelen askeri saldırıların sayısının da artmasına neden olmuştur. Tabal Krallığı ile Asur Devleti arasındaki ilişkileri konu alan yazılı kayıtlar bu çıkarımları destekler niteliktedir³⁷. Ancak bölgenin dağlık topoğrafyası ve yüksek rakımı savunmaya dayalı bir yerleşme sisteminin kurulabilmesine yardımcı olmuştur. Dağlık kesimlerin doğal bir savunma sahası olması yerleşmelerin güvenlik amacıyla yüksek kesimlerde kurulmasında etkili olmuştur. Ayrıca bu tip yerleşmelerin buldukları rakım nedeniyle çevresini geniş bir görüş açısıyla kontrol edebilmesi gerçekleştirilecek saldırılara karşı önceden önlem alabilmelerine imkân vermiştir. MÖ 12. ila 8. yüzyıl arasına tarihlenen Göllüdağ yerleşmesinin Göllüdağ'ın 2172 m. yükseklikteki zirvesine

³⁴ Melendiz adının aslı *Malandasa*, yani "Mala(a)nda-(a)ssa", "Mala-lı" kenti olabilir. Luwi dilinden ve ardılı MÖ 1. binyıl Anadolu dillerinden gelme pek çok yerleşim adında *Asa/Assa* bitişini görüyoruz. Luwi dilinin hısmı Hitit dilinde, "iskân etmek, yerleştirmek, kent kurmak" anlamlarında bir *Asas* fiili vardır. Buna bakarak, *Asa/Assa*'nın, Luwi dilinde, Almancanın "Siedlung'u" ve "Sitz"iyle aynı anlamda, yani "Yerleşim" (buradan: köy, kasaba, kent) anlamına geldiği düşünülebilir. Nitekim Meriggi, *Assa*'yı "Sitz" olarak çevirmiştir. Dolayısıyla *asa/assa* (Hellen ağzında, *assos*) bitişi, tarihsel coğrafya adlarında, "-kenti" anlamındadır. (Umar, 1993: 123, 538).

³⁵ Matessi - Pieri, 2017: 91; Matessi - Dalkılıç, vd., 2018: 1110.

³⁶ 2. binde Anadolu yarımadasında güçlü bir devlet organizasyonu olarak ortaya çıkan Hitit Krallığı (MÖ 1650 -1200) Aşağı Ülke olarak adlandırdığı Torosların yamaçlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada kontrolü sağlamak amacıyla bölgenin güneyinden geçen ve Kilikya ile Sertavul Geçitlerine ulaştıran yol güzergâhlarının üzerinde sur duvarlarıyla tahkim edilmiş yerleşmeler kurmuştur. Melendiz ve Hasan Dağları'nın doğu ve güney yamaçlarında aralarında 10 km mesafe olacak şekilde birbirini takip eden yerleşme yerleri ile Kınık Höyük, Tuuanuua (Kilisehisar) ve Tynna (Porsuk-Zeyve Höyük) yerleşmeleri bu politikanın birer yansımasıdır (D'Alfonso, 2011: 232-233; Matessi, 2017: 12, 16, 18-19; Matessi - Pieri 2017: 96-97; Matessi, - Dalkılıç, vd., 2018: 1108). Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Tuwana Krallığı'nda Melendiz Dağları'nın güney yamaçlarında ve Kınık Höyük, Tuuanuua/Tuwanuua ve Tynna yerleşmelerinde iskâna devam etmiş ve ayrıca Göllüdağ yerleşmesini kurarak bu politikayı devam ettirmiştir (D'Alfonso, 2011: 232-233; Lanaro, 2015: 91-92; Highcock - Crabtree, vd. 2015: 98; Matessi - Pieri, 2017: 102) (Fig. 3).

³⁷ MÖ 1. binde Tabal Bölgesi'nin 24 krallığından biri olan ve bölgenin güneyini kontrol eden Tuwana Krallığı dönemin iki güçlü devleti olan Frig ve Urartular arasında tampon devlet görevi gördüğü gibi Asur Devleti'nin Kuzey Mezopotamya'dan Anadolu içlerine doğru olan yayılımcı politikası nedeniyle de Asur saldırılarına maruz kalmıştır. Orta Anadolu'nun doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu ticaret yolları ile Toroslar'daki zengin maden yataklarının Tabal bölgesinin sınırları içerisinde kalması, zengin tarımsal üretimi, besi hayvanı ve at yetiştiriciliği konusundaki potansiyeli ve Orta Anadolu Platosu'nu, Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye bağlayan Kilikya kapısının kontrol altında tutulması bu saldırıların en önemli nedenlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda Asur kralı III. Salmanassar'ın (MÖ. 858 - 824) MÖ IX. yüzyılın ikinci yarısında Tabal ülkesine yaptığı askeri seferler sonrasında tutulan çivi yazılı kayıtlar bu dönemi oldukça iyi yansıtır (Yiğit, 2000: 177-178; Pullu, 2006: 19; Duymuş, 2011: 37-38; Lanaro, 2015: 79).

kurulmuş olma nedenini de bu açılardan değerlendirmek gerekir³⁸ (Fig 3). Göllüdağ yerleşmesinde yürütülen arkeolojik kazılar yerleşmenin kulelerle destekli bir dış sur tarafından çevrelendiğini, birbirini dik ve paralel kesen sokaklar boyunca sıralanmış yapılara ve saray ya da tapınak olduğu düşünülen kamusal bir yapıya sahip olduğu saptamıştır. Melendiz Dağları'nın güneydoğu yamaçlarında kurulmuş olan Tepebağları yerleşmesi de aynı yaklaşımla iri blok taşlardan oluşan ve yerleşmeyi tamamen çevreleyen bir surun içine kurulmuştur³⁹ (Fig. 3). Bütün bu bulgular bölgede özellikle Geç Hitit Döneminde yaşanan güvenlik sorununun dağlık kesimlerde kurulan yerleşmelerle aşılmaya çalışıldığını göstermektedir. Dolayısıyla bölgeyi doğal bir savunma alanı haline getiren topoğrafik koşullar dağlık kesimlerin güvenli yerleşmelerin kurulabildiği bir yer olabilmesine neden olmuştur.

Geç Hitit Döneminde bölgenin dağlık kesimleri güvenlik amacıyla iskân edildiği gibi hayvancılık faaliyetleri amacıyla da organize edilen yerler olmuştur. Melendiz Dağları'na belli mesafelerde ve yönlerde dikilen Geç Hitit Dönemi stelleri (Fig. 3) üzerindeki betimlemeler ve metinler dönem topluluklarının bölgenin dağlık kesimlerini besi hayvanları ile at sürülerini otlatmak amacıyla kullanmış olduklarını gösterir⁴⁰. Tavşantepe 2 ve Andaval stelleri incelendiğinde dönemin topluluklarına hayvancılık faaliyetlerinin kutsal bir iş olduğu ve kralın da bu faaliyet üzerinde otoriter bir güç olduğu mesajı iletildiği anlaşılmaktadır⁴¹. Tuwana Krallığı dağlık kesimlere belli mesafelerde ve yönlerde diktiği stellerle bu faaliyeti kontrol etmeye çalışmıştır. Nitekim Asur Devleti'ne ödediği haracın önemli bir bölümünü koyun, sığır, at, katır ve eşek gibi hayvanlar ile karşıladığı⁴² düşünülürse bu kontrol çabasının nedeni anlaşılabilir. Dolayısıyla dönemin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik

³⁸ Hamit Koşay 28 Ağustos 1933'de dağın zirvesinde yürüttüğü araştırmada yerleşmenin önemli bir arkeolojik buluntu yeri olduğunu belirtmiştir. İlk kazı çalışmaları 1934 yılında Arkeolog Remzi Oğuz Arık başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci ve üçüncü dönem kazı çalışmaları ise 1968-69 yıllarında Burhan Tezcan başkanlığında yürütülmüştür. Tezcan, MÖ 1.binin ilk yarısına tarihlenen Göllüdağ yerleşmesinin stratejik konumu dikkate alındığında Boğazköy-Hattuşa kadar önemli bir yerleşim yeri olduğunu vurgulamıştır. Tahsin Özgüç de Tabal ülkesinin sınırlarında Tuwana Krallığına ait önemli bir yerleşme yeri olabileceğini ifade etmiştir (Arık, 1936; Tezcan, 1969; 1992: 9-10; Lanaro, 2015: 91).

³⁹ Niğde-Fertek Kasabası'nın 1 km güneydoğusunda yer alan Tepebağları Höyük'ü 1972-76 sezonlarında Arkeolog Nimet Özgüç başkanlığında kazılmıştır. Kısa süren kazı çalışmaları sonucunda Bizans, Roma, Helenistik ve Geç Hitit Dönemlerine ait 5 yapı katı tespit edilmiştir (Çınaroğlu, 1976: 215) (Fig. 3).

⁴⁰ Melendiz Bölgesi ve çevresindeki Geç Hitit Dönemi stelleri ile ilgili, 80'li yıllarda Çınaroğlu, 2006-2009 yılları arasında da D'Alfonso bölgede bazı araştırmalar yürütmüşlerdir. Bu araştırmaların dışında David Hawkins, David Ussishkin, Mustafa Kalaç ve başka araştırmacılar da bölgedeki stellerle ilgili birtakım çalışmalar gerçekleştirmiştir (Ussishkin, 1967; Sezer, 1977; Kalaç, 1981; Çınaroğlu, 1986; Hawkins, 2000; D'Alfonso, 2008; D'Alfonso, 2009; D'Alfonso, 2010; D'Alfonso, 2011; Balatti - Balza, 2012; Balatti, 2012; Lanaro, 2015) (Fig. 3).

⁴¹ Altunhisar Vadisi'nde tespit edilen Tavşantepe 2 steli, bir aslan üzerinde ayakta duran tanrı betimi ile karşısında elinde değnekten duran bir figürü konu etmektedir. Sahnenin devamında, elinde değnek tutan figürün yanında at olduğu düşünülen bir de hayvan betimlenmiştir (Lanaro, 2015: 89-90). MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Andaval steli, 0,50 cm çapında daire biçimli bir taştır. Bu taşın yüzeyine dört satırlık Luvi hiyeroglifiyle bir metin yazılmıştır. Metinde, Nahita (Niğde) Kralı Saruwanis'in atların yetiştirilmesi ve otlaklara çıkarılmasıyla ilgili söylemleri yer almaktadır. Metnin altına da profilden bir yüz betimlenmiştir (Ussishkin, 1967: 197; Hawkins, 2000: 514-515; Balza, 2013: 7-8).

⁴² Balza, 2013: 6.

koşulları dağlık kesimleri hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yer haline getirmiş ve stellerle de bir mekâna dönüştürmüştür.

Bu kesimler günümüzde de hayvancılık faaliyetleri kapsamında kullanılmaya ve belli süreler boyunca barınılan yerler olmaya⁴³ devam etmektedir. Bu yerlerden biri 1850 m. rakımı, su kaynakları, verimli otlaklıkları ve 2 km kuzeybatısında yer alan doğal göleti ile Melendiz Dağları'nın iç kesimlerindeki Tahtapınar yaylasıdır (Fig 3). Yakın zamana kadar hayvancılık faaliyetleri kapsamında kullanılmaya devam edilen bu çevrede çobanların geçici yerleşme düzenlerine ilişkin mimari kalıntıları dışında, Hitit ve Geç Hitit Dönemlerine tarihlendiği düşünülen kaya yüzeyine açılmış oyuklar ve yarım kalmış kabartmalarıyla işlenmiş taş blokları tespit edilmiştir⁴⁴. Bu bulgular Tahtapınar yaylasının Hitit Döneminde hayvancılık faaliyetleri kapsamında ya da dini ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal bir mekân olarak kullanılmış olabileceği sonucuna ulaştırmıştır. Tahtapınar yaylasının gerek su kaynakları açısından zengin bir çevre olması gerekse de arkeolojik bulguları bu yerin bölgenin açık hava tapınma mekânlarından biri olarak kullanılmış olabileceği varsayımına ulaştırmaktadır. Hitit kültüründe dağlık sahaların, su kaynaklarının ve pınarların bulunduğu yerlerin kutsal olması ve bu çevrelerin *huwasi* adı verilen stellerle açık hava tapınaklarına dönüştürülerek kayaların yüzeylerine nişlerin, platformların, oyukların açılması ve yazılı metinler ile tanrı figürlerinin kazılması yaygın bir uygulamadır⁴⁵. Dolayısıyla bölgede stel ve stellerle bağlantılı kalıntıların⁴⁶ bulunduğu çevreler olasılıkla hayvancılık faaliyetlerinin ya da dini ritüellerin yürütüldüğü kutsal mekânlardır. Nitekim Çınaroğlu Altunhisar Vadisi'nde belli mesafeler boyunca dikilen stellerin Tuwana Krallığı'nın merkez yerleşmesi olan Tuwana/Kemerhisar⁴⁷ ile Göllüdağ yerleşmesi arasındaki dinsel bir rotanın kılavuzları olabileceğini ileri sürmüştür (Fig. 3). Clelia Mora ve Lorenzo

⁴³ Duman, 2015.

⁴⁴ Balcı - Çakan, 2017a:10.

⁴⁵ Ökse, 2011: 219-222, 237; Murat, 2012: 137; Turgut, 2015: 347-348; Bahar - Turgut vd., 2018: 405-408, 414-415.

⁴⁶ Melendiz Ovası ile Bor Ovası'nı birbirine bağlayan vadinin hakim bir tepesi olan Tavşantepe'de tespit edilen Tavşantepe 1 steli ve kaidesi. Tavşantepe steli'nin yaklaşık 50 m. yakınında saptanan yarım kalmış bir başka stel. Tavşantepe'nin 2,5 km güneyinde Kasıntepe'de bulunan Keşlik yayla steli. Kasıntepe'nin birkaç kilometre güneyinde Dikilitaş mevkinde tespit edilen üzerinde yazı ve betim olmayan bir stel ve bu stelle ilişkili olduğu düşünülen kaya yüzeyine açılmış bir kaide boşluğu. Kaya yüzeyine açılmış yuvarlak libasyon çukurları ile kayaların kesilmesiyle oluşturulmuş yaklaşık 30 m. uzunluğundaki anıtsal yol hattı (Çınaroğlu, 1986: 327-329; Lanaro, 2015: 89-90). Nahita Kralı Saruwanis'in isminin geçtiği Niğde 1 steli. Ön yüzünde Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın betimlendiği, yan yüzünde de Tarhunzas ile Kral Warpalawas'ın isimlerinin geçtiği Niğde 2 steli. Melendiz Dağları'nın doğu yamaçlarındaki Veliisa (Yaylayolu) Köyü'nün yakınlarında bulunan üzerinde tek satırlık Luvice yazıt bulunan stel ve Luvi Hiyeroglifiyle yazılmış bir metin ile birlikte Tuwana Kralı Warpalawas'ın betimlendiği Bor steli olmak üzere bölgenin dağlık kesimlerinde çok sayıda stel ve stelle ilişkili kalıntı belgelenmiştir (Ussışkın, 1967; Kalaç, 1981; Hawkins, 2000: 513-515, 518-521, 529) (Fig 3).

⁴⁷ Tuwana Krallığı'nın ismi ile anılan ve krallığın merkez yerleşmesi olan Tuwana (Kemerhisar) Asur metinlerinde Tuhana olarak geçmektedir. Yerleşme günümüzde Melendiz Dağları'nın güneybatısındaki Kemerhisar Kasabası'nın üzerinde yer aldığı höyüğün MÖ 1. bin tabakalarında saklıdır. Höyük Geç Hitit Dönemi'ni temsil eden tabakaları dışında, Erken ve Geç Tunç, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'ne tarihlenen tabakalara da sahiptir. Dolayısıyla Kemerhisar bölgenin en uzun süreli yerleşme yerlerinden biridir (Çınaroğlu, 1987: 351-352; Rosada - Lachin 2011: 209-210) (Fig. 3).

D'Alfonsa'da bölgede yürüttükleri araştırmalarla bu rotanın MÖ 8. yüzyılda bölgenin iki ana yerleşmesi olan Göllüdağ ve Kınık Höyük⁴⁸ arasında kurulmuş olabileceğine işaret etmiştir⁴⁹ (Fig 3). Dolayısıyla Hitit ve Geç Hitit Dönemlerinde toplulukları dini bir bağlamın etrafında bir araya getirebilmek amacıyla bölgenin dağlık kesimleri kamusal mekânlar olarak işlevlendirilmiş olabilir.

Dağlık kesimlerin MÖ 1. bindeki kullanımı ile ilgili bir başka varsayımda, andezit ve bazalt gibi işlemeye uygun taş kaynakları nedeniyle bu kesimlerin heykeltıraşlık atölyelerinin bulunduğu yerler olduğuna ilişkindir. Dağlık sahalarda tamamlanmış ya da yarım kalmış çok sayıda stel, stel kaidesi, kaya yüzlerine açılmış oyuk, niş ve platform gibi kalıntılar bu kesimlerin Geç Hitit Döneminde hem taş ocağı hem de atölye olarak kullanılan Güneydoğu Anadolu'daki Yesemek ile kıyaslanmasına neden olmuştur⁵⁰.

Özetle, bütün bu bulgular tarihöncesi dönemlerde olduğu gibi, MÖ 2. ve 1. binde de bölgede yoğun bir kültürel hareketliliğin olduğunu ve bölgenin dağlık ve ovalık kesimlerinin farklı işlevlere yönelik iskân ve inşa edildiğini gösterir.

Roma (MÖ 190-MS 330/395) ve Bizans (MS 330/395-1453) Dönemleri

Roma ve Bizans⁵¹ (Doğu Roma) Dönemleri'nin haritaları ve el yazmaları olan *Itnerarium Antonini*, *Itnerarium Burdigalense* ve *Tabula Peutingeriana* Anadolu'nun bu zaman dilimlerine ilişkin yerleşim dokusu hakkında önemli veriler sağlamaktadır⁵². Bu haritaları ve el yazmalarını referans alan Anadolu'nun tarihi coğrafya çalışmaları MS 300 yılından itibaren Melendiz

⁴⁸ Melendiz Dağları'nın Bor Ovası ile birleştiği kesimde yer alan Kınık Höyük, 2011 yılından beri Pavia ve New York Üniversiteleri'nin ortak çalışmalarıyla kazılmaktadır. Kınık Höyük, Erken Tunç'tan Orta Çağ'a kadar uzun bir süre boyunca iskân edilmiştir. Kazı çalışmalarından elde edilen verilere göre Kınık Höyük MÖ. 1. binin başlarında bölgede yer alan Nahitiya (Niğde) ve Tuwana (Kemerhisar) ile birlikte bölgenin en büyük yerleşmelerinden biridir (Highcock - Crabtree, vd., 2015) (Fig 3).

⁴⁹ Lanaro, 2015: 90-91.

⁵⁰ Çınaroğlu, 1986: 329.

⁵¹ Siyasi ve kültürel bir varlık olarak "Bizans" ismi ilk kez 16. yüzyılda Hieronymus Wolf (1516-1580) akademik alanda ise, 19. yüzyıl tarihçileri tarafından kullanılmıştır. "Bizans" ismi "Yeni Roma" olarak tanımlanan Doğu İmparatorluğu'nun başkenti olarak seçilen bugünkü İstanbul kentinin ilk kuruluş hikâyesine dayanır. MÖ 7. yüzyılda Megara'dan yola çıkan *Byzas* komutasındaki Yunan kolonistler kurdukları yerleşmenin ismine *Byzas*'ın kenti anlamında *Byzantion* ismini vermiştir. Ancak I. Constantinus'tan, son imparator XI. Konstantinos Palaiologos'a kadar tüm imparatorlar "Bizans İmparatoru" unvanını değil, "Roma İmparatoru" unvanını kullanmış, imparatorluğun halkına da Romalılar denmiştir. Bugün Bizans olarak adlandırılan uygarlık, Roma İmparatorluğu'nun varlığını Doğu topraklarında Hristiyanlaşarak sürdürmesinden ibarettir (Akyürek, 2007).

⁵² MS 300 yılına tarihlenen ve Roma İmparatoru Antoninus'un adıyla bilinen *Itnerarium Antonini* yirminin üzerinde kopyaya sahip bir haritadır. MS 333 yılına tarihlenen *Itnerarium Burdigalense* (*Bordeaux Itinerary*) Galya bölgesinden (Bordeaux'dan), Kudüs'e giden hac yolunu ve yol güzergâhının üzerinde yer alan konaklama yerleri ile (*mansio*), at değiştirilen durak yerlerini (*mutatio*) tarif eden anonim bir el yazmasıdır. MS 350 yılına tarihlenen *Tabula Peutingeriana* (*Peutinger Table*) ise parşömen üzerine çizilmiş bir haritadır. 6.75 cm uzunluğa sahip olan haritanın genişliği 0.32-0.34 cm'dir. Kuzey-güney doğrultusunda dar, doğu-batı doğrultusunda geniş olan harita yerleşmelerin ve yolların piktografik olarak açıklayıcı bir şekilde çizildiği önemli bir kaynaktır (Adams - Laurence, 2005; Salway, 2005: 22-26, 60; French, 2016).

Bölgesi'nin çevresinden geçen yol güzergâhlarının üzerinde konaklama yerleri (*mansio*), yorgun atların dinlendirildiği ve değiştirildiği duraklar (*mutatio*) ve askeri kalelerden oluşan bir yerleşme sisteminin gelişmiş olduğunu göstermektedir⁵³. Bölgedeki yüzey araştırmaları da bu verileri destekler nitelikte⁵⁴ bölgenin kuzey ve güneyinden geçen ve Kilikya Geçidi'ne ulaştıran yol ağının üzerinde⁵⁵ çok sayıda höyük, kayalara oyulmuş yapı, askeri kale, mezarlıklar ve yol kalıntıları tespit etmiştir⁵⁶ (Fig. 4). Bu noktalar dönem topluluklarının dağ yamaçları, vadiler ve ovalık alanlar üzere bölgenin farklı çevrelerinde yolcuların, tüccarların ve kutsal topraklara giden hacıların konaklayabilecekleri, yorgun atlarını değiştirebilecekleri yerleri organize ettiklerini ve askeri kalelerle de bu yerleşme sistemini ve yolları korumaya çalıştıklarını gösterir (Fig. 4). Ayrıca dönemin askeri ve politik gelişmelerine bağlı olarak MS 6. ve 10. yüzyıl arasında Pers ve Arapların bölgeye düzenledikleri askeri seferler Bizans Devleti'nin Kapadokya Bölgesi'nin genelinde bir savunma hattı kurmasına neden olmuştur⁵⁷. *Thema*⁵⁸ adı verilen

⁵³ Bizans İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası üzerine araştırmalar yürüten *Tabula Imperii Byzantini* projesinin Kapadokya Bölgesi ile ilgili yaptığı yayın, David French'in *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* yayınının 4. cildi, North Carolina Üniversitesi'nden Eski Çağ Tarih uzmanı Richard J. A. Talbert danışmanlığında hazırlanan Atlas çalışması, Pleiades Project, Omnes Viae:Roman Routeplanner, Vici.org:Archaeological Atlas of Antiquity, Dijital Atlas of Roman Empire (Lund Üniversitesi) ve The Digital Atlas of Roman and Medieval Civilizations (Harvard Üniversitesi) gibi web tabanlı çalışmalar dönemin haritalarını ve el yazmalarını referans alarak önemli veriler üretmiştir (Hild - Restle 1981; Talbert, 2000; French, 2016; <https://omnesviae.org/>; <https://vici.org/#10/38.21715978962149.34.662793360072555;http://dare.ht.lu.se/places/23558.html>; <http://maps.cga.harvard.edu/darmc/>; <https://pleiades.stoa.org/>).

⁵⁴ Hilde - Restle, 1981; Schneider, 1995; Schneider, 1996; D'Alfonso, 2008; D'Alfonso, 2009; D'Alfonso, 2011; D'Alfonso - Basso, 2010; French, 2016; Doğu Melendiz Yüzey Araştırması yayımlanmamış raporları.

⁵⁵ Tuz Gölü'nün doğu kıyısını takip ederek Hasan Dağı'nın batı yamaçlarına ulaşan ve buradan da Bor Ovası'nın düzlüklerine yönelerek, günümüz Altunhisar-Bor yoluna bağlanan güzergâh ana rotalardan biri olmuştur. Bu ana güzergâha alternatif ise, bölgenin vadilerinden geçen patikalardır. Bu patikalardan biri Aksaray'dan Helvadere'ye bağlanan ve Hasan ile Keçiboyduran Dağları'nın arasındaki vadiden geçerek Bor Ovası'na ulaşan güzergâhtır. Bir diğer patika ise, Aksaray-Ihlara Vadisi-Melendiz Ovası ve Altunhisar Vadisi'ni takip ederek Bor Ovası'na bağlanmaktadır. Arkeolojik ve tarihi araştırmalar bölgenin vadilerini takip eden bu güzergâhların hacıların kutsal topraklara olan yolculukları sırasında kullanıldıklarını tespit etmiştir. Bu güzergâhların zorlu arazi koşullarına rağmen tercih edilmesi olasılıkla zengin su kaynakları ile ilgili olmalıdır. Bölgenin kuzeyinden geçen bir diğer ana güzergâh ise, Bekarlar, Alayköy, Tırhan, Gölcük ve Yeniköy-Aktaş rotasını izleyerek Niğde ve Kayseri'ye bağlanan hattır (Schneider, 1996: 21; French, 2016; Matessi - Dalkılıç, vd. 2018: 1110-1111) (Fig. 4).

⁵⁶ Kaya Harman Tepe, Elgörü Çiftliği, Çıralı Öreni, Amas Öreni, Künk Tepe, Avören, Kiliseören, Eskiköy Höyük, Kınık Höyük (*Dratai/Idrizion/Tracias*), Kayı-Topraktepe, *Mokissos* (Viranşehir), Koçlu, *Sasima* (Hasaköy?/Tırhan?), *Chusa* (Kuyulutatlar?/Yazıhöyük?), *Limnai* (Gölcük), *Caena* (Uluören), *Koron* (Çömlekçi), *Salaberina* (Kepez Tepe), *Dora/Dona* (Divarlı), *Malandasa* (Ovalıbağ), *Asbuzu/Aspenzinsos* (Kranlıkdere), *Balisa/Valisa* (Yaylayolu Köyü), *Andaval* (Yeniköy), *Tyana* (Kemerhisar) gibi yerleşme yerleri ile Murtaza, Asmaz, Balcı, Üçtepe, Kaletepe ve Sivrihisar-Gelintepe gibi noktalarda askeri kaleler ile izleme kulelerine ait yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Hilde - Restle, 1981; Schneider, 1995; Schneider, 1996; D'Alfonso, 2008: 4-5; D'Alfonso, 2009: 162-163; D'Alfonso, 2011: 233; Demir - Eryaman 2009: 244; Matessi - Dalkılıç, vd. 2018: 1110; Ünlüer - Atalay, 2016, Doğu Melendiz Yüzey Araştırmasının yayımlanmamış raporları) (Fig. 4).

⁵⁷ Falay, 2019: 39.

⁵⁸ İmparator Herakleios döneminde uygulanan bu sistemle eyalet valilerinin askeri güçleri artırılmış ve sınır bölgeleri büyük askeri kuvvetlerden oluşan geniş birliklerden

askeri ve idari bu teşkilatlanmanın çerçevesinde bölgede *Macida*, *Balisa*, *Malandasa* (Melendiz), *Kuniya* (Güzelyurt), *Malakubiya* (Derinkuyu), *Tavala* (Andaval), *Barbava* (Kumluca) ve *Salamün* (İhlara Vadisi-Selime) isimli çok sayıda askeri kale ve yer altı yerleşmesi ile savaş durumlarında yerli halkın güvenliği sağlanmış ve askerler tarafından da garnizon olarak kullanılmıştır⁵⁹. Bu idari ve askeri sistem bir anlamda bölgenin yerleşme dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir⁶⁰.

Bölge yalnızca Bizans Döneminde değil, Roma İmparatorluğu Döneminde de askeri ve politik kararların belirleyiciliğinde bir yerleşme dokusu geliştirmiştir. Roma İmparatorluğu Döneminde doğudan gelen Part saldırılarının Anadolu içlerine ulaşmasını önlemek ve doğuya yapılacak askeri seferlere lojistik destek sağlayabilmek amacıyla Kapadokya Bölgesi'nin geneli İmparator Nero (MS 54-68), Vespasianus (MS 69-79) ve Septimius Severus (MS 193-211) dönemlerinde kalıcı lejyon karargâhlarının kurulduğu askeri bir kamp bölgesi haline getirilmiştir. Bir anlamda bölge Anadolu ile doğu arasında tampon görevi görmüştür. Özellikle *Tyana*'nın Kilikya Geçidi'ne en yakın yerleşme olması bu gelişmelerden doğrudan etkilenmesine yol açmıştır⁶¹ (Fig. 4).

Bölgenin yerleşme dokusunu etkileyen olgulardan biride Bizans'ın Hristiyan yapısıdır. İmparator I. Constantinus'un MS 313 yılında ilan ettiği Milano Fermanı ile Hristiyanlık İmparatorluğun dinlerinden biri olarak kabul edilmiş ve bölgenin münzevi yaşam biçimine uygun coğrafyası da kiliselerin, manastırların ve piskoposluk merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁶². Özellikle MS 4. yüzyılda manastır sisteminin kurucusu sayılan ve azizlik mertebesine yükseltilmiş olan *Caesarea*'lı Basileos (MS 329-379), Kapadokyalı Kilise Babaları arasında kabul edilen *Nazianzos*'lu Gregorius (MS 330-388) ve *Nyssa*'lı Gregorius (MS 335?-385/395?) Hristiyanlığın bölgede güçlü bir şekilde örgütlenmesinde ve yerleşme dokusuna yansımada etkili olmuş figürlerdir⁶³. Bu bağlamda, MS 371/372 yılında İmparator Valentinus döneminde Melendiz Bölgesi'ne yakın yerleşmelerden biri olan *Tyana* piskoposluk merkezi olarak öne çıkarken, Hasan Dağı'nın kuzeyindeki *Mokissos* (Viranşehir) ve Melendiz Ovası'ndaki *Doara* (Divarlı) diğer piskoposluklar olarak kilise kayıtlarında yer almaktadır (Fig 4.). Ayrıca

oluşturulmuştur. Böylelikle İtalya'da Lombardlara, Afrika'da Berberilere, doğuda da Arap ve İranlılara karşı güçlü bir savunma hattı oluşturulmuştur. Bu sistemle birlikte ordu paralı askerlerden değil, yerli birliklerden meydana getirilmiş, askeri mülk olarak adlandırılan topraklar köylülere verilerek hem toprak çalıştırılmış, hem de savaş zamanı askeri teçhizat ve bir atla birlikte orduya katılma zorunluluğu getirilmiştir. Böylelikle toprağa yerleşik asker kökenli arazi sahibi bir sınıf ortaya çıkmıştır (Güçlüay, S., 2013: 77-79, 81, 86).

⁵⁹ Honigmann, 1970: 43-44; Adibelli, 2002:175.

⁶⁰ Nevşehir ve Aksaray sınırları içerisinde Açık Saray, Çanlı Kilise ve Selime -Yaprakhisar'da (İhlara Vadisi) bulunan kayaoyma mekânların Bizans'ın toprak sahibi askeri sınıfına ait olduğu ve bu yapıların yaşam alanları olarak kullanılmasının yanısıra ordunun ihtiyacı olan savaş atları ile çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesi içinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca, bu yapılar genelde yol güzergâhlarının üzerinde konumlanmıştır (Tütüncü, 2008: 27-39, 97; Öztürk, 2010). Bölgedeki yüzey araştırmalarıyla yolların kesişimi noktasında tespit edilmiş olan Elgörü Çiftliği, Çıralı Öreni ve Kaya Harman Tepe'deki kayaoyma mekânlar olasılıkla bu yönde bir işleve sahiptir (Doğu Melendiz Yüzey Araştırması yayımlanmamış raporları), (Fig. 4).

⁶¹ Koyuncu, 2015: 153-154 173, 230-231

⁶² Akyürek, 2007; Akyürek, 2015.

⁶³ Adibelli, 2002: 101-118; Koyuncu, 2015: 597.

Doara'nın önce *Tyana*'ya, MS 536'da *Mokissos*'a bağlanarak statüsünü koruduğu, MS 13. yüzyılın başlarında ise, piskoposluğunun sona erdiği anlaşılır⁶⁴. Bölgenin kuzeyinde yer alan *Sasima* (Hasaköy) ise, *Nazianzos*'lu Gregorius'un piskoposluk görevinde bulunduğu bir yerleşme yeri olarak öne çıkmaktadır. Gregorius, *Sasima*'nın susuz, yeşili olmayan kasvetli bir köy olduğu ve vergi toplayıcıları ile her türden garip insanın başıboş dolaştığı bir yer olduğunu anlattığı mektubunda bölgedeki yerleşmelerle ilgili ilginç detaylar vermektedir⁶⁵ (Fig. 4).

Bölgede yüzey araştırmalarıyla saptanan çok sayıdaki dini yapıya ilişkin mimari kalıntıda yukarıdaki tarihi kayıtları destekler niteliktedir. Kitreli'de MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen serbest haç planlı bir yapı, Yeşilyurt'ta MS 843-1204 yılları arasına tarihlenen ancak bir kilise mi yoksa bir mezar ya da ziyaret yapısı mı olduğu tam olarak anlaşılamayan kapalı yunan haç planında bir başka yapı ve Avören, Kilise Öreni ve Kınık Ören'de MS 5. ve 9. yüzyıl arasına tarihlenen kiliseler bölgedeki dini organizasyonu yansıtır niteliktedir⁶⁶ (Fig. 4). Bu yapıların dışında bölgenin Sivrihisar Köyü'nde Kızıl Kilise adıyla bilinen bir yapı daha belgelenmiştir (Fig 4). H. Rott bu yapının bir mezar kilisesi olduğuna işaret ederek, *Caesarea*'lı Basileos'un arkadaşı olan ve buraya gömülen *Nazianzos*'lu Gregorius için inşa edildiğini ileri sürmüştür⁶⁷. W. Ramsay ve G. L. Bell ise, Kızıl Kilise'nin bir mezar kilisesi değil, hac yolunda yer alması nedeniyle bir hac kilisesi olduğunu belirtmiştir⁶⁸. Kilise'nin hac yolunun üzerinde yer alıyor olması ve hac kiliselerinden bazılarının kutsal kabul edilen su kaynaklarının yanına inşa edilmesi bu varsayımı daha geçerli kılmıştır. Çünkü Kilise'nin güneybatısında köylülerin bugün hayat suyu olarak adlandırdıkları eski bir ayazma yer almakta ve kilise duvarlarına kazılmış haç motifleri ve yazılar da yapının hacılar tarafından ziyaret edilen önemli bir dini merkez olduğuna işaret etmektedir⁶⁹. Bütün bu bulgular, MS 4. yüzyıldan itibaren bölgenin dinsel düşünce ve yaşantı anlamında öne çıktığını ve yerleşme dokusuna yansıdığını göstermektedir.

Ayrıca Hitit Döneminde olduğu gibi bölge hayvancılık faaliyetleri açısından önemini sürdürmüş beslenme, ulaşım, taşımacılık ve askeri gereksinimler için çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesine devam edilmiştir. Strabon'da (MÖ 64 - MS 21) Kapadokya Bölgesi'nin büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için oldukça uygun bir çevre olduğunu ve kralların da toprakların önemli bir bölümünü çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesi için kullandığını aktarmıştır⁷⁰. Özellikle atların yetiştirilmesi bir dönem *Zeus Asbamaios* kesişlerine mahsus bir zanaatken bu iş ve ilgili araziler bir süre sonra Kapadokya krallarının ve Roma İmparatorlarının idaresine geçmiştir⁷¹. Dolayısıyla bölge Roma Döneminde de atları ve at yetiştiriciliğiyle ünlü olmaya devam etmiş ve MS 3. yüzyılda Torosların önünde yetişen Kapadokya atları

⁶⁴ Adıbelli, 2002: 82, 84.

⁶⁵ Koyuncu, 2015: 405.

⁶⁶ Pekak, 2008: 92, 98-102; D'Alfonso, 2011: 233.

⁶⁷ Çelebioğlu - Ağaryılmaz, 2008: 156.

⁶⁸ Çelebioğlu - Ağaryılmaz, 2008: 156.

⁶⁹ Çelebioğlu - Ağaryılmaz, 2008: 156.

⁷⁰ Koyuncu, 2015: 421.

⁷¹ Ramsay, 1960: 503-504.

birinci kalite olarak kabul edilmiştir⁷². Bölgedeki at yetiştiriciliği ile ilgili olarak *Itnerarium Burdigalense*'de *Andabalis* ile *Tyana* arasında *Villa Palmati* adı ile anılan İmparatorluğa ait bir at yetiştirme merkezinin olduğu ve burada araba atlarının yetiştirildiği aktarılmaktadır⁷³. Bu mülkün olasılıkla Bor Ovası'nın etrafındaki araziyle birlikte *Xanxaris*⁷⁴ kaynaklarından ileri *Andabalis* civarlarına kadar uzanan geniş bir alana yayıldığı tahmin edilmektedir (Fig 4). Bu geniş bölgenin; Philostratos'un bahsettiği su kaynakları, Strabon'un aktardığı tuzlu su kaynakları ve *Xanxaris*'de mevcut olan sıcak su kaynaklarıyla birlikte oldukça sulak bir çevre olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵. *Villa Palmati*'nin çizilen sınırlarının bir önceki başlıkta bahsedilen Tahtapınar yaylasına yakın olması bu çevrenin hayvancılık faaliyetleri kapsamında Hitit Döneminden beri kullanılmaya devam edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Özetle, bölgede dönemin tarihi koşulları içerisinde coğrafyayla uyumlu farklı yerleşme organizasyonlarından oluşan dinamik bir yerleşme dokusu ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Dönemi

Melendiz Bölgesi'nin Roma ve Bizans sonrası dönemine ilişkin iskân süreci ile ilgili bulguların elde edildiği en erken yazılı kayıtlar Osmanlı Döneminin 16. yüzyılına tarihlenen 42 ve 455 sayılı tapu tahrir defterleri ile 387 sayılı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterleridir⁷⁶. İlk dönemler *Melendos* ismi ile kayıtlarda yer alan bölgenin sonraki tahrir kayıtlarında Melendiz ismiyle kaydedildiği tespit edilmiştir. 1507'de 33 köy, 14 mezra, 1518'de 32 köy, 26 mezra, 1584'de ise 40 köy, 38 mezraya sahip Niğde Kazası'na bağlı bir nahiye (kasaba) olan⁷⁷ bölgenin sınırları içerisinde yer alan yerleşmelerin çoğunluğu Roma ve Bizans Dönemlerinden Osmanlı'ya taşınan yerleşkeler olduğu⁷⁸ (Fig. 5) ve demografik yapılarının da korunduğu saptanmıştır⁷⁹. 16. yüzyılın tahrir kayıtları incelendiğinde Dündarlı,

⁷² Koyuncu, 2015: 422.

⁷³ Bu yerin isminin çiftlikle ilgilene *Palmatus*'dan geldiği düşünülmektedir (Ramsay, 1960: 503-504).

⁷⁴ *Tyana*'dan 12-20 km uzaklıkta, Bor ile Niğde arasında yer alan Ilıcaların Erken Hristiyanlık Döneminde kullanılan adı ve bugünkü Akkaya Barajı'nın bulunduğu bölgedir (Umar, 1993: 818) (Fig 4).

⁷⁵ Ramsay, 1960: 504.

⁷⁶ Hüseyiniklioğlu - Arslan, 2009: 308-310.

⁷⁷ Oflaz, 1992: 49

⁷⁸ *Finase* (Sultanpınarı), *Madala* (Ballı, Madala Tepesi), *Andirlos* (Hacıabdullah), *Adırmusun* (Koyunlu), *Andasun* (Tepeköy), *Kulu* (Kula), *Andaval* (Aktaş), *Valisa* (Yaylayolu), *Asma* (Asmasız), *Çiftlik* (Çiftlik ilçesi), *Azadala* (Azatlı), *İloson* (Küçükköy), *Çınara* (Çınarlı), *Susandı* (Susandı mevki Çardak köyü yakını), *Denege* (Yeşilburç), *Divari* (Divarlı), *Divrin* (İnli), *Fertek* (Fertek), *Germiyan* (Pınarcık), *Naynas* (Kırkpınar), *Okçu* (Okçu), *Hacılar* (Kiledere), *Karmelendiz* (Ovalıbağ, Kara Melendiz, Melendiz Ovası, Melendiz suyu), *Kilisehisar* (Kemerhisar), *Arvani* (Kumluca), *Dilmusun* (Hançerli), *Kıçiağaç* (Kıçiağaç), *Leşkeri* (Leşkeri Tepesi, Akçaviran), *Lafsun* (Himmetli), *Lemye* (Kitreli), *Feslegan*, (Fesleğen), *Murtazi/Murtandı/Mutandı* (Murtaza), *Çardak* (Çardak), *Remad* (Küllüce) ve *Sazala* (Taşlıca) (Hüseyiniklioğlu - Arslan, 2009: 308-310) (Fig. 5).

⁷⁹ 1500 tahririnde; Andirlos Köyü'nde 29 gayr-i müslim Divrin Köyü'nde 24 gayr-i müslim, 1518 tahririnde; Divrin Köyü'nde 25 gayr-i müslim, 18 müslim, Asmaz Köyü'nde 41 müslim nefer, 16 gayr-i müslim, Finas Köyü'nde 10 müslim nefer, 41 gayr-i müslim, Fertek Köyü'nde 124 gayr-i müslim, 9 müslim, Andirlos Köyü'nde 38 gayr-i müslim, 11 müslim Matla Köyü'nde 29

Berekütlü, Cemillü, Bulgarlı, Yüzdeci, Budaklı, Müstakil ve Adana Perakendeleri isimleriyle bilinen grupların⁸⁰ bölgede hayvancılık faaliyetleri ile birlikte yeni bir iskân süreci başlattığı anlaşılır. Osmanlı Devleti'nin bir tarım devleti olması ve gelirlerinin büyük bir kısmının tarımsal kaynaklara dayanması da bu grupların iskânını bir devlet politikası haline getirmiştir⁸¹. İskân eden grupların sayısını arttırmaya yönelik uygulanan politikalardan biri de zaviyelere tanınan vergi muafiyetleridir. Vergi muafiyetlerinden yararlanmak isteyen gruplar zaviyelerin etrafını kısa sürede iskân etmiştir⁸². Bölgedeki yerleşmelerden biri olan Azatlı'nın da Kabak Şeyh Zaviyesi etrafında ortaya çıktığı kayıtlarla tespit edilebilmektedir⁸³. Bölgenin Osmanlı Döneminde iskân edilmesinin nedenlerinden biri de güvenlik gereksinimidir. Özellikle 18. yüzyılda Levend adı ile bilinen eşkıyaların merkezlerdeki emniyeti ortadan kaldırmaları çok sayıda yerleşmenin terkedilmesine ve hanelerin daha emniyetli olan köy ve kasabalara göç etmek zorunda kalmalarına yol açmıştır⁸⁴. Bölgedeki yerleşmelerden biri olan *Andirlos*'un (Hacıabdullah) iskânı bu açıdan değerlendirilebilir (Fig. 5). 1727 yılına tarihli Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivindeki 98 sayılı tahrir defterinde *Andirlos*'un toprağının az, taşlık ve verimsiz olduğu, ancak Niğde'nin *Salur Köyü*'nden iki, *Divri* (İnli/Yıldıztepe) köyünden üç, *Hıra Köyü*'nden bir, Rum ili'nden üç, Bozok Sancağı'ndan da bir olmak üzere bu köyün göç aldığı aktarılır⁸⁵. Topraklarını terk eden bu insanların ziraat yapmaya elverişsiz bir köye göç etme nedeni olasılıkla dağlık topoğrafyanın ve kayaoyma mekânların sağlayacağı güvenli ortam olmalıdır⁸⁶. Ayrıca, bu çevrede Bizans ve Roma Döneminden kalan çok sayıda askeri kalenin de (Fig 4) Osmanlı'nın iskân politikası kapsamında derbend⁸⁷ sistemine dahil edilerek derbend yerleşmelerinin de kurulmuş olabileceği varsayılabilir. Çünkü bu sistemde güvenliği sağlamak, yolların tamirinde çalışmak ve ıssız yerleri canlandırmak şartıyla iskân eden gruplar vergiden muaf tutulmuştur⁸⁸. Dolayısıyla Murtaza, Balcı ve Kaletepe gibi dağ köylerindeki Bizans Dönemi

müslim, 1584 tahririnde; Fertek Köyü'nde 184 gayr-i müslim, Divrin Köyü'nde, 20 müslim, 24 gayr-i müslim Andirlos Köyü'nde 14 müslim, 50 gayr-i müslim, Sazalca'da 22 gayr-i müslim, Matla'da 35 gayr-i müslim kayıt altına alınmıştır Finas Köyü'nde 34 müslim, 90 gayr-i müslim (Metin, 2007: 124-126) (Fig. 5).

⁸⁰ Oflaz, 1992: 94; Metin, 2007: 46-47; Hüseyinlikioğlu, 2008: 123.

⁸¹ Halaçoğlu, 1997: 44.

⁸² Oflaz, 1992: 135.

⁸³ Azatlı Köyü'nde türbe haline getirilen bir evde, yerleşmenin kuruluşunda önemli bir katkısı olduğu ancak kim ve ne zaman yaşadığı bilinmediği aktarılan bir şahsın yattığı aktarılmıştır. Bu şahıs olasılıkla tarihi kayıtlarla saptanan Kabak Şeyh Zaviyesi ile ilişkilidir (Oflaz 1992, 136; Falay, 2019: 38).

⁸⁴ Halaçoğlu, 1997: 36.

⁸⁵ Metin, 2007: 32-34.

⁸⁶ Falay, 2019: 53.

⁸⁷ Osmanlı kayıtlarında Derbend kelimesi 15. yüzyıldan itibaren görülür. Türkçe'ye, Farsça'dan (der=geçit, bend=tutmak) geçen kelime dağlar arasında güçlkle geçilen noktaları ve istihkâm olarak kullanılan yerleri tanımlamak için kullanılmıştır. Derben sistemi ıssız yerlerin iskâna açılması için uygulanan bir yöntemdir (Halaçoğlu, 2014: 176-177).

⁸⁸ Halaçoğlu, 2014: 177-178, 181.

kalelerinin çevresi (Fig 4) iskân politikası kapsamında derbent sistemiyle canlı tutulmuş olabilir⁸⁹.

Genel Değerlendirme

Bu çalışma Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin batı bitiminde kendine özgü fiziksel şartlara sahip niş bir coğrafyanın binlerce yıllık iskân tarihini incelemiştir. Bu bağlamda bölgenin iskân tarihi tarihöncesi dönemin işlikleri, kaya sığınakları, geçici kamp alanları ve kalıcı yerleşme organizasyonlarıyla başlatılmıştır. Bölge coğrafyasının andezit, bazalt, trakit, riyolit ve obsidiyen gibi volkanik oluşumlara sahip olması tarihöncesi toplulukların gerekli aletleri üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları hammadde kaynağını temin edebildikleri önemli bir coğrafya olmuştur. Ayrıca bölgenin alçak ve yüksek havzalar arasındaki farklı çevresel ortamları tarihöncesi toplulukların yaşam alanlarını kurabilmelerine ve beslenme ekonomilerini sürdürülebilir kılmalarına imkan vermiştir. Dolayısıyla bölge tarihöncesi dönemlerde hem yerel hem de bölge dışı topluluklar tarafından yoğun bir şekilde iskân ve hareket edilen bir yer olmuştur.

Bölge MÖ 2. ve 1. binde Hitit Krallığı ve ardılı Geç Hitit Döneminde iskân edilmeye devam edilmiştir. Dönemin ekonomik, politik, idari ve askeri gelişmeleri bağlamında bölgenin kuzey ve güneyinden geçerek Anadolu'yu Akdeniz'e ve Mezopotamya'ya bağlayan yol ağları üzerinde ve dağlık kesimlerde sur duvarlarıyla tahkim edilmiş yerleşmeler kurulmuştur. Dağlık sahaların askeri saldırılara karşı doğal bir savunma hattı görevi görmesi yerleşmelerin bu kesimlerde yoğunlaşmasında etkilidir. Dolayısıyla coğrafi koşulların ve dönemin askeri-politik-idari-ekonomik bağlamının biçimlendirdiği, küçük köylerin ve çiftliklerin ötesinde sur duvarlarıyla güçlendirilmiş kentlerden ve gelişkin köylerden oluşan bir yerleşme dokusu gelişmiştir. Ayrıca dağlık kesimlerde tespit edilen anıtsal steller, yazıtlar, kaya yüzeylerinin kesilmesiyle ya da oyulması ile açılmış yollar ve nişler incelendiğinde bu kesimlerin besi hayvanları ile atların yetiştirildiği yerler olarak kullanılmasının yanı sıra dini ritüellerin de yürütüldüğü kutsal bir mekân haline dönüştürme çabasında dikkat çekicidir.

Bölgenin merkezindeki ovanın tarımsal üretim potansiyeli ile dağlık kesimlerdeki besi hayvanı ile at yetiştiriciliği konusundaki geleneğinin Roma ve Bizans Dönemlerinde de devam ettiği tespit edilir. Dolayısıyla dağlık kesimlerde, ova seviyelerinde ve su kaynaklarının yoğunlaştığı yerlerde bu işlere ayrılmış çiftliklerin ve arazilerin olduğu mekânsal bir doku varlığını devam etmiştir. Yine bölgenin kuzey ve güneyinden geçen ulaşım ağının ekseninde bir yerleşme dokusu gelişmiş yolcuların, tüccarların ve kutsal topraklara giden hacıların konaklayabilecekleri büyük ve küçük ölçekli yerleşmeler ile yorgun atların dinlendirildiği - değiştirildiği duraklardan ve bu organizasyonun güvenliğini sağlayan askeri kalelerden meydana gelen bir yerleşme sistemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca Arap ve Perslerin bölgeye düzenledikleri askeri saldırıları önleme amaçlı bir savunma hattının kurulması

⁸⁹ Doktora tezi kapsamında çalışılan "Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Sürecinin Etnoarkeolojik Bir Yaklaşımla Araştırılması: Niğde-Murtaza Köyü başlıklı araştırmanın ulaştığı sonuçlar bu varsayımı destekler niteliktedir (Falay, 2019).

için askeri-politik kararların belirleyiciliğinde toprağa yerleşik asker kökenli bir sınıfın bölgede iskân etmiş olabileceği ve buna uygun bir yerleşme dokusunun ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bu dönemin yerleşme dokusunu etkileyen olgulardan bir diğeri Hristiyanlık dinidir. Dönemin ileri gelen din adamlarının öncülüğünde kiliselerin, manastırların ve piskoposluk merkezlerinin kurulduğu bir yerleşme dokusu ortaya çıkmıştır. Ayrıca din adamlarının kayaoyma yapılarından oluşan yaşam alanları dağlık sahalarda münzevi bir yaşam biçimini temsil eden mekânsal bir dokunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bölgenin 16. yüzyıl kayıtları Osmanlı Döneminde bu yerleşme dokusunun önemli ölçüde varlığını korumaya devam ettiğini gösterir. Kayıtlar, geçim ekonomisi hayvancılığa dayanan konar-göçer Türklerin bu dokuya eklenerek yeni bir iskân sürecini başlattıklarını ve bölgenin dağlık kesimlerinde hayvancılık faaliyetlerine dayalı mevsimlik yerleşme düzenleriyle, ana yerleşmeler arasında bir yerleşme dokusunun gelişmesine katkı sağladıklarını gösterir. Ayrıca Osmanlı Devletinin göçerleri iskâna teşvik etmek için zaviyeler ile Roma-Bizans Döneminden süregelen askeri kalelerin etrafında kurulacak derbend yerleşmelerine vergi muafiyetleri tanınması bölgede yeni yerleşmeler kurulmasına ve iskânın artmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda arkeolojik bulgulara, tarihi kayıtlara ve çevresel verilere dayanarak insan-çevre etkileşimi bağlamında aynı coğrafyanın farklı zaman dilimlerinde nasıl ve neden iskân edildiğine ilişkin genel bir değerlendirmeye ulaşılmıştır.

Sonuç

Çalışmanın varabileceği son ve belki de en önemli sonuç, Melendiz Bölgesi'nin topluluklar için geçim yollarını çeşitlendirebilecekleri, barınma sorununu ve hammadde ihtiyacını çözebilecekleri, istilalara karşı güvende olabilecekleri, ulaşım ve iletişim ağlarının merkezinde bir coğrafya olduğudur. Dolayısıyla bölge toplulukların toplumsal, ekonomik, teknolojik, politik, askeri, dini, idari birtakım gereksinimlerine yanıt verebilen bir çevre olmuştur. Martin Heidegger'in de vurguladığı gibi insanların doğa ile etkileşime girmesi ve beraberinde edinilen deneyimler o coğrafyanın zihinlerde ve algılarda bir kimlik kazanmasına neden olur⁹⁰. Dolayısıyla Melendiz Bölgesi'nde av ve hayvancılık faaliyetlerini yürütebilmek, kayaoyma yapılarında barınabilmek, dini ritüellerde mekân olarak kullanmak, hammadde ihtiyacını temin etmek, haberleşme ve savunma amaçlı tahkimat yapıları ile sur duvarlarıyla çevrili yerleşmeler kurmak, kuzey ve güneyden geçen ve Kilikya Geçidi'ne ulaştıran yolların üzerinde bölgeyi ekonomik, politik ve askeri açılarından devingen kılacak yerleşmeleri organize etmek gibi birçok nedenle iskân ve inşa edilerek bir kimlik kazanmıştır. Melendiz Bölgesi bütün bu olgular ve koşullar çerçevesinde bir coğrafyanın farklı zaman dilimlerinde neden ve nasıl iskân edildiğini, değişen ve süreklilik gösteren yerleşme eğilimlerini anlamak açısından önemli bir modeldir.

⁹⁰ Heidegger,1971; Sharr, 2010: 54

Katkı Belirtme

Saygıdeğer Hocam Doç. Dr. Erhan Bıçakçı'ya bölge üzerine yürüttüğüm araştırmalara verdiği destek nedeniyle teşekkürü bir borç bilirim. Özetin İngilizce çevirisini yapan Ceren Çilingir'e (Prehistorya Doktor Adayı) değerli katkıları nedeniyle çok teşekkür ederim.

Figürler

Haritalar ArcGis yazılımında SRTM verisi kullanılarak üretilmiştir.

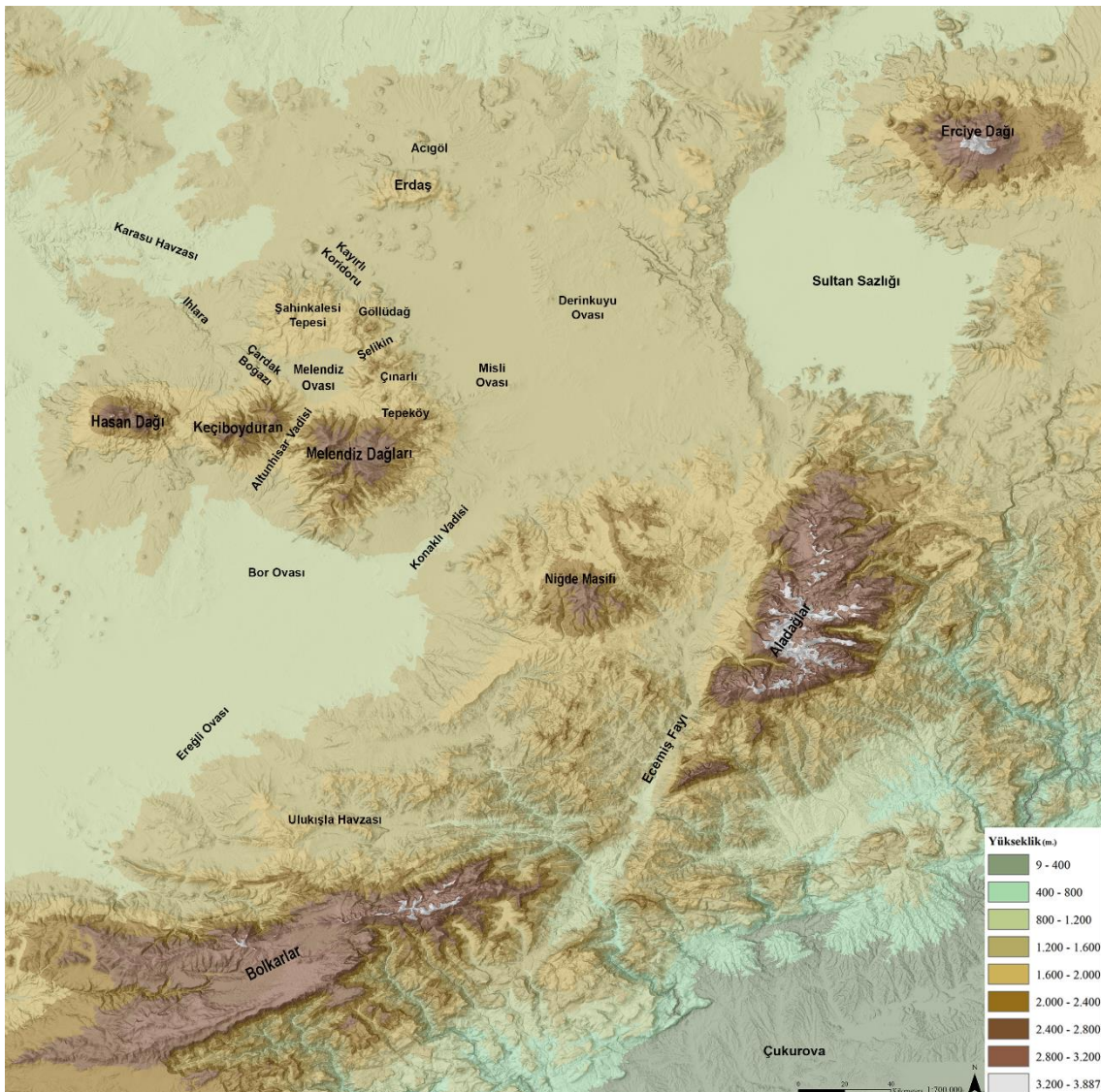

Fig. 1. Melendiz Bölgesi ve çevresi

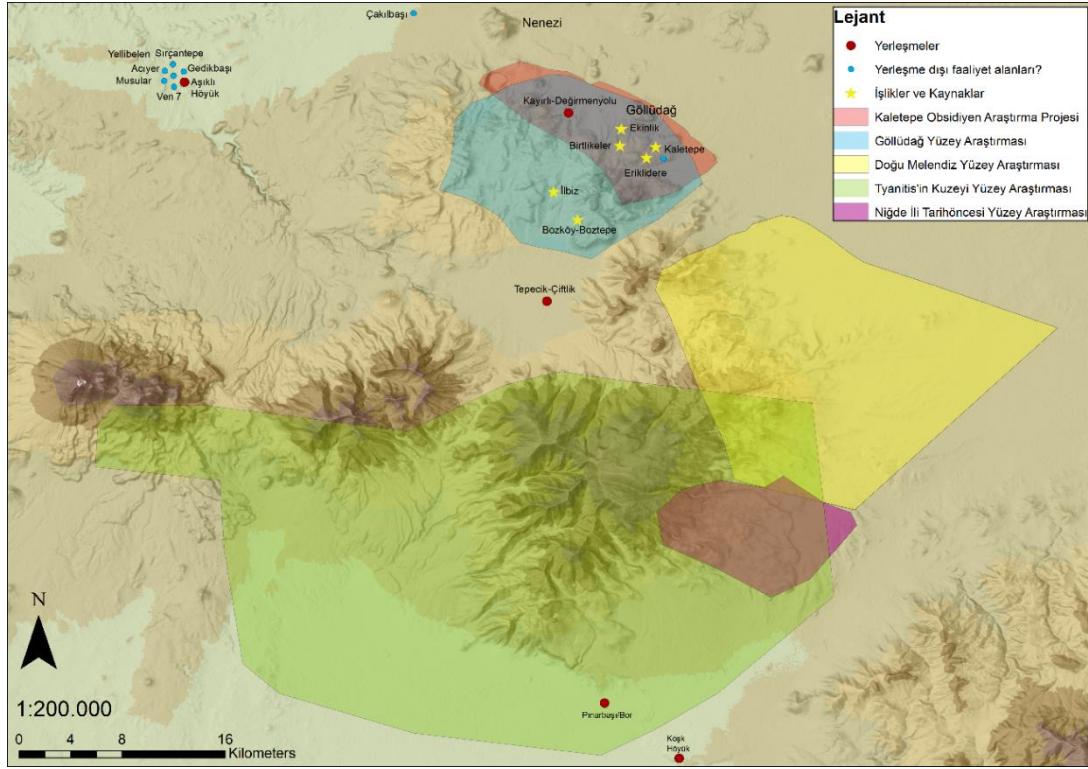

Fig.2. Tarihöncesi Dönemler

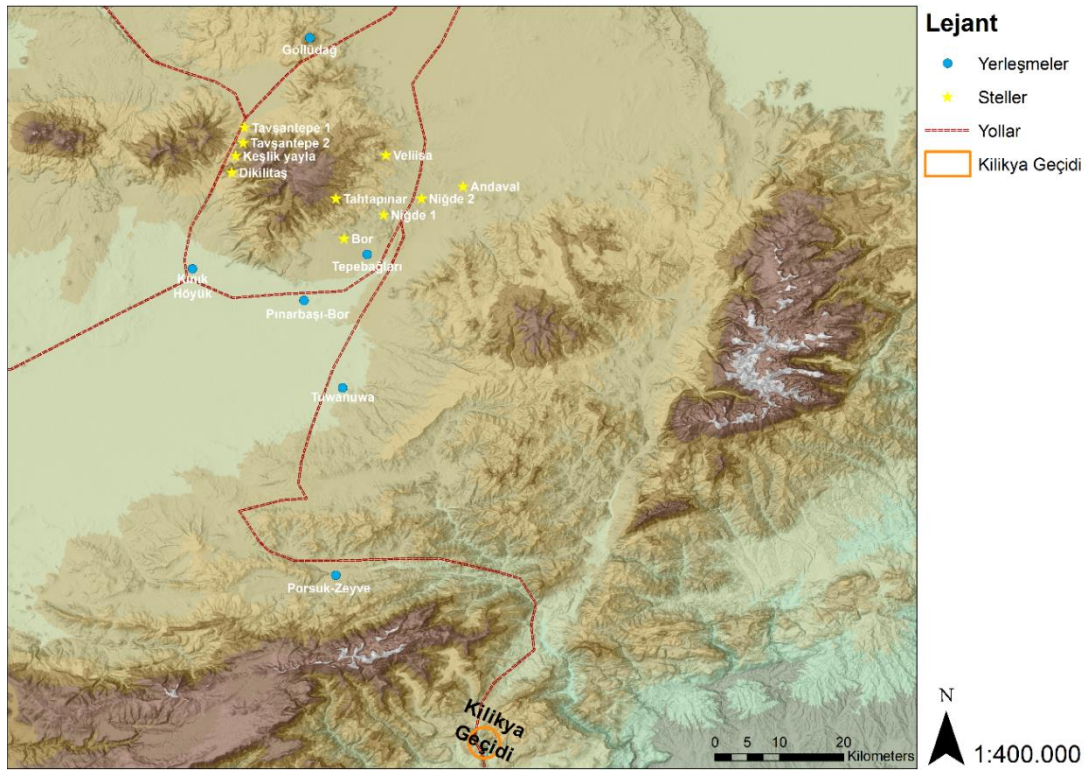

Fig. 3. Hitit ve Geç Hitit Dönemleri

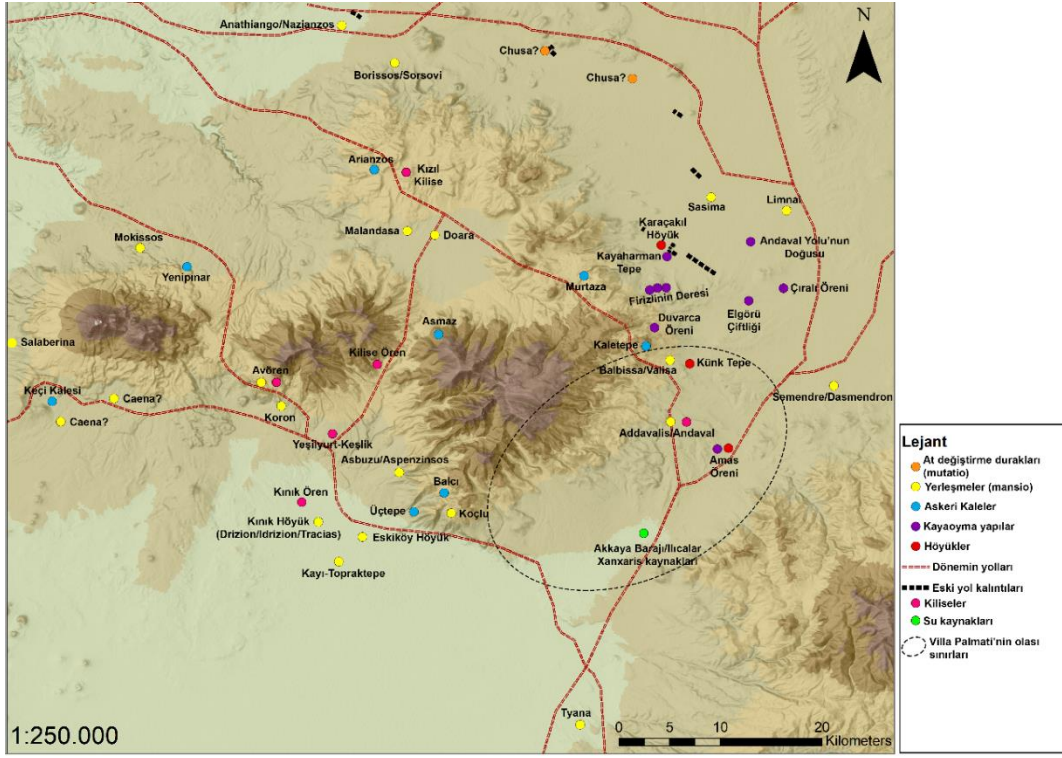

Fig. 4. Roma ve Bizans Dönemleri

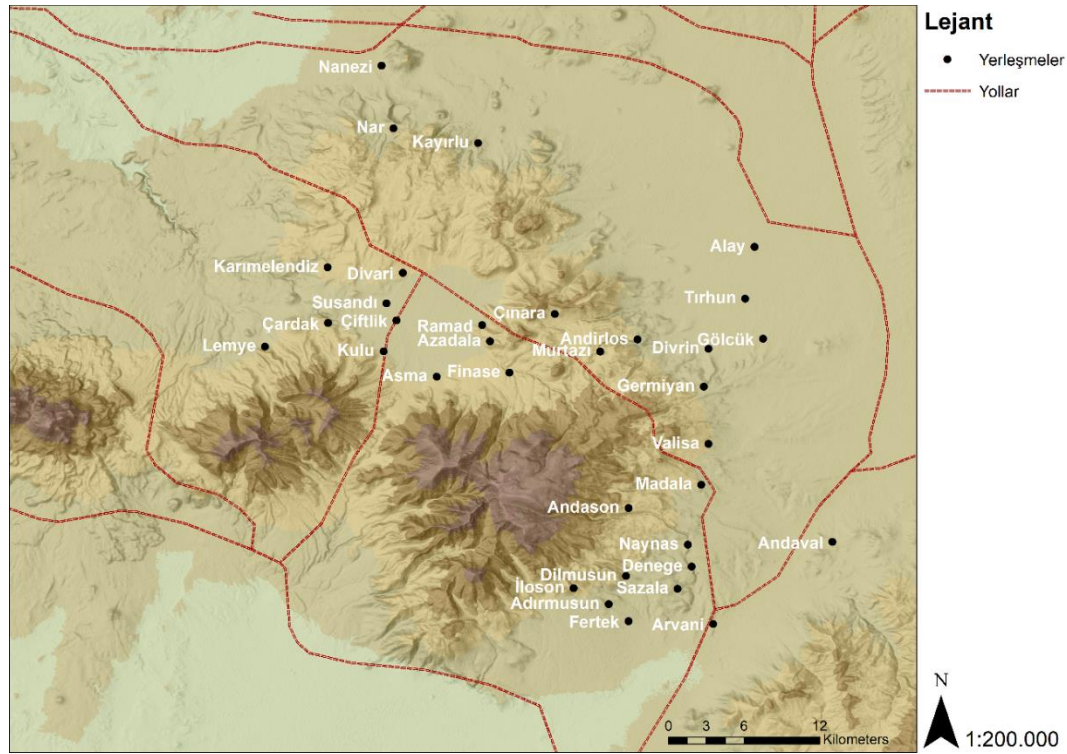

Fig. 5. Osmanlı Dönemi (Hüseyiniklioğlu ve Arslan, 2009, 301)

Kaynaklar

- ADAMS, C. – Laurence, R., 2005. *Travel and Georaphy in the Roman Empire*. Routledge, London.
- ADIBELLİ, R., 2002. *Kapadokya Bölgesi'ndeki Hristiyanlık Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AKYÜREK, E., 2007. “Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-8: Bizans Dönemi/ Marmara Bölgesi*, Ed.: Engin Akyürek - [Ayça Tiryaki - Özgü Çömezoglu](#) – Melda Ermiş, Ege Yayınları, İstanbul.
- AKYÜREK, E., 2015. “İç Anadolu Bölgesi'nde Bizans Dönemi”, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 8 (Bizans-İç Anadolu)*, Ed.: Engin Akyürek - Ayça Tiryaki - Özgü Çömezoglu - Ali Yamaç - Nilay Karakaya - Mete Mimirolu - Ferda Bar, Ege Yayınları, İstanbul.
- ARIK, R.O., 1936. “Göllüdağ Hafriyatı.” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 3, ss. 3–19.
- AYDIN, F., 2009. “Kapadokya Volkanik Kompleksinin Gelişimi ve Volkanizmanın Bölge Üzerindeki Etkileri.” 1. Tıbbi Jeoloji Çalıştayı Bildirileri, Nevşehir 2009, ss. 10-20.
- BAHAR, H. – Turgut, M. – Küçük, B., 2018. “Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi.” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39, ss. 403-424.
- BALATTI, S., 2012. “Some Remarks on the Dating of the Andaval Stela Palaeographic and Iconographic Analysis.” *Anatolica* 38, ss. 149–68.
- BALATTI, S. – Balza, M.E., 2012. “Kınık-Höyük and Southern Cappadocia (Turkey): Geo-Archaeological Activities, Landscapes and Social Spaces”, *Tells : Social and Environmental Space* Ed.: Robert Hofmann - Fevzi Kemal Moetz - Johannes Müller, Bonn, ss. 93–104.
- BALCI, S., 2016. “Tepecik-Çiftlik Höyük'te Obsidiyen Yongalama Alanı.” *Apad* 2, ss. 148–59.
- BALCI, S. – Çakan, Y.G., 2017a. “Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları 2015”, 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Edirne Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne, ss. 1–24.
- BALCI, S. – Çakan, Y.G., 2017b. “Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Tarihöncesine Ait Yeni Bulgular.” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 156 ss.13–26.
- BALCI, S. – Çakan, Y.G. – Falay, B., 2018. “Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırması 2016”, 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaa, Bursa, ss. 427–46.
- BALKAN-ATLI, N., 1993. “Aşıklı Höyük (Aksaray) Yontma Taş Endüstrisinin Teknolojik ve Tipolojik Açından İncelenmesi”, VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 213-225.

- BALKAN-ATLI, N., 1998. "The Aceramic Neolithic of Central Anatolia: Recent Finds in the Chipped Stone Industry", *Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, Ed.: Güven Arsebük - Mellink Machteld - Wulf Schirmer, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 81-94.
- BALKAN-ATLI, N., 2003. "Obsidien "Ticaretî": Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar. Bir Deneme", *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük*, Ed.: Mihriban Özbaşaran - Oğuz Tanındı - Ahmet Boratav, Ege yayınları, İstanbul, ss. 9-18.
- BALKAN-ATLI, N. - Binder, D., 2012. "Neolithic Obsidian Workshop at Kömürcü-Kaletepe (Central Anatolia)", *The Neolithic in Turkey New Excavation & New Research Central Turkey*, Ed.: Peter Kuniholm Mehmet Özdoğan, Nezh Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 71-88.
- BALZA, M.E., 2013. "Horses and horse husbandry in Central Anatolia during Hittite and Neo-Hittite Periods", *Res Antiqua*, 10, ss. 1-14.
- BIÇAKÇI, E. - Atınbilek-Algöl, Ç. - Balcı, S. -Godon, M., 2007. "Tepecik-Çiftlik", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupaya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Ed.: Mehmet Özdoğan - Nezh Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 237-253.
- BIÇAKÇI, E. - Godon, M. - Çakan, Y.G., 2012. "Tepecik-Çiftlik", *The Neolithic in Turkey New Excavation & New Research Central Turkey*, Ed.: Mehmet Özdoğan - Nezh Başgelen - Peter Kuniholm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 89-134.
- BINDER, D. - Balkan-Atlı, N., 2001. "Obsidian Exploitation and Blade Technology at Kömürcü-Kaletepe (Cappadocia, Turkey)", *Beyond Tools: Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant*, SENEPSE 9, Ed.: Isabella Caneva - Cristina Lemorini - Daniela Zampetti - Paolo Biagi, Ex Oriente, Berlin, ss. 1-16.
- BINDER, D. - Gratuze, B. - Mouralis, D. - Balkan-Atlı, N., 2011. "New Investigations of the Göllüdağ Obsidian Lava Flows System: A Multi-Disciplinary Approach", *Journal of Archaeological Science* 38 / 12, ss. 3174-3184.
- ÇAKAN, Y.G., 2013. *Tepecik-Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, B - Ağaryılmaz, İ., 2008. "Kapadokya'da Kızıl Kilise", *Megaron* 3 /2 ss. 55-61.
- ÇINAROĞLU, A., 1976. "Tepebağları Kazısında Demir Devri", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, ss. 215-218.
- ÇINAROĞLU, A., 1986. "MÖ. 1. Binde Keşlik Yaylası ve Civarı", 9. Türk Tarih Kongresi, Ankara, ss. 323-332.
- ÇINAROĞLU, A., 1987. "Kemerhisar-Ambartepe 1986 Kazısı", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, ss. 351-360.

- D'ALFONSO, L., 2008. "Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, ss. 1-12.
- D'ALFONSO, L., 2009. "Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the Second Campaign", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 161-172.
- D'ALFONSO, L., 2011. "Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Final Report", 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Allame Tanıtım Matbaacılık, Ankara, ss. 231-242.
- D'ALFONSO, L. – Basso, E., 2010. "Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Preliminary Report of the Third Campaign (2008)", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 1-14.
- DEMİR, F. – Eryaman, M., 2009. "Kaletepe", *Niğde Kültür Envanteri*, Ed.: Fazıl Açıkgöz - Fariz Demir - Mustafa Eryaman - Murat Tektaş, Tekten Basın Yayın, Niğde, ss. 244.
- Doğu Melendiz Yüzey Araştırması Yayınlanmamış Raporları 2008-2010, 2012.
- DUMAN, S., 2015. *Melendiz Dağı Yayla Obaları Mimarisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DURU, G., 2013. *Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu - 7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DUYMUŞ, H., 2011. "Assur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2 /3*, ss. 34-46.
- ESİN, U. – Gülçur, S. – Özel, M.E., 1998. "Aksaray, Nevşehir, Niğde 1997 Ortak Yüzey Araştırması." 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 187-208.
- FALAY, B., 2019. *Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Sürecinin Etnoarkeolojik Bir Yaklaşımla Araştırılması: Niğde- Murtaza Köyü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- FRENCH, D., 2016. *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 4: The Roads, Fasc. 4.1: Notes on the Itineraria*. BIAA Electronic Monograph 10, London.
- GÜÇLÜAY, S., 2013. "Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII Yüzyıllar)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX /1, ss. 63-89.
- GÜLÇUR, S., 1999. "Aksaray, Nevşehir, Niğde 1994 Yüzey Araştırması", *Anadolu Araştırmaları*, 15 ss: 105-136.
- GÜREL, A. – Lermi, A., 2010. "Pleistocene-Holocene Fills of the Bor-Ereğli Plain (Central Anatolia): Recent Geo Archaeological Contributions", *Geo-*

Archaeological Activities in Southern Cappadocia-Turkey, Ed.: Lorenzo D'Alfonso - Maria Elena Balza - Clelia Mora, İtalian University Press, Pavia, ss. 55-70.

HALAÇOĞLU, Y., 1997. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

HALAÇOĞLU, Y., 2014. *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

HAWKINS, J.D., 2000. *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume 1 Inscription of the Iron Age*, Walter de Gruyter, Berlin.

HEIDEGGER, M., 1971. "Building Dwelling Thinking", *Poetry, Language, Thought*, Ed.: Albert Hofstadter, Perennial Classics, New York.

HIGHCOCK, N. - Crabtree, P. - V.C., D. -Capardoni, M. - Lanaro, A. - Matessi, A. - Miller, N.F. - Strosahal, P. - Trameri, A. - D'Alfonso, L., 2015. "Kınık Höyük, Niğde: A New Archaeological Project in Southern Cappadocia", *The Archaeology of Anatolia Recent Discoveries (2011-2014) Volume I*, Ed.: S.R. Steadman - G. McMahon, Cambridge Scholars Press, Newcastle, ss: 98-127.

HILD, F. - Restle, M., 1981. *Tabula Imperii Byzantini 2. Kappadokien: (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia Und Lykandos)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

HONIGMANN, E., 1970. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev: Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

HÜSEYİNİKLİOĞLU, A., 2008. *Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Doktora Tezi.

HÜSEYİNİKLİOĞLU, A. - Arslan, H., 2009. "16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2, ss. 299-314.

KALAÇ, M., 1981. "Niğde'de Bulunan Bir Havatanrısı Steli", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, ss. 240-243.

KOYUNCU, C., 2015. *Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KUHN, S. - Dinçer, B. - Balkan-Atlı, N. - Erturaç, M.K., 2015. "Paleolithic Occupations of the Göllü Dağ, Central Anatolia, Turkey", *Journal of Field Archaeology* 40 / 5, ss. 581-602.

LANARO, A., 2015. "A Goddess among Storm-Gods. The Stele of Tavşantepe and the Landscape Monuments of Southern Cappadocia", *Anatolian Studies*, 65 / July, ss. 79-96.

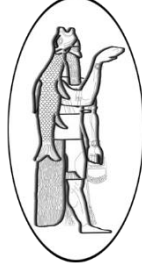
MAKAREWICZ, C.A. - Arbuckle, B., Öztan, A., 2017. "Vertical Transhumance of Sheep and Goats Identified by Intra-Tooth Sequential Carbon ($\Delta^{13}C$) and Oxygen ($\Delta^{18}O$) Isotopic Analyses: Evidence from Chalcolithic Köşk

- Höyük, Central Turkey”, *Journal of Archaeological Science*, 86 / October, ss. 68–80.
- MATESSI, A., 2017. “The Making of Hittite Imperial Landscapes: Territoriality and Balance of Power in South-Central Anatolia during the Late Bronze Age”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 3 / 2 ss. 117–162.
- MATESSI, A. – Dalkılıç, E. – D’Alfonso, L., 2018. “Settlement Patterns, Ancient Routes and Environmental Change in South Cappadocia (Turkey), During the Holocene”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 7 / 3, ss. 1107–1112.
- MATESSI, A., - Pieri, B.M.T., 2017. “South-Central: Archaeology”, *Hittite Landscape and Geography*, Ed.: Mark Weeden - Lee Z. Ullmann -Zenobia Homan Brill, ss. 89–105.
- METİN, R., 2007. *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- MURAT, L., 2012. “Hititlerde Su Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 / 51, ss. 125-158.
- OFLAZ, M., 1992. *16.Yüzyılda Niğde Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÖKSE, T., 2011. “Open-Air Sanctuaries of the Hittites”, *Insights into Hittite History and Archaeology*, Ed.: Hermann Genz - Dirk Paul Mielke, Peeters, Leuven, ss. 219–40.
- ÖZBAŞARAN, M., 2013. “Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde AŞIKLI”, *Colloquium Anatolicum*, 12, ss. 1–14.
- ÖZBAŞARAN, M.- Duru, G., 2018. “Aşıklı Höyük'te İlk Yerleşim, En Eski Topluluk ve Yaşam.” 39. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Star Matbaacılık, Bursa, ss. 477–88.
- ÖZBAŞARAN, M. - Duru, G. - Erdoğan, B.- Kayacan, N. – Kiper, Y., 2006. “Musular Kazı ve Araştırma Projesi, 2003-2004”, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, ss. 241–248.
- ÖZBAŞARAN, M. – Duru, G. – Kayacan, N. – Erdoğan, B. – Buienhuis, H., 2012. “Musular The 8th Millennium Cal. BC Satellite Site of Aşıklı”, *The Neolithic in Turkey New Excavation & New Research Central Turkey*, Ed.: Mehmet Özdoğan - Nezir Başgelen - Peter Kuniholm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 159–180.
- ÖZTAN, A., 2012. “Köşk Höyük. A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau”, *The Neolithic in Turkey New Excavation & New Research Central Anatolia*, Ed.: Mehmet Özdoğan - Nezir Başgelen - Peter Kuniholm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 31–70.
- ÖZTÜRK, F.G., 2010. *A Comparative Architectural Investigation Of The Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açıksaray - Cappadocia: Questions Of*

Monastic And Secular Settlement, Middle East Technical University Unpublished Phd Dissertation.

- PEKAK, S., 2008. "Kappadokia'da Bizans Dönemine Ait Haç Planlı İki Kilise", *Sanat Tarihi Dergisi*, XVII / 2, ss. 85–113.
- PERNICKA, E. – Keller, J. – Cauvin, M.C., 1997. "Obsidian from Anatolian Sources in the Neolithic of the Middle Euphrates Region (Syria)." *Paleorient* 23 / 1 ss.113–122.
- PULLU, S., 2006. *Tabal Bölgesi Tarihi (MÖ 1. Binyılın İlk Yarısında Tabal Krallığı'nın Siyasal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- RAMSAY, W.M. 1960. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: Mihri Pektaş. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ROBERTS, N., 2014. "The Climate of Neolithic Anatolia", *The Neolithic in Turkey. 10500-5200 BC: Environment Settlement, Flora, Fauna, Dating, Symbols of Belief, with Views from North, South, East, and West*, Ed.: Mehmet Özdoğan - Nezh Başgelen - Peter Kuniholm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 67–94
- ROSADA, G. – Lachin, M.T., 2011. "Excavations at Tyana/Kemerhisar 2009", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Allame Tanıtım & Matbaacılık, Ankara, ss. 196–215.
- SALWAY, B., 2005. "Travel, Itineraria and Tabellaria", *Travel and Geography in the Roman Empire*, Ed.: Colin Adams - Ray Laurence, Routledge, London, ss. 22–66.
- SCHNEIDER, E.E., 1995. "Classical Sites in Anatolia: 1993 Archaeological Survey in Cappadocia", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 429–440.
- SCHNEIDER E.E., 1996. "Classical Sites in Anatolia: 1994 Archaeological Survey in Cappadocia", XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 15–34.
- SEZER, V., 1977. "Bor-Keşlik Steli", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV ss. 147–151.
- SHARR, A., 2013. *Mimarlar İçin Heidegger*. Çev.: Volkan Atmaca. Yem yayınları, İstanbul.
- SLIMAK, L. – Dinçer, B., 2007. "Kaletepe Deresi 3. Orta Anadolu'da Tabakalanma Veren Bir İlk Paleolitik Çağ Yerleşmesi", *Tüba-Ar*, 10 ss. 33–47.
- TALBERT, R., 2000. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World: Map-by-Map*. Princeton University Press.
- TEZCAN, B., 1969. "1968 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII / 2, ss. 211–35.
- TEZCAN, B., 1992. "1969 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXX, ss. 1–30.

- TURGUT, M., 2015. "Tarhuntaşsa'daki Su Kültü Mekânları", *Tarihin Peşinde*, 14 ss. 337 – 354.
- TÜTÜNCÜ, F., 2008. *The Land Of Beautiful Horses: Stables in Middle Byzantine Settlements of Cappadocia*, Bilkent University Unpublished Master's Thesis.
- UMAR, B., 1993. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- USSISHKIN, D., 1967. "On the Date of the Neo-Hittite Relief From Andaval", *Anadolu* 11, ss. 197–202.
- ÜNLÜER, Y. – Atalay, A., 2016. "Murtaza Kalesi Sit Fişi", *Niğde Müzesi Murtaza Kalesi Sit Fişi*, Niğde.
- YİĞİT, T., 2000. "Tabal", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* ,40 / 3-4 ss. 177–89.
- YILDIRIM-BALCI, S., 2007. *Orta Anadolu Obsidiyen Teknolojisi: Aşıklı Höyük Modeli, Tekno-Kültürel Kökeni ve Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YILDIRIM-BALCI, S., 2011. "Aşıklı Höyük Obsidiyen Teknolojisi", *TÜBA-AR* 14, ss. 19–39.

ASUR BELGELERİNDE NEHİR ORDALI RIVER ORDEAL IN THE ASSYRIAN DOCUMENTS

Faruk AKYÜZ

Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences,
Department of History

faruk.akyuz@samsun.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1132-8653

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **12.06.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **29.07.2020**
Sayfa-Pages : **165 – 177.**

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: AKYÜZ, Faruk, “Asur Belgelerinde Nehir Ordali”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 165 – 177.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

165 – 177

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ASUR BELGELERİNDE NEHİR ORDALI RIVER ORDEAL IN THE ASSYRIAN DOCUMENTS

Faruk AKYÜZ

Öz

Eski Mezopotamya’da önemli hukuki uygulamalardan biri olan Nehir Ordali ile Asur döneminde Kültepe belgelerinde, Orta Asur Kanununda ve Yeni Asur Döneminde karşılaşılmaktadır. Bu dönem belgelerinde nehir ordaline, cinayet, hırsızlık gibi suçların dışında Asur otoritesine karşı işlenen suçlarda da başvurulduğu görülmektedir. Suçun ispatlanmasının zor olduğu, şahitlerin bulunmadığı durumlarda zanlının kendisini aklaması için başvuru yöntemlerinden biri idi. *Sartinnu* ve *sukkallu*’nun nehir ordaline hükmedebilen kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Eski ve Orta Asur dönemlerine kısaca değinilerek Yeni Asur döneminde nehir ordali ile ilgili kayıtlar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nehir Ordali, Yeni Asur Dönemi, Yargılama.

Abstract

River Ordeal, which is one of the important legal practices in Ancient Mesopotamia, is encountered in Kültepe documents, Middle Assyrian Law Code and Neo-Assyrian Period in the history of Assyria. In the documents, it is seen that the river ordeal against the Assyrian authority were also applied, apart from crimes such as murder and theft. It was one of the methods used to prove the suspect himself in cases where the crime was difficult to prove and witnesses were not available. It is understood that *sartinnu* and *sukkallu* are the officials who can make decision the river ordeal. In this study, the Old Assyrian and Middle Assyrian periods will be briefly mentioned but the Neo-Assyrian period, records on the river ordeal will be examined.

Keywords: River Ordeal, Neo-Assyrian Period, Judgment.

Giriş

Asur tarihinin her döneminde yargılamaların yapıldığı ve hukuki kararların alındığı çeşitli mercilerin bulunduğu anlaşılmakta ve Asurluların hukuk sistemine sâhip olduğu ve kanunnameler düzenledikleri bilinmektedir. Hukuki yargılamalar esnasında tanrılara da başvurulmaktaydı. Bu durum kimi zaman tanrıların huzurunda yemin etme şeklinde görülmektedir. Diğer

bir tanrısal yargılama şekli ise nehir ordali idi. “Nehir ordali”¹, bir suçla itham edilen kişinin Nehir tanrısının² yargılamasıyla suçlu olup olmadığını tespit etmek için gerçekleştirilen bir uygulamaydı. Hemen her dönemde uygulanan nehir ordali ile ilk kez Eski Sumer döneminde (MÖ 2300’ler civarı) karşılaşılmaktadır.³ Nehir ordali Ur-Nammu Kanunu⁴, *ana ittišu* serisi⁵ ve Hammurabi Kanununda⁶ yer almaktadır. Kanunlar dışında Eski, Orta ve Yeni Asur, Eski, Orta ve Yeni Babil, Hitit, gibi hemen her dönemde ve Elam, Ugarit ve Nuzi metinlerinde görülmektedir. Fakat bu belgeler nehir ordalinin hangi nehirlerde ve nasıl uygulandığıyla ilgili detaylar vermez. Sadece, Yeni Babil kralı II. Nabukadnezar (MÖ 604-562) dönemine âit edebi bir metinden nehir ordalinin nerede uygulandığıyla alakalı bilgi elde edilmektedir. Metnin ilgili kısmında şu ifade yer almaktadır: “Yargılama, Babil yakınlarındaki Sippar kentinin yukarısında, Fırat nehri kıyısında yapılır.”⁷

Bu çalışmanın amacı ülkemizde birçok yayında değinilen “Nehir Ordali”⁸ hakkında, görece daha az değinilen Yeni Asur dönemindeki kayıtları tespit etmek ve genel olarak bir değerlendirmede bulunmaktır. Öncelikle Eski ve Orta Asur Dönemlerinde nehir ordali hususuna kısaca değinilecektir. Faist (2014) ve Frymer-Kensky (1979)’nin eserleri bu çalışmanın temel başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır.

Eski ve Orta Asur Dönemi Belgelerinde Nehir Ordali

Asurlu vatandaşların nehir ordaliyle ilgili dâhil olduğu ilk yazılı belgeler Kültepe’den ele geçmiştir. Kültepe metinlerinde “*ana nârim alâkum, ana nârim nadânum, ana nârim şâlû*” (nehre gitmek, nehre vermek, nehre dalmak) şeklinde geçen bu uygulama birbirinin dublikatı olan iki tablet (*Kt n/k 504 / Kt 93k 145*)⁹, *Kt. 94/k 1153*¹⁰ ve yine birbirinin dublikatı olan *Kt. 94/k 1397*, *Kt. 94/k 1399* ve *Kt. 94/k 345* envanter numaralı belgelerde kaydedilmiştir.¹¹ Kültepe tabletlerinde nehir ordaliyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Karum şöyle dedi: “O (Aşşur-taklâku) hazır olsun (ve) tanrı Aşşur’un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin bir yerlisi gibi nehre gitsin!”¹²

¹ Ülkemizde nehir ordali hakkındaki en kapsayıcı çalışmalar: Günbattı, C., 2000; Duymuş Florioti – Demirci, 2013; Öz, 2015’dir. Bu çalışmalarda Yeni Asur Dönemiyle ilgili hususlar yok veya yok denecek kadar azdır. Bu konuda uluslararası temel diğer çalışmalar ise, Frymer-Kensky, 1979; van Soldt, 2003-2005; Faist, 2014.

² Nehir tanrısı (Akk. ⁴Nāru). Nehirlerin kutsallığı, arındırma ve kötülüğü def etme gibi özellikleri sebebiyle birçok ritüelde nehrele ilgili uygulamalara başvurulmuştur. Bkz. Dilek, 2019.

³ Frymer-Kensky, 1979: 61; van Soldt, 2003-2005: 124.

⁴ 10 ve 11. maddeler.

⁵ 1. madde.

⁶ 2, 129, 132, 133, 143 ve 155. maddeler.

⁷ Lafont, 2005: 203. Nehir ordalinin gerçekleştirildiği yer olarak Fırat nehrini işaret eden başka belgeler de mevcuttur. Bu konudaki bilgiler için bkz. Öz, 2015: 199-200.

⁸ Bazı çalışmalarda “Su Ordali” olarak da ifade edilmektedir. Fakat “Su” ile gerçekleştirilen “İçme Ordali” gibi başka uygulamalar (Kahya, 2017) nedeniyle Nehir Ordali ifadesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

⁹ Michel – Garelli, 1996: 277-90; Günbattı, 2000: 73-88.

¹⁰ Larsen, 2007: 175.

¹¹ Kültepe Tabletlerinde nehir ordali ve diğer ordaller ile hukuki uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram – Kahya, 2018.

¹² Günbattı, 2000: 76 (*Kt n/k 504 (dub. Kt. 93/k 145)*).

“İssu-arik’in oğlu Şalim-Aşşur ve Harşa’nın oğlu Aşşuwanzi (ki onların hakkında) kral ve rabi sikkitim, Şalim-Aşşur’un kölesini/çalışanını nehir ordaline vermeliler şeklinde hükmü verdi. Şalim-Aşşur ve Aşşuwan anlaştılar ve Anna’nın, Aşşur’un, kralın, rabi sikkitim Walişra’nın ve meselelerini halleden meslektaşlarının üzerine yemin ettiler.”¹³

“Harşumnuman şöyle söyledi: “Ben tabletimizde (kayıtlı) gümüşü Şalim-Aşşur’a) tamamen ödedim. (Bu hususta) sizin için nehir ordali gerçekleştireceğim. Bu ifadeler üzerine kârum Kaniş hükmü bize verdi ve şahitliğimizi yaptık.”¹⁴

“Kârum Wahşuşana ana meclisi Ninaşsa’da nehre götördükleri adam hakkında hükmü verdi”¹⁵

İlk tabletteki “*şehrinizin bir yerlisi gibi*” sözünden nehir ordali’nin Anadolu’da da tatbik edilen bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ C. Günbattı, Anadolu’daki bu uygulamada Mezopotamya etkisi olmadığını, hukuk kuralları yazılı hale getirilmeden önce “Teamül Hukuku”nun unsurlarından biri olarak Anadolu’da önceden beri uygulandığını belirtmiştir.¹⁷ H. Duymuş ve G. Demirci ise Asurlular’ın örfi hukuk bağlamında bu uygulamayı Anadolu’ya getirdiklerini belirtmektedir.¹⁸ Fakat daha eski dönemlerde de görülen ve Kültepe tabletlerinde de karşılaştığımız bu uygulamayla ilgili Anadolu veya Asur’un nereden etkilendiği hususunda kesin bir çıkarım yapmak mümkün değildir.¹⁹ Kültepe’deki metne dönersek yukarıda verilen metnin devamında da “...onun yerine Aşşur’un hançeri üzerine biz yemin edelim.” ifadesi yer almaktadır. Burada tüccarların Aşşur-taklâku yerine yemin etmeyi önermesine rağmen, onun yerine nehre gitmeyi teklif etmedikleri görülmektedir. Suçlunun yerine bir başkasının nehre gitmeyi teklif etmemesi, tüccarların Nehir Ordali uygulamasındaki riski almak istememesiyle açıklanabilir. Ayrıca Mari mektuplarında görülen Nehir Ordaline suçlunun yerine bir başkasının gitmesi durumlarında çoğunlukla yakın akrabalık bağının olduğu göz ardı edilmemelidir. Burada ele alınan ikinci metinde ise nehre Salim-Aşşur’un kölesi (Kt 94/k 1153) Nehir Ordaline gönderilmek istenmiş fakat mesele yemin edilerek çözülmüştür. Belgede Salim-Aşşur’un kölesi, sahibinin yerine mi nehre gideceği yoksa kendisinin işlediği suçla ilgili mi nehre gideceği konusu net değildir.

Asurlu vatandaşların Nehir Ordali ile ilgili kaydedildikleri ilk örnekler Kültepe tabletlerinde yer almakta ve Asurlu tüccarların Anadolu kimselerle yaşadıkları sorunlarda Nehir Ordali ile karşılaştıkları görülmektedir. Orta Asur Dönemi Kanun maddeleri arasında bu uygulamanın yer alması en azından bahsi geçen dönemde kesin olarak Asur toplumunda bu uygulamaya

¹³ Bayram – Kahya, 2018: 84 (Kt 94/k 1153 (KT VI-a 197)).

¹⁴ Larsen, 2007: 179 vd. (Kt 94/k 1397 (dub. Kt 94/k 1399))

¹⁵ Bayram – Kahya, 2018: 85; Barjamovic, 2011: 328 (dipnot 1360), (Kt 94/k 345).

¹⁶ Günbattı’nın belirttiği gibi nehir ordalinin “Anadolu’ya özgü bir uygulama olduğu”nu söylemek doğru değildir. Günbattı, 2000: 85. “Şehrinizin bir yerlisi gibi” ifadesi belki de Nehir Ordalinin uygulama şekline yapılan bir gönderme olarak da düşünülebilir. Farklı coğrafya ve toplumlarda, uygulandığı nehir, zaman dilimi gibi bazı farklar olduğu aşikârdır.

¹⁷ Günbattı, 2000: 86

¹⁸ Duymuş Florioti – Demirci, 2013: 38.

¹⁹ Asurluların sadece Anadolu’da kimselerle mahkemelik olduğu durumlarda nehre gitmekte olduğu görülmekte, kendi içlerindeki benzer durumlarda tanrı Aşşur’un hançeri huzurunda yemin etmekteydiler. Şimdiye kadar Asurluların kendi aralarındaki meselelerin çözümünde nehir ordali uyguladıklarına dair bir delil bulunmamaktadır.

başvurulduğunu gösterir. Kanun maddelerinin ilgili kısmı şu şekilde düzenlenmiştir:

Madde 17: “Eğer bir adam, bir adama “herkes senin karınla yatıyor” derse fakat şahidi yoksa anlaşma yapacaklar ve (iddia sahibiyle kadın) nehir ordaline gidecekler.²⁰

Madde 22: “... eğer adamın karısı şöyle derse ‘o benimle yattı’. Adam diğerine (kadının kocasına) zaten zararını ödediği için o nehir ordaline gidecek ve anlaşma olmayacaktır. Eğer nehir ordaline gitmeyi reddederse kadının kocası karısına ne yaptıysa ona da aynı muamele yapılacaktır.”²¹

Madde 24: “...eğer o (kadının evli olduğunu bildiğini) reddederse, o “bilmiyordum” diyecek ve nehir ordaline gidecekler. Eğer (bir başka) adamın karısını evinde tutan adam nehir ordalini reddederse(nehir ordalinden vazgeçerse) (12,600 shekel kalayın) üç katını verecek. Eğer karısı kendisinden ayrılan adam (kadının eşi), nehir ordalini reddederse o temizdir (fakat) nehir ordalinin bedelini/masrafını ödeyecek ...”

Orta Asur kanunlarında nehir ordali, bir iftira olup olmadığını kanıtlama amacıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda, 17. maddede nehir ordali uygulamasında amaç suçun tespitidir. Şâhit bulunmadığı için iddia sahibi ile suçlanan kadına nehir ordali uygulanacaktır. Fakat uygulamanın yöntemi ve kim ya da kimlerin nehre dalacağı belirtilmemiştir. Muhtemelen, diğer dönemlerden bildiğimiz kadarıyla masumiyetini kanıtlamak zorunda olan kadının nehre dalmak zorunda olduğu söylenebilir. Diğer maddelerde de suçun tespiti amacıyla nehir ordali uygulaması yer alır ve hepsi zina ile ilgilidir.²²

Yeni Asur Döneminde Nehir Ordali

Eski ve Orta Asur Dönemlerine kıyasla Yeni Asur döneminde Nehir Ordaline başvurulduğunu gösteren daha fazla belge ele geçmiştir.²³ Nehir ordali ile ilgili bilgiler çoğunlukla mektuplardan ve mahkeme kayıtlarından elde edilmektedir. Fakat bunlardan bazıları hukuki sürecin geçmişi hakkında yeterince bilgi edinemeyecek kadar kırıktır. Bu dönemde nehir ordali için *hursân* ifadesi kullanılmakla birlikte nehir yargılamasından dönmek anlamındaki *hursân itûra* ifadesi sıkça kaydedilmiştir. Ordalden dönmek anlamındaki *hursân itûra* ifadesiyle ne kastedildiği hususunda bir görüş birliği bulunmamaktadır.²⁴ Çalışmamızda bu ifadeyi “nehir ordalini reddetmek” (suçu kabul etmek) olarak kabul edeceğiz.²⁵

Asur toplumunda nehir ordali kişisel meseleler, hırsızlık gibi durumlar dışında, Asur kralı veya Asur otoritesine karşı sadakatsizlik durumlarında

²⁰ Roth, 1995: 17, 22, 24;. Tosun – Yalvaç, 2002: 17, 22, 24.

²¹ Roth, 1995: 160; Tosun – Yalvaç, 2002: 248–249.

²² Hammurabi ve Ur-Nammu kanunlarında da nehir ordaline büyüclük ve zina ile ilgili durumlarda başvurulmaktadır. Orta Asur Kanunlarında 25. Madde de “nehre gitmeye zorlanmayacakları” ifadesi yer alır. Yukarıdaki kanun maddeleri hakkında diğer tartışmalar için bkz. Öz, 2015: 200–201.

²³ SAA 6 264; SAA 6 238:4; SAA 10 95:r4; SAA 18 125; Donbaz – Parpola, 2001, no:127, 312.; Radner, 2005: 41–68.

²⁴ Faist, 2014: 190.

²⁵ Kataja, 1987: 66; Postgate (1976: 60), bu durumu “mahkemenin bir kimseyi nehir ordaline göndererek, o kimsenin yemin etmeye ya da nehir ordalini gerçekleştirmeye hazır olup olmadığını ya da nehir ordalini kabul edip etmeyeceğini görerek dava hakkında bir karara varmak istemesi” şeklinde açıklamaktadır.

görülmektedir. Kendilerini Asur otoritesine karşı suçlanmış durumda bulanlar için masumiyetlerini kanıtlayabilecekleri en önemli uygulama nehir ordalidir. Nehir ordali suçlamanın kanıtlanmasının çok zor olduğu yani şahit veya görgü tanıklarının bulunmadığı durumlarda başvurulmuş bir uygulamaydı.²⁶ Babilli uzman Bēl-ušēzib tarafından Asarhaddon'a gönderilen mektupta Uruk valisi Hinnumu'nun krala karşı sadakatsiz davranışları rapor edilmektedir:

“Sonradan, baban (Sanherib) kral ona dedi: Sen, Elam kralına 10 savaş arabası [ve atlar] verdin. Hinnumu (şöyle) dedi: ‘Esir alındım ve Elam kralına teslim edildim.’ Hummuru'nun oğlu Uruklu [Bullu] baban kralın huzurunda onun [aleyhinde konuştu] ve nehir ordaline gönderildiler. Bullu ‘sen Elam kralına [10 savaş arabası] ve atlar verdin. Ur[uklular] seni teslim etmedi.’ Nehir ordaline gittiklerinde Bullu te[miz] çıktı, fakat Hinnumu (ordali) reddetti.”²⁷

Hinnumu'nun nehir ordalini reddetmesiyle suçluluğu ortaya çıkmıştır. Fakat yine de onun Uruk vâlisi konumunda olduğu bu mektuptan anlaşılmalıdır. Çünkü yukarıda bahsedilen olay Sanherib döneminde gerçekleşmiştir. Asarhaddon döneminde düzenlenen bu belgenin giriş kısmında “*Uruk’un liderliği sana ait.*”²⁸ ifadesi yer almaktadır. Asur otoritesine karşı işlenen suçla ilgili bir başka nehir ordali Bēl-iqiša²⁹ tarafından krala yazılan mektupta yer almaktadır.

“Başlangıçtan, kralım efendim beni yakaladığından beri efendim krala karşı suçum nedir? Kralım bana yazdı: ‘kalbin rahatladı mı?’ Benim efendim krala karşı hatam yoktur. ... “Kralımın ayaklarını öptüm, şimdi her şeyden düştüm. Bēl, Nabū (ve) Zarpanitu'ya senin tanrılara yemin ederim kralıma karşı hatalı olmadığımı biliyorlar. Efendim beni hapse attı. Açlıktan ölüyorum. Senin tanruların Bēl (ve) Nabū 9 gün ekmek yemediğimi (biliyor). Efendim kralın bana gönderdiği habere (gelince) hapis tutulduğumdan beri efendim kral böyle bir mesaj göndermedim. Nehir ordaline gideyim ya da balta kaldırılın, efendim kralıma karşı bir hatam yoktur.”³⁰

Bēl-iqiša'nın neyle suçlandığı bilinmemektedir fakat krala karşı işlediği düşünülen suç yüzünden hapse atıldığı anlaşılmaktadır. Bēl-iqiša suçsuzluğunu kanıtlamak için nehir ordaline gitmeyi talep etmektedir. Belgede kastedilen kişinin Gambulu kabilesi lideri Bēl-iqiša olduğu düşünülmektedir. O, MÖ 695 yılında Asur otoritesine karşı isyan etmiştir. Asur merkezi isyanın bastırılması için Uruk vâlisi Nabū-ušabši'yi onun üzerine göndermiştir.³¹ Son satırda geçen “balta kaldırılın” ifadesiyle nasıl bir ordal/uygulama kastedildiği anlaşılamamaktadır. Fakat bir kimsenin suçunu ya da masumiyetini tespit etmek için kullanılan bir uygulama olduğu düşünülebilir. Nehir ordalinin kaydedildiği diğer bir belge olan Bit-Amukāni kabilesi lideri Aia-zēru-qīša'nın annesi Humbuštu'ya yazdığı mektupta, Babil kralı Šamaš-šuma-ukīn'in Asur kralı Asurbanipal'e isyanında ona destek vermekle suçlandığını belirtmektedir.

“Onlar şimdi kralın huzurunda beni kötülüyorlar, (şöyle) söylüyorlar: ‘O Nabū-šezib ile Babil kralının dostudur, onlar baştan (beri) bu sözleri Babil kralıyla birlikte biliyorlar.’

²⁶ Faist, 2014: 197.

²⁷ SAA 18 125: r.8–15.

²⁸ SAA 18 125: 7'

²⁹ Bēl-iqiša hakkında detaylı bilgi için bakınız; PNA 1/I 315–16.

³⁰ SAA 21 111: 6–12, r.4–r.e.1.

³¹ ABL 269; PNA 1/I 315b, no 7.

Kral bana (bunu) sorduğunda durdum ve eğer bir şey duyduysam ve eğer bir şey biliyorduksam “nehre gideyim (ve) demir balta kaldırılsın.”³²

Aia-zēru-qīša suçsuzluğunu kanıtlamak için nehir ordaline gidebileceğini Asur kralına bildirerek bu konuda hiçbirşey bilmediği ve duymadığını ifade etmiştir. Mektubun devamında krala karşı sadakatini göstermek için düşündüklerini annesinin Asur kralına iletmesini istemektedir. Onun kaderinin tamamıyla annesinin çabasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Aia-zēru-qīša'nın bu çabaları nehir ordaline gitme isteğinin kabul görmediği şeklinde yorumlanabilir. Asur otoritesiyle alakalı suçlar dışında şahıslar arasındaki meselelerde nehir ordaline daha fazla başvurulduğu özellikle hukuki belgelerden tespit edilebilmektedir. Bireysel suçlar içerisinde iki taraf için de Nehir Ordali istendiği durumlar da mevcuttu; Ninuāiu'nun evinden 5 ½ *mana* gümüşün çalınmasıyla ilgili bir davada *sartinnu* (baş yargıç) iki tarafa da nehir ordali uygulamak istemektedir. Tell-Halaf'tan ele geçen belgenin tercümesi şöyledir:

“[... Ninu]āiu. [...] o dedi: [...] benim evimden 5 ½ *mana* gümüş. [...] evimin soyulması. [...] *sartinnu* onlara nehir ordali (uygulanmasına) hükmetti. [...] ordal sebebiyle anlaşmaya vardılar.”³³

Hırsızlıkla ilgili davada *sartinnu*'nun nehir ordali uygulanmasına karar verdiği anlaşılır. Bu durum *sartinnu*'nun yanlış bir suçlama olmasından şüphelenmesi ya da bu durumun iki taraf üzerinde yaratacağı psikolojik baskıdan faydalanmak istenmesiyle açıklanabilir. Nitekim Ninuāiu ve sanık nehir ordalinin uygulanacağı alanda anlaşmaya vararak yargılamadan kaçmışlardır.³⁴ Faist, belgedeki ifadede Nehir Ordaline giden kişinin hırsızlığı gerçekleştiren kişi olmadığı ama hırsızlığı gerçekleştirenleri bildiğini ifade etmektedir.³⁵ Şahitler arasında bir de mahkeme memurunun (*ša pān dēnāte*)³⁶ bulunması, kararın tatbikinde onların rolünü gösteren önemli bir kanıttır.

Bir diğer belge cinayetle ilgilidir. Bēl-iqbi ve Gambululu kimseler Asurbanipal'e gönderdikleri belgede şu ifadeler yer almaktadır:

“Biz Bannişi dağ[ına] gittiğimizde kardeşlerimiz orada öldürüldü. Kardeşlerimizi öldüren adamları yakaladık ve vâlinin huzuruna götürdük. Onlarla nehir ordaline gittik, biz kralın koruması altında temiz döndük.”³⁷

Kardeşleri öldürülen kimseler kâtilleri yakalamış ve vâliye teslim etmişlerdir. Belgeden her iki taraf için nehir ordali istendiği anlaşılmaktadır. Öldürülenlerin kardeşleri nehir ordalinden haklılıkları ortaya çıkarak dönmüşlerdir. Yargılamanın gerçekleşme biçimiyle ilgili bilgi verilmektedir. Nehirden temiz dönmekle kastedilenin, -nehirden sağ çıktıkları mı yoksa diğer tarafın nehirden hayatını kaybetmiş olduğu mu- ne olduğu bilinmemektedir. Bir diğer ihtimal ise suçlanan tarafın nehir ordalini reddetmesi ile suçlu duruma düşmesidir. Yeni Asur Döneminde nehir ordali istenen bir başka belge ise veliaht prensin koyununun çalınması ve çobanın öldürülmesiyle ilgilidir:

³² SAA 21 155:4–11.

³³ Jass, 1996: no. 48: 1'-5' (TH 100).

³⁴ Faist, 2014: 193.

³⁵ Faist, 2014: 193–94.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz, Radner, 2005: 61–2.

³⁷ SAA 21 110: r.5–9.

“Sartinnu'nun (vezir) Hanî'ye yüklediği dava: Veliht prensin 300 koyunu ve para cezası Hanî'ye yüklenmiştir. Çoban için kan parası 1 adam ve 2 talent bakırdır. Hanî, insanlarıyla (ailesiyle) ve tarlalarıyla birlikte, 300 koyun ve para cezasının ve çobanın kan parasının bedeli olarak alı konulmuştur.

Her kim onu araştırır. İster onun şaknusu ister onun birlik komutanı, ister onun yakını onu araştırır, 300 koyunu para cezasıyla ve çobanın kan parası bedeli olan bir adam ve 2 talent bakırı öderse Hanî serbest kalacak.

O nehir ordalini reddetti.”³⁸

Belge, veliahdın³⁹ çobanını öldürmekle ve koyunlarını çalmakla suçlanan Hanî'nin suçlu olup olmadığının tespiti için nehir tanrısının adaletine başvurulmak istenmesini, fakat Hanî'nin nehir ordalini reddederek suçluluğunu kabullenmiş olduğunu gösterir. Nehir ordalinin özellikle tek bir sanık için uygulandığı, sanık nehre dalıp öldüğü durumlarda herhangi bir mahkeme kaydı tutmaya gerek olmadığı söylenebilir. Çünkü artık sanık ölmüş ve suçu sabitlemiştir. Yeni Asur dönemine ait böyle bir kaydın bulunmaması da bu durumu desteklemektedir. Burada nehir ordalinin asıl amacının cezalandırma değil suçun tespit edilmesi olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁰ Hanî örneğinde de görüleceği üzere sanığın nehir ordalini reddetmesiyle veya nehirden çıkamamasıyla suçlu olduğu tespit edilmiş oluyordu. Eğer nehirden çıkmış olursa da suçsuzluğu kesinleşiyordu.

Hanî'nin davasında, nehir ordalini reddetmesiyle ona 300 koyun ve para cezası ile öldürdüğü adamın kan parası olarak bir adam ve 2 talent bakır yüklenmiştir. Hanî'nin bu cezayı ödeyecek gücünün olmaması sebebiyle de kendisi, ailesi ve tarlaları müsadere edilmiştir. Hanî ve ailesinin mahkemenin yüklediği ceza sebebiyle yani borç sebebiyle köle durumuna düştüğü söylenebilir. Bu durumdan tek kurtuluş yolu, Hanî'nin bir yöneticisi veya bir yakınının bahsi geçen cezayı ödemesidir.⁴¹ Hanî'nin mahkeme kaydı şuan kayıp olan bir zarfla kapatılmış ve muhtemelen davanın taraflarından olan Asurbanipal tarafından mühürlenmiş ve Hanî tarafından onaylanmış olmalıydı. Eğer yukarıda belirtildiği gibi kendisine yüklenen cezası ödenip özgürlüğüne kavuştuğunda belgenin kendisine teslim edilmesi ve kırılarak geçersiz hale getirilmesi beklenirdi.⁴²

“Efendim kralın Abu-ila'i'nin oğlu hakkında bana yazdığına gelince: ‘Onu yargıla.’ Onun hasmı nehir ordaline gitti [ve ne]hir[den döndü]. ... o vermedi, Abu-ila'i'nin oğlu onun mirası ve insanlarını alıkoydu.”⁴³

Öldüğü anlaşılan Abu-ila'i'nin mirası varisleri arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. Kralın da konuya dâhil olarak mektubun yazarına yargılamayı yapmasını istediği anlaşılmaktadır. Yargılama nehir ordali şeklindedir. Abu-ila'i'nin oğlunun düşmanı nehir ordaline gitmiş ve

³⁸ SAA 6 264.

³⁹ Asarhaddon'un saltanatının ilk yılına ait bu belgede *mār-šarri* olarak kaydedilen kişi kralın herhangi bir oğlu olabilir. Kralın çocukları bir istisna hariç (SAA 6 103:5 veliaht Arda-Mulissi) hiçbir zaman isimleriyle kaydedilmemiştir. *mār-šarri* ifadesi her zaman veliahdı (kralın oğlunu) ifade etmek için kullanılmıştır. *mār-šarri* ifadesi hakkında detaylı tartışma için bkz. Parpola, 1983: 173–174; SAA 6 ss. xxvii–xxix.

⁴⁰ Faist, 2014: 195.

⁴¹ Akyüz, (Basımda).

⁴² Faist, 2014: 192.

⁴³ SAA 15 295.

muhtemelen temiz dönmüştür. Fakat bu duruma rağmen Abu-ila'nın oğlu babasına ait mirası ve insanların elinde tutmaktadır.

SAA 6 238 numaralı Issete şehrindeki mülklerle ilgili bir mahkeme kaydında (ADD 168) [*hursan*] *itūra* ifadesine rastlanır.⁴⁴ Detaylar verilmemesine rağmen belgede ismi okunan Silim-Aşşur'un birçok belgede borç veren kişi olarak kaydedildiği ve karşılığında genellikle borçlunun mülklerini rehin olarak tuttuğu bilinmektedir. Bu sebeple Faist, davanın arka planının bu borç ve borca karşı verilen mülkle bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵ Suçlanan tarafın nehir ordalini reddetmesiyle suçunu kabul ettiği anlaşılır. Böylece “aralarında anlaşma sağlanmıştır”.

Bir diğer belgede ise hırsızlıkla ilgili suçlama nedeniyle nehir ordaline başvurulmuştur.

“3'-6' 24 min[a gümüş] (ve) 6 [deve] ile ilgili (olarak) [o] nehirden [döndü].”⁴⁶

Oldukça büyük miktarda para ve çok sayıda deveyle ilgili davada durumun açıklığa kavuşturulması amacıyla nehir ordaline ihtiyaç duyulmuştur. Nehir ordalini redderek (lit. nehirden dönmek) suçunu kabul etmiştir ve böylece mahkeme tarafından cezalandırılacaktır. Birçok cinayetin konu edildiği bir mahkeme kaydında da yemin ve nehir ordali birlikte kaydedilmiştir.

“Dahinu'nun [...] İlä-rahamu hakkındaki davası [...]. Öldürdüğün, Sakâ'nın köleleri Galâ ve [...]zaruru, öldürdüğün 2 adam, öldürdüğün Dama-nürî'nin kölesi, Zabanayu'nun oğlu Arba'îli'nin kölesini (kanla) lekeledin. Sukkallu Nergal-sarru'nun huzurunda. O nehir ordalini yükledi. Muhafız Mann[u-...] onlara görevlendirildi. [Mahkeme] memuru İlä-hâri onlara görevlendirildi. Kalhulu U[...]nun oğlu Şamaş-erîba, Nabû-..., mahkeme memuru Liqîsu [...]

Dahinu Şamaş'ın önünde ifade verdi (şöyle) söylüyor: Abi-ramu bu insanları öldürmedi. İlä-ra[hamu] Şamaş'ın önünde ifade verdi (şöyle) söylüyor: bu insanların kanını onun bedeni üzerinde [gördüm. O] kölenin [...] (kanla) lekeledi. [Yemin ederim b]u [bede]nleri [gördüm].”⁴⁷

Cinayetle ilgili suçlama neticesinde davayı yürüten Sukkallu Nergal-sarru nehir ordaline hükmetmiştir. Nehir ordali için bir muhafız ve bir mahkeme memurunu görevlendirmiştir. Metnin devamında kaydedilenlerde şahit olarak nehir ordalinde yer almış olabilirler.⁴⁸ Davanın anlaşılması için Faist'in görüşleri bu konuda oldukça makul görünmektedir. O, tanrı Şamaş önünde yemin etme olayının nehir ordalinden önce gerçekleştiğini ve Dahinu'nun Abu-ramu'nun babası olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden bu suçlamaya karşı, İlä-rahamu'ya davayı babası Dahinu açmış olmalıdır.⁴⁹ Yemin ve ordal uygulamalarının birlikte kaydedildiği oldukça kırık ve içeriği çok fazla anlaşılabilen StAT 2 312 numaralı belgede de mevcuttur. Burada da tanrı Şamaş'ın önünde yemin edildiği ve belgenin düzenlendiği günün (1 Kanunay) ertesi günü (2 Kanunay) nehir ordali uygulanacağı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ SAA 6 238; Jass 1996: no 47.

⁴⁵ Faist, 2014: 192.

⁴⁶ Donbaz – Parpola, 2001: 127; Faist, 2014: 193.

⁴⁷ Deller – Fales, vd., 1995: No. 111; Faist, 2014: 194-5.

⁴⁸ Faist, 2014: 194.

⁴⁹ Faist, 2014:195.

İki nehir ordalinin kaydedildiği muhtemelen bir mahkeme kaydı olan belgenin tercümesi şöyledir:

“Milki-nurî'nin hizmetindeki bir memur olan bâtiqû Asalluhi-nâdin-ahi, Kaşiyari bölgesindeki Arkuhi şehri yöneticisi Şumma-ilani'ye karşı kralın sözlerini söyledi. Şumma-ilani, “benim oğlum doğduktan sonra ismini Asurbanipal koyacağım.” Nehir ordaline gittiler ve o geri döndü (ordali reddetti).

Asalluhi-nâdin-ahi rab šāqê'nin [...] Ahu-erība'ya karşı kralın sözlerini söyledi. ... Sanherib [ismi ...

[...] hükmü verdi. Ahu-eriba ... bunu söyledi, o geri döndü (ordali reddetti).”⁵⁰

Muhtemelen iki benzer durumun kaydedildiği bu belge kralın veya veliahdın isminin yeni doğan/doğacak çocuklara ad olarak verilmesinin ciddi bir suç olduğunu yansıtır. Bu eğilimde bulunan her iki kimsenin de nehir ordalini reddedip suçluluğunu kabul ettiği anlaşılrsa da cezayla ilgili bir ifade tablette yer almaz. *Bâtiqû* unvanı burada “suçlayan/itham eden” olarak kullanılmıştır. Bu kişi için Radner, “şikâyette bulunduğu suçla kişisel olarak ilgilenmeyen ve davanın sonraki sürecinde doğrudan yer almayan kimse”⁵¹ ifadesini kullanmaktadır.

Değerlendirme

Eski ve Yeni Asur dönemi metinlerinde yemin ve nehir ordalinin birlikte uygulandığı durumlar mevcuttur. Tanrıların bir davaya dâhil edilebilmesi yemin ve/veya nehir ordaliyle mümkün olmaktadır.⁵² Nehir ordaline hükmedildiği durumda bazen sanıklar nehir ordalini reddetmekte idiler. Bu durum mahkeme tarafından sanığın suçu kabul ettiği anlamını taşıyordu. Veliht prensin koyunlarını çalmakla ve çobanı öldürmekle suçlanan Hanî nehre gitmeyi reddetmiş (*hursân itûra* “lit. nehirden dönmek”) böylece suçu kesinleşmişti. Hanî bu durumda koyunların ücretini ve çoban için kan parası ödemeye mahkûm edilmişti.⁵³

Nehir ordali uygulamalarında sanığın nehre gitmeyi reddetmesinin birkaç sebebi olabilir.

- 1- “Suçlu olduğu için nehir tanrısından korkup suçu kabul etmesi”
- 2- “Suçsuz olmasına rağmen nehre dalmaktan korkup suçu üstlenmek zorunda kalması”
- 3- “Suçunu kabul edip ya da suçlu duruma düşüp alacağı cezanın nehre dalma riskine değmeyecek olması”.

Nehir ordali suçlamanın kanıtlanmasının çok zor olduğu yani şahit veya görgü tanıklarının bulunmadığı durumlarda tercih edilen bir uygulamaydı.⁵⁴ Nehir Ordali'nin özellikle tek bir sanık için uygulandığı, sanık nehre dalıp öldüğü durumlarda herhangi bir mahkeme kaydı tutmaya gerek olmadığı söylenebilir. Çünkü artık sanık ölmüş ve suçu sabitlemişti. Yeni Asur dönemine ait böyle bir kaydın bulunmaması da bu durumu desteklemektedir.

⁵⁰ Kataja, 1987.

⁵¹ Radner, 2005: 46.

⁵² Radner, 2005: 61.

⁵³ SAA 6 264.

⁵⁴ Faist, 2014: 197.

Burada nehir ordalinin asıl amacının cezalandırma değil suçun tespit edilmesi olduğunu belirtmek gerekir.⁵⁵ Hanî örneğinde de görüleceği üzere sanığın nehir ordalini reddetmesiyle veya nehirden çıkamamasıyla suçlu olduğu tespit edilmiş oluyordu. Nehir ordalini reddederek suçlu duruma düşen sanığın cezası mahkemede verilmekteydi. Nehirden çıkamaması, nehre dalan kimse için bir tür ölüm cezası gibi düşünelebilirse de amacın bu olduğu söylenemez. Eğer nehirden çıkmış olursa da suçsuzluğu kesinleşiyordu. Bu nedenle nehir ordali için belirtilen “Cezalandırma Yöntemi”⁵⁶ ifadesinin doğru bir tespit/tabir olduğu söylenemez. Ayrıca Yeni Asur Döneminde halkın dâhil olduğu davalarla ilgili “hukuki belgelerde” suçlu tarafa fiziksel veya ölüm cezası verildiğini gösteren hiçbir metnin bulunmaması da⁵⁷, ölümün/öldürmenin ceza olarak kullanılmadığını gösterir.⁵⁸

Nehir ordali talep etme yetkisinin sadece *sukkallu* ve *sartinnu*'ya âit olduğu söylenebilir.⁵⁹ Bir istisna olarak Asur tapınağı *şangu*'sunun yemin ya da nehir ordali talep ettiği görülmektedir.⁶⁰ Nehir ordali uygulamasında bir başkasının yerine nehre gitmesi de mümkündür. Eski Asur döneminde bir kimsenin köle/çalışanının kendi yerine nehre gitmesi uygulamasının Mezopotamya'da başka dönemlerde de görülmektedir. Yeni Asur döneminde böyle bir uygulama ile karşılaşmamaktayız. Başkasının yerine nehre gitme, her iki taraf için de nehir ordali isteme yetkisinin yargılamayı yapan memurun yönetiminde olduğu anlaşılmaktadır. Nehir ordali uygulamasını *sartinnu* ve *sukkallu*'nun talep edediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı belgelerde kişi suçsuzluğunu kanıtlamak amacıyla kendisi için nehir ordali talep edebilmekteydi.

Şa pān dēnāni mahkeme kararlarını uygulayan memur olarak bilinmekte ve nehir uygulamalarına karar verilmesi durumunda bu süreçte yer alan bir memur olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şahitlerin ve muhafızlarında nehir

⁵⁵ Faist, 2014: 195.

⁵⁶ Duymuş ve Demirci, “Bu çoğunlukla, bir suçun işlenip işlenmediğini tespit etmek amacıyla uygulanmıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere bu yöntem, bazı durumlarda, doğrudan bir cezalandırma yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır” demektedir. Bkz, Duymuş Florioti – Demirci, 2013: 28; Öz, 2015: 185–202.

⁵⁷ Radner, K., 2005: 48. Kan parası hakkındaki belgede (SAA 14 125) ölüm cezası ile ilgili şu ifadeler yer alır: “*Şimdi birlikte oldular (anlaştılar). O kan parası bedeli olarak kâtip Attar-qamu'nun kızı Kurra-Dimri'yi, Samāku'nun oğlu Şamaş-kenu-uşur'a teslim edecek. (Böylece) O kanunu temizleyecek. Eğer o kadını vermezse, onlar onu Samāku'nun mezarında öldürecek. Her kim anlaşmayı bozarsa 10 mina gümüş ödeyecek.*”

⁵⁸ Asur yönetimine karşı işlenen suçlarda ve devlete karşı isyan edenlere acımasız cezalar verildiği, onların öldürüldükleri kraliyet yazıtlarından bilinmektedir. Bir kaç istisna olarak, tapınaktan eşya çalan bir aşçının ceza olarak yediği dayaktan sonra öldüğü belgeye yansımıştır. SAA 13 157:r.5–8; “Bu aşçı Nabû-abu-da”ın beşinci günde dövüldü ve kötü muameleden dolayı öldü. SAA 6 35 numaralı belgede ise “Şumma-ilani'nin evinde kazığa oturtulan hırsızlar. Kidin-ili 13 mana of gümüşü hırsızlardan aldı ve Şumma-ilani'ye verdi. (Para) tam olarak ödendi”. ifadesi yer alır. Fiziki cezalarla ilgili diğer detaylar için bkz. Radner, 2005: 48.

⁵⁹ Mattila, 2000: 90. Sartennu'nun hâkim olarak yer aldığı belgeler için bkz. Mattila, 2000: 84–6. Sukkallu'nun hâkim olarak yer aldığı belgeler için bkz. Mattila, 2000: 104–6. Son güncel belgeler için bkz; Radner, 2005: Tab. 1.

⁶⁰ Jass, 1996: No. 46: 9 (Not 9); Postgate, 1976: No. 48; “*it-tu-ra*” ifadesi, “(tanrıya yemin etmeyi) reddetti” ya da “(nehirden) döndü” anlamında değerlendirilmektedir. Belgenin 6. Satırında kaydedilen Akkullanu diğer metinlerden Aşşur tapınağı şangusu olarak bilinmektedir. Bkz. PNA 1/I 95b no.1.

ordaline katıldıkları bilinmektedir. Mahkeme kararları ya da not olarak tutulan belgeler süreç ve işleyiş hakkında yeterli bilgi sağlamaz. Bu sebeple Yeni Asur dönemi hakkında nehir ordalinin uygulanışını tüm yönleriyle tespit etmek şu an için mümkün değildir.

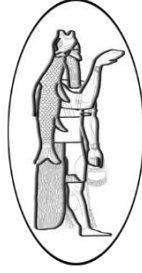
Kaynaklar ve Kısaltmalar

- AKYÜZ, F., (Basımda) “Asur Belgelerinde Kan Parası”. *Belleken*, C.: 84, S.: 301.
- BARJAMOVIC, G., 2011. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period* (CNIP 38), Copenhagen.
- BAYRAM, S. – KAHYA, Ö., 2018. “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki Hukuki Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5 (17 Ek Özel Sayı), ss. 75–92.
- DELLER, K. – FALES F. M. – JAKOB-ROST L., 1995. “Neo-Assyrian Texts from Assur Private Archives”, Part 2, *State Archives of Assyria Bulletin* 9, ss. 3–136.
- DİLEK, Y. 2019. *Eski Mezopotamya Dini Ritüeller ve Kullanılan Objeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- DONBAZ, V. – PARPOLA S., 2001. *Neo-Assyrian Legal Texts in Istanbul (StAT 2)*, Berlin.
- DUYMUŞ FLORIOTI, H. H., – DEMİRCİ G., “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54, 2013, ss. 25–40.
- FAIST, B., 2014. “The Ordeal in The Neo-Assyrian Legal Procedure” in: AOAT 412, Ugarit-Verlag, Münster, ss. 189–200.
- FRYMER-KENSKY, T. S., 1979. *The judicial Ordeal in the Ancient Near East*, 2 vols., PhD Yale University (University Microfilms International 8002726).
- GÜNBAATI, C., 2000. “Eski Anadolu'da Su Ordali” *ArAn*, ss. 73–88.
- JASS, R., *Neo-Assyrian Judicial Procedures*, SAAS 5, Helsinki, 1996.
- KAHYA, Ö., 2017. “Kültepe'den “Tanrının Kadehini İçme” Örneği” *Archivum Anaticum* 11/2, ss. 45–58.
- KATAJA, L., 1987. “A Neo-Assyrian document on two cases of river ordeal”, *State Archives of Assyria Bulletin* 1, ss. 65–68.
- KT 6-a**: Larsen, M.T. Kültepe Tabletleri VI-a, The Archive of the Şalim-Aşşur Family Volume 1: The First Two Generations, TTKY, Ankara, 2010.
- LAFONT, B., 2005. “Mezopotamya'da Nehir-Tanrı'nın Yargılaması”, *Eski Yakınoğu Sümerden Kutsal Kitab'a*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.200–209.
- LARSEN, M. T., 2007. “Going to the river”, in: M. T. Roth – W. Farber – M. W. Stolper – P. von Bechtolsheim Eds., *Studies Presented to Robert D. Bigg. From the Workshop of the Chicago Assyrian Dictionary*, Volume 2, Chicago, ss. 173–88.
- MICHEL, C. – GARELLI, P., 1996. “Heurts avec une principauté anatolienne”, *Festschrift für Hans Hirsch* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 86. Band, Wien, ss. 277–90.
- ÖZ, E., 2015. “Eski Mezopotamya'da Hukuk Kurallarının oluşumu sürecinde Adalet Anlayışı ve Bazı Hukuki Sorunların Çözümünde Nehir/Su Ordali

- Uygulaması”, *Cahit Günbattı’ya Armağan*, Editörler, İ. Albayrak, H. Erol, M. Çayır, Ankara, ss. 185-202.
- PARPOLA, S., 1983. *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal II* (AOAT 5/2), Neukirchen-Vluyn.
- PNA 1/I = K. Radner (ed.), *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, 1/1: A, Helsinki 1998
- POSTGATE, J. N., 1976. *Fifty Neo-Assyrian Legal Documents*, Warminster.
- RADNER, K., 2005. “The Reciprocal Relationship Between Judge and Society in the Neo-Assyrian Period”, *Maarav* 12, ss. 41–68.
- ROTH, M. T., *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Scholars Press, Atlanta, 1995.
- SAA 6** = Kwasman, T. – Parpola, S., 1991. *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I. Tiglath-Pileser III through Esarhaddon* (State Archives of Assyria VI), Helsinki.
- SAA 10** = Parpola, S., 1993. *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars* (State Archives of Assyria X), Helsinki.
- SAA 13** = Cole, S. W. – Machinist, P., 1998. *Letters from Assyrian and Babylonian Priests to Kings Esarhaddon and Assurbanipal* (State Archives of Assyria XIII), Helsinki.
- SAA 14** = Mattila, R., 2002. *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part II: Assur-banipal through Sîn-šarru-iškun* (State Archives of Assyria XIV), Helsinki.
- SAA 15** = Fuchs, A. – Parpola, S., 2002. *The Correspondence of Sargon II, Part III. Letters from Babylonia and the Eastern Provinces* (State Archives of Assyria XV), Helsinki.
- SAA 18** = Reynolds, F., 2003. *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sîn-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia* (State Archives of Assyria XVIII), Helsinki.
- SAA 21** = Parpola, S. 2018. *The Correspondence of Assurbanipal, Part II: Letters from the King and from Northern and Central Babylonia* (State Archives of Assyria 22), Helsinki.
- TOSUN, M. – Yalvaç, K., *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- VAN SOLDT, W. H., 2003–2005. “Ordal. A. Mesopotamien”, *Reallexikon der Assyriologie* 10, ss. 124–29.

178

OANNES
2 (2)

GÜNEY ANADOLU'NUN (ADANA, ANTAKYA VE MERSİN) EN ERKEN
İSKÂN TARİHİ ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER
*THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTHERN ANATOLIA
(ADANA, ANTAKYA AND MERSİN)*

Veli ÜNSAL

Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Science and Letters, Department of History

unsalveli@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8907-6153

Eda ZİNCİR

Yüksek Lisans, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen)
M.A., National Education Ministry of Turkey (Teacher)

zincir40@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2312-8915

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **02.07.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **08.08.2020**
Sayfa-Pages : **179 – 188.**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ÜNSAL, Veli – ZİNCİR, Eda, “Güney Anadolu’nun (Adana, Antakya ve Mersin) En Erken İskân Tarihi Üzerine Bazı Gözlemler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 179 – 188.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

179 – 188

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GÜNEY ANADOLU'NUN (ADANA, ANTAKYA VE MERSİN) EN ERKEN
İSKÂN TARİHİ ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER*
THE EARLY SETTLEMENT HISTORY OF SOUTHERN ANATOLIA
(ADANA, ANTAKYA AND MERSİN)

Veli ÜNSAL – Eda ZİNCİR

Öz

Türkiye'nin Akdeniz'e açılan kapısı olan Güney Anadolu tarihöncesi dönemden günümüze kadar yerleşime sahne olmuştur. Günümüzde dahi iskân açısından önemini sürdürmektedir. Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda Güney Anadolu'nun iskân geçmişi Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerde kadar gitmektedir. Ele aldığımız illerden Antakya'da Paleolitik döneme ait dokuz, Mersin'de bir yerleşme yerine, Adana'da ise bu döneme ait herhangi bir buluntuya şimdilik rastlanmamıştır. Söz konusu merkezlerin hiçbirisinde Paleolitik Çağ'dan sonra yaşadığı bilinen Epipaleolitik döneme ait buluntu ya da yerleşme yoktur. İnsanlık tarihi için çok önemli gelişmelerin yaşandığı Neolitik döneme ait bölgede yoğun bir iskânla karşılaşılır. Bu döneme ait Adana'da on yedi, Antakya'da on dokuz ve Mersin'de sekiz yerleşmenin varlığına rastlanmıştır. Son olarak maden devri olarak bilinen ve Anadolu'da şehirleşmenin başladığı dönem olan Kalkolitik Çağ'da ise bölgedeki iskân faaliyetleri artarak devam etmiştir. Bu döneme ait Adana'da yirmi dokuz, Antakya'da otuz üç ve Mersin'de de altı yerleşim yeri bulunmaktadır.

Abstract

Turkey's Mediterranean gateway to the southern Anatolian has become an attractive settlement for settlers throughout history since prehistoric times. Even today it is of great prominence as settlement. In result of surveys and excavations, It is understood that there were settlements in South Anatolia in the Paleolithic, Neolithic and Chalcolithic Periods. We encountered settlements belonging to Paleolithic Period nine in Antakya and one in Mersin, no finds of this period have been found in Adana. None of the mentioned centers have any finds or settlements belonging to the Epipalaeolithic Age known to have lived after the Paleolithic Age. The region is encountered with a dense settlement belonging to the Neolithic turn of events, which are very important for the history of humanity. settlements belonging to Neolithic seventeen in Adana, nineteen in Antakya and eight in Mersin. Finally, in the Chalcolithic Age, which is known as mine devolution and the beginning of urbanization in Anatolia, settlement activities in the region continued to increase. Settlements belonging to Chalcolithic – twenty-nine in Adana,

* Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında kabul edilen "Güney Anadolu'da İlk İskân İzleri" konulu Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

Bölgede tarihöncesi çağlarda rastlanan yerleşim yerlerinin çoğunun insan hayatının temel ihtiyacı olan sulak alanlara yakın bölgelerde kurulduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerine ışık tutan bilgilere bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda ele geçirilen buluntular sayesinde ulaşılır. Çalışmanın amacı ise Güney Anadolu'nun tarih öncesi çağlarında ilk yerleşim yerlerinin hangileri olduğu ve bölgenin nasıl bir görüntü sergilediğinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Güney Anadolu, Tarihöncesi, Adana, Antakya, Mersin.

thirty-three in Antakya and six in Mersin. It was identified that most of prehistoric settlements were established in areas close to wetlands which is basic need of human life. Information which sheds light on these settlements is reached thanks to findings acquired as a result of surface surveys and excavations carried out in these areas. The aim of the study is to determine which of the first settlements of Southern Anatolia were in prehistoric times and how the region displayed an image.

Keywords: Southern Anatolia, Prehistoric, Adana, Antakya, Mersin.

Giriş

Akdeniz Bölgesi Anadolu'nun güneyinde Akdeniz kıyısı boyunca uzanır. Adını güneyindeki denizden alan Akdeniz Bölgesi'nin genişliği 120-180 km arasında değişir. Batı ve kuzey batısında Ege Bölgesi, kuzeyinde İç Anadolu Bölgesi, doğusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi bulunur. Güneydoğudan Suriye ile komşudur. Akdeniz bölgesinin arazi yapısı oldukça dağlık ve engebelidir. Bölgenin yeryüzü şekillerinin ana çizgilerini Toroslar belirler. Genellikle kalker ve ofiyolitli kayalarından oluşan bu dağlar kırıklı ve kıvrımlı bir yapı gösterir. Akdeniz iklimi, Akdeniz ve Ege bölgesi kıyıları ile Marmara Denizi çevresinde görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak geçmektedir. Kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Yaz ve kış mevsimindeki yağış miktarı arasında, büyük bir fark bulunmaz. İç kesimlere doğru karasal iklim görülür. Dağların denize bakan yamaçlarında makilikler, yer yer yüksek ormanlar ve arkalarındaki çukur alanlarda ise karasal iklime ait bitki örtüleri görülür. Bunun yanında defne, keçiboynuzu, zeytin gibi bodur ve kısa ağaçlara da rastlanır. Bu ağaçlar orman ağaçlarına nispeten sıcağa ve soğuğa daha dayanıklıdır. Akdeniz Bölgesi, Antalya Bölümü ve Adana Bölümü olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Antalya Bölümü yerleşmeleri kazı ve yüzey araştırmaları ile birçok kez ele alındığı için bu çalışma Adana Bölümünün tarih öncesi çağlarını kapsamına almıştır. Bir başka ifade ile bu çalışmaya Adana Bölümü'nde yer alan Adana, Antakya, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Mersin çevrelerinin Paleolitik, Epipaleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmeleri dâhil edilmiştir. Adana Bölümü'nde yapılan araştırmalar sonucunda bölgede en erken iskân Paleolitik Çağ'da başlamış, sırasıyla Epipaleolitik Çağ, Neolitik Çağ ve Kalkolitik Çağ'da da devam etmiştir. Bu yönüyle bölge Anadolu'nun kesintisiz ve en erken iskâna uğrayan alanlarından biridir¹.

¹ Atalay, 1992.

Paleolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Paleolitiği

Paleolitik Çağ, Eski Taş Çağı ya da Anadolu'daki yaygın kullanımıyla Yontma Taş Devri olarak da bilinir. Bu dönem, Paleolitik insan topluluklarının henüz besin üretimi aşamasına erişemediklerinden dolayı toplayıcılık ve avcılıkla yaşamlarını sürdürdükleri dönemdir. Diğer bir deyişle Paleolitik insan topluluklarının yaşam biçimleri toplayıcılık ve avcılığa dayanıyordu. Erkek hayvan avlayarak kadın ise küçük bitkileri toplayarak yaşıyordu. İnsanoğlu dünyada yaşamaya başladığı en eski çağlarda, yaşam kaynağı için vazgeçilmez olan suyun yanında, beslenme ihtiyacını en ilkel yöntemlerle bulunduğu coğrafi alandaki bitkisel ürünlerden karşılıyordu².

İnsanoğlunun ilk geçim kaynağını yani toplayıcılığı bitki kökleri, otlar ve ağaç meyveleri oluşturuyordu. Toplayıcılıkta esas olan insanın günlük gereksinimleridir. Bunun için de insanoğlu sadece bulduğu hazır besinler ile yetinmeye çalışmış ve bunları kolayca bulabileceği ortamlara doğru yönelmiştir. Toplayıcılık Paleolitik Çağ insanının yaşam biçimidir. Yine bu çağ için doğada bulunan yabani hayvanlar büyük bir tehlike oluşturuyordu. Yabani hayvanlar karşısında zor durumda kalan insanoğlu hayatını korumak için de bu çağın başka bir yaşam biçimi olan avcılığı keşfetti. Daha öncesinde bu hayvanlardan kaçan insanoğlu bundan böyle bir takım araç gereç ve yöntemlerle avlanmaya başladı³.

Bu çağ insanı mesken olarak, doğal kaya mağaralarını, kaya altı sığınaklarını ve çok ilkel barınakları geçici yerleşim amaçlı kullanmıştır. Üretim konusunda bilgileri olmadığı için geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyorlar, günlük yaşantılarını ise doğada bulunan çakıl taşlarından kaba aletler yaparak sürdürmeye çalışıyorlardı. Alet olarak ise bu çağ insanı taştan, tek ya da iki taraflı el baltası kullanıyordu. Devrin sonlarına doğru ise kemikten iğneler ve obsidyen mızrak uçlarını kullanmışlardır⁴.

Bu çağa ait çeşitli teknik ve tipteki taş ve kemikten yapılan aletlerden daha önemli kalıntıları, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tespit edilmiş olan mağara ve kaya resimleri oluşturur. İlk insanın kültür seviyesini, yazılı belgeler kadar olmasa da, yeterli ölçüde ve anlaşılır biçimde ortaya koyar. Bu sanat eserlerine Kars, Van, Hakkâri, Adıyaman ve Malatya civarındaki bazı yerleşmelerde rastlanmıştır⁵.

Bu çağ insanının bıraktığı maddi kültür belgeleri, yani onlardan günümüze kadar gelen kalıntılar arasında genellikle çakmak taşlarının yontulmasıyla biçimlendirilmiş baltalar, kesiciler, deliciler ve kazıyıcıların bulunması bu kültüre Paleolitik Çağ Eski Taş Çağı adının verilmesini daha iyi açıklar. Bu çağ insanı değişken iklim koşullarına uyum sağlamaya çalışarak, geniş coğrafi alanlara seyrek ve dağınık durumda yayılmışlardı. Bu çağa denk gelen dördüncü zamanın soğuk iklim koşullarında köklü değişiklikler olmuştur. Bu köklü değişiklikler hem dünya hem de bu devrin kültürünü etkilemiştir. Böylece geniş coğrafi alanlara yayılmışlardır. Yaşanan

² Dinçol, 1982: 12; Memiş, 1989: 6; Kınal, 1991: 9.

³ Şenel, 1991: 49 vd; Çiğdem, 1996: 17.

⁴ Dinçol, 1982: 13; Memiş, 1989: 6; Kınal, 1991: 9; Akurgal, 1995: 21; Şenel, 1995: 53; Lloyd, 1998: 16; Umar, 1999: 2; Akurgal, 1999: 3; Yıldırım, 2002: 15; Sevin, 2003: 7.

⁵ Ünsal, 2006: 54.

değişimlerden etkilenen insanlar buldukları yerlerden daha iyi yaşayabilecekleri yerlere gitmişlerdir⁶.

İnsanoğlunun Anadolu'daki en eski yerleşmeleri Paleolitik çağın başlarına kadar uzanır⁷.

Anadolu'nun Paleolitik Çağına ait yerleşmelere, yoğun olarak Güney, kısmen Orta ve Doğu Anadolu ve az sayıda Marmara ve Karadeniz bölgelerinde rastlanmaktadır⁸.

İnsanlık tarihinin en uzun sürecini oluşturan Paleolitik döneme ait Güney Anadolu'daki yerleşmeler şunlardır; Altındere, Altınözü, İncili/ Büyük Mağara, Kanal Mağara, Kışlak Civarı, Camızoğlu, Merdivenli Mağara, Emirler, Sırtlanini Mağarası, Şenköy, Tıkalı Mağara, Üçağzılı Mağarası⁹.

Burada Paleolitik döneme tarihlenen Hatay kentindeki iki merkez iskâna olan elverişlilikleri ve coğrafi artularıyla örneklendirildiğinde Altındere ve Altınözü yerleşmeleri öne çıkmaktadır. Bu merkezlerdeki Paleolitik yapısal artılar şöyle irdelenebilmektedir: Altındere; Antakya'nın batı kenarında bulunan bu yerleşim yeri, Altındere'nin adı verilen bir su kaynağının yakınlarındaki tarlaların içerisinde bir seki üzerinde bulunmaktadır. Paleolitik Çağ aletleri, Altındere'nin yakınlarındaki tarlaları örten sıg toprak örtüsünün altında kumlu çakıl tabakası içerisinde ele geçmiştir. Tarlalar sürüldükçe yeni aletler bulunmuştur. Buluntu yeri günümüzde modern yerleşme tarafından tahrip edilmiştir. 1957-1960 yılları arasında bu seki de yapılan araştırmalarda, içlerinde iki yüzeyli ve el baltaları şeklinde pek çok alet toplanmıştır. Aletlerin tarihlenmelerindeki kesin görüş, Üst Acheuleen'in geç bir safhası olduğudur¹⁰. Bölgede dikkati çeken bir başka yerleşme Altınözü'dür. Altınözü; Antakya il merkezinin 12 km kuzeydoğusunda yer alan ilçedir. Yerleşim yeri ilçenin hemen güneydoğusundaki bir seki üzerinde, bu seki ile ilçe arasındaki tarlada bulunmuştur. Buluntular ilçenin doğusunda, kuzeye doğru akan ve Asi Nehri'ne ulaşan küçük bir derenin batı sırtında ele geçmiştir. Antakya ilinde ilk Paleolitik araştırmalar Nurettin Can tarafından 1943 yılında yapılmıştır¹¹. Daha sonraki araştırmalarda ise Altınözü civarında Paleolitik aletler toplanmıştır. Bu araştırmalarda çakmaktaşından yapılmış Micoquien tipinde iki adet iki yüzeyli el baltası ve üç adet yonga bulunmuştur. Bunlardan başka bölgede 2 dilgi ve 35 adet yonga ele geçmiştir. Bu aletlerin tarihlenmeleri konusunda şimdilik bir yorum yapılmamaktadır. Ancak bu bölgenin Paleolitik Çağ taş alet ve artıkları açısından zengin olduğu bilinmektedir¹².

⁶ Çiğdem, 1996: 15; Yıldırım, 2002: 16; Sevin, 2003: 7.

⁷ Kinal, 1991: 10; Sevin, 1999: 15.

⁸ Ünsal, 2006: 54.

⁹ Harmankaya-Tanıdı, 1996: 12 vdd.

¹⁰ Harmankaya-Tanıdı, 1996: Atındere/Avratlar.

¹¹ Antakya merkezinin batı kesiminde yer alan Altındere/Avratlar Deresinin batısında kalan tarlalarda ilk önce 1943 yılında Nurettin Can 2 adet iki yüzeyli alet bulmuştur. Bu aletleri ayrıntılı olarak inceleyen ve yayımlayanlar ise Kansu, Şenyürek ve Bostancı'dır. Detaylı bilgi için bkz. Kansu, 1945: 293; Şenyürek-Bostancı, 1958a: 148; Şenyürek-Bostancı, 1958b: 186; Ereğ, 2008: 82.

¹² Harmankaya-Tanıdı, 1996: Altınözü.

Neolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Neolitiği

Tarihöncesi uygarlığında, Paleolitik ve Mezolitik Çağ'dan sonra gelen, yeni iklim şartlarına ve onun oluşturduğu çevreye uyum sağlayan insanoğlunun besin üretime geçtiği ilk döneme Neolitik Çağ adı verilmiştir. Eski tanımlarda tarım, hayvan evcilleştirme, yerleşik yaşam ve çanak çömleğin olduğu döneme Neolitik Çağ adı verilmekteydi. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu dönemin birbirinin içine giren karmaşık yapı taşlarından oluştuğunu ve dönemi simgeleyecek tek bir olayın var olmadığını göstermiştir. Doğaya bağlı asalak bir yaşamdan, doğayla ortak bir yaşama geçiş pek çok bilim adamı tarafından uzun yıllar bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Kültürel ve geleneksel değişimlerin çok yavaş olduğu ve pek çok yerde bu devrimin belirgin aşamalardan geçtiği saptanmıştır. Neolitik devrimin karmaşıklığı, bu dönemin daha çok kuramsal olarak açıklanmasına yol açmış ve oluşturulan modellerin bir kısmı günümüzde artık geçerliliğini kaybetmiştir.

Türkiye Neolitik Çağ yerleşme yerlerinin dökümü verilirken, bu dönem çanak çömleğin var olup olmamasına dayandırarak ve basite indirgenerek Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ¹³ ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ olarak ikiye ayrılmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ise yerleşme yerlerini anlatan bilgiler içinde İlk ve Son başlıklarıyla iki evre olarak kabul edilmiştir.

Zamanımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik yani Yeni Taş Çağı ya da Anadolu'daki yaygın kullanımıyla Cilalı Taş Devri insanlığın kültürel gelişimindeki çok önemli bir dönemdir.

Neolitik Çağda ilk uygarlıklar kurulmuş, ekonomik ve sosyal alanda insan yaşantısını köklü değişikliklere uğratacak yenilikler ortaya çıkmıştır¹⁴. Ancak bu tür bir yenilikler birdenbire olmaktan çok, yavaş yavaş ve sürekli bir değişim sonucunda meydana gelmiştir¹⁵.

Paleolitik ve Mezolitik'te yani çağlar boyunca tamamen asalak bir ekonomiye sahip olan Anadolu insanı, Neolitik Çağ ile beraber üretici ekonomiye ulaşmıştır. Neolitik devrin en önemli buluşları arasında tarımın keşfi ve domuz, öküz, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesi gelir¹⁶. Bunun sonucudur ki insanlar ettikleri ürünleri beklemek için tarlaların civarına yerleşmeye mecbur olmuşlardır. Böylece tarım ile birlikte yerleşik hayatta doğmuş, köyler meydana gelmişti.

Bu çağın bir başka ve en önemli keşfi keramik yapımıdır. Gayet kaba bir hamurdan elle yapılmış olan Neolitik Çağ keramikleri acemi pişirme yöntemleri yüzünden çok defa dışı siyah, içi kırmızı kalmakta idi. İnsan yaşamını kolaylaştıran malzemelerin bulunması için arayışlar başlamış bundan da ticaret doğmuş, araç-gereç yapımında büyük gelişmeler sağlanmış, artık insanlar gıda birikimine başlamışlardı¹⁷.

¹³ Çanak çömleksiz terimi, akeramik, çömlekçilik öncesi ve çanak çömlek öncesi terimleri ile eş anlamlıdır.

¹⁴ Çiğdem, 1996: 26.

¹⁵ Esin, 1979: 14.; Kinal, 1991: 12 vd.; Sevin, 1999: 24.

¹⁶ Kinal, 1991: 13 vd.; Sevin, 1999: 25.; Akurgal, 1995: 22.; Çiğdem, 1996: 16 vd.

¹⁷ Alkım, 1968: 47 vdd.; Kinal, 1991: 13 vdd.; Sevin, 1999: 25 vdd.; Akurgal, 1995: 21 vdd.

Ayrıca bu çağda genel olarak, insanlar artık mağaralara sığamaz duruma geldi, toprağa bağlanmağa başladılar, güneşte kurutulmuş çamurun sağlamlığını öğrendi, konutlar yapılmaya başlandı, böylelikle uygar yaşamın temelleri atıldı. Bununla beraber her devirde olduğu gibi Neolitik Çağ kültür merkezleri de zaman zaman yerel özellikler gösterir.

Güney Anadolu'daki en önemli Neolitik Yerleşmeler; Hacılar Höyük, Adatepe, Bozhöyük, Büyüktepe, Çavuşlu Höyük, Çukurköprü, Davutpaşa, Domuz Tepe, Domuztepe, Elvanlı/ Tömükkale, Gözlükule, Gültepe, Hacı Bozan, İmamoğlu, İncirlik, Kabarsa, Maltepe, Misis, Pascu Höyük, Şamsın Höyük, Tarmil Höyük, Tatarlı Höyük, Karataş Höyük, Açına Höyük, Kanışah Höyük, Altıntepe, Cüdeyde Höyük, Hasanuşağı Höyük, Tılan Höyük, Tırmıl Tepe, Velican, ve Yumuktepe'dir.

Bölgenin Neolitik Çağ iskân tarihini yansıtan en önemli yerleşmeler Gözlükule ve Yumuktepe'dir. Zaten yukarıda adı geçen bu döneme ait yerleşmelerin tümünün statigrafisi ve kronolojileri Gözlükule ve Yumuktepe sayesinde aydınlatılabilmektedir.

Gözlükule; Mersin ilinin Tarsus ilçesi yakınlarında yer almaktadır. Büyük bir höyük olan Gözlükule uzun yıllar kazılmıştır. Yapılan kazılar sonucunda, İslami dönemden Neolitik Çağ'a kadar yerleşmelerin varlığı saptanmıştır. Yapılan araştırmalardan elde edilen buluntulara göre Gözlükule'deki ilk yerleşme Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da başlamıştır. Buna göre ilk yerleşme MÖ 5000 öncesidir ve MÖ 6000'e kadar da gitmektedir. Neolitik Çağ'a tarihlenen yapı katlarında yüzeyi dikkatle düzeltilmiş sıvalı, taştan yapılmış duvarlar bulunmuştur. Kilden sıvazlanarak meydana getirilen bir tabakanın üzerinde kül kalıntıları ile birlikte sütun benzeri bir kireç taşı nesnenin parçaları ortaya çıkmıştır¹⁸.

Yumuktepe; sadece bölgenin değil Anadolu'nun da en önemli yerleşmelerinden biridir. Mersin ilinin batı-kuzeybatısında, Mersin ilinden batıya giden anayol üzerinde yer almaktadır. İlk olarak 1936 yılında J. Garstang tarafından tespit edilmiş, 1937-39 ve 1947-48 yılları arasında ise yine Garstang yönetiminde kazılmıştır. Bu ilk dönem kazılarına pek çok bilim adamı ekip üyesi olarak katılmıştır. Bunların içinde S. Lloyd, R. D. Barnett, M. V. Seton- Williams, O. Gurney, G. Childe sayılabilir. 1994 yılından itibaren V. Sevin'in başkanlığında Roma la Sapienza Üniversitesi'nden I. Caneva'nın katılımıyla, İstanbul ve Roma üniversitelerinin oluşturduğu bir ekip ile yeniden kazılmaya başlamıştır. Garstang'ın höyüğün özellikle batı eteklerine uzatarak açtığı açmalarda Orta Çağ'dan, Erken Neolitik Dönem'e kadar uzanan 33 yapı katının varlığı ortaya konulmuştur. Bu kazılar sayesinde Anadolu, Suriye ve Akdeniz'in kronolojisi ortaya konulmuştur. Bu denli kesintisiz bir tabakalaşmanın Anadolu'da, Gözlükule dışında, hiç görülmemesi Yumuktepe'nin önemini bir kat daha artırır. Daha sonraki kazılarda ise Yumuktepe'de 27 yapı katı tespit edilmiştir. Bu kazılar taş temelli su basmanlı yapıların en alt tabakada bile var olduğunu göstermiştir. Garstang'ın MÖ 6000 yıllarına tarihlediği bu tabakanın altında yeni elde edilen buluntular Yumuktepe'nin bu dönemini MÖ 6785-6620 yıllarına kadar götürmüştür. Yumuktepe'nin bu dönem mimarisi Gözlükule'de olduğu gibi taş temel üzerine

¹⁸ Harmankaya-Tanıncı-Özbaşaran, 1997: Gözlükule.

kerpiç duvarlı ve çamur ve çakıl taşı tabanlı yapılardan oluşmaktadır. Kerpiçler genellikle her tabakada farklı renkte kullanılmıştır. Çanak çömlek buluntularına gelince bu tabakalardan sağlanan seramik koyu yüzlü açık tırde küçük parçalardan oluşur. Seramik renkleri devetüyünden koyu kahverengine değin değişir. Tırnak baskısıyla yapılmış baskı bezeme türüne yalnızca az sayıda ve küçük parçalar üzerinde rastlanılmıştır. Basit ağızlı, kenarları dikçe ve konkav çeperli parçalar armut biçimli kapların yaygın olduğuna işaret etmektedir¹⁹.

Kalkolitik Çağ'ın Özellikleri ve Güney Anadolu Kalkolitiği

Kalkolitik yani Bakır Taş Çağı adı verilen bu safhaya “ İleri Üretici Dönem”²⁰ de denir. Bu çağın en belirgin özelliği insanoğlunun madeni keşfi ile beraber taş aletlerin yerini bakırın almasıdır. Başlangıçta maden, ziynet eşyası ve iğne gibi eserlerin yapımında kullanılacak kadar nadirdi. Daha sonraları, madenin artmasına bağlı olarak, silahlar da madenden yapılmaya başlandı. Ancak eski devrin cilalı taş baltaları, obsidyen aletleri, kemik ve pişmiş topraktan yapılan araç- gereçleri az da olsa varlığını ve kullanımını sürdürmüştür²¹.

Anadolu'nun Kalkolitik Çağı genellikle MÖ 5500-3000²² yılları arasına tarihlendirilir. Bu çağda, uygarlık ve yaşam biçiminde Neolitik Çağ'a göre köklü değişiklikler olmamış ise de, tarım ilerlemiş, aletler daha da gelişmiştir. Dokumacılığında yine bu çağda başladığı sanılmaktadır. Çömlekler, çömlekçi çarkı yaygın olarak kullanılmadığından elde yapılmakta, bazı yerlerde ise bunların üzerine kalın bir astar çekildikten sonra geometrik süslemelerin yapıldığı görülmektedir. Kalkolitik Çağ insanlık tarihinde Taş Çağı ile Tunç Çağı arasında bir geçiş dönemi olmuştur. Yapılan kazılarda, bu dönem kalın tabakalar halinde görüldüğünden uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya keramiklerinin etkisinde kalmakla beraber Anadolu keramiği hiçbir zaman bunların taklidi olmamıştır. Ancak yine de bu çağı diğer bölgelerden ayıran özellikler net olarak ortaya konulabilmiş değildir²³.

Bu devirde batı Anadolu'da yaşayanlar ölümlerini şehir dışına, orta ve doğu Anadolu'da yaşayanlar ise şehrin içine gömüyorlardı. Ayrıca toprak, sandık, küp mezar gibi bir takım mezar çeşitleri de bulunmakla birlikte, küp mezarlarda küpün içine ölen kişiyi kişisel eşyaları ve silahları da konulmuştur. Bu adetler Anadolu insanının bu dönemdeki dinsel çeşitliliğini de gösterir²⁴.

¹⁹ Sevin, 2003: 57-58.

²⁰ Kalkolitik terimi, bakır Khalkos ve taş Lithos kelimelerinden türetilerek, Kalkolitik Çağ ya da Bakırtaş Çağı olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla “İleri Üretimcilik Çağı” veya “İlk Üretim Safhası” gibi tanımlarla da anılmıştır.

²¹ Dinçol, 1982: 14; Akurgal, 1999: 8; Yıldırım 2002: 29; Sevin, 2003: 78; Bahar, 2010: 184.

²² Bu dönemin tarihlendirilmesi konusunda farklı tarihler önerilmiştir. Memiş, MÖ 5000- 3000 yılları arasına; Lloyd eserinin başına koyduğu zaman dizisinde MÖ 4500- 3000 yıllarına; Naumann, bu çağın sınırlarının kesin olarak saptanamadığını belirtmekle birlikte, MÖ 6. bin yıl ortası ile 4.bin yılsonlarına yerleştirmektedir. Sevin ise, Naumann'ın verdiği tarihe yakın bir tarihleme ile MÖ VI. bin yılın ilk yarısı ve IV. bin yılın sonlarını önerir. Son olarak bu dönemi Aktüre, MÖ 5600- 3500 arasına tarihlemektedir. Detaylı bilgi için bkz.; Ünsal, 2006: 64.

²³ Ünsal, 2006: 64.

²⁴ Memiş, 1989: 9; Kınal, 1991: 33; Umar, 1999: 8; Akurgal, 1999: 8; Sevin, 2003: 78.

Bakır- Taş devri ile madenin kullanılmaya başlanması insanlık için yeni olanaklar ve gelişmeler sağlanmıştır. Herkesin ilgisini çeken bakırı elde etmek için karşılığında dokuma ve keramik gibi mamul eşyalar yanında başka değerli maddelerle değiştirme isteği ticareti doğurmuş, bu da karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiştir²⁵.

Mimaride kerpiç, yapı malzemesi olarak varlığını sürdürmekle birlikte yapılarda taş temellerde görülmeye başlamıştır. Bu devrin en önemli özelliği, içine tavandan girilen alt katları ambar görevi gören iki katlı evlerin yapılmasıdır. Anadolu'nun bazı yerlerinde megaron²⁶ planlı evler yapılırken bazı yerleşim alanları eskiye göre daha büyütülmüş ve bunların etrafı surlarla çevrilmiştir. Böylece MÖ 4. binyılın sonlarına doğru kentler oluşmaya başlamıştır²⁷.

Anadolu Kalkolitik; Kalkolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçiş aşamasını da sayarsak Proto, Erken, Orta ve Geç olmak üzere dört safhaya ayrılabilir. Anadolu'da genellikle, Neolitik tabakaların hemen üstünde yer aldığından, Erken Kalkolitik Çağ, birçok özelliği ile Neolitik Çağ'ın bir devamı gibi görünmektedir. Anadolu'nun büyük bir bölümünde yaşanan Kalkolitik Çağ kültürleri büyük ihtimalle değişik coğrafi koşullar, kültür gelenekleri ve etnik yapılardan kaynaklanan ve özellikle de madenlere bağlı olarak farklılıklar gösterirler²⁸.

Güney Anadolu'nun Kalkolitik Çağında Neolitik köy kültürleri devam ederken doğu, batı ve orta Anadolu'da daha büyük yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Adı geçen bölgeler arasında görülen bu kültürlerde zaman bakımından da belirgin farklar bulunmaktadır²⁹.

Bölgesel farklılıklara göre, Güney Anadolu Kalkolitikini aydınlatan yerleşmelerden biri, Neolitik tabakaların hemen üstünde, Kalkolitik Çağın tüm evrelerinde yerleşim gören ve Mezopotamya'ya has keramik malları ile dikkat çeken Mersin yakınlarındaki Yumuktepe'dir³⁰.

Tarsus yakınlarındaki Gözlükule ise güney Anadolu'nun bu dönemdeki kronolojisini Erken, Orta ve Geç Kalkolitik Çağa ait buluntuları ile tamamlamaktadır³¹. Erken dönemde Mezopotamya ile ilişkilerinden dolayı Halaf kültürü hâkimken, Orta Kalkolitik'te Obeid kültürü³² ön plandadır. Güney Anadolu'da orta Kalkolitik Çağ'a ait bir başka yerleşme Gaziantep'in İslâhiye ilçesi yakınlarındaki Tilmen Höyük'tür. Höyükte Roma döneminden Orta Kalkolitik Çağ'a kadar inen keramikler bulunmuştur³³.

²⁵ Akurgal, 1995: 24 vd.; Yıldırım, 2002: 32; Sevin, 2003: 93.

²⁶ Dar cepheli, ince uzun bir yapı türüdür. Önde giriş kısmı ile daha arkada ocaklı büyük bir salondan oluşmaktadır.

²⁷ Ünsal, 2006: 65.

²⁸ Ünsal, 2006: 65-66.

²⁹ Ünsal, 2006: 65.

³⁰ Harmankaya- Tanındı- Özbaşaran, 1998: Yumuktepe; Umar, 1999: 10.

³¹ Harmankaya- Tanındı- Özbaşaran, 1998: Gözlükule; Kınal, 1991: 20; Sevin, 2003: 98.

³² Obeid Kültürü ya da Ubeyd Kültürü, Güney Mezopotamya'da MÖ 5.900 – 4.300 tarihleri arasında var olmuş bir yerel ve tarih öncesi kültürdür. Güney Mezopotamya'nın en eski yerleşimi olarak Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a uzanan ve Uruk Dönemi başlarına kadar süren bir kültürdür.

³³ Ünsal, 2006: 66.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü Kalkolitik Çağ'da yoğun olarak yerleşime uğramıştır. Bu yerleşmelerden en önemlileri; Domuztepe, Neolitik Çağ buluntuları ile öne çıkan Mersin'deki Yumuktepe ve Gözlükule, Antakya Reyhanlı'da bulunan Tell el Cüdeyde, Tell Kurdu ve Tell Açana, Kilis il sınırları içerisinde bulunan Oylum Höyük, Gaziantep İli İslahiye ilçesinde bulunan Sakçagözü/ Coba Höyük'tür.

Güney Anadolu'nun Kalkolitik Çağ iskân tarihini aydınlatan en önemli yerleşme Domuztepe'dir. Domuztepe; önceleri Adana ilinin siyasi yapılanmasına dâhilken, şimdi Osmaniye ili, Kadirli ilçesi sınırları içindedir. Ceyhan Nehri kıyısında yer alan Domuztepe Höyük, MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Karatepe- Aslantaş Son Hitit Dönemi kalesinin tam karşısında yer alır. Domuztepe'deki ilk çalışmalar 1947 yılında Alkım tarafından yapılmıştır. Yapılan yüzey araştırması sırasında kalıntıların çok önemli olduğu anlaşılmış ve 1948 yılında kısa bir sondaj, 1949-1952 yılları arasında da kazı çalışmaları yapılmıştır³⁴. B. Alkım tarafından Domuztepe'de yapılan kazılar, Domuztepe'nin Karatepe'ye oranla çok daha eski bir geçmişe sahip olduğunu göstermiştir. Domuztepe'de başlayan bu çalışmalar yerleşmenin MÖ 7. binyıldan, yani Neolitik Çağdan başlayarak, MÖ 2. binyılda anıtsal yapılar ve surlar ile tahkim edilen ve son olarak Geç Hitit döneminde de varlığını aynı anıtsallıkla sürdüren bir kentin ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır³⁵.

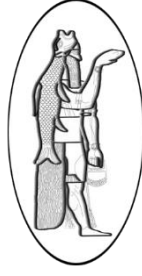
Kaynakça

- ALKİM, B., 1952,-. "Domuztepe Kazılarının Arkeolojik Sonuçları" *Belleten* 16, Ankara, 132-133.
- ALKİM, B., 1968. *Anatolia I: From to Beginnings to the end of the 2nd Millennium B.C.*, Geneva.
- AKURGAL, E., 1995. *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.
- AKURGAL, E., 1999. *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- ARSEBÜK, G., 1979. "Altınova'da Elâzığ Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", *T. Kong. VIII*, 67-72.
- ATALAY, İ., 1992. *Türkiye Coğrafyası*, İzmir.
- BAHAR, H., 2010. *Eskiçağ Uygarlıkları*, Konya.
- BOSTANCI, E.Y., - Şenyürek, M.S., 1956. "Hatay'ın Paleolitik Kültürleri", *Yankı Dergisi*, (4 Temmuz 1956), 20-22.
- ÇİĞDEM, S., 1996. *Eski Anadolu İnsanın Geçim Kaynakları ve Yaşama Biçimleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- DİNÇOL, A. M., 1982. "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, İstanbul
- EREK, C.M., 2008. "Antakya'da Paleolitik Alan Çalışmaları Tarihi" *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIII/2*, 75-108.

³⁴ Domuztepe'de yapılan çalışmalar için bk, Alkım, 1952: 132-133.

³⁵ Harmankaya-Tanıncı-Özbaşaran, 1998: Domuztepe.

- ERZEN, A., 1992. *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara.
- HARMANKAYA, S. - Tanındı, O., 1996. *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 1, Paleolitik/ Epipaleolitik*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S. - Tanındı, O. - Özbaşaran, M., 1997. *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2, Neolitik*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S. - Tanındı, O. - Özbaşaran, M., 1998. *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3, Kalkolitik*, İstanbul.
- KANSU, Ş.A., 1945. Hatay'da (Antakya'da Bulunan Üst Aşöleen (Micoque) ve Niğde-Nevşehir Çevrelerinde toplanan Levalloisen aletler Hakkında Bir Not", *Bellekten IX-34*, 293-298.
- KANSU, Ş.A., 1971. *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, Ankara.
- KINAL, F., 1991. *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- LLOYD, S., 1998. *Türkiye'nin Tarihi*, Çev. E. Varinlioğlu, Ankara.
- MELLAART, J., 1988. *Yakın Doğunun En Eski Uygarlıkları*, Çev: B. Altınok, İstanbul.
- MEMİŞ, E., 1989. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- SEVİN, V., 2003. *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- ŞENEL, A., 1991. *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara.
- ŞENYÜREK, M., 1944. "Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not", *DTCFD 2/2*, 349-352
- ŞENYÜREK, M. - Bostancı, E., 1958a. "Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları" *Bellekten XXII-86*, 147-166.
- ŞENYÜREK, M. - Bostancı, E., 1958b. "Hatay Vilayetinin Paleolitik Kültürleri" *Bellekten XXII-86*, 171-210.
- UMAR, B., 1999. *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul.
- ÜNSAL, V., 2006. *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Çoruh Havzası*, Trabzon.
- YILDIRIM, R., 2002. *Uygurlık Tarihine Giriş İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir.

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ANADOLU'DA YABANCI
TÜCCARLAR
*FOREIGN TRADERS IN ANATOLIA DURING THE AGE OF ASSYRIAN
TRADE COLONIES*

Gamze İME

Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
Ph.D. Candidate, Aksaray University, Institute of Social Sciences, Department of History

gamzeimee@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9943-085X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **03.07.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **08.08.2020**
Sayfa-Pages : **189 – 207.**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: İME, Gamze, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Yabancı Tüccarlar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 189 – 207.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

189 – 207

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ANADOLU'DA YABANCI
TÜCCARLAR
*FOREIGN TRADERS IN ANATOLIA DURING THE AGE OF ASSYRIAN
TRADE COLONIES*

Gamze İME

Öz

Ticaret yaşamın şüphesiz vazgeçilmez gereksinimlerin biridir. Bu yüzden insanlar arası ilişkilerin başlamasıyla ticaretin tarihi başlamıştır. Ticaret ve pazar anlayışı eski çağlardan beri vardır ve birbirine sıkıca bağlıdır. Anadolu'nun uluslararası düzeydeki ticari faaliyetlerine dair ilk izler hakkında bilgi sahibi olmamızda arkeolojik ve filolojik buluntular en önemli kaynaklardır. Kayseri'nin 25 km ötesinde yer alan Kültepe Höyüğü MÖ 2. binyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Eski Asur lehçesiyle yazılmış çivi yazılı tablet koleksiyonuna sahiptir. Söz konusu belgelerin büyük bir kısmı Asurlu tüccarlara ait olup Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan dönem hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bugün sayıları 25.000'e yaklaşmış bu belgeler, Anadolu'da 2. binyılın başlarından itibaren ağırlıklı olarak Asurlu tüccarların bulunduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu'ya ticaret için gelen yabancı tüccarlar ve onların ticari faaliyetleri ele alınacaktır.

Abstract

Trade is undoubtedly one of the indispensable requirements of life. Therefore, the history of trade has begun with the beginning of relations between people. The understanding of trade and market has existed since ancient time and is firmly interconnected. Archeological and philological findings are the most important sources in our knowledge about the first traces of the commercial activities of Anatolia. Located 25 km beyond Kayseri, Kültepe Mound has a collection of cuneiform tablets written in the Old Assyrian dialect dated to the first quarter of the 2nd Millennium BC. Most of these documents belong to Assyrian merchants and contain important information about the period called Assyrian Trade Colonies Age. Today, the number of these documents is close to 25,000, showing that there were mainly Assyrian merchants in Anatolia since the beginning of the 2nd Millennium. In this study, foreign traders who came to Anatolia about 4000 years ago and their commercial activities will be discussed.

Anahtar Kelimeler: Tüccar, Eski Anadolu, Kültepe, Ticaret.

Keywords: Merchant, Ancient Anatolia, Kültepe, Trade.

Giriş

Bilindiği üzere insanlar Yontma Taş Devri'nde yaşamlarını avcı ve toplayıcılıkla geçiriyorlardı. Neolitik Devir ile birlikte tarım insanoğlunun hayatına girmiş ve buna bağlı olarak ürettiklerinin haricinde başka birçok mallara da ihtiyaç duymuşlardır. İhtiyaç duydukları mallarla ürettiklerini değiş-tokuş yapmışlardır. Bu, önce yakın komşular arasında daha sonra ise büyük topluluklar arasında uygulanmıştır.¹ Arkeolojik ve filolojik kaynaklar MÖ 3. binde Mezopotamyalı, 2. binde ise hem Mezopotamyalı hem de Suriyeli tüccarların Anadolu'ya ticaret için geldiklerini göstermektedir.

Anadolu'ya Gelen Tüccarların Menşeleri

Akad; Akad Devleti'ni kuran Samilerin (MÖ 2350-2150) Mezopotamya'nın orta kesimlerine MÖ 2500 yıllarında geldikleri varsayılmaktadır.² Devlet, ismini başkent olarak kurulan Aggade³ (günümüzde Akad olarak kullanılmaktadır) kentinden almıştır. Aggade'nin önemi, bölgenin yol güzergâhlarının üzerinde ve diğer büyük şehirlerin yakınında olması nedeniyle oldukça zengin ve stratejik bir şehir olmasıdır. Tevrat'ta Agade adının Akad olarak geçmesi ise modern dönemi etkilemiş ve tarih biliminde bu isimle anılmasına neden olmuştur.⁴ Devleti kuran kişi Sargon'dur.⁵ Akad, Doğu Samileri'nin merkezi olan, yeri henüz belirlenememiş ve bugünkü Bağdat Kenti'nin güneyinde bir yerde aranan yerleşimin adıdır. Akadlı Sargon, Sümer Kralı Lugal-zaggesi'ye karşı sefere çıkmış ve Sümerleri yenerek Akad İmparatorluğu'nu kurmuştur.⁶

Asur; Aslen Kuzey Irak'ta, Dicle kıyısında bulunan Aşur/Asur şehri ve çevresinde yaşayan Sami topluluktur. Mısır dâhil olmak üzere Ön Asya'nın büyük bir kısmını içine alacak kadar genişlemiş ve bölgenin en büyük imparatorluklarından biri olmuşlardır.⁷

Ebla; En eski dönemlerden beri çivi yazılı belgelerde kaydedilmiş olan ve şimdiki adı Tell Mardikh olan Ebla, Halep'in 53 km güneybatısında yer almaktadır. Krallık, en güçlü dönemlerinde (MÖ 2600-2240) Kuzey Suriye, Lübnan ve Kuzey Mezopotamya'nın bir kısmına egemen olmuştur. Mısır, İran ve Sümer gibi uzak coğrafyalarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuştur.⁸

Amurru; Amurrular, Aramiler ve İbraniler gibi Batı Sami kökenli toplumlardan biridir.⁹ Amurru ülkesi, Suriye sahillerinin başındaki ticari rotayı kontrol ediyor ve Mısır'a giden kara ve deniz güzergâhının üzerinde bulunuyordu. Binyıl sonlarında Suriye'den hareketlenerek Fırat üzerinden kabileler halinde Mezopotamya'ya gelmişlerdir. Sümerce'de MAR.TU (batı), Akadca'da Amurrum olarak adlandırılan bu toplum, literatürde İbranice

¹ Bozkurt, 2010: 157-158.

² Bahar, 2013: 44.

³ Antik kaynaklarda şehrin konumu verilmesine karşın günümüzde Agade'nin yeri bulunamamıştır.

⁴ Kramer, 2002: 460.

⁵ Bahar, 2013: 44.

⁶ İplikçioğlu, 2013: 50.

⁷ Gökçek, 2015: 64.

⁸ Britannica, 1992: 602.

⁹ Memiş-Bülbül, 2012: 5.

biçiminden dönüştürülen Amoritler olarak da anılırlar.¹⁰ Amurrular hakkında bilinenler, diğer kavimlerin yazılı vesikalarında yer alan parça parça bilgilere dayanmaktadır. Bunların başında Mezopotamya ya da Suriye kökenli çivi yazılı kaynaklar gelmektedir. Aynı zamanda Mısır kaynakları da az da olsa bilgi verir. Yazısız olan kaynaklar ise daha az kayda değerdir. Çünkü Amurrular ile ilgili arkeolojik veriler son derece azdır.¹¹

Subartu; Subartu ülkesi, genel olarak Asur memleketi ile Zagros Yaylası arasındaki dağlık alanı da kapsayan bir coğrafi bölge olarak kabul edilmektedir.¹² Ayrıca Asur memleketi ile bağlantılı bir coğrafi bölge olarak da tanımlanmaktadır. Bir başka iddiaya göre Ön Asya coğrafyasının eski topluluklarından olan Gut/Kut topluluğunun memleketi Oxus (Amu Derya) ile Hazar Gölü'nün doğusu arasındaki bölgede yer alır. Subartu ülkesi ise bu bölgenin doğusunda yer alır.¹³

MÖ 3. Binyıl

Arkeolojik veriler incelendiğinde Koloni Çağı'ndan önce de Anadolu ve diğer kavimler arasında da bir ticari iletişimin olduğu ele geçen bulgulardan anlaşılmaktadır. Bahsi geçen dönemde Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticari ilişkileri gösteren arkeolojik verilerden en önemlisi Kütahya'nın 25 km. kuzeybatısında yer alan Seyitömer Höyük'teki Linyit İşletmesi rezerv sahası içerisinde ele geçen on adet silindir Akad mühürdür. Höyük, etrafındaki depo odalarından çok sayıda buluntu vermiştir.¹⁴ Bunun yanı sıra Kayseri yakınlarındaki Kültepe Höyüğü'nde ele geçen mühür baskıları da Akadlı tüccarların Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan bir diğeridir.¹⁵ Mühür baskılara ek olarak, İTÇ'nin geç döneminde de (İTÇ III) silindir mühürlü izler taşıyan bullalar bulunmuştur. Bu bullaların, Kuzey Suriye veya Mezopotamya'dan gönderilen paketlere bağlanmış oldukları düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen ve sayıları 1000'i geçmiş olan söz konusu mühür baskılar ve bullalar Kültepe'nin bu dönemdeki uluslararası bağlantılarını açıkça göstermektedir.¹⁶

Filolojik çalışmalar da MÖ 3. binde Akadlı tüccarların Anadolu'da bulduklarını doğrulamaktadır. Akadlı tüccarların MÖ 3. binde Anadolu'da ticari faaliyetlerde buldukları Akadca nüshası Tel-El-Amarna'da, Hititçe nüshası Boğazköy'de bulunan, Akad Kralı Sargon ve torunu Naram-Sin'in Anadolu'ya yaptığı askeri seferleri anlatan Şar-Tamhari (muharebenin kralı) metinlerinden öğrenilmektedir. Metne göre Anadolu'nun Puruşanda (Acemhöyük) şehrinde oturan Akadlı tüccarlar Sargon'un huzuruna çıkarak Anadolu'lu bir kral olan Nur-daggal'a karşı Sargon'dan yardım istemişlerdir. Metinde Sargon'un Nur-daggal'ın şehrini ele geçirdiğinden ve şehrin surlarını yıktığından bahsedilir.¹⁷ Şehrin zapt edilmesinden sonra Akad kralı, şehir

¹⁰ Köroğlu, 2006: 96-97.

¹¹ Memiş-Bülbül, 2012: 11.

¹² Kılıç, 2012: 667.

¹³ Sever, 1987: 421.

¹⁴ Bilgen, 2015: 142.

¹⁵ Kulakoğlu ve Öztürk, 2015: 2.

¹⁶ Kulakoğlu ve Öztürk, 2015: 3.

¹⁷ Yiğit, 2000: 21-22.

kapısı ile ilgili bir emir verir. KBo 22.6 IV 23'-25' (// KBo 12.1 IV 4-7)'deki tasvir, Soysal tarafından şu şekilde yorumlanmıştır;

“Puruşhanda şehri surları (ve) şehir kapısını ayrı ayrı yıksınlar. Onların (= Sargon ve Nurdahhi'nin) [res]imlerini yap ve onları şehir kapısına yerleştir. Nurdahhi'nin [tas]viri senin(kinin) önünde hazı[r] dursun ve sana kadeh tutsun”.¹⁸

Belgelerde ayrıca Sargon'un torunu Naram-Sin'in de Anadolu'ya bir sefer düzenlediği ve 17 krallıktan oluşan bir koalisyona karşı mücadele ettiği de anlatılmaktadır. Söz konusu belgelerden Naramsin'e karşı büyük bir isyanın ve Akad kralının bunlara karşı mücadelesinin anlatıldığı “17 düşman kral” kompozisyonu (KBo 3.13) eski Anadolu tarihi için oldukça önemlidir. Çünkü burada Naramsin'in düşmanları arasında bazı (merkezî) Anadolu şehir devletlerinin de anılmıştır. KBo 3.13'de düşman kralların listesi verildikten (öy. 9'-15') hemen sonraki satırlarda (öy. 16'-18') Naramsin'in düşmanlarına karşı olan bir savaşı tasvir edilmiştir. İlgili kısımda tam olarak korunmamış ‘savaş’ anlamına gelen MÈ.KALAG.[GA] kelimesi ‘korkunç/zorlu savaş’ olarak tercüme edilmiştir. Savaş tasviri ile ilgili iki satır Soysal tarafından şöyle yorumlanmıştır;

16' [ŠU.NÍGI]N 17 LUGAL.MEŠ A-NA MÈ.KALAG.[GA-YA? k]u-i-e-eš ti-i-e-erša-ašhu-ul-l[a-nu-un]

17' [ku-na-a]n-da-an ÉRIN.MEŠ-an ħar-p[u³³-uš ti-i]t-ta-nu-nu-un še-er-ra-pa GEŠTIN-an ši-pa-an-d[a-a]h-ħu-un]

“Zorl[u] savaşı[ma] giren [topla]m onyedinci kralı yen[dim.] (S) [Ö]lü asker küme[lerini] is[tif]ledim, üzerlerine şarap sun[dum.]”¹⁹

Sargon ve torunu Naram-Sin'in, Anadolu ile yakından ilgilenmelerinin temelinde, Anadolu'nun hammadde kaynaklarının bolluğu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri gibi ekonomik sebepler yatmaktadır. Akadlı tüccarların Anadolu'daki ticari aktivitelerini gösteren arkeolojik ve filolojik kayıtlar 3. Binyılın sonlarına doğru Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişkileri açık bir şekilde göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki filolojik belgeler yukarıda da değinildiği gibi İTÇ III döneminden bahseden Geç Tunç çağı belgesidir. Yani kendisinden nerdeyse 800 yıl öncesini anlatan bir belge ve tarihi gerçeklik payı tartışmaya açıktır.

MÖ 2. Binyıl

MÖ 2. Binyıla gelindiğinde ise Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari faaliyetlerin düzenli bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Asurlu tüccarlar Anadolu ile sıkı bir ticari ilişki kurmuşlardır. Asur ve Anadolu arasındaki ticaretin başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ticaret başlangıçta kervanların Kaniş ve Hahhum (Samsat) gibi stratejik pazar yerlerine alışveriş için uğramasıyla başlamıştır. Yerel yetkililerin onaylaması üzerine tüccarlar zamanla bu gibi önemli şehirlere yerleşmenin ticari açıdan daha çok fayda sağlayacağını düşünerek koloniler ve ticaret merkezleri şeklinde yerleşimler oluşturmuşlardır. 1983'te I.Erişum'un mühür baskısını

¹⁸ Soysal, 2017: 225

¹⁹ Soysal, 2015: 256-258

taşıyan iki adet kil zarfın bulunması bu yerleşimlerin onun döneminde ortaya çıktığını gösterir.²⁰

Eski Asur kara ticaretinin esas amacı, Anadolu'dan altın ve gümüş alarak bunları Asur'a götürmek ve Anadolu'ya satılmaları için lapiz lazuli (değerli bir taş), kalay ve yünlü kumaşlar göndermekti. Bu kara ticareti Eski Asur Devri'nde Anadolu ile Asur arasında gidip gelen kervanlarla yapılıyordu. Bu alım satım işleminin aşamaları şöyledir; gönderilecek malların satın alınması, malların kervanlara yüklenip Anadolu'ya gönderilmesi, hedef bölge belirlendikten sonra altın ve gümüş alabilmek için bu malların satılması ve istenen mallar alındıktan sonra bunların kervanlara yüklenerek Asur'a götürülmesi.²¹ Yani Asurlu tüccarlar Anadolu'nun bazı ihtiyaçlarına cevap vermek ve ülkelerinin de ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Anadolu ile sıkı bir ticari ilişki kurmuşlardır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı

Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Asurlu tüccarların Anadolu'da ticaretle uğraştıkları yaklaşık 250 yıllık zamanı kapsar. Bu dönemde, Asur Devleti ile Anadolu'da hüküm süren krallar arasında yapılan anlaşmalar ve belirlenen esaslar çerçevesinde, Asurlu tüccarların ticaret yapma özgürlüğüne kavuşarak ticaretlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde ticaret bütünüyle onların elinde bulunuyordu. Sadece Asur'dan getirdikleri malları satmamışlar, Anadolu dâhilinde her türlü ticari malları (çeşitli kumaşlar, madenler, özellikle altın ve gümüş, değerli taşlar vb.) alıp-satarak Kültepe-Kaniş'teki ticarete söz sahibi olmuşlardır. Ayrıca her ne kadar kayıtlarda olmasa da Asurlu tüccarların Anadolu'daki başka şehirlere gittiği de söylenebilir.

Koloni Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu'da hüküm süren krallar ve şehir beyleri saraylarının ihtiyacı olan kumaş, kalay ve benzeri malları elde etmek amacıyla, Asurlu tüccarlara bir takım ticari ayrıcalıklar sağlamışlardır. Tüccarlar, oturdukları şehrin sarayının ihtiyaç duyduğu malları getirmek, vergi ödemek ve kaçakçılık yapmamak şartıyla can ve mal güvenliğini beylere teslim etmişlerdir. Tüccarlar, kendi sistemlerini kurmuşlar, ticaret odalarına bağlı kalarak, kendi takvimlerini, ölçü ve tartılarını, kendi örf, adet ve geleneklerini yaşatarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Böylece, Asurlu tüccarlar Anadolu dâhilinde yerli beylerin müsaade ettiği malları alıp satma hakkını elde etmişlerdir.²² Kimi zaman da Asurlu tüccarların yerli beylerin ülke dışına çıkışını yasakladığı malları dışarı çıkarmaya kalkışmalarından veya gümrükten mal kaçırmaktan dolayı tutuklandıkları görülmüştür.²³

Saraylarda, tüccarların mallarına el konulmuş, bazen çok sert muameleye maruz kalmışlar ve mallarını ancak hukuki yollarla alabilmişlerdir. Bazı şehirlerde, belki de bu yüzden bir koloni kuramamışlardır denilebilir. Buna en güzel örnek Luhuzatia şehridir. Buraya ticari mal getirdikleri halde burada kolonileri yoktur. Yani burada gördükleri sert

²⁰ Veenhof, 2011a: 33-34.

²¹ Veenhof, 2011b: 56-57.

²² Şahin, 2004: 85.

²³ Şahin, 2004: 106.

muamelelerden dolayı sadece ticaretlerini yapıp sabit bir koloni sistemi kurmamışlardır.²⁴

Bilindiği üzere, Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak ifade edilen dönemden kalmıştır. Bu devir adını, MÖ II. 2. Bin'in ilk çeyreğinde Asurlu tüccarların, Asur'a yakın bölgelerdeki ticari faaliyetlerini, Anadolu içlerine kadar yayarak, gelişmiş bir ticaret kolonisi kurmuş olmalarından alır. Tüccarların Anadolu'ya getirdikleri kalay, süs eşyaları, çok çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri gibi mamuller, bu ticaretin temel malzemelerini oluşturuyordu. Tüccarlar bunları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturdukları ve metinlerde adları kārūm ve wabartum olarak kaydedilen yerlerde pazarlamışlardır.²⁵

Anadolu'ya getirilen bu eşyaların sadece Asur'da üretilmediği veya işlenmediği, bunun yanında Asur'a komşu olan diğer bölgelerden de toplanarak Asur üzerinden taşındıkları metinlerden anlaşılmaktadır. Örneğin, tunç, yaklaşık %90'ı bakır ve %10'u kalaydan oluşan bir alaşımdır. Tuncun üretimi için en önemli madde kalaydır. Kalayın ise kesin olmamakla birlikte Asur'a Elamlı kervanlar vasıtasıyla Susa'dan getirildiği düşünülmektedir.²⁶ Susa'dan gelen kervan yolunun geçtiği bölge olan "Aşağı Ülke"²⁷ (Aşağı Ülke olarak ifade edilen bölge kabaca Konya ve çevresidir) üzerinden gelen kervanların Asur'a gelirken çeşitli sebeplerden dolayı geciktiği zamanlar olmuştur. Böyle bir durumda ihtiyaç halinde ülkede kalay her zaman mevcuttu. Bunun yanı sıra kalay ayrıca Asur'da gümüş karşılığı da alınırdı ve her biri yaklaşık 5 kg ağırlığında olan levhalar halinde getirilirdi.²⁸

Son yıllarda yapılan bazı yeni kronoloji çalışmaları sayesinde Asur-Anadolu arasındaki ticaretin hangi devirde organize bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1991 ve 1992 kazı yıllarında bulunmuş ve birkaç yıl önce Leiden Üniversitesi Profesörlerinden K. R. Veenhof'un yayınladığı iki limum listesi²⁹ ve buna ek olarak Prof. Dr. Cahit Günbattı'nın yayınladığı üçüncü bir listenin³⁰ ortaya çıkması Eski Asur Devrine dolayısıyla Kültepe'nin kronolojisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu listeler, tüccarların faaliyet dönemlerinin neredeyse yıl yıl takip edilmesini mümkün kılmaktadır.³¹ Yıl eponimi olan kimseler için kullanılan ve Eski Asur devrinde senelere adı verilen limum unvanı, Anadolu'da tarihlendirmenin yanı sıra başka bir görev yapan ve aynı zamanda ticaretle de uğraşan kimseler için de kullanılmıştır. CCT 1, 4 no.lu metinde kumaşların fiyatı olan gümüşün Enna-Su'en'in limum'luğunda ödeneceği belirtildikten sonra, iki kişinin daha limum oldukları kaydedilmiştir. Aynı metnin devamında limum olan üç kişinin kārūm adına gümüş kabul ettikleri görülmektedir. Kt. c/k 272 no.lu metinde ise kaydedilenler şöyledir:

²⁴ Şahin, 2004: 106.

²⁵ Veenhof, 2011b: 57.

²⁶ Veenhof, 2011b: 57.

²⁷ Alparslan, 2010: 136.

²⁸ Veenhof, 2011b: 57.

²⁹ Veenhof, bu metni "Kültepe Kazılarının 50. Yıl Dönümü Kutlama Sempozyumu"nda bildiri olarak sunmuştur. Bkz. "The Old Assyrian List of Year Eponyms Corrections, Additions and Its Chronological Implications"

³⁰ Günbattı, 2018: 103-132.

³¹ Albayrak, 2000: 35.

“Limum-memurunun mühürlediği evin fiyatı için senin muzzizum-memurlarına (kaç kere) gittim ve şöyle söyledim: ‘İşte, limum-memuru evi mühürledi.’ Onlar şöyle söylediler: ‘Biz ne yapalım!’”³²

Asur şehri önemli bir ticari mal üretim merkezi değildi. Örneğin üretilen kumaş, kadınlar tarafından küçük boyutlarda ve sadece tüccarların evlerinde yapılıyordu. Söz konusu dönemde, Anadolu'da ilgi gören kaliteli yün kumaşları elde edebilmek için orta ve güney Mezopotamyalı olan Akadlı tüccarları (2. Bin yılda Babil, İsin, Larsa gibi kentleri kapsamaktadır) ülkelerine çekmek istemişlerdir. Üstelik Asur, yalnız kumaşlar için değil, kendi ülkelerinde bulunmayan, Güney Mezopotamyalıların Umman civarından temin ettikleri bakır madeni için de Akadlı tüccarlar ile sıkı bir ticari ilişki kurmuştur.³³

Asurluların Anadolu'daki Teşkilat Yapısı

Asurlu tüccarlar, Orta Anadolu'da ve Güneydoğu'da bulunan 40 kadar şehirde, tabletlerde kārūm ve wabartum olarak yazılan ticaret kolonileri kurmuşlardır. Kolonilerin yönetim merkezi Kültepe-Kaniş'teki kārūm olarak belirlenmiştir. Bu da bize Asurluların buralarda ticaret yaptıklarını gösteren önemli kanıtlardan biridir. Öte yandan Kaniş'in kārūm yönetim merkezi olarak belirlenmesi, söz konusu yabancı tüccarların Anadolu'daki ticaret merkezlerinin Kültepe olduğunu gösterir.³⁴ Asurlu tüccarların ticari teşkilat ve sistemleri şöyledir;

Karum Teşkilatı

Asurlu tüccarlar, merkezi Asur şehrinde bulunan, Asur Şehri Devleti'ne bağlı olarak kurdukları kārūm daireleri sayesinde ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Asur ile Anadolu arasındaki siyasi ilişkilerin yürütülmesinde kārūm önemli bir rol üstleniyordu. Tıpkı bir elçilik gibi, Asur'dan habercilerin getirdiği ticari veya siyasi kararların gerek diğer kārūm ve wabartum'lara gerekse Anadolu sarayına iletilmesinde görev yapmaktaydı. Bunun dışında, Asur'dan gelen malların depolanmasında, saraya çıkarılmasında ve saraya daha önceden çıkmış malların ödemelerinin tahsilinde, tüccarlara yardımcı oluyordu.³⁵

Kārūm dairesinde tüccarların malları depolanarak gümüş ve bakır gibi değerli malları koruma altında tutuluyordu. Birçok metinde bu konu ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bir mektupta (Kt. 4, 58) “Toplam 330 mina bakır içinden 40 mina kaliteli bakırı (ve) 120 mina bakırı senin hissene olarak kārūm dairesine depo ettim.” denilmektedir. Bu hizmetlere karşılık olarak tüccarlar, buldukları yerdeki kārūm dairesine vergi veriyorlardı. Her koloniye ait bir “kārūm dairesi” vardı. Tüccarların isimleri buradaki tabletlerde kayıtlıdır.³⁶

Wabartum Teşkilatı

Anadolu'da Asurlu tüccarların yerleştikleri tüm şehirlerde kārūm teşkilatı bulunmuyordu. Büyük şehirlerde kārūm teşkilatı, küçük şehirlerde

³² Günbattı, 2012: s.123-124.

³³ Erol, 2015a: 427.

³⁴ Günbattı, 2012: 8.

³⁵ Albayrak, 2000: 36-37.

³⁶ Günbattı, 2012: 119.

ise wabartum dairesi bulunuyordu. Bu bilgi kesin olmamakla birlikte Asurlular, ticaret yapacakları şehrin boyutundan ziyade bir kentin ekonomik açıdan önemini de göz önünde bulundurmışlardır. Wabartum dairesi de aynı şekilde Asurlu tüccarların tüm problemlerini çözmek için kurulmuş bir örgüttür. Kārum dairesinin yaptığı gibi, tüccarlar arasındaki davaları sonlandırıyor, tüccarlara kefil oluyor, alacaklarını tahsil ediyor, mallarını depoluyordu. Asurlu tüccarların kārūm ve wabartumlar olarak tüm şehirlerde farklı örgütleri vardı. Bu yapıların kārūm mu yoksa wabartum mu olacağı, o şehirde oturan kolonistlerin sayısına göre oluşturuluyordu ve söz konusu kolonistlerin hepsi de önce Kaniş kārūmuna sonra da Asur Şehir Devleti'ne bağlı bulunmaktaydı.³⁷

Tüccar Dairesi

Kolonilerde etkin kurumlardan biri de “tüccar dairesi” (bēt tamkārīm) idi. Kolonilerde, tüccarlar arasında seçilen kimselerden geniş bir memur kadrosu oluşturulmuştu. Bu kurumun başlıca görevi, mali konularda sıkışan tüccarlara faizle kredi vermektir. Kt. 88/k 97b no.lu metin buna iyi bir örnektir. Burada kız kardeşlerini evlendirmek isteyen üç kardeşin yapılacak harcamalar için gerekli parayı nereden alacakları hakkında bilgi verilmektedir. Metinde Pilah-İştar ve diğer erkek kardeşleri Şu-Zuzu ve Mannum-balum-Aşşur kız kardeşlerini evlendirmek için bir mahkeme tutanağı oluşturmuşlardır. Pilah-İştar diğer kardeşlerine şöyle söylemektedir;

“Kız kardeşimiz büyüdü, (evlenecek yaşa geldi). Gelin, harcanacak kadar gümüşü biz üçümüz kazanç olarak biriktirelim ve (buna ilaveten) tüccar dairesinden faizle gümüş alıp harcayalım ve kız kardeşimizi kocaya verelim.”

Diğer kardeşler de cevap olarak;

“Bizim gümüşümüz yok! Git, bizim sözümüzle masraf (edilecek) kadar gümüşü tüccar dairesinden faizle al, harca ve kız kardeşimizi kocaya ver! Tüccar dairesinden alıp harcayalacağın gümüşü ve faizini harca! Gümüş ve faizini ilk ödeme (zamanında) babamızın firmasının stoktaki gümüşünden al ve tüccar dairesine geri öde!”

Burada 3 kardeşin tüccar dairesinden faizle gümüş almasından ve alınan gümüşün tüccar dairesine geri ödenmesinden bahsetmektedir. Bu da tüccar dairesinin önemini gösterir.³⁸

Ticareti Yapılan Mallar

Dokumacılık

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda giysi ve kumaş olarak ticareti yapılan dokumalar, hem Babil/Güney Mezopotamya'dan ithal edilenlerden hem de Asur'da evde kadınların dokudukları mallardan oluşmaktaydı. Akad³⁹ kumaşları ithal edilip Asurlu tüccarlar tarafından ihraç ediliyordu. Akad kumaşları için aracılık yapan Asur, kendi üretimleri olan kumaşları da ihraç ediyordu. Kadınlar evlerinde, Anadolu'da tüccarlık yapan yakınlarının,

³⁷ Günbattı, 2012: 47-43.

³⁸ Günbattı, 2012: 110-111.

³⁹ Akad şehrinin Kuzey Babil bölgesinde olabileceği düşünülmektedir. Bu şehirde üretilen kumaş, şehrin kendi ismi esas alınarak ša akkidīe (akkadīum), “Akadlıların kumaşları” şeklinde geçmektedir. Bkz. Veenhof, 1972: 99.

eşlerinin siparişleri doğrultusunda yünü dokuyup gönderirlerdi.⁴⁰ Yüne duyulan ihtiyacın epey olmasına rağmen Anadolu'dan Asur'a yün gönderilmiyordu.⁴¹ Başka bir kaynağa göre ise az da olsa gönderiliyordu.⁴² Asur'da yün çok pahalı olduğu için Babil'den ithal edilmekteydi.⁴³

Asurlular, Anadolu içerisinde yerli yünün ve yerli dokuma mamullerinin belli türlerinin ticaretini de yapıyorlardı. Yerlilerin ürettiği bu ürünlerin yine yerlilere satılması Asurlulara büyük kazanç sağlıyordu. Şöyle ki Asurlu tüccar, kalay ve kumaşını ticaret yaptığı şehirde yünle değiştirirdi; daha sonra yünü ayrı bir şehirde bakırla değiştirdikten sonra, onu da ayrı bir yerde gümüş veya altın karşılığında satardı.⁴⁴

Kumaşlar

Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen mallar arasında kumaş ve elbiseler başta gelmektedir. Kumaş çeşitleri içinden Akad kumaşı, Abarna kumaşı ve Talhat kumaşı gibi isimlerini ürettikleri yerlerin adıyla alan kumaş çeşitleri de vardır. Kadınların da kumaşların dokunmasında ve ihraçlarıyla ilgili işlerde sorumlulukları vardı. Yirmi kadar kadının Anadolu'ya çeşitli cinsten kumaşlar gönderdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu'daki sarayların kaliteli kumaşların tamamı veya bir kısmı üzerinde ilk satın alma hakları vardı.⁴⁵

Madenler

Bakır

Bakır, Asurlu tüccarların Anadolu'da yaptıkları ticaretin ana ticari mallarından biridir. Tüccarlar getirdikleri kumaş ve kalayı bakırla değiştiriyor ve yerlilere buradan elde ettikleri bakırı gümüş ve altın ya da daha kaliteli bir bakır karşılığında satıyorlardı. Ayrıca birbirleri arasında bakırla da borçlanıyorlardı. Bakır, gümüş ve altın yanında ödeme aracı olarak da kullanılmıştır. Büyük bir kısmı tunç elde etmek için kalayla karıştırılıp kullanılmıştır.⁴⁶

Anadolu bakır yatakları bakımından zengin bir coğrafyadır. Örneğin Hititlerin başkent olarak seçtikleri Hattuşaş (Boğazköy) bölgesinin de maden bakımından zengin olduğu bilinmektedir. MÖ 2. Binyıl başlarında tekstil ve kalay ürünlerini pazarlamak amacıyla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, bu maden zenginliğini fark ederek hem kendi ihtiyaçlarını karşılamışlar hem de Anadolu pazarlarında bakır ticareti yaparak büyük kazançlar sağlamışlardır.⁴⁷

Kaynaklarda Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde bakır yatağı olan veya başka yerlerden getirilen bakırın işlendiği kentler; *Durhumit* ve *Tiřmurna* başta olmak üzere *Haburata*, *İştanuwa*, *Kunanamit*, *Šawit*, *Tapařatta*, *Taritar*, *Tuhpiya*, *Puruřhattum*, *Wařhania* ve *Ninařša'dır*. Bakır madeni ile ilgili Kültepe

⁴⁰ Doğan, 2008: 212.

⁴¹ Doğan, 2008: 212.

⁴² Veenhof-Eidem, 2008: 87.

⁴³ Doğan, 2008: 212.

⁴⁴ Çelik, 2014: 49-50.

⁴⁵ Günbatti, 2012: 56-57.

⁴⁶ Günbatti, 2012: 65-67.

⁴⁷ Albayrak, 2016: 25-26.

Metinleri'nde sıkça geçen bu şehir adları bakır madeninin, geldiği kentin adı ile anılmakta olduğunu göstermektedir: *Tişmurna* bakır, *Tuħpiya* bakır veya *Durhumit* bakır gibi.⁴⁸

Kalay

Kalay tüccarların Anadolu'da pazarladıkları mallar içerisinde ilk sırada idi. Kalayın fiyatı, Anadolu'da Asur'dakine göre iki kat daha fazlaydı. Tüccarlar kalaydan %100 kar ediyorlardı.⁴⁹

Gümüş

Gümüş, hemen her Kültepe tabletinde geçmektedir ve para olarak kullanılan madendi. Alışverişlerde kalay ve bakır genellikle talent (30 kg.) ile tartılırken, gümüş mina (500 gr.) ve çoğunlukla şeql (8 gr.) ile tartılmıştır. Asurlu tüccarlar getirdikleri malları ya doğrudan altın ve gümüş karşılığında satmışlar ya da bakır, yün ve hububat ile değiş tokuş yaparak bunları pazarlamışlardır. Asur'a taşınacak gümüşü hem yerli halka hem de birbirlerine borç olarak vermişlerdir. Ayrıca Anadolu'da elde edilmiş gümüş ve altın mühürlenmiş paketler halinde, daha küçük miktarlardakiler de mühürlenmiş demetler halinde taşınmıştır.⁵⁰

Gümüş her şeyden önce Koloni Çağı'nın en geçerli akçesidir. Gümüş para olarak hem Asurlu tüccarlar hem de yerliler arasında kullanılıyordu. Asurlu tüccarlar Asur'dan getirdikleri kalay ve kumaşları önce bakırla değiştiriyorlardı. Sonra Anadolu'da bulunan tasfiyehanelerde bakırı saflaştırarak gümüşle değiştiriyorlar ve sonunda topladıkları gümüşü Asur'a gönderiyorlardı.⁵¹

Altın

Tüccarlar bu madeni Asur'a götürebilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Altın Asur'da en gözde yatırım ve borçlanma aracı idi ve büyük şirketlerin ana sermayesini oluştururdu.

Altın bu dönemde sermayenin aslını teşkil etmekteydi. Asurlu tüccarların Anadolu'dan gönderdikleri altın Asur'da onların hesabına geçmekte ve karşılığında mal satın alınarak Anadolu'ya taşınmaktadır. Altın süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Altından, bilezik, yüzük, halka ve alınlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Böylelikle bu devirde altın madenin elde edilerek eşya yapımında kullanıldığı gibi, Asurlu tüccarlar getirdikleri kalay ve kumaşlar karşılığında bu madeni alarak Anadolu'nun zenginliğini kendi ülkelerine taşımışlardır.⁵²

Kurşun

Kurşun metinlerde sık geçmez. Kurşun bol bulunduğundan dolayı tüccarlar kurşun ticareti ile fazla uğraşmamışlardır.⁵³ Değeri düşük olduğu ve kolay eridiği için figürönlör Anadolu'da genelde kurşundan dökölmüştür.

⁴⁸ Dercksen, 1996: 15-16.

⁴⁹ Günbattı, 2012: 62.

⁵⁰ Günbattı, 2012: 68-69.

⁵¹ şahin, 2004: 99.

⁵² şahin, 2004: 97-98.

⁵³ Günbattı, 2012: 78.

Kültepe'de bir atölyede kurşundan yapılmış külçeler ve çok sayıda kurşundan yapılmış figürün ve taş kalıpları bulunmuştur.⁵⁴

Aşium

Aşium madeninin Anadolu dışına çıkarılması yasaklanmıştı. Bu madenin de Asurlu tüccarlar tarafından alınıp satıldığı bilinmektedir.⁵⁵

Lulium

Babil ve Asur metinlerinde geçmektedir. Kültepe metinlerinde genellikle bu madenin Şalatuwar (Sakarya Irmağı'nın yakınları olduğu düşünülmektedir) şehrine götürülerek orada satıldığı görülür.⁵⁶

Değerli Taşlar

Amutum: Amutum, altından 5 kat daha değerlidir. Amutummadeni bu değerinden dolayı, altın ve birtumla birlikte Anadolu dışına çıkarılması yasaklanan madenler arasında sayılmıştır.⁵⁷

Husarum: Çok değerli bir taş olup mücevher taşı olduğu düşünülmektedir. Anadolu içinde alınıp-satılmış ve ülke dışına çıkması yasaklanmıştır.⁵⁸

Kırmızı taş: Bu taş da Anadolu içinde alınıp satılan bir mücevher türüdür. Kırmızı akik olabileceği söylenmektedir.⁵⁹

Hematit: Kazılar sırasında ortaya çıkarılan silindir ve damga mühürler çoğunlukla hematitten yapılmıştır. Doğada bolca bulunmasından dolayı ticari değeri pek yoktur. Kültepe metinlerinde sadece iki yerde geçmiştir. Bunlardan birisinde hematitten yapılmış mühürden⁶⁰ diğesinde ise hematit içermeyen bakırdan söz edilmektedir.⁶¹

LapisLazuli: Lapislazuli, Eski Mezopotamya'da kakma malzemesi olarak, çeşitli eşyaların süslenmesinde, takılarda ve mühür yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticareti yapılan değerli taşlar arasında ilk sıradadır.⁶²

Pappardalium: Metinlerden beyaz renkli bir taş olduğu ve genellikle boncuk ve mühür yapımında kullanıldığı öğrenilmektedir. Bugünkü adı bilinmemektedir.⁶³

Akik: Akik "kırmızı" kelimesinden türetilmiştir. Geçtiği yerlerde sayısı ve ağırlığı verilmesine rağmen fiyatı ve ticareti hakkında fazla bilgi yoktur.

⁵⁴ Günbattı, 2012: 78.

⁵⁵ Günbattı, 2012: 80.

⁵⁶ Şahin, 2004: 101.

⁵⁷ Günbattı, 2012: 80.

⁵⁸ Günbattı, 2012: 82.

⁵⁹ Günbattı, 2012: 84.

⁶⁰ Kt. c/k 441: ³ ku-nu-kam ša ša-du-a-nim

⁶¹ ICK 2, 54: ³ [1] GÚ 30 ma-na URUDU ⁴ [ša] ša-ad-wa-na-am ⁵ la ù-kà-lu

⁶² Günbattı, 2012: 83.

⁶³ Günbattı, 2012: 84.

Anadolulu ve Asurlu Tüccarlar Arasındaki Ticari Kredi ve Borç İlişkisi

Asurlu tüccarlar getirdikleri malları Anadolu halkına satarak genellikle vadeli satış yapıyorlardı. Yerli halka borç verdiklerinde bir senet yapıyorlardı. Yerli halk daha çok ziraatla uğraştığından dolayı borçlarını hasat zamanı veya bağ bozumunda ödüyorlardı. Borcun ödeneceği zamanı belirlemek amacıyla zirai ifadeler kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;

1-Orak tutma zamanına kadar, orak zamanında, orak tutma zamanından sonra,

2-Ekme işinin bitmesinde,

3-Uttatum isimli tahılın kalınlaşmasında (dolgunlaşmasında)

4-Fazla işlerin yapılmasında, fazla işlerin yapılmasına girişte, fazla işlerin toplanmasına kadar,

5-Ekim işinin ittu'sunda

6-Yeşilliğin başında/ilkbahara kadar,

7-Biranın mayalanma zamanına kadar,

8-İlk zeytin mahsulüne kadar.⁶⁴

Bu senetlere göre eğer vadesi dolduğunda borç ödenmezse aylık olarak faiz ilave ediliyordu. Çivi yazılı belgelere göre Anadolu'da yerleşmiş bir faiz uygulaması vardır. Asurlu tüccarların kendi aralarında borç olarak alıp verdiklerinde uyguladıkları faiz oranı %30'dur. Bu rakamı kârüm dairesi tespit etmiştir. Ancak Asurlu tüccarların yerli halka borç verdikleri zaman uyguladıkları faiz oranı metinlerde değişiklik gösterir. %60'dan %240'a kadar varan yıllık faiz uygulamışlardır. Böylece tüccarlar epey kâr elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra Asurlu tüccarlar Anadolu'daki temsilcilerine kervanlarla birlikte mal gönderiyorlardı ve Anadolu'da satmak üzere Asur'dan aldıkları malı birine emanet ediyorlardı.⁶⁵ Şunu da göz ardı etmemek gerekir ki Asurlu tüccarlar, Anadolu'daki takvimi daha çok yerlilerle yaptıkları ticarete uyguluyorlardı. Kendi aralarındaki ticari ilişkilerde Asur kentinin takvimi geçerliydi.

Belgelere göre Asurlu tüccarlar faizli borç para vererek kârlarını arttırmışlardır. Eski Asurca metinlerde üç farklı faiz uygulaması görülür. Bunlar; "Anapara faizi", "Temerrüt faizi" ve "Bileşik faiz"dir. Asurlu tüccarlar kendilerini hukuken güvence altına almak için yazılı sözleşmeler düzenlemişlerdir. Bu sözleşmelerde sırasıyla kaydedilenler şunlardır; borç miktarı, borç olarak verilen maddenin adı, borçlanan şahıs veya şahıslar, borç veren şahıs veya şahıslar, tarihleme, vade, faiz oranı ve şahitler. Borç veren kişinin hukuki bir talepte bulunabilmesi için bu belgenin olması şarttı.⁶⁶ Genellikle Asurlu tüccarların kendi aralarında yaptıkları faizli borç para verme işlemleri ve anlaşmaları, yerlilerle Asurlular arasındaki anlaşmalar gibi değildi.

⁶⁴ Bayram, 1990: 454-455.

⁶⁵ Şahin, 2004: 86-88.

⁶⁶ Kuzuoğlu, 2016: 317.

Asurluların yerlilere uyguladıkları faiz oranları daha yüksek ve daha kısa vadeliydi.⁶⁷

Çivi yazılı belgelere göre Anadolu'da yerleşmiş bir faiz uygulaması vardır. Asurlu tüccarların kendi aralarında borç olarak alıp verdiklerinde uyguladıkları faiz oranı %30'dur. Ancak Asurlu tüccarların yerli halka borç verdikleri zaman uyguladıkları faiz oranı metinlerde değişiklik gösterir. %60'dan %240'a kadar varan yıllık faiz uygulamışlardır. Böylece tüccarlar epey kâr elde etmişlerdir.⁶⁸

Ticari Faaliyetlerin Geçtiği Belgeler

Akadlı Tüccarlar

Akad kralı Sargon ve torunu Naram-Sin'in askeri seferlerinin anlatıldığı (Şar Tamhari) yazılı belgelerde Anadolu'dan, buradaki krallardan ve kentlerden bahsedilir. Anadolu'nun tarihsel devirlere girdiği MÖ 2. Binyılın başlarında, Kültepe önemli bir merkez olarak anılır. Gerek buradaki büyük yapıların varlığı gerekse kent etrafındaki tahkimat buranın MÖ 2. Binyıl'dan önce de önemli bir merkez olduğuna kanıttır. Kültepe'nin ticaretle ilgili olan rolü bu dönemden önce başlamıştır. Nitekim Sargon ile ilgili yazılı belge (Şar Tamhari) Mezopotamya ve Anadolu arasındaki ticaretin MÖ 3. Binyıl'da organize bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.⁶⁹ Yani Akadlılar ile ilgili olan bu kısım, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkinin başlangıç zamanının MÖ 2. Binyıl'dan daha gerilere gittiğini göstermesi açısından kayda değerdir. Çünkü Şar Tamhari metnindeki Akad devletinin tüccarları ile Kültepe tabletlerinde bahsi geçen Akadlı tüccarlar aynı grup değildir. Bilindiği üzere Akad devleti bu dönemde ortadan çoktan kalkmıştı. Metinlerde bahsedilen tüccarlar, modern literatürde Babilonyalılar (sonradan Babil kentinin kontrol edeceği ve kültürünü yayacağı çevre coğrafya) denilen grup, Akkad devletinin zamanında kontrol ettiği coğrafyadakilerdir.

Eblalı Tüccarlar

Eblalı tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetleri hakkında 6 Eski Asurca belge bilgi vermektedir. BIN VI 193 no.lu metinde; Eblalı birisine borçlu olunan veya Eblalı birisinden alacaklı olunan 4 mina bakırdan söz edilmektedir. Metnin ilgili satırlarında 4 ma-naEb-lâ-i-um "4 mina bakır Eblalınıdır" ifadesi geçmektedir.⁷⁰ 150 Borç ödenmesiyle ilgili Kt n/k 1388 no.lu metinde ise; "Ebla, tuppam şa hubul Lamassatim, DUMU. Şv-Dagan, Kuzzia amtia u Aba Ebla'im dinim." "Şv-Dagan'ın kızı Lamassatim'in borcuna ait vesikayı bana ver!" cümlesinde "Eblalı Aba" olarak Eblalı bir şahsa atıf yapılmaktadır.⁷¹ Kt 91/k 338 no.lu metin; 3 şeqel gümüşün "yünleri alan" Eblalı bir kişide olduğuyula ilgili bilgi vermektedir. Metinde "3 GÍN KÚ.Biš-ti Eb-lâ-i-im ša SĪG.HĪ.A il5-qé-ú" "3 şeqel gümüş yünleri alan Eblalıdır" kaydı mevcuttur.⁷² TPAK 1, 109 no.lu metinde de: "Suea'nın üzerinde Šu-Anum'un 1

⁶⁷ Gökçek, 2015: 54.

⁶⁸ Şahin, 2004: 86-88.

⁶⁹ Yiğit, 2000: 169.

⁷⁰ Erol, 2015a: 432.

⁷¹ Bilgiç, 1990: 186.

⁷² Veenhof, 2017: 186.

mina 4 šeḡel gümüŝü vardır. Suea adına Eblalı'ya ödeyecek." denilmekte olup adı belirtilmeyen Eblalı bir şahıstan bahsedilmektedir.⁷³

ATHE 32,17 no.lu metin bakır satın almak için Anadolu'ya çok sayıda Eblalı kişilerin geldiğini ve Kaniş ile Ebla arasında canlı bakır ticaretinin yapıldığını göstermesi açısından çok önemlidir. Metinde; "*eri'um ibaŝŝi Ebla'w mādutum illikōnimma eri'um ma'dum ina ekallim iŝŝüqilŝunōtima...*" "bakır mevcuttur. Birçok Eblalı buraya geldiler. Onlara sarayda çok bakır tartıldı..." denmekte olup bu ifadeler, Anadolu içerisindeki bakır ticaretinin sadece Asurlu tüccarların tekelinde olmadığını göstermektedir.⁷⁴

Amurrulu Tüccarlar

Anadolu'ya ticaret için gelen Amurrulu tüccarlarla ilgili bilgi veren az sayıda belge mevcuttur. Kt. 79/k 101 no.lu bu metinde; "*DUMU A-ŝūr ŝu-um-ŝu* ¹⁹⁾ *KÜ.Gİ a-na A-ki-dūm*²⁰⁾ *A-mu-ri-im* ²¹⁾ *ù ŝu-bi-ri-im* ²²⁾ *ma-ma-an* ²³⁾ *la i-da-an* ²⁴⁾ *ŝa i-du-nu* ²⁵⁾ *ú-lá i-ba-laaŝ*" Hiçbir Asurlu Akadlılara, Amurrululara ya da Subartululara altın satmayacak! Satan kişi yaşamayacak (öldürülecek)! ifadesi geçmekte⁷⁵ olup metinden Asurluların aralarında Amurruluların da bulunduğu bazı tüccarlara altın satışının yasaklandığı, bu yasağa uymayan Asurluların ise öldürüleceği anlaşılmaktadır. Bu metnin dışında AKT 3, 75'de "6 ma-na AN.NA ŝa a-na a-mu-ri-im", "Amurruluya ait 6 mina kalayı", CCT 2, 49a'da "Amu-ri-en ŝa Ni-ih-ri-a", "Nihria'daki Amurrulu" ve CCT IV, 1'deki "a-na A-mu-ri-e", "Amurruluya" ifadeleri Anadolu'daki Amurrulu şahıslar hakkında bilgi veren diğer kayıtlardır. Eski Asurca metinlerde sıklıkla KÜ.BABBARA-mu-ru-um "Amurru gümüŝü" ifadesi de geçmektedir. Bu kayıtlar söz konusu yerin önemli bir gümüŝ üretim merkezi olduğunu⁷⁶ ve Amurru gümüŝünün Anadolu'da alınıp satıldığını göstermektedir.

Subartulu Tüccarlar

Subartulu tüccarların Anadolu ile olan ticari ilişkileri hakkında bilgi veren metin sayısı azdır. Kt 91/k 344 no.lu metinde; ⁷⁾ TUG.Hİ.A *káb-tū-tim SİG5* (silik) *ŝa ŝu-bi-ri-im Kuni-lúm na-áŝ-a-kum* "Subartum cinsi 7 (parça) kaliteli ağır kumaŝı Kunilum sana taşıyor", Kt. 97/k 349'da; 2 TUG *ku-sí-té-en ŝaŝu-bi-ri-im* "2 (parça) ŝubirum cinsi kusitum kumaŝı" ve Prag I, 686'daki ... *ni-ib-ra-ra-am lu ŝa ŝu-bi-ri-im lu ŝa a-lim^{ki} luku-sí-tám ŝa A-kidi-e* "...ya Subartu ya da Asur cinsi *nibrārum* kumaŝını ya da Akkad cinsi *kusitum* kumaŝını" şeklindeki ifadelerden Subartu'nun bir kumaŝ üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Kt.92/k 386 no.lu belgede ise "Iphurum'un oğlu şöyle (cevap verdi): Neden gümüş şu-İştar'ın gümüşü (oluyor muŝ)? Ben şu-İştar Subartu'da dava edeceğim" denilmektedir. Buradaki Iphurum'un oğlu ŝallim-Aşşur'un şu-İştar'ı Subartu'da dava edeceği bilgisi Subartu bölgesinde bir Asur kolonisinin bulunduğunu ve Koloni Devrinde mahkemelerin sadece Kārum ve Wabartum merkezlerinde bulunmadığı şeklinde değerlendirilmektedir.⁷⁷

⁷³ Michel-Garelli, 1997: 178-179.

⁷⁴ Erol, 2015b: 90.

⁷⁵ Erol, 2012: 2.

⁷⁶ AKT 1, 28; Kuzuoğlu, 2007:147.

⁷⁷ Erol, 2012: 3-5.

TC III, 170 no.lu metindeki 1 *ma-na* KÜ.BABBAR *a-na Sú-ba-ri-im a-ši-ib-tim nidi-in* “1 mina gümüşü faizli (borç) olarak Subartuluya verdim”, CCT III, 25 no.lu metindeki ... *am-tám / šu-ub-ri-tám li-iš-a-ma-ki-im* “Senin için Subartulu bir kadın köle satın alsın” ve Kt. 79/k 101 no.lu metinde; “DUMU A-şür şu-um-şu ¹⁹KÜ.Gİ a-na A-kidi-im ²⁰A-mu-ri-im ²¹ù Şu-bi-ri-im ²²ma-ma-an ²³la i-da-an ²⁴şa i-du-nu ²⁵û-lá i-bala-a” (Hiçbir Asurlu Akadlılara, Amurrululara ya da Subartululara altın satmayacak! Satan kişi yaşamayacak (öldürülecek)!)⁷⁸ şeklindeki ifadeler isimleri belirtilmeyen Subartulu şahıslara ve tüccarlara dair örnekler olarak karşımızda durmaktadır.

Diğer Tüccarlar

Kültepe tabletleri arasında kökenleri hakkında bilgi verilmeyen fakat “yabancı” olarak tabir edilen tüccarlardan da bahsedilmektedir. H. Erol tarafından yayınlanan Eski Asurca 3 mektupta “yabancı” kelimesi (Akadca “ubrum”) ilk defa ticari bir taraf olarak kaydedilmiştir (genel anlamda yabancı tüccar anlamında kullanmıştır). Mektupların yazarları buldukları şehirlerde yabancılar olmadığı için mallarını satamadıklarından bahsetmektedirler.⁷⁹ Mektuplar Aşşur-bāni'nin oğlu olan Şu-İştar'a, onun genelde bakır ticareti ile ilgili işlerinden sorumlu temsilcileri tarafından yazılmıştır. Mektuplardan ilki Kt 92/k 364 no.lu, ikincisi Kt 92/k 428 no.lu ve üçüncüsü de Kt 92/k 830 no.lu belgelerdir. Mektuplardan birisinde yabancıların Şalatuwar şehrinde, diğerinde ise Wahşuşana (Ankara yakınlarında olduğu düşünülmektedir) kentinden gelmelerinin beklendikleri belirtilmektedir.⁸⁰

Kt 92/k 364 no.lu ilk metin Şarrum-Su'en ve Aşşur-rabi'nin Şu-İştar'a gönderdikleri bir mektuptur. Mektubun ilk kısmında kaliteli bakırın fiyatının düşük olması ve bu yüzden bakır ticaretinin yapılamaması, bunun ancak yabancılar geldiğinde satılabileceği kaydedilmiştir. İkinci kısımda wabartum dairesi satın aldığı bir miktar kalayı geri istemesi konusundaki gelişmeler kaydedilmiştir. Metindeki ubrum/wabrum ifadesi başka bir bölge veya ülkeden bakır satın almak için gelecek olan tüccarları kastetmektedir.⁸¹

Kt 92/k 428 no.lu metinde ise 24-28. satırlarda geçen “wa-áb-rulá-šu i-ma-qá-at wa-áb-rilu KÜ.BABBARlu KÜ.Kİ a-ša-a-ma ú-šé-balá-am” ifadesinde “(Burada) yabancılar yoktur! Yabancılar geldiğinde altın ya da gümüş satın alacağım ve göndereceğim.” denilmektedir. Burada yabancılardan altın ya da gümüş alınacağı söylenmiş fakat onlardan neyi satın alınacağı belirtilmemiştir. Bu yabancılar Şalatuwar'dan beklenmektedir. Erol'a göre bu kent Kilikya bölgesinde ya da Batı Anadolu'da aranmalıdır. Metinde Şalatuwar'da oturan Asurlu tüccarlardan bahsedilmiyorsa, yalnız Asurlu tüccarlar değil, Anadolu tüccarların da Şalatuwar ve buranın batısında kalan Ege halkıyla ticari ilişkilerde buldukları düşünülmektedir.⁸²

Kt 92/k 830 no.lu metin Şarrum-Su'enin Şu-İştar'a göndermiş olduğu mektuptur. Bu belge hayli kırık durumdadır. Bu yüzden belgenin konusu pek anlaşılabilir değildir. Okunan kısımlarında ilk olarak Asānum isimli bir

⁷⁸ Erol, 2012: 2.

⁷⁹ Erol, 2015b: 88.

⁸⁰ Erol, 2015b: 88.

⁸¹ Erol, 2015b: 88-89.

⁸² Erol, 2015b: 91-93.

tüccarla ilgili bir konu ele alınmıştır. Sonrasında kalay satışı ile ilgili bilgiler verilmiştir. İlk iki metinde bakır satışının yabancılar olmadığı için gerçekleştirilemediği, bu metinde ise Damqāya isimli tüccarın nakliyesinde bulunan kalayın satılmasının yabancılar olmadığı için gerçekleştirilemediği kaydedilmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen yabancı tüccarlar Asurluların tekelinde bulunan kentlere yalnız bakır için değil, kalay alabilmek için de geldikleri açık bir sonuçtur.

Sonuç

Eski Anadolu'nun ticaret tarihinde Asurlu tüccarların önemli bir yeri vardır. Nitekim Eski Asur Dönemi'nde Mezopotamya'dan gelerek batıya, Akdeniz kıyılarına ve Anadolu'ya kadar ulaşan ticaret büsbütün Asur Krallığı'nın denetimi altına girmiştir. Bu durum Asurlu tüccarların çok geniş bir coğrafyada faaliyet göstermelerinin önünü açmakta idi. Bu bağlamda Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı kapsayan yaklaşık 250 yıllık zaman diliminde Anadolu'da hüküm süren krallıklar arasında yapılan antlaşmalar ile ticari ilişkiler özgür bir ortamda yaşam alanı bulmaktaydı. Koloni Çağı adı verilen bu dönemde Anadolu'da hüküm süren krallar ve şehir beyleri saraylarının ihtiyacı olan kumaş, kalay ve benzeri malları elde etmek amacıyla Asurlu tüccarlara ticari ayrıcalık sağlamışlardır.

Asurlu tüccarların Anadolu'ya getirdikleri kalay, süs eşyaları, çok çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri gibi ürünler bu ticaretin temel malzemesini oluşturuyordu. Tüccarlar bunları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde oluşturdukları ve metinlerde adları "kārum" ve "wabartum" olarak kaydedilen yerlerde pazarlamışlardır.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari münasebetlerin varlığını yazılı kayıtlara göre Akad döneminde başladığı görülür. Buna göre Kütahya yakınlarındaki Seyitömer Höyük'te bulunan silindir şeklindeki Akad mühürleri Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin varlığına önemli bir dayanaktır. Bununla beraber Akad Krallığı ile Anadolu arasındaki ticari ilişkilerin Asurlular derecesinde olduğunu söylemek için elimizde daha fazla kanıt bulunmamaktadır.

Çivi yazılı belgelere göre Halep'in yakınlarındaki Ebla Krallığı da Anadolu ile olduğu kadar Mısır, İran ve Güney Mezopotamya gibi coğrafyalarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuş bir krallıktır. Ebla Krallığı'nın Anadolu ile olan ticari teması Türkiye ile Suriye sınırındaki alanlarda yoğunlaşmıştır. Ebla'daki saray belgeleri büyük çaplı diplomatik ve ticari ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Eski Asurca metinlere göre borç ödemelerinin yanında onların bakır satın almak için de Anadolu ile ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bakır ticaretinin sadece Asurlulara özgü olmadığını göstermektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu ile ticari ve diplomatik ilişkileri olan diğer iki krallık ise Amurrular ve Subartulardır. Amurruların Mısır ve Hitit arasında tampon bir ülke olmaları onların ticaretle ilgilenmelerini sağlamıştır. Subartu Krallığı ise kuzey Mezopotamya'da hüküm sürmüştür. Kültepe tabletlerinde çoğunlukla kumaşların üretim yeri, memleketi anlamındaki "Subartulu" ve "Subartu'dan" ifadeleriyle geçmektedir. Bu durum

Subartu Krallığı ile Anadolu arasındaki kumaş ticaretinin varlığına açık bir işarettir.

Menşei bilinmeyen yabancı tüccarlar ile ilgili olarak; Eski Asur ticaretinde tarafların yalnız Anadolu ve Asurlu olmadığını çeşitli zamanlarda başka etnik unsurların da bu ticarete katıldığını düşünülmektedir. Bu tüccarların batı Anadolu'dan geldikleri yönünde fikirler mevcuttur. Bu metinler batıdan da ticaret için Anadolu'ya gelindiğini gösterir.

Asur Ticaret Kolonileri adı verilen dönemde Anadolu'da ticaretin büyük çoğunluğu Asurluların tekelinde bulunurken ayrıca Mezopotamya ve Suriye'den de tüccarların Anadolu'ya geldikleri görülmektedir. Akadlı, Amurrulu, Eblalı, Subartulu olan ve diğer menşei bilinmeyen tüccarların faaliyetlerine dair Asurlu tüccarlarınkine göre daha kısıtlıdır. Adı geçen döneme ait bulunan tabletlerin çoğu Asurlu tüccarların arşivlerine aittir. Tabletlerden diğer tüccarlarla ilgili bilgilere çok fazla ulaşılamamıştır. Asurlu tüccarlar haricinde kalan Akad, Ebla, Amurru ve Subartuların, Anadolu ile olan ticari ilişkileri hakkında ise yeterli kaynak olmadığından daha fazla değerlendirmede bulunmak mümkün görülmemektedir.

KAYNAKÇA

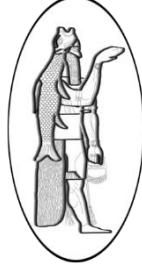
- ALBAYRAK, İ., 2000. "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asurlu Tüccarlar ile Yerli Halk Arasındaki İlişkiler", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2000.
- ALBAYRAK, İ., 2016. "Uşur-Şa-İştâr'ın Arşivinden Bakır Ticareti İle İlgili Bir Mektup", *Ahmet Ünal'a Armağan*, Ed.: Sedat Erkut-Özlem Sir Gavaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss.25-33.
- ALPARSLAN, M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Kültürel Miras ve Turizm Açık Öğretim Programı, İstanbul.
- Ana Britannica 1992. "Ebla", C.7, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- BAHAR, H., 2013. *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya.
- BAYRAM, S., 1990. "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Wade İfadesi ve Çıkan Neticeler", X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986), Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- BİLGİN, N., 2015. "Seyitömer Höyük I", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BİLGİÇ, E., 1990. "Kapadokya Metinlerinde Ebla", XI. Türk Tarih Kongresi (I. Cilt), Ankara 1990.
- BOZKURT, N., 2010. "Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, S.2, ss.153-179.

- MEMİŞ, E. - BÜLBÜL, C., 2012. *Amurrular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.
- CELİK, H., 2014. *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (MÖ 1974-1719)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- DERCKSEN, J. G., 1996. *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, PIHANS 75, İstanbul-Leiden.
- DOĞAN, B., 2008. *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- EROL, H., 2015b. "ina maqāt ubrī lu kapsam lu hurāşam ašamma...“YABANCILAR GELDİĞİNDE YA GÜMÜŞ YA DA ALTIN SATIN ALACAĞIM...”, *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sümeroloji Anabilim Dalı Yayınları, Ankara.
- EROL, H., 2015a. "Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34/58, ss.425-443.
- EROL, H., 2012. "Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52/2, s.1-10.
- GÖKÇEK, G., 2015. *Asurlular*, Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- GÜNBATI, C., 2012. *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kültür Yayınları, Kayseri.
- GÜNBATI, C., 2018. "An EponymList (KEL G) from Kültepe", *Altorientalische Forschungen*, 35/1 ss.103-132.
- İPLİKÇİOĞLU, B., 2013. *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- KILIÇ, Y., 2012. "Çivi Yazılı Belgelerde Subartular", III. Uluslararası Türk Şöleni Bildirileri, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.
- KÖROĞLU, K., 2006. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- KRAMER, S. N., 2002. *Sümerler*, (Çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KULAKOĞLU, F. - ÖZTÜRK, G., 2015., "New Evidence for International Trade in Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae at Kültepe-Kanesh", *Antiquity*, Vol: 89/343.
- KUZUOĞLU, R., 2007. *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KUZUOĞLU, R., 2016. "Anadolu'nun En Eski Yazılı Kaynaklarına Göre Faiz", Uluslararası Beşerî ve Doğa Bilimleri: Problemler ve Çözüm Arayışları Kongresi (7-9 Ekim 2016, Saraybosna), Saraybosna 2016.

- MICHEL, C. - GARELLI, P., 1996. "Heurts Avec une Principauté Anatolienne", *Festschrift für Hans Hirsch (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes)*, 86. Band, Wien 1996, pp.277-290.
- SEVER H., 1987. "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31/1-2, ss.421-428.
- SOYSAL, O., 2015. "Akkad Kralları Sargon ve Naramsin'in Anadolu Seferleri Konusunda Bazı Ayrıntılar", *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ed.: İ. Albayrak – H. Erol – M. Çayır, Ankara 2015, ss. 253-262.
- SOYSAL, O., 2017. "Sargon, Nür-Dagal/N ve Puruşhanda", *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, Ed.: Süleyman Özkan – Halime Hüryılmaz – Atila Türker, Ege Üniversi, İzmir, s. 217-229
- ŞAHİN, H.A., 2004. *Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri (MÖ 1975-1725)*, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri.
- VEENHOF, K. R., 1972. *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, BRILL, Leiden.
- VEENHOF, K. R., 2003. "The Old Assyrian List of Year Eponyms Corrections, Additions and its Chronological Implications", TTKY VI/64, Ankara.
- VEENHOF, K. R., 2011a. "Eski Asur Kronolojisi ve Kaniş", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu*, Ed.: Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, ss.30-39.
- VEENHOF, K. R., 2011b. "Eski Asur Kara Ticareti'nin Yapısı", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu*, Ed.: Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, ss.56-63.
- VEENHOF, K. R., 2017. *Kültepe Tabletleri VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- YİĞİT, T., 2000. "Akadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3-4/40, ss.13-28.

208

OANNES
2 (2)

BABİL HUKUKUNDA AWİLUM, MUŞKĒNUM VE WARDUM
AWILUM, MUŞKĒNUM AND WARDUM IN THE BABYLONIAN LAW

Uğur Can TUTKAOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana
Bilim Dalı

*Ph.D. Candidate, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Department of
History*

can.yiyit19@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2546-7910

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020 Samsun

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

www.oannesjournal.com

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **24.05.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **19.08.2020**
Sayfa-Pages : **209 – 223.**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: TUTKAOĞLU, Uğur Can, “Babil Hukukunda Awilum, Muşkēnum ve Wardum”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 209 – 223.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

209 – 223

Makale Türü: Araştırma Makalesi

BABİL HUKUKUNDA AWİLUM, MUŞKĒNUM VE WARDUM AWILUM, MUŞKĒNUM AND WARDUM IN BABYLONIAN LAW

Uğur Can TUTKAOĞLU

Öz

Mezopotamya Fırat ve Dicle arasında yer alan coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Medeniyetin doğduğu coğrafya olarak kabul edilen Mezopotamya'da hukuk sistemini düzenleyen ilk kavim Sumerlerdir. MÖ. 4. Binyılda Mezopotamya'ya göç eden Sumerlerle başlayan kanun yazma geleneği Mezopotamya'da devlet kurmuş Akkad, Babil ve Assur gibi Sami kavimlere de aktarılmıştır. Sumerlerden günümüze ulaşabilmiş kanun metinlerine göz atıldığında toplumun temelde hür ve köle olmak üzere iki ana sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Hürler devlet yönetiminde yer alırken, köleler bir nesneden farksız görünmektedir. Sumerler'den daha sonra tarih sahnesinde yer almış olan, Sami kökenli Babil krallığının kurucu kralı Hammurabi'nin hazırladığı ve 282 maddeden oluşan kanun metninde ise üç toplumsal sınıf dikkati çekmektedir. Bu sınıflar Awilum, Muşkenum ve Wardum'dur. Awilum hür insanları, wardum köleleri, muşkenum ise iki sınıf arasında yer alan orta bir sınıfı ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak orta sınıf olarak tanımlanan muşkenum sınıfının niteliği tartışılmaktadır. Bu çalışma yazılı kanun maddelerinden yola çıkarak Babil toplumundaki Awilum, Muşkenum ve Wardum sınıflarını hukuki olarak irdelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Toplumsal Sınıf, Ceza, Babil.

Abstract

Mesopotamia has deposed the Region placed between Euphrates and Tigris rivers. In Mesopotamia approving the region of birth of civilizations, the first people arrange law system is Sumerians. Law writing tradition beginning Sumerian migrated to Mesopotamia in IV. Milenium B.C. was transferred the Semitic people like Akkadian, Babylonian and Assyrian that founded state in Mesopotamia. When we look at the legal texts survived from Sumerians, it is basically seemed that the society divided into two classes freedoms and slaves. While freedoms take parth government administrations, slaves has no praperty from a object. In the law texts occuring 2825 articles and prepared by Hammurabi, founder king of babylonia has Semitic origin, take part in history scene after Sumerians, three calss take attention. These classes are Awilum, Muşkenum and Wardum. Awilum includes free people, wardum includes slaves, muşkenum also includes middle class people placed between two classes. But properties of muşkenum class have discussed. This article was written in order to Awilum, Muşenum and Wardum classes being in Babylonian society legally examined based on written law articles.

Keywords: Law, Social Class, Punishment, Babylonia.

Giriş

Hukuk insanlar arasında iletişimi sağlayan kurallar bütünüdür. Sözlü hukukun ne zaman doğduğu hakkında bilgimiz yoktur. Çoğu hukuk araştırmacısına göre insanlığın doğuşu ve toplum kavramının oluşmasıyla beraber hukuk kavramı da doğmuştur. Ünlü bir Latin vecizesine göre nerede toplum varsa, orada hukuk vardır¹. Gelenek olarak adlandırılan sözlü hukuk kuralları ise yazılı hukuk kurallarının oluşumunu sağlamış ve onu beslemiştir. Fakat örgütlü toplum yapısının ortaya çıkması ve devletin oluşumu ile birlikte toplumsal tabakalaşma da başlamış ve hukuk kuralları tabakalar arasında farklılık göstermiştir.

Toplumsal tabaka sistemi Gordon Childe tarafından öne sürülen kent olma şartlarından biridir². İlk aşamada tabaka sistemi toplumu ikiye bölmüştür. Bunlar yönetilen ve yöneten sınıftır. Daha sonra kurulan kent devletleri arasında geçen savaşlar ve şehirlerarasındaki ticaretin gelişmesi sonucunda kölelik sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıfa giren kişiler savaş tutsaklarından, satın alınıp getirilen erkekler veya kadınlardan, borcunu ödeyemez duruma düşmüş kimselerden ve son olarak, küçük toprak parçaları sahiplerinin küçük oğlan çocuklarından sağlanıyordu³. Bu kişiler hukuk karşısında bir nesneden ibarettirler. Yönetici sınıf ise kanun koyucu sınıftır. Kanunlar incelendiğinde, tüm kanunların tanrılar tarafından seçilmiş olan liderler tarafından hazırlanıp yayımlandığı görülmektedir. Zaten çivi yazılı metinlerinde geçen tanrıların arzusu şeklinde ifade edilen isteklerde bu liderler tarafından icat edilmişlerdir⁴. Tanrıların arzusu düşüncesiyle elde edilen gücü ifade eden semboller ve unvanlar ile krallar askeri güçlerini de pekiştirmişlerdir⁵.

Yazılı hukuk kuralları ile oluşturan bu toplumsal düzen toplumsal tabaka sistemi ile var olmuş ve yazılan veya hazırlanan kanun metinleri de bu düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla yayınlanmıştır. Hukuk yapanların yöneticiler olması ve suçların toplumsal konumlara göre değerlendirilmesi bunu kanıtlamaktadır. Örneğin bütün ilkçağ çivi yazılı kanunlarında hırsızlık yapan köle ile aynı suçu işleyen özgür insana verilen cezaların miktarı belirtilmekte ve cezalar kişilerin buldukları statüye göre değişmektedir.⁶

Bilindiği üzere hukukun işleyişi üç ayrı aşamadan oluşmaktadır. Suç, yargılama ve ispat, ceza aşamalarıdır. Mezopotamya'da hukukun gelişimi insanlığın günlük hayatına yansıyan doğrudan gelişim ve toplumsal hareketlenmelerle paralel hareket eder. Demografik yapının değişimi, hukuki yapıyı da değiştirmiştir. Çünkü hukuki konular doğrudan doğruya günlük hayatla ilgili konuları kapsamaktadır⁷.

İlk kanun metinleri Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Çünkü Mezopotamya farklı kültürlere ev sahipliği yapmaktaydı ve sözlü hukuk

¹ Güriz, 1996: 2.

² Aktüre, 2004: 13.

³ Masisels, 1999: 245.

⁴ Childe, 2007: 108.

⁵ Yıldırım, 2017: 23.

⁶ Kılıç-Akkuş Mutlu, 2013: 288.

⁷ Bilgiç, 1947: 571.

geleneği artık yetersiz kalmıştı. Ayrıca idari ve ticari ilişkilerin tesis edilmesi ve yazının icadıyla hukuki muamelelerin ve münasebetlerin belgelerle tespitine daha çok yer verilmiştir⁸. İlk hukuki metinlerin çoğu iktisadi yaşamı kapsamaktadır. İnsanlar ise kendi ekonomik ihtiyaçları çerçevesinde hukuku şekillendirmişlerdir. Örneğin tarıma elverişli olan Güney Mezopotamya'da yer alan Sümer ve Babil kanunlarında ziraatla ilgili kanun maddeleri fazlaca bulunmaktadır. Toprağın dağılımı ise eşitsizliğe dayanmaktadır. Doğuştan soylu olanlar 100 ile 300 dekar arasında değişen geniş topraklara sahiptirler⁹. Nitekim toplumsal sınıfların ekonomik hayattaki yerlerini de kanun maddelerinden öğrenmekteyiz. Eskiçağ hukuku geleneklerden besleniyordu. Bu nedenle her millet kendi hayatını ve geçmişi içeren, kendine has kurallara sahiptir¹⁰.

Çivi yazılı hukuk şeklinde adlandırılan Eskiçağ hukukunun başlıca kaynaklarını hukuk ve iktisat belgeleri ile kanun metinleri oluşturmaktadır¹¹. Mezopotamya'da kanun metinleri üç aşamada kendini göstermektedir. Bunlar Prolog, Metin ve Epilog bölümleridir. Prolog bölümünde kanun koyucu meşruiyetini açıklar ve tanrılara atıfta bulunarak yaptıklarından bahseder. Böylelikle krallar sözde tanrı lütfuna ve toplum huzuruna hizmet eden, özde ise keyfiyeti doğrultusunda çıkardığı kanunlarla idari yapısını ve nizamını toplum tarafından görür bir perspektife çekebilirdi¹². Metin kısmında kanunları sıralar ve epilog kısmında bunu başarıyla yaptığını ifade eden bir sonuç kısmı bulunurdu. Eski Önasya yasalarının tümü Casuistic (Hukukta her vakayı münferit olarak ve ona ilişkin içerikle hükme bağlama metodu, yani tek tek suç eylemlerini art arda sıralayan yasa sistemi) biçiminde düzenlenmiş yasa derlemeleridir¹³.

Hukukun teşekkülünde ilk olarak Lagaş hanedanı ve Urukagina'yı görmekteyiz. Yapmış olduğu reform ve yazdırttığı talimatname ile ülkede güçlüye zayıfı ezdirmediğinden ve din adamlarının halkı sömürmesine engel olduğundan bahseder. Sümer ülkesinde din adamlarının baskısı çok büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Akkad devletinin yıkılışının ardından Lagaş'ta yeni bir hanedan doğmuştur. Bu hanedanın en dikkat çeken üyesi Gudea'dır. Gudea öncelikle tapınaklarla ilgilenmiştir. Sonrasında yapmış olduğu reformlar yapmıştır. Kendi heykeli olan ve Statue B diye adlandırılan heykelin üzerindeki yazılardan bu reformları öğrenmekteyiz. Urukagina talimatnamesinde olduğu gibi Gudea reformlarında da güçlünün zayıfı, zenginin fakiri ezmemesi gibi maddeler yer almaktaydı¹⁴.

Sümer hukuku açısından ilk kanun koyucu olarak adlandırılan Ur-Nammu tarafından ortaya konulan kanunlar önemli bir yere sahiptir. Ur-Nammu yazdırttığı kanunlarda yönetme yetkisini tanrılardan aldığını ifade

⁸ Bilgiç, 1963: 106.

⁹ Mandacı, 2019: 14.

¹⁰ Bilgiç, 1947: 572.

¹¹ Tosun, 1973: 561.

¹² Kılıç-Eser, 2016: 135.

¹³ Dinçol, 2003: 3.

¹⁴ Gökçek – Akyüz, 2013: 5.

eden cümleler kullanmıştır¹⁵. Kanunlarda hırsızlık, zina, büyücülük kölelerin durumu, toprak kiralama ve yaralama hakkında bilgi vermektedir. Kanunların dikkat çekici tarafı suçun daha fazla para ile cezalandırılmasıdır. Ayrıca ölüm cezası yerine suçu işleyen birinin nehre gitmesi, yani suçlu olup olmadığının belirlenmesi için nehrin hakemliğine başvurulması¹⁶ olarak tanımlanan su ordali uygulanmaktaydı. Ur-Nammu Kanunları'nın hepsi "eğer" şeklinde başlayan cümlelerden oluşmaktaydı. Bu ise olayların suç unsuru olarak değerlendirilmesi anlamına gelmekteydi. Fakat ölüm hükmünü içeren çok az madde vardır. Sadece hırsızlık ve bakire olan evli bir kadına tecavüz gibi suçların cezası ölümdür¹⁷.

Lipit-İstar Kanunu Mezopotamya'da ortaya çıkan Sami kanunlarının başında gelir¹⁸. Bu metnin içerisindeki maddeler, Hammurabi Kanunları'nı önemli ölçüde etkilemiştir. Yasalar Sümer dilinde yazdırılmıştır¹⁹. Bu dönemde toprakla ilgili kanun metinleri dikkati çekmektedir²⁰. Örneğin bahçıvan kiraladığı bahçeye ağaç dikmeyi ihmal ederse ve meyve bahçesi haline getirmezse hissesinin bir bölümünü mal sahibine vermek zorunda bırakılmıştır²¹. Daha önceden de toprak kiralama ile ilgili konuları içeren belgeler keşfedilmişti. Ancak Fakat bu noktada kanun metnine yansımaları, sosyal bir olayın idari yapıya etkisini ifade etmektedir. Çünkü bu dönemde bir yabancı göç akımı ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca hırsızlık, köle, aile, hayvan kiralama gibi konular hakkında hükümler mevcuttur. Lipit - İstar Kanunu ile bazı yeni toplumsal kaideler de kendini göstermektedir.

Eşnunna Kanunu elimizdeki Akkadça yazılmış ilk kanundur ve prolog'u yoktur²². Eşnunna kenti coğrafi açıdan tarımsal potansiyeli yüksek bir araziye sahip olduğundan, ziraata önem vermektedir. Fakat ilk maddelerinde materyallerin değerlerinin karşılıklı değerleri görülmektedir²³. Çünkü Eşnunna kenti coğrafi olarak ticaret yollarının birleştiği bir noktada yer almaktadır. Kanun metninde Sami geleneklerinin kanun metnindeki geniş yansımaları görülmektedir. Çünkü Eşnunna kentinde Sami kökenli gruplar çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca ilk kez Muškēnum tabiri bu kanun metninde görülmektedir:

“Bir adam ki muşkenum'un tarlasına, ekin desteleri arasında öğle (uykusu) saatinde yakalanır, 10 şeqel gümüş ödeyecektir²⁴.”

Burada geçen Muškēnum ifadesi, Hammurabi Kanunları'nda da geçmektedir. Bu iki tabirin aynı olup olmadığı ise bilinmemektedir. Ancak Muškēnum ile ilgili Hammurabi Kanunları'nda daha fazla bilgi aldığımızı söylemek yanlış olmaz.

¹⁵ Tosun- Yalvaç, 2002: 37-38.

¹⁶ Günbattı, 2000: 87.

¹⁷ Dinçol, 2003: 12.

¹⁸ Bilgiç, 1963: 109.

¹⁹ Dinçol, 2003: 7.

²⁰ Tosun- Yalvaç, 2002: 63.

²¹ Mandacı, 2019: 15.

²² Dinçol, 2003: 7.

²³ Tosun -Yalvaç, 2002: 79.

²⁴ Tosun- Yalvaç, 2002: 80.

Babil Hukuku

Babil MÖ 1984'te Amoritli (Amurru) bir hanedan tarafından kuruldu²⁵. Babil önceleri küçük bir kent devletiydi. Babil İmparatorluğu'nun altıncı hükümdarı Hammurabi uyguladığı dış politika ve askeri harekâtle, Babil Devletini geniş sınırlara ulaştırmıştır. Fakat elde edilen bu toprakların yönetilmesi için geniş bir bürokrasi sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Hammurabi gerçekleştirdiği reform ve idari organizasyonlarla bunu başarmış ve Babil kentini, imparatorluğu yöneten bir başkent konumuna getirmiştir. Siyasi tarihi bu şekilde tarif edilen Babil kentinin çeşitli sosyal grupları barındırdığı aşikârdır. Bu kültürel mozaik toplumsal tabakalaşmaya da yansımıştır. Bu toplumsal karmaşayı düzenlemek ve adaleti sağlamak için Hammurabi kanunlar yazdırtmıştır. Kanun metninin ceza hukuku ile ilgili olan maddelerinde, cezaların toplumsal konuma göre belirlenmesi durumu da bunu ispatlamaktadır.

Hammurabi'den önce de kanunlar vardı, fakat bu kadar mufassal, uzun bir prolog'u 282 kanun maddesi ve 495 satırlık epilog'u içeren bir kanun abidesi yoktu²⁶. Hammurabi Kanunları Sümer ve Akkad şehirlerinin yasa ve törelerinin bir karışımıdır²⁷. Ayrıca Sami gelenekler açık bir şekilde ifade edilmiştir. Cezalandırma yöntemi olarak başvuru kısıp kısıp yöntemi bunun kanıtıdır. Kısıp kısıp ise hayata karşılık hayat, bir göze karşılık bir göz, bir dişe karşılık bir diş, bir ele karşılık bir el, bir ayağa karşılık bir ayak, yanmaya karşılık yanmak, yakmaya karşılık yakmak, yaralamaya karşılık yaralama, mahrum etmeye karşılık mahrum etme olarak tanımlanmaktadır.²⁸

Geniş bir kapsama sahip olduğundan dolayı bazı araştırmacılar bunu Codex Hammurabi olarak adlandırmıştır²⁹. Yasa maddeleri adaletin yerine getirilmesine karşı suçlar, arazi ve ev, ticaret ve alışveriş, evlilik ve aile mülkiyeti, saldırı, sakatlama, meslek adamlarınca işlenen suçlar, fiyatlar ve ücretler ve köle hakları gibi konuları içerirler³⁰.

Babil sosyal yapısı gereği üç tabaka ortaya çıkmıştır. Bunlar Awilum, Muşkēnum ve Wardum tabakalarıdır³¹. Babil hukukunda geçen bu üç sınıf ayırımından Awilum ve Muşkēnum hakkında kesim bir ayırım yapmak güçtür.

Awilum

Awilum özgür vatandaşların sahip olabileceği tüm haklara sahiptir. Hukuk metinlerinde her zaman en az ceza öder, kendisine yapılan suçlardan en fazla cezalandırma yapar. Burada da görüleceği üzere Eskiçağ 'da hukuk herkese eşit tecelli etmemiştir. Awilum sınıfı sadece kendi sınıfından olan birine karşı işlenen suçlarda, aynı cezaya çarptırılmaktadır. Maddelerde Sami gelenekleri gösteren kısıp kısıp uygulaması ise sadece Awilum sınıfı arasında geçen yaralama suçlarında uygulanmaktadır.

²⁵ Oates, 2004: 63.

²⁶ Tosun, 1973: 569.

²⁷ Tosun, 1973: 572.

²⁸ Drives-Miles, 1952: 408-409.

²⁹ Tosun, 1963: 129.

³⁰ Dinçol, 2003: 8.

³¹ Oates, 2004: 72.

“Eğer bir adam, bir adamın oğlunun gözünü kör ederse, onun gözünü de kör edeceklerdir.

Eğer bir adamın kemiğini kırarsa, kemiğini kıracaklardır.³²”

Babil hukukunda her türlü iddia ispat edilmediği sürece, iddiayı ortaya atanın ölümüyle sonuçlanmaktadır. Şahitlik müessesesi ispat aşamasında önemli bir konuma sahiptir. Çünkü şahit olmazsa, suç ispatlanmaz ve iddiayı sunan, iftiracı konumuna düşer ve ölümle cezalandırılır. Fakat sadece büyücülük iddiasında, suç ispatlanmadığı halde de, suçlanan kişiye su ordali uygulanacaktır. Eğer sağ salim kurtulursa, iddiayı sunan ölecektir. Babil hukuku bu açıdan düşünüldüğünde sadece suçlanan değil, suçu atan da risk altındadır. Yalancı şahitlik durumunda ise mahkemenin mahiyetine göre şahit öldürülmektedir veya para mahkemenin cezasını çekecektir. Yargıç hata yaparsa, o da mevkiinden azledilerek cezalandırılacaktır. Görüleceği üzere mahkemenin işleyişi de hukuki kaidelerle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır³³.

Hırsızlık durumunda ise çaldığı eşyanın 10 kat fazlasını ödemesi, eğer ödeyemeyecek bir durumdaysa öldürülmesi gerekmektedir. Kayıp bir eşyanın başka birinde bulunması durumunda, karar şahitlerin pozisyonuna göre verilmektedir. Şahidi olan haklıdır, olmayan haksız. Fakat her iki tarafın şahidi de varsa, o zaman satan hırsız olarak kabul edilir³⁴. Eğer hırsızlık olur ve suçlu yakalanamazsa, zarar hırsızlık görülen şehirlerin ileri gelenlerinden karşılanıyordu³⁵. Buradaki amaç ileri gelenlerin bu duruma müsaade etmesini engellemekten ileri geliyordu. Fakat bu gibi mevzularda, Muškēnum'un pozisyonu nedir sorusuna yanıt vermek güçtür.

Hammurabi Kanunları'nın 26 - 41 maddeleri toprak ve toprak dağıtımıyla ilgilidir³⁶. Toprak konusundaki tüm kanun maddeleri Awilum sınıfına atıfta bulunmuştur. Bu konularda Muškēnum'un durumu çözümsüz kalmaktadır. Bilindiği üzere Babil topraklarında ziraat önemli bir geçim kaynağıdır. Babil devleti de bu zenginliği değerlendirmiş ve toprakları askerlere tahsis ederek tımar sistemine benzer bir sistem geliştirmiştir. Fakat bu sistem içerisine giren askerlere bazı sorumlulukları vardır. Öncelikle bunlar savaşa katılmalı ve toprağını terk etmekten kaçınmalıdırlar. Esir düşmeleri halinde toprakları çocuklarına verilebiliyor, ya da duruma göre başkasına da verilmektedir. Fakat toprakları verilme de ihtiyaçlarını karşılamaları, o topraklar 1/3 verilmektedir³⁷. Fakat toprağı bırakır ve kaçarsa, üç yıl dönmezse o toprağı tamamen kaybeder. Son olarak bu toprakları kimseye satamaz, hiç kimsenin üzerine yazamaz ve borç veremezdi.³⁸

Toprak kiralınması gibi durumlarda, tarlaya bakmakla yükümlülüklerini yerine getirmese gerekli tazminatı ödeyecektir. Bu tazminat komşuları temel alınarak veya tarlanın boyutlarına göre belirli bir miktar ürünle³⁹

³² Tosun-Yalvaç, 2002: 205.

³³ Tosun -Yalvaç, 2002: 185.

³⁴ Tosun -Yalvaç, 2002: 186.

³⁵ Roth, 1995: 85.

³⁶ Tosun, 1963: 130.

³⁷ Tosun, 1963: 134.

³⁸ Günbatti, 1991: 5.

³⁹ Roth, 1995: 89.

hesaplanmaktadır. Kiralanmış tarlanın başına gelen felaketten tarlayı işleyen sorumludur, sadece ortaklık söz konusu olduğu dönemde zarar da ortaktır. Tarlayı işleyenin hasadın az olması nedeniyle tekrar işlemek istemesi durumunda da tarla sahibi itiraz edemezdi⁴⁰.

Borçlanma durumunda ise hasat günü temel alınmaktadır. Bazı durumlarda borca karşılık toprak verilmekte ve tüccar toprağı işlemesi için tekrar tarla sahibine verebilmektedir. Tüccar sadece faizini alacaktır. Gümüş yoksa da kralın emrine uygun bir miktarı tüccara verecektir⁴¹. Tarlaları su basması halinde, baskına sebep olan adam, zararı ödeyecektir. Ödeyecek gümüşü yoksa malı mülkü satılıp zarar görenlere verilecektir⁴². Çobanların sürüyü tarlaya sokma durumunda ise çoban tazminat ödüyordu. Ağaç kesmek ve tarlayı gen veya yarım bırakmak suçtu ve para ile cezalandırılırdı. Bahçenin kiralanması sonucunda hasadın 1/3'ü bahçivana verilmektedir. Borç verilen veya alınan malın ölçüsünde oynanması, ödenen borcun kaydedilmesi veya değiştirilmesi durumlarında borç verilen mal kaybedilir veya tazminat ödenirdi. Ayrıca tüccarlar ayak satıcılarına gümüş vermektedirler. Fakat ayak satıcısı ile tüccar arasında anlaşmazlık durumu olabilmektedir. Anlaşmazlık gümüşten kaynaklanıyorsa, tüccar gümüşünü yüksek faizle geri alacaktır. Eğer çalınma veya verilen gümüşü inkâr etmek durumları varsa suç ispatlanır ve suçlu cezasını öderdi. Bu çerçevede yemin formülü önemli bir yer işgal etmektedir⁴³. Sadece borç durumlarında değil, ödünç verme durumunda da ispata ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple borç ve ödünç verme durumlarında, belge düzenlenirdi⁴⁴.

Awilum sınıfından birinin bir kadını tecavüz etmesi, zina ve benzeri durumlar çok ağır biçimde cezalandırılırdı. Öncelikle bu insanlar toplum içinde teşhir edilirdi. Ayrıca, su ordali cezası gibi yöntemler de uygulanırdı. Erkek kadına zorla tecavüz ederse de adam ölecek, kadın serbest bırakılacaktır. Kadına iftira atılması halinde, eğer kocası iddia eder, fakat yatakta yakalayamazsa ve kadın tanrı yemini ederse, kadın serbesttir. Kadın erkeğin götürülmesi durumunda başka biriyle evlenebilmektedir. Fakat kocası döndüğünde ona dönmek zorundadır⁴⁵.

Awilum sınıfından biri arazi kiralayabilirdi. Bunun için bir sözleşme yapıldığı ve sözleşme yerine getirilmezse masraf ve zayıatın işleyen kişi tarafından giderileceği kararlaştırılmıştır⁴⁶.

Awilum sınıfı içerisinde din adamları ve kadınları daha ayrıcalıklı bir pozisyona sahiptiler. Babil Devleti'nin omurgasını oluşturan toprak sistemine göre hiç kimse devletin verdiği toprağı satamaz. Ancak satılsa da satanın parası geri verilmemektedir. Sadece tanrının hizmetindeki kadın anlamına da gelen⁴⁷ Naditum diye adlandırılan rahibe sınıfı ve tüccarlar bu toprakları satabilme yetkisine sahiptir. Naditum babasının mirasından pay hakkına

⁴⁰ Roth, 1995: 90.

⁴¹ Tosun –Yalvaç, 2002: 190.

⁴² Tosun –Yalvaç, 2002: 190.

⁴³ Tosun –Yalvaç, 2002: 194 – 195.

⁴⁴ Tosun –Yalvaç, 2002: 197.

⁴⁵ Tosun –Yalvaç, 2002: 198.

⁴⁶ Tutkaoglu, 2016: 22-23.

⁴⁷ Kılıç-Duymuş, 2009: 165.

sahiptir. Eğer babası Naditum'u tanrıya adarken çeyiz vermemişse babasının mirasının 1/3'ünü alacaktır. Naditum denilen din kadınları sınıfından biri başkasıyla evlenebilmektedir. Ancak çocuk sahibi olması yasaktır. Bu sebeple mirasını bırakacağı bir varise sahip değildir. Kocasını da varis durumunda olamaz. Çünkü Naditum'lar sadece tanrıya aittirler. Bu sebeple her durumda miras kardeşlerindedir⁴⁸. Fakat kocasını varis olarak gösterecek bir çocuğa ihtiyaç duymaktadır. Bu gibi durumlarda erkek ikinci kez evlenmektedir. Genellikle ikinci kadın ya bir Şuqitum ya da bir köle olmaktadır.

“Bur – Adad oğlu Emuq – İli – Şitmar'ın eşi, İlsu – İbni'nin kızı Marduk Naditusu Inuh Esagil kendisiyle evli olmak şartıyla kocasını için Sabitum kızı Şugirum Annabu'yu aldı. Hâkim gelinin annesine, gelinlik hediyesi olarak 5 şekel gümüşü marduk naditusu Inuyh Esagil ve Emuq İli Sitmar'dan aldı. ⁴⁹“

Naditum çocukları olmaması durumunda, kendisine ikinci eş olarak gelen şuqitum veya köleleri satabilmektedir. Çocuk olması durumunda ise köle damgası ile damgalayabilmektedir⁵⁰.

Awilum içerisinde kadınların pozisyonu düşük bir konumdadır. Çünkü kadına bırakılan miras konusunda sadece babasının vermiş olduğu çeyizden ibaretti⁵¹. Araştırmacılar tarafından bu bir miras olarak yorumlanmakla birlikte bu bir zorunluluk değildi ve muhtemelen damadın ailesiyle karşılıklı bir anlaşma durumuydu⁵². Ancak çivi yazılı Akadça belgelerde, tapınak görevlisi olan kızlar veya varlıklı ailelerin kızları için geçerli olabileceği düşünülen, çeyiz alan kızların çeyizlerine ek olarak mirastan pay aldıkları da görülmektedir⁵³. Erkek çocuklar mirastan pay almaktaydılar. Fakat onlar arasında da eşitsizlik mevcuttu. Bu çerçevede kelime anlamı olarak tütsü yakmak anlamına gelen ve en büyük oğlu tasvir eden İbila⁵⁴ kelimesi aydınlatıcı bir role sahiptir. Cezalandırma bay ve bayanlar arasında farklılık göstermekteydi. Eğer bir kadın tecavüze uğrarsa ve bu olay dağda olursa kadın masumdur, eğer evde olursa kadın ve erkek suçludur. Bunun yanında kocasını "sen beni karılığa alamazsın" der ve söylediklerinde haksız çıkarsa suya atılacaktır⁵⁵.

Evlenme durumunda bir sözleşme yapılmaktadır⁵⁶. Sözleşme olmazsa, erkek hiçbir şekilde sorumluluk sahibi değildir. Boşanma durumunda ise, boşanma sebebi her ne olursa olsun kadının çeyizini alarak ayrılabilmesi belirtilir⁵⁷. Kanun maddelerinde ise kendisine çocuk doğuramayan kadın çeyizini ve başlık parası kadar gümüşü alıp babasının evine gidebilmektedir⁵⁸. Diğer taraftan, eğer çocukları varsa, boşanma esnasında erkek kadına mal varlığının yarısını vermektedir ve çocuklarını büyüttükten

⁴⁸ Tosun –Yalvaç, 2002: 204.

⁴⁹ Veenhof, 1989: 187.

⁵⁰ Tosun –Yalvaç, 2002: 199.

⁵¹ Yalvaç, 1965: 33.

⁵² Toptaş, 2016: 71.

⁵³ Toptaş, 2019: 408.

⁵⁴ Yalvaç, 1965: 32.

⁵⁵ Tosun-Yalvaç, 2002: 199.

⁵⁶ Tosun-Yalvaç, 2002: 197.

⁵⁷ Toptaş, 2019: 417.

⁵⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 199

sonra yeniden evlenebilmektedir⁵⁹. Babasına el kaldıran evladın eli bileklerinden kesilmektedir⁶⁰. Aynı hareket anneye karşı uygulanırsa, verilen ceza hakkında bir bilgi yoktur. Baba oğlunu mirasından da azletme yetkisine sahiptir. Bunu yapmak için de oğlunun bunu hak ettiğine dair bir ispat bulmak zorundadır. Bulmadığı sürece bu yetkiyi kullanamaz. Boşanma kararını erkek vermektedir. Ancak erkek şehir dışına kaçarsa kadın istediği kişiyle evlenebilecektir. Borçlanma durumunda erkeğin borcu, eğer evlendikten sonra borçlandıysa, kadın da borçlanmış sayılmaktadır⁶¹.

Miras konusunda ise eş mirastan hak alamamaktadır. Fakat evden yararlanabilmektedir. Eğer başka kocaya giderse, babasının evinden getirdiği çeyiz dışında hiçbir şey alamayacaktır. Bu çeyiz de kadının ölümünden sonra çocukları arasında bölüşülmektedir. Fakat adam iki eşe sahip ve diğer eşi köleyse, adamın sahiplenmesine göre değerlendirildikten sonra karar verilmektedir⁶².

Babil hukukunda Adoption (evlatlık alma) uygulaması da mevcuttur. Hem evlatlık alanın hem de evlatlık alınanın haklarını korumak için kanunlar koyulmuştur. Esasında evlatlık alma çocukları olmasından umudu kesen aileler tarafından, ailenin devamlılığı için uygulanmıştır. Yaşlı insanlar da kendilerine bakması için evlatlık edinebilmektedir. Fakat yine de bu uygulama din kadınları arasında çok yaygındır⁶³. Hammurabi Kanunları da evlatlık alma müessesesini koruyan maddelere sahiptir. Hammurabi Kanunları'na göre baba evlatlık alınan çocuğa kendi çocuğu gibi bakmalı, ona elinin marifetini öğretmeli ve evlendiği sırada ona mirasından pay vermeliydi. Çocuk ise saygılı davranmalı, gerçek anne babasını aramamalıydı.⁶⁴ Muškēnum sınıfından birinin evlatlık alıp, alamadığı hakkında bir fikrimiz yoktur. Awilum sınıfından biri ise evlatlığı veren kişi ile sözleşme yapmaktadır⁶⁵. Bazen evlatlık alan kişi zanaat öğretmek için bu hakkı kullanmıştır. Hammurabi Kanunları'nda zanaat öğretmeyen birinin evlatlığının eve dönme hakkı bunu göstermektedir⁶⁶.

Son olarak yaralama ve öldürme konusunda kısasa kısas uygulaması mevcuttur. Aynı zamanda mesleki hatalar yüzünden meydana gelen tahribatta, yaralanma veya ölüm görülürse, o işi yapan aynı şekilde cezalandırılacaktır⁶⁷. Fakat bu suç, alt sınıflara karşı işlenirse, para ile cezalandırılmaktaydı. Ayrıca kendisinin sağlık sorunlarının giderilmesi durumunda hekime en çok ücret ödeyen de bu tabaka mensuplarıdır.

Muškēnum

Muskenu saraya bağlı⁶⁸, fakir ve muhtaç⁶⁹ olarak tanımlanmaktadır Sümerce aslını da göz önünde tutarsak (MAŞ.EN.GAG), yarı efendi olmak

⁵⁹ Tosun-Yalvaç, 2002: 198.

⁶⁰ Tosun -Yalvaç, 2002: 205.

⁶¹ Tosun-Yalvaç, 2002: 200.

⁶² Tosun-Yalvaç, 2002: 202.

⁶³ Paulissian, 1999: 5.

⁶⁴ Tosun-Yalvaç, 2002: 204.

⁶⁵ Kılıç, 2014: 80.

⁶⁶ Roth, 1995: 119.

⁶⁷ Tosun-Yalvaç, 2002: 206.

⁶⁸ AHW, 1972: 684.

anlamına gelmektedir⁷⁰. Toplum içerisindeki pozisyonu tartışmalıdır. muşkēnum yasal olarak devlet ve krallığın bakmakla yükümlü olarak korumaya aldığı kişi demektir⁷¹. Speiser'ın görüşüne göre saraya bağlı ve devlet tarafından korunan kişilerden oluşmuştur⁷². Diğer bir görüşe göre ise kente yeni yerleşen göçebe gruplar ve özgürlüğünü yeni elde etmiş kişilerden oluşmaktadır⁷³. Buradan da anlaşılacağı üzere net bir tanım yapmak güçtür. Ancak Babil toplumunun orta sınıfını temsil ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Hammurabi Kanunları'na göre muşkēnum köle, gemi, hayvan sahibi olabilirdi⁷⁴. Bu çerçevede arazi sahibi olma şartı boşa çıkmaktadır. Belki de bu kesim soylu olmayan veya sonradan Babil topraklarına yerleşen kesimi ifade etmektedir. Bu konuda kesin bir yargıya varmak güçtür.

Hammurabi Kanunları'nda muşkēnum hakkında 14 madde mevcuttur. Bu maddelere göre muşkēnum sınıfı, awilum sınıfından düşük bir pozisyona sahiptir. Örneğin awilum sınıfından birinin dövüş sırasında kazara awilum sınıfından birini öldürdüğünde 30 şekel, muşkēnu sınıfından birini öldürdüğünde ise 20 şekel tazminat ödemektedir⁷⁵. Yaralanma suçlarında ise Awilum sınıfından biri kıssasa kısas veya ağır bir şekilde cezalandırılırken, muşkēnum sınıfından birinin yaralanması durumunda para ile cezalandırılmaktadır⁷⁶.

Muşkēnum sınıfından biri evlenme ve aile kurma hakkına da sahiptir. Ancak bu kanunlar bir awilum'un sıkıntılarını gidermek daha fazla para kazandırdığından ve bir awilumdan boşanmak daha büyük ödenek sağladığından, bir awilumun zararı bir muşkēnumun boşanma parası veya tedavisinde daha büyük ceza almasını şart koşar⁷⁷.

Muşkēnumun köle sahibi olduğu kanun metninde geçmektedir.

"219. Eğer bir hekim, ağır yaralı bir muşkēnum'un kölesi üzerinde bronz neşterle çalışıp, ölümüne sebep olursa köleye karşı köle verecektir."⁷⁸

"175. Eğer sarayın kölesi veya halktan birinin(muşkēnum) kölesi awilum sınıfından bir kadınla evlenir ve kadın o zaman çocuklar doğurursa, kölenin sahibi awilum sınıfından bir kadının doğurduğu çocuklar üzerinde kölelik iddiasında bulunmayacak."⁷⁹

Kanun maddelerinde muşkēnum sınıfının hukuki özellikleri değerlendirildiğinde aile kurabildiği, köle sahibi olabildiği, ceza hukukunda awilum sınıfına göre daha düşük haklara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında arazi kiralama ve tımar arazilerin tahsisinde muşkēnuma hak tanınmamaktadır.

⁶⁹ CAD, 1977: 684.

⁷⁰ Tosun-Yalvaç, 2002: 272.

⁷¹ Oates, 2004: 73.

⁷² Wohl, 1968: 5.

⁷³ Wohl, 1968: 5.

⁷⁴ Tosun-Yalvaç, 2002: 186 – 187.

⁷⁵ Roth, 1991:122; Driver-Miles, 1952: 413.

⁷⁶ Tosun-Yalvaç, 2002: 205.

⁷⁷ Dassow, 2014: 301.

⁷⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 206.

⁷⁹ Roth, 1991: 115.

Wardum

Wardum köle olarak tercüme edilmiştir⁸⁰. İnsanların çeşitli sebeplerden dolayı hürriyetlerinden yoksun kılınarak başkalarının malı sayılmaları durumuna denilmektedir⁸¹. Öncelikle köle bir objeden ibarettir. Tüccarlar ve diğer insanlar tarafından alınıp satılan ve bu yolla kaderlerine hükmeden iradelerin değişimine bile engel olamayan bir sınıftır. Kölelik belirtisi, dış görünüş olarak, özel bir tıraştır. Eğer berberler bu tıraşı bozar ve özgür sınıftan biri gibi tıraş ederse, bileklerinin kesilmesi gibi şiddetli bir cezaya maruz kalmaktadır⁸². Köle olmanın pek çok yöntemi bulunmaktadır. İlk olarak savaş esirleri ve dış ülkelerden ticaret vesilesiyle getirilen köleleri sayabiliriz. Bunun dışında Babil devletinde, bir baba borçlanması ve borçlarını ödeyememesi durumunda oğullarını veya kızlarını köle olarak verebilmektedir. Bu kölelere sadece giyecek, yiyecek ve yatacak yer verilir ve yurtdışına satılmaları yasaktır. Eğer satılırlarsa da hür olurlardı⁸³. Hammurabi Kanunları bu tür kölelikleri üç yıl olarak tayin etmiştir⁸⁴.

Hammurabi Kanunları'nda kölelerle ilgili sadece ceza hukuku maddeleri vardır. Köle kaçması durumunda, o köle sahibine götürülür ve cezasını sahibi verir. Eğer köle sahibini söylemezse saray onu araştırarak sahibini bulur ve yine sahibine teslim eder. Onu yakalayıp teslim etmeyen de ölümle cezalandırılır. Eğer yakalayan yanından kaçtığını söyler ve tanrı yemini ederse, serbest bırakılmaktadır⁸⁵. Madde 119. Köle bir kadın, özgür birine çocuk doğurması durumunda durum farklılaşmaktadır⁸⁶. Çünkü onun çocukları kendisi gibi köle değil, özgür olacaklardır. Ancak babalarının mirasını alamayacaklardır⁸⁷.

Kölelerin gözünün kör edilmesi veya kemiğinin kırılması durumlarında ise fiyatının yarısı verilmektedir. Kölenin ölmesi üzerine de yerine bir köle vermektedir. Buradaki amaç yukarıda da bahsettiğim gibi oluşan hizmetçi boşluğunu doldurmaktır. Fakat öküz tarafından öldürülürse, sahibine 1/3 mana gümüş verilecektir⁸⁸. Kendi işlediği suçlarsa şiddetle cezalandırılmaktadır. Eğer sahibine el kaldırırsa kulakları kesilmektedir. Fakat kendisinin bakımı ve tedavisi sahibine aittir. Örneğin bir hekimin köleyi tedavi etmesi ve kırılan kemiği iyileştirmesi durumunda, kölenin sahibi hekime 2 şeşel gümüş vermektedir⁸⁹.

Eski Babil devrinde köle ticareti önemli bir gelir kaynağıdır. Babil'de tüccarlar bol miktarda köle getirmektedir. Fakat bu ticaret belli kaidelere göre yapılmaktadır. Öncelikle satılan kölenin sara hastası olması durumunda, satın alan iade edebilecektir. Bunun yanında satan kişi, satın alanın her iddiasını cevaplandırmakla sorumludur. Eğer Babil devletinin evlatlarından

⁸⁰ Westbrook, 2003: 380.

⁸¹ Kılıç –Akkuş Mutlu, 2013: 284.

⁸² Tosun –Yalvaç, 2002: 207.

⁸³ Bozkurt, 1981: 74.

⁸⁴ Tosun –Yalvaç, 2002: 196.

⁸⁵ Tosun –Yalvaç, 2002: 186 – 187.

⁸⁶ Tosun –Yalvaç, 2002: 199 – 200.

⁸⁷ Tosun –Yalvaç, 2002: 202 – 203.

⁸⁸ Tosun –Yalvaç, 2002: 209.

⁸⁹ Tosun –Yalvaç, 2002: 207.

birisi köle olarak Babil'e getirilirse hiç ödeme yapılmadan serbest bırakılacaktır. Ancak başka bir memleketin başka yerlerinden iseler, para ile özgürlüklerini kazanmak zorundadırlar. Ancak köle sahibini ret ederse, kulakları kesilerek cezalandırılacaktır⁹⁰.

Sonuç

Tarihi ilklerin yaşandığı Mezopotamya, yazılı hukukun görüldüğü ilk bölgedir. Yazılı hukukun oluşmasındaki en önemli etkenler geleneklerin yetersizliği ve yazının icadıdır. Devletin oluşumuyla beraber toplumsal tabakalaşma da oluşmuş ve hukuk her toplumsal tabakaya farklı şekillerde tecelli etmiştir. Bu devirde hukukun görevi toplumsal düzeni sağlamaktır. Hukuk bu görevini yerine getirmiş, yetersiz olduğu durumlarda, siyasi değişimlerle beraber, hukukun temel kaynağı olan kanun metinleri de değişmiştir. Buradaki en önemli faktör demografik yapı ve çağın gereklilikleridir.

Hammurabi Kanunları'nda değişen toplumsal yapıya göre şekillenmiştir. Bu sebeple içerisinde Sami geleneklerini barındırır. Bunun yanında geçmişten de atıflarda bulunur. Hammurabi Kanunları toplumu üç ayrı sınıfta değerlendirmiştir. Fakat bu sınıfları niteliklerini tespit etmek için Hammurabi Kanunları yetersizdir. Çünkü kanunların çoğu Awilum tabakasına aittir.

Awilum sınıfı özgür ve her hakka sahip üst sınıfı oluşturmaktadır. Bu sınıf arasında da kadın erkek eşitsizliği mevcuttur. Bir vesikada oğulların adı ayrı ayrı sayıldığı halde kızların toplu olarak anılması⁹¹ bunu ispatlamaktadır. Fakat sadece Naditum ve Entum adları verilen din kadınları özel bir konuma sahiptirler. Çünkü onlar tanrıya hizmet etmektedirler. Miras ile ilgili maddelerden de anlaşıldığı üzere miras ve aile içinde önemli bir konuma sahiptirler. Çocuk sahibi olamadıkları için evlatlık yoluyla bu gereksinimlerini karşılayabilmektedirler. Muškēnum sınıfı ise tartışmalı olmakla beraber Awilum sınıfında düşük ve yarı efendi gibi görülen bir pozisyona sahiptir. Kanun metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla muškēnum köle sahibi olabilen, aile kurabilen bir sınıftır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Awilum sınıfı saray idaresinin üyelerini ifade ederken, muškēnum sınıfı resmi bir fonksiyonu olmayan ve idareye sahip olmayan sıradan insanları ifade ettiğini⁹² söylemek yanlış olmaz. Wardum sınıfı ise köledir ve hiçbir hakka sahip olamamakla beraber, kaderi sahibinin iki dudağı arasındadır. Ancak köle özgür bir bey kızı ile evlenebilmektedir. Bu evlilikten doğan çocuklar ise köle olarak kabul edilmezler.⁹³

Awilum, Muškēnum ve Wardum sınıfından insanların arasındaki eşitsizlik Hammurabi Kanunları'nda açıkça görülmektedir. Awilum sınıfından birinin kemiğini kırmak, aynı şekilde kemiğini kırmakla cezalandırılırken, Muškēnum'a yapılan yaralama suçunda, sadece para ile cezalandırılmaktaydı⁹⁴. Aynı suçun köleye işlenmesi durumunda, en fazla

⁹⁰ Tosun-Yalvaç, 2002: 211.

⁹¹ Yalvaç, 1965: 36.

⁹² Dassow, 2014: 292.

⁹³ Drives-Miles, 1952: 92.

⁹⁴ Roth, 1995: 121.

fiyatının yarısı veya yerine köle verilmesi gerekiyordu⁹⁵. Bu maddeler farkı ortaya koymakta ve insani açıdan böyle bir yapı kötü olarak algılanmaktadır. Dönemin şartlarına göre değerlendirildiğinde, bu normal bir durum gibi gözükmemektedir. Çünkü dönemsal algılayışlar ve insanlar arasındaki sınıf farkı, devlet ve medeniyetin oluşumu için birer gerekliliktir. İnsanların eşitliği durumunda, toplum içerisindeki otoriter yapı bozulurdu. Bu tehlikeden dolayı eskiçağ devletleri bu gerekliliği önemsemiş ve kanunlarına net bir şekilde yansıtılmışlardır.

Medeniyetin gelişmesi ve toplumsal yapının daha karmaşık hale gelmesi ile birlikte iki sınıflı bir toplum yapısından üç sınıflı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Bu durum hukuku da etkilemiş ve ceza hukukunda yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Bu konuda Babil Krallığı önemli bir yer işgal etmektedir. Bu orta sınıf daha sonraki medeniyetlerde de karşımıza çıkmaktadır, bu anlayışın diğer medeniyetler tarafından da kabul görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira toplumda dengeyi sağlayacak olan sınıf orta sınıftır diyebiliriz.

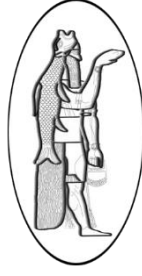
Kaynakça

- AHW: 1972, *Akkadisches Handwörterbuch*, (Hazırlayan: Wolfram Von Soden), Band II, Wiesbaden.
- AKTÜRE, S., 2004, *Anadolu Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yayınları.
- BİLGİÇ, E., 1963, “Eski Mezopotamya'da Kavimlerin Kanun Ananesi ve Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Dergisi*, C.: 21, S.: 3,4, s.103-119.
- BİLGİÇ, E., 1947, “Çivi Yazılı Hukuki - İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları”, *Bellekten*, C.: XI, S.: 44, s. 571-602.
- BOZKURT, G., 1981, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.: 38, S.: 1 - 4, s.65-103.
- CAD: 1977, *The Assyrian Dictionary*, (Edited by M. Civil - I. J. Gelb - A. L. Oppenheim - E. Reiner), Vol.: X, Part: 2, Chicago.
- CHILDE, G., 2007, *Tarihte Neler Oldu*, Kırmızı Yayınevi.
- DASSOW, E. V., 2014, “Awilum and Muškēnum in the Age of Hammurabi”, *La famille dans le Proche-Orient ancien: réalités, symbolismes, et images*, Ed.: Lionel Marti, Eisenbrauns, s. 291-308.
- DİNÇOL, B., 2003, *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul.
- DRIVES, G. R. - MILES, J. C., 1952, *The Babylonian Laws*, Vol.: I, Oxford.
- GÖKÇEK, L. G. – AKYÜZ, F., 2013, “Sümer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.: IX, S.: 1, s. 1-9.
- GÜNBATTI, C., 2000, “Eski Anadolu'da Su Ordali”, *Archivum Anatolicum*, Vol.: 4, s. 73-88.

⁹⁵ Roth, 1995: 121.

- GÜNBATTI, C., 1991, Eski Babil Devrinde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler, *Belleten*, C.: LV, S.: 212, s. 1-12.
- GÜRİZ, A., 1996, *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- KILIÇ, Y. – DUYMUŞ, H. H., 2009, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.: 13, S.: 1, s. 159-178.
- KILIÇ, Y. – AKKUŞ MUTLU, S., 2013, “Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar”, *Turkish Studies*, Vol.: 8, Issue: 7, 2013, s.283-292.
- KILIÇ, Y., 2014, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KILIÇ, Y. – ESER, E., 2016, Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar, *Belgi*, S.: 11, s. 133-150.
- MAISELS, C. K., 1999, *Uygurluğun Doğuşu*, İmge Kitabevi.
- MANDACI, E., 2019, *Eski Mezopotamya’da Ekonomik Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- OATES, J., 2004, *Babil*, Arkadaş Kitabevi, Ankara.
- PAULISSIAN, R., 1999, “Adoption in Ancient Assyria and Babylonia”, *Journal of Assyrian Academic Studies*, C.: 13, S.: 2, Tarzana, s. 5-34.
- ROTH, M., 1995, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta.
- TOPTAŞ, K., 2019, “Akadça Çivi Yazılı Belgelerde Çeyiz”, *Belleten*, C.: LXXXIII, S.: 297, s. 407-427.
- TOPTAŞ, K., 2016, “Eski Mezopotamya’da Çocuk”, *Archivum Anatolicum*, 10/1, s. 55-78.
- TOSUN, M. – YALVAÇ, K., 2002, *Sümer Babil, Assur Kanunları ve Ammi - Saduka Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TOSUN, M., 1973, “Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, *Belleten*, C.: XXXVII, S.: 148, s. 557-581.
- TOSUN, M., 1963, “Hammurabi'nin Toprak Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.: 21, S.: 3-4, s.127-141.
- TUTKAOĞLU, U., 2016, *Eski Mezopotamya ve Eski Anadolu Kanunlarının Etkileşimi ve Mukayesesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- VEENHOFF, K., 1989, “Three Old Babylonian Contracts Involving Naditum and Şugitum”, *Acadica Supplementum*, Vol.: VI, Louven, s. 184 – 189.
- WESTBROOK, R., 2003, “Mesopotamia: Old Babylonian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law*, Ed.: Raymond Westbrook, Vol.: I, Brill, s. 361-430.
- WOHL, H., 1968, “A Definition of Muşkenum”, *Journal of Near Eastern Studies*, 1/1, Chicago.

- YALVAÇ, K., 1965, “Eski Babil'de Kız Evladın Mirası Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.: 23, S.: 1,2, 1965, s. 31-36
- YILDIRIM, E., 2017, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ESKİ ANADOLU'NUN "BARBAR" HALKI KAŞKALARIN,
ÇAĞDAŞLARIYLA (HİTİT-LUVİ) KARŞILAŞTIRMALI, SOSYO-
EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI
*THE COMPARATIVE, SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL
STRUCTURE OF KAŞKAS THE PEOPLE THE "BARBARIAN" OF
ANCIENT ANATOLIAN, WITH THEIR CONTEMPORARIES (HITTITE-
LUWIAN)*

Kürşat BARDAKCI

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı
Ph.D. Candidate, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Ancient History

kbrdkci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7893-4434

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **07.08.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **31.08.2020**
Sayfa-Pages : **225 – 240.**

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: BARDAKCI, Kürşat, "Eski Anadolu'nun "Barbar" Halkı Kaşkaların, Çağdaşlarıyla (Hitit-Luvi) Karşılaştırmalı, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 225 – 240.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

225 – 240

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ESKİ ANADOLU'NUN “BARBAR” HALKI KAŞKALARIN,
ÇAĞDAŞLARIYLA (HİTİT-LUVİ) KARŞILAŞTIRMALI, SOSYO-
EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI
*THE COMPARATIVE, SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL
STRUCTURE, OF KAŞKA THE PEOPLE THE “BARBARIAN” OF
ANCIENT ANATOLIAN, WITH THEIR CONTEMPORARIES (HITTITE-
LUWIAN)*

Kürşat BARDAKCI

Öz

Eskiçağ tarihinde “barbar” olarak nitelendirilen halklardan birisi Kaşkalar'dır. Onlarla ilgili bilgiler çiviyazılı Hitit metinlerden gelmektedir. Bu metinlere göre Kaşkalar, her buldukları fırsatta Hatti ülkesine saldırır; buradaki tarım alanlarını yağmalar. Kaşkaların söz konusu yağma hareketleri buldukları coğrafyanın yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Öyle ki Kaşka ülkesinde tarım alanları azdır. Mevcut tarım alanları da çekirge istilalarına uğramaktadır. Bu sebepten dolayı Kaşkalar, Hattuşa'nın kuzeyinde bulunan verimli tarım arazilerini yağmalayarak, ihtiyaç duydukları gıda maddelerine kolay bir şekilde ulaşmak isterler. Bununla birlikte yaylacı bir yaşam tarzına sahip olan Kaşkalar için tarımdan ziyade hayvancılık daha önemlidir. Ayrıca Kaşkalar için madencilik de önemli bir yere sahip olmalıdır. Nitekim Kaşka ülkesi maden kaynakları açısından zengindir. Kaşkaların ticari hayatları ise Hititler tarafından kısıtlanmıştır. Onların en çok uğraştıkları meslekler ise çobanlık, dokumacılık ve profesyonel askerliktir. Hitit ordusunda görev yapan Kaşka askerlerinin varlığını da biliyoruz. Kültürel açıdan da Kaşkalar, Hititlerden

Abstract

Kaşkas is one of the peoples who were described as “barbarian” in ancient history. Information about them comes from cuneiform Hittite texts. According to these texts, the Kaşkas attack Hatti country at every opportunity they find; it loot the agricultural lands. The looting movements of the Kaşka are directly related to the structure of the geography in which they are located. As a matter of fact, there are few agricultural areas in the country of Kaşka. Existing agricultural areas are also undergoing grasshopper invasions. For these reasons, Kaşkas wants to reach the foodstuffs they need easily by looting the fertile agricultural lands in the north of Hattuşa. However, livestock farming is more important than agriculture for Kaşkas who have a transhumance lifestyle. In addition mining should have an important place for Kaşkas. As a matter of fact, the land of Kaşka is rich in mineral resources. The commercial lives of the Kaşkas were restricted by the Hittites. The professions they mostly deal with are shepherding, weaving and professional military service. We also know the existence of Kaşka soldiers who served in the Hittite army.

farklı bir inanç sistemine sahiptirler. Bu çalışmamızda da farklı bir metod izleyerek, Kaşkaların sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını çağdaşlarıyla (Hitit-Luvi) karşılaştırmalı bir şekilde açığa çıkarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kaşkalar, Hititler, Luviler, Sosyo-Ekonomi, Kültür

Culturally, the Kaškas have a different belief system from the Hittites. In this study, by following a different method, we will try to reveal the socio-economic and cultural structure of the Kaškas in comparison with their contemporaries (Hittite-Luwian).

Keywords: Kaškas, Hittites, Luwians, Socio-Economy, Culture.

Giriş

Kaşkalarından söz eden çiviyazılı belgelerin çoğu Hattuša (Boğazköy), Tapigga (Maşathöyük) ve Şapinuva'da (Ortaköy) bulunmuştur. Ayrıca bazı Hitit krallarının -II. Murşili gibi- yıllıklarında, III. Hattuşili'nin otobiyografisinde, Hitit antlaşma metinlerinde ve toprak bağı belgelerinde kendilerinden bahsedilmektedir¹. Bunun dışında bir Amarna mektubunda², Mısır kralı II. Ramses'in Kadeş Savaşı ile ilgili propaganda kitabesinde³ ve Yeni Asur metinlerinde⁴ Kaşkalarından söz edilmektedir.

Bu metinlerde Kaşkalar, Hitit kentlerine akınlar düzenleyen ve kimi zaman Hitit yöneticilerini devlet yönetiminden süren, saldırgan, yabancı kabileler olarak betimlenmiştir⁵. Hititler tarafından düşman olarak görülen Kaşkalar, Hititlere göre "barbar", "medeniyetsiz" bir topluluktur⁶. Kaşkaların Hitit krallarının nazarında kötü halklar olarak görülmesinin nedeninin ırksal olduğunu düşünmek için bir kanıt yoktur. Hitit krallarınca Kaşkaların kötü görülmesinin nedeni yağma hareketlerinden ve kontrol altına alınamamalarından kaynaklanmaktadır⁷. Ancak Kaşkalar ile ilgili bu bilgilerin tek taraflı olduğu unutulmamalıdır. Yani Hititler onları nasıl tanıyorlarsa ya da nasıl tanıtmak istiyorlarsa Kaşkaları öyle tanımak zorunda kalıyoruz⁸. Diğer taraftan, Kaşkalar da Hititleri "yağmacı" olarak tanımlamış olabilir. Nitekim Hitit krallarının komşu topraklarda yaptıkları yağma hareketleri ile övündükleri bilinmektedir.

Çiviyazılı Hitit metinlerine göre Kaşkalar, bağımsız aşiretlere bölünmüş, başkenti ve merkezi yönetim sistemi olmayan bir toplumdur⁹. Bu metinlerde bir yerde 9, başka bir yerde 20 aşiretten oluştukları yazmaktadır¹⁰. Bu aşiretlerden bazıları Hitit devleti ile iş birliği yapmaya ve asker vermeye hazırken, bazıları hep düşman kalmıştır. II. Murşili yıllıklarından¹¹

¹ Von Schuler, 1965: 10; Ünal, 2003: 48-49.

² EA 31.

³ Söz konusu kitabede Kaška, kškš "Keshkesh" olarak geçmektedir. Bkz. Gardiner, 1960.

⁴ ARAB, I, §772 vd.

⁵ Van de Mieroop, 2018: 143.

⁶ Von Schuler, 1965: 6.

⁷ Macqueen, 2015: 58; Kaya, 2017: 165; Brandau-Schickert, 2018: 139-140.

⁸ Kaya, 2017: 168.

⁹ Yakar, 2008: 823; Brandau-Schickert, 2018: 139-140.

¹⁰ Güterbock, 1956: 65; 67.

¹¹ CTH 61.

anladığımızı göre, Kaşka topraklarının bir bölümünü egemenliği altına alan Pihhuniya, burada kısa süreli bir yönetim değişikliği uygulamıştır¹².

Kaşka aşiretlerinin MÖ 2. binyılda Hatti ülkesinin kuzey ve kuzeydoğusunda yaşadıkları bilinmektedir. Ancak Kaşka ülkesinin lokalizasyonu kesinlik kazanmış değildir. Bilim insanları tarafından genel kabul edilen görüşe göre Kaşka ülkesi, hemen hemen günümüzün Orta Karadeniz bölgesine tekabül etmektedir¹³.

Bilim insanları arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte, Kaşkaların Hitit topraklarına ilk kez, I. Hantili (MÖ 1590-1560) döneminde saldırdıkları düşünülür¹⁴. Bu saldırılar Hitit devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir.

Her yıl yapılan bu saldırılar, Hitit başkenti Hattuşa'da yaşamı aksatıyordu. Bu saldırıları önlemek için Hitit kralları, Hitit imparatorluk dönemi boyunca bir sınır hattı oluşturma ve bu hattı koruma politikasını benimsemişlerdir. Bölgenin en önemli stratejik kenti Hakpiş'ti (Amasya?). Bu kasabadan başlayan sınır kaleleri, kutsal kent Nerik'e (Oymaağaç/Vezirköprü) uzanmaktaydı. Nerik kenti Kaşka ülkesine tehlikeli bir yakınlıktaydı. Eğer söz konusu bu hat yarılsa, Hattuşa'nın hemen kuzeyinde son çare savunması da mümkündü. Bu da düşerse, başkent Hattuşa üzerine Kaşka saldırısını engelleyecek bir engel kalmıyordu¹⁵. Kaşkalar da Hitit devleti yıkılıncaya kadar bu hat üzerinde baskınlar yapmıştır.

Hitit devletinin çöküşü ardından ise Kaşkalar, aşiretler halinde varlıklarını sürdürmüşler ve bölgedeki otorite boşluğundan faydalanarak kuzeydeki anavatanlarından Orta Anadolu'ya kadar yayılmışlardır¹⁶. Bu dönemde Yeni Asur kralı II. Sargon'un yıllıklarında geçen ve Karkamış'ın batısında bulunan Kaşku krallığı (Aramice Kşk)¹⁷, Kaşkalarla ilişkilendirilmektedir¹⁸. Muhtemelen Orta Karadeniz'den Orta Anadolu'ya inen Kaşka aşiretlerinden bir grup Orta Anadolu'dan da güneye inerek burada krallık kurmuş olmalıdır. Ancak bu krallıkta yaşayan halk ile MÖ 2. binyıl Kaşkaları arasında kültürel ve politik bir bağlantı bulunmadığı düşünülmektedir¹⁹. Bunun yanı sıra Friglerin MÖ 8. yüzyılda Orta Anadolu'da bir krallık kurması ile bazı Kaşka aşiretleri, Frig egemenliği altına girmiş ve Frig kültürüne doğrudan etki etmiştir²⁰.

Etnik Köken ve Dil

Kaşkaların etnik ve dilsel kökenleri günümüze değin açıklığa kavuşmamıştır. Kaşkaların Anadolu'nun yerli halkı olup olmadıkları ya da ne zaman, nereden, neden Anadolu'ya geldikleri bilinmemektedir²¹. Yine

¹² KBo 3.4 III 67-75: "... Tipiyalı bir adam, Pihhuniya Yukarı Ülke'ye saldırdı... Kaşka'yı ülkesine kattı... Pihhuniya, Kaşka tarzında bir yönetim uygulamadı. Bir Kaşka yerleşiminde tek bir kişinin hüküm sürme (geleneği) yokken, Pihhuniya krallık tarzında yönetti..."; Kuhrt, 2017: 337.

¹³ Tartışmalar ve detaylı bilgi için bkz. Murat, 1998: 435-432.

¹⁴ Brandau-Schickert, 2018: 107.

¹⁵ Macqueen, 2015: 58.

¹⁶ Macqueen, 2015: 170.

¹⁷ ARAB, II, §80, 92, 99, 118.

¹⁸ Lipinski, 2000: 224; Bryce, 2009: 394.

¹⁹ Bryce, 2009: 394.

²⁰ Brandau-Schickert, 2018: 323.

²¹ Kaya, 2017: 165; Brandau-Schickert, 2018: 107.

Kaşkaların kendilerine ne dedikleri de bilinmemektedir. Öyle ki bir halka, başka halklar tarafından verilen isimlendirmeler o halkın kendilerini tanımlamak için kullandığı kalıplarla çok nadiren örtüşür²².

Kaşkaların etnik kökenleri ile ilgili çeşitli görüşler bulunsa da bilim dünyasında iki temel görüş üzerinde durulur. Bu görüşlerden birisi onların Hattiler ile akraba oldukları ya da Hatti olduklarıdır. Bu görüşün en önemli dayanağı, Kaşka tanrı isimlerininin büyük bölümünün, Hatti kökenli tanrılara olan yakınlıklarıdır²³. Eğer bu görüş doğrudur Kaşkalar, Anadolu'ya dışarıdan gelen Hint-Avrupalı Hititlere karşı, milliyetçi duygularla tepki göstererek, onları Anadolu'dan çıkartmak için saldırılar düzenlemiş olabilirler.

Diğer görüş ise Kaşkaların, Anadolu'ya dışarıdan geldikleridir. Ancak onların dilbilimsel verileri bulunamadığı için kökenleri de çözülememiştir. Nitekim Kaşkaların dili üzerine günümüze dek kişi ve yer adlarından başka malzeme bulunmayıp, bu malzeme de Hititçe kişi ve yer adlarından farklı bir karakter taşımamaktadır²⁴. Hitit metinlerinde Kaşka dilinin kökenini ve Hititçe ile akrabalık ilişkilerini belirlemeye yarayacak bilgi de bulunmamaktadır²⁵.

Bu iki temel görüşün dışında Kaşkaların, Batı Kafkasyalı oldukları ve günümüzdeki bazı Kafkas halklarının ataları oldukları görüşleri ortaya atılsa da bu görüşleri kanıtlayacak bir veri bulunmamaktadır²⁶. Bu görüşler ciddiye alınmayan teorilerdir.

Yaşam Tarzı

Hemen hemen ülkemizin Orta Karadeniz bölgesine tekabül eden Kaşka ülkesinde bulunan Kuzey Anadolu Dağları, yalnızca birkaç dar kıyı ovası bırakarak dik bir şekilde Karadeniz'den yükselir. Orta plato ırmaqları, birkaç yerde Kuzey Anadolu Dağları arasından geçerek, büyük ölçekli tarımın mümkün olduğu geniş alüvyon yelpazeleri yaratmıştır. Bunların arasında en önemlileri, bugünkü Samsun yakınlarındaki Çarşamba ve Bafra'dır²⁷. Çarşamba ve Bafra ovaları yörenin yiyecek depolarıdır²⁸. Diğer taraftan Kuzey Anadolu Dağları'nı geçmek bugün bile zordur. Kıyıyı hinterlanda bağlayan çok az sayıda yol vardır, ki bu yapı kuşkusuz geçmişte daha belirgindi²⁹. Bölgenin bu coğrafi yapısı Kaşkaların yaşam tarzını şekillendirmiştir.

Yaylacı Yaşam Tarzı

Anadolu'nun özellikle dağlık bölgelerinde yaşayan tüm toplumlarında olduğu gibi Kaşkalar da belirli aylarda yaylacılık faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Kaşkaların neredeyse hiç arkeolojik materyal bırakmamalarının sebebi de onların yaylacı yaşam tarzı ve bu kültüre sahip olmalarından kaynaklanmaktadır³⁰.

²² Durnford, 2018: 47.

²³ Von Schuler, 1965: 8; Ünal, 2003: 57.

²⁴ Alp, 2001: 1.

²⁵ Ünal, 2003: 56.

²⁶ Singer, 2007: 178.

²⁷ Düring, 2016: 24.

²⁸ Harmankaya, 2002: 20.

²⁹ Düring, 2016: 24.

³⁰ Yakar, 2008: 821.

Yayla, kelime anlamı olarak, köylülerin yazın en sıcak döneminde, hayvanlarını otlatmak için çıktıkları ve uzun süre kaldıkları dağ merasıdır. Yaylacılıkta başlıca etken yaz mevsimi esnasında dağlarla, sıcak ve kurak ovaların yan yana bulunmasıdır. Kaşkaların yaşadığı coğrafya da bu şartlara uygundur. Bölgede özellikle Ordu-Amasya hattı yayla açısından zengindir³¹.

Kaşkalar ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunda onların yarı göçebe yaşam tarzına sahip oldukları belirtilse de Kaşka aşiretlerinin büyük bir bölümü yaylacı yaşam tarzına sahiptir. Yarı göçebelik, yaylacılık terimine yakın anlamda değerlendirilebilir. Ancak yarı göçebelik, bir yaylacılık faaliyeti olmayıp, gerçek göçebelikle yaylacılık arasında yer alan ayrı bir hayvan yetiştirme tarzıdır. Yarı göçebelik, toprağa dayalı olmayan bir faaliyet olduğu için yaylacılıktan farklıdır. Yaylacılık geçimini daha çok topraktan sağlayan insan gruplarının, hayvan sürülerine bol ve taze ot bulmak, hayvansal gıdalar üretmek amacıyla sıcak mevsimlerde sabit meskenlerini terk ederek kıyı düzlükler, ovalar, vadiler, dağ etekleri hatta plato yüzeylerinden yaylalara çıkıp tarımsal faaliyet yapma işi olarak değerlendirilir. Yaylacılık faaliyetlerini diğer göç faaliyetlerinden -yarı göçebelik gibi- ayıran en önemli fark, hayvan sürüleriyle birlikte insanların da göçe katılarak yayla yerinde özellikle hayvancılığa dayalı faaliyetlere devam etmeleridir³².

Luvilerin yaşam tarzı da Kaşkalarla benzerdir. Hititler tarafından iki halk da en azından yerleşik bir topluma atıf yapan URU tamlayan eki almaktadır (URUKaşka-URULuvi-). Öyleyse Kaşkaların "barbar" olarak nitelendirilmesinin sebebi onların yaşam tarzından değil, daha önce de belirtildiği üzere, yağma hareketlerinden ve kontrol altına alınamamalarından dolayısıdır. Nitekim "göçebe barbarlar" URU eki almazlar³³. Aynı zamanda Hititçe ve Luvicede "barbar" ifadesine karşılık gelen *lūlaḫi* kelimesi de Kaşkalar için kullanılmaz. Onlar için Hititler, *lūlaḫi* yerine *dampupi*- ifadesi³⁴ üretmişlerdir. Bu ifade barbar anlamına da gelebilir, ancak bu barbarlık "göçebelikten" ziyade "teşkilatsızlık" ya da "devletsizlik" gibi bir anlam taşır.

Tarım ve Hayvancılık

MÖ 2. binyıl Anadolu'sunun insanların günlük yaşamının pek çoğu için yaşamın tarıma dayalı olduğu bilinmektedir³⁵. Hititlerin Kaşka tarım arazilerini yaktıkları bilindiğine göre, Kaşkaların da tarım yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak yaylacı bir hayat tarzına sahip olan Kaşkaların, söz konusu hayat tarzları nedeniyle, yaşamlarında tarımdan ziyade hayvancılık ön planda yer alır³⁶. Nitekim bölgenin coğrafi yapısı tarıma elverişli değildir. Bölgede tarım yapılabilecek alanlar oldukça azdır³⁷. Buralarda da çekirge istilasısı gibi sıkıntılar tarım yapmaya engel olmaktadır:

³¹ Alagöz, 1993: 4; 9; 24-25.

³² Daşçı-Çomaklı, 2006: 276.

³³ Durnford, 2018: 53-54.

³⁴ Von Schuler, 1965: 6.

³⁵ Macqueen, 2015: 106.

³⁶ Yiğit, 2002: 182.

³⁷ Yakar, 2008: 821.

"Majestelerinden Kaşu ve Pulli'ye: Bana yazdığınız mesele şöyle: 'Bak daha ekinler olgunlaşmadı. Kaşka'da çekirgeler ekini yedi. Onlar da (Kaşkalar) Gaşipura'da senin ekinlerine saldırıyorlar...'"³⁸.

Bir Maşathöyük mektubunda geçen bu ifadelerle göre, Kuzey Anadolu Dağları'nın ekilebilir dar topraklarındaki Kaşkalar, çekirge istilası ya da sert hava koşulları gibi yaşadıkları sıkıntıları, Hatti ülkesinin tahıl yetişen zengin bölgelerine akınlar düzenleyerek gidermeye çalışmış gibi görünüyorlar. Ancak Kaşka saldırılarının tek nedeni bu olamaz. Nitekim bazı Kaşka aşiretlerinin topraklarını genişletmeye yönelik hareketleri olduğu bilinmektedir³⁹. Hangi nedenle olursa olsun çiviyazılı metinler, Hititlerin tarım bölgelerine yapılan Kaşka baskınlarının çok ciddi sonuçlara sebep olduğunu göstermektedir. Nitekim Hatti ülkesi, söz konusu tarım bölgelerine bağımlıydı ve buralara yapılan baskınlar halkın aç kalmasına bile sebep oluyordu⁴⁰. Söz konusu bu tarım bölgelerinin en önemlileri ve en çok verim elde edilenleri de Hattuşa'nın kuzeyinde, Kaşkaların her an saldırısına uğrayacak bir konumdaydı⁴¹. Kaşkalar kendilerinde yeterli ölçüde bulunmayan gıda maddelerini bu tarım alanlarını yağmalama suretiyle elde ediyorlardı. Öyle ki ekip biçmek yerine hazır olanı yağmalamak daha kolay ve zahmetsiz bir iştir.

Kaşkalar için, Hititler ve Luviler için de olduğu gibi, buğday ve arpa hayati derecede önemliydi. Öncelik buğday ve arpa yetiştirmektir. Ancak daha önce de bahsedilen sebeplerden dolayı bu ürünler yetiştirilemeyince, Hatti ülkesine saldırılarak, öncelikle buğday ve arpa yağmalanıyordu. Bunun dışında II. Murşili'nin yıllıklarında, kralın Kaşkalara karşı çıktığı seferde, onun askerlerine yağmalattığı ürünler arasında "şarap" bulunması, Kaşkaların üzüm yetiştirdiklerini göstermektedir⁴². Zaten üzümün anayurdu Anadolu'dur. İklim açısından Kaşka ülkesi, Hatti ülkesi ve Luvi topraklarında üzüm yoğun olarak yetiştirilir. Hitit arazi bağış belgelerinde de üzüm bağlarına sıkça değinilmektedir⁴³. Buğday, arpa ve üzüm dışında bazı Kaşka aşiretlerinin soğan, elma ve çeşitli bakliyatlar da yetiştirdikleri söylenebilir⁴⁴.

Hayvancılık açısından ise Kaşkalar, çağdaşları gibi, sığır, domuz, keçi, koyun, at, eşek, köpek ve muhtemelen manda besliyorlardı. Ayrıca denize kıyısı olan Kaşka ülkesinin bazı aşiretleri, balık avcılığı da yapmış olmalıdır. Günlük beslenme ise Hitit ve Luvilerde olduğu gibi ekmek ve çörek türleri, süt, peynir, lapa ya da ezme ile et ve sebze haşlamalarına dayanıyordu. Bütün bu veriler, Anadolu'nun herhangi bir köyündeki günümüz insanının yaşamına benzemektedir⁴⁵.

Madencilik

Kaşkaların yaşadığı coğrafya maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. Küre bakır kaynaklarına; Ünye ile Fatsa arasındaki bölge, kurşun ve gümüş kaynaklarına; Gümüşhacıköy de önemli gümüş kaynağına

³⁸ HKM 19, 1-10; Hoffner, 2009: 130.

³⁹ Kuhrt, 2017: 337.

⁴⁰ Bryce, 2015: 46.

⁴¹ Macqueen, 2015: 107.

⁴² Ceylan-Uyanık 2012: 76.

⁴³ Brandau-Schickert, 2018: 84.

⁴⁴ Macqueen, 2015: 106.

⁴⁵ Macqueen, 2015: 106.

sahiptir⁴⁶. Samsun ili, Bafra ilçesi sınırları içerisinde yer alan İkiztepe'de arkeolojik kazılarda elde edilen sonuçlar, metalürji faaliyetlerinin bölgede Geç Kalkolitik (MÖ 4000-3000) dönemde başladığını ortaya koymaktadır⁴⁷. Ayrıca Merzifon Tavşan Dağı'ndaki bakır yatakları büyük ihtimalle İlk Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-2000) işletilmiştir⁴⁸.

Konumuz kapsamında ise MÖ 2. binyıla tarihlenen ve Kastamonu'nun Kınık köyünde ele geçirilen gümüşten hayvan biçimli kaplar, maden sanatının en ilginç örnekleri arasındadır⁴⁹. Ancak bu ve diğer eserlerin Hitit mi yoksa Kaşka eserleri mi olduğu ayırt edilememektedir. Yine de Kaşkaların bu madenlerden çeşitli silahlar yaptıklarını söyleyebiliriz. Zira her fırsat bulduklarında Hatti ülkesine saldıran bir halkın silah üretmediği söylenemez. Bununla birlikte Hititlerin de kendilerinden aşağı bir halk olarak gördükleri ve itaat altına alamayacaklarını bildikleri Kaşkaların ülkesine yaptıkları seferlerindeki amaç, bölgenin maden kaynaklarını ele geçirme isteği olmalıdır.

Diğer taraftan, madenlerin elde edildiği dağlar ormanlarla kaplıdır ve Kaşkalar, kuşkusuz bu ormanlardan da yararlanmışlardır. Bölgede bitki örtüsü gürdür; bölge, kayın, gürgen, fındık, ceviz ve meşe gibi kışın yapraklarını döken ağaç ve çalılardan oluşur⁵⁰.

Ticaret

Kaşkaların ticaret hayarı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Genellikle Hititler, Kaşkalar ile ticaret yapmak istememişlerdir. Bir antlaşma metnine göre⁵¹, Kaşkaların ticaret yapması kısıtlanmış hatta yasaklanmıştır:

"... (Kaşkalı herhangi bir düşman aşiret) (şehirde görevli) askeri valinin (BEL MADGALTİ) izin verdiği [ticareti yapabilir.] Başka bir şehirde ticaret yapamaz. [Bir düşman başka bir düşmanla alışveriş yapamaz.]"⁵².

Bu yasaklama, Hitit yasalarında, *hippara- adamlarıyla* "esirler?" yapılacak her türlü ticaretin yasaklanmasına benzemektedir⁵³. Her ne kadar kısıtlı ticari hayatları olsa da Kaşkalar, deniz ürünleri ile ülkelerinde bulunan madenler ve bu madenlerden yapılmış silahları, özellikle Hatti ülkesine yapılan yağma hareketleri başarısız olduğunda, şehirde bulunan Hititli askeri valinin izni kapsamında, tahıl karşılığında takas ticaretinde kullanmış olabilecekleri muhtemeldir. Bunun dışında, Kaşkaların nehir ya da deniz ticareti yapıp yapmadıklarını da bilemiyoruz.

Diğer taraftan bir Maşathöyük mektubunda⁵⁴, Kaşkaların bir süre Hatti ülkesindeki yolları kontrol altında tuttuklarını öğreniyoruz. Muhtemelen Kaşkalar, bu yolları kontrol altında tutarak ekonomik bir gelir elde etmek

⁴⁶ Yakar, 2008: 821.

⁴⁷ Tekin, 2015: 241.

⁴⁸ Yakar, 2008: 821.

⁴⁹ Tekin, 2015: 243.

⁵⁰ Düring, 2016: 27.

⁵¹ CTH 138.

⁵² KUB 23.77a, 87-89; Karauğuz, 2018: 197.

⁵³ CTH 291, §48; KBo 6.2 ii 49-52: "... *hippara adamıyla hiç kimse ticaret yapmasın. Oğlunu, tarlasını (ya da) üzüm bağlarını hiç kimse almasın ...*", Hoffner, 1997: 58.

⁵⁴ HKM 17, 4-8; Hoffner, 2009: 123-124.

istemişlerdir. Nitekim antik dönemde yolları kontrol altında tutan halklar, bu yollardan geçiş ücreti alıyorlardı. Bu da bir bakıma ticari faaliyettir.

Meslekler

Yaylacı bir yaşam tarzına sahip olan ve dolayısıyla hayvancılıkla uğraşan Kaşka toplumunda çobanlık önemli bir yer tutmaktaydı⁵⁵. Hitit metinleri ışığında Kaşkalar, çobanlığın yanı sıra dokumacılık da yapıyorlardı. II. Murşili'nin, Arinna'nın Güneş tanrıçasına ettiği duasında⁵⁶, kral Kaşkalarından bahsederken onların "domuz çobanı ve dokumacılık" yaptıklarından bahseder⁵⁷. Ancak Hititler için "domuz çobanlığı" ve "keten dokumacılığı" aşağı bir meslek olarak görülüyordu⁵⁸. Çok fazla kanıt olmasa da Kaşkalar, fırıncılık, bakırcılık, balıkçılık, meyhanecilik de yapmış olabilirler⁵⁹. Ayrıca Kaşkalar askerlik de yapıyorlardı. Burada askerlikten kastedilen vatandaşlık görevi değil iş alanıdır. Nitekim Kaşka liderlerinden Kantu'nun emrinde 190 asker; Şauşga[...]nın da 216 askeri bulunmaktaydı⁶⁰. Bunun dışında Hititlere antlaşma ile bağlı olan Kaşka aşiretleri, Hitit ordusunda ücretli askerlik yapmaktaydılar. Zira Hititlerin Mısır'a yaptığı Kadeş Savaşı'nda Hitit ordusunda Kaşka askerlerinin bulunduğu da bilinmektedir.

Hitit ordusunda düzenli ordu için seçilecek askerlerin sağlam vücutlu, savaş deneyimli ve korkusuz olmalarına özen gösteriliyordu. Bu nedenledir ki, düzenli ordunun bir bölümünü tarih boyunca Hititlere karşı savaşmış Kaşkalar oluşturuyordu. Burada kastedilen, Kaşka halkının tamamı değil, itaat altına alınmış ya da en azından Hitit topraklarına saldırmama sözü vermiş Kaşka aşiretleridir. Nitekim III. Hattuşili, bu halkın güçlü kuvvetli erkeklerinden Hitit topraklarına barış içinde yerleşmiş olanları orduya almıştır. Buna rağmen Hattuşili, Kaşka askerlerine tamamen güvenmemiş ve onları sıkı gözetim altında tutarak, hareketlerini sınırlandırmıştır. Zira Kaşka askerlerinin konuşlandıkları bölgelerde bulunan şehirlere giriş izinleri yoktu. Kaşka askerleri, köylüleriyle birlikte, memleketlerinden bir komutanın emri altında aynı birlikte görev alıyor ve birlikte yaşayarak, birlikte savaşıyorlardı. Böylece Hitit kralları bu anarşist grubun ordu içerisinde firar ya da isyan hareketlerine karşı tedbir almış oluyordu. Yaptıkları hizmetlerin karşılığında ise koyunlar, büyükbaş hayvanlar ve savaş esirleri alıyorlardı⁶¹.

Hitit askerlerinde olduğu gibi Kaşka askerlerinin teçhizatı da hafif piyade silahı ok ve yaydı. Yay, dayanıklı ve güçlü bir tümleşik gövde oluşturmak üzere yapıştırılıp birbirine bağlanan ahşap ve boynuz bileşiminden oluşuyordu. Ok uçları bronzdan yapılır, ahşap ya da kamış gövdeye bir pırızvanayla tutturulurdu. Okdanlık deri ya da ağaç kabuğundan yapılır ve muhtemelen 20-30 arası ok taşırdı. Ancak uzak savaştan ziyade yakın savaş

⁵⁵ Yiğit, 2002: 183.

⁵⁶ CTH 376.

⁵⁷ "(Eskiden) Hatti ülkesine ait ülkeler ise, (yani) domuz çobanı ve dokumacılarından ibaret olan Kaşka ülkesi... Arinna'nın Güneş tanrıçasından ayrıldılar.": Alparslan, 2006: 51-52.

⁵⁸ Yiğit, 2002: 192.

⁵⁹ Macqueen, 2015: 107.

⁶⁰ Ünal 2003: 51.

⁶¹ Bryce, 2015: 14; 16.

tekniklerini çok iyi bilen Kaşkalar ok ve yaydan daha çok balta kullanmışlardır⁶².

Kaşkaların savaş arabalı kuvvetlerdi de vardı ama Hitit metinlerinde söz edilmeleri dışında donanımları ile ilgili bilgilerden yoksunuz. Aslında Kaşka ülkesi, savaş arabalarının çarpışmada pek işe yaramayacağı kadar engebeli arazilerden oluşmaktadır; bu arabalar muhtemelen hızlı ulaşım ve hızlı kaçış için kullanılmış olmalıdır⁶³.

Sosyal Hayat

Hitit metinlerine göre Kaşkalar, yeme içme ve eğlenceye düşkün bir halktı. Hititler onların yemek yeme alışkanlıklarından şikayetçidirler⁶⁴. Ayrıca Kaşkalar için şarap vazgeçilmez bir içecektir. Eğlenceye düşkün olan Kaşkaların Hitit ordusunda görev yapmayı kabul etmelerinde, Hitit devletinin askerlere sunduğu eğlence olanakları doğrudan etki etmiştir. Nitekim Hitit metinlerinde geçen "Kaşka şehirlerinin ardındaki hanlar" Hitit askerlerinin müdavimi oldukları yerel meyhanelerdir. Müzikli eğlencelerin düzenlendiği ve müşterilerin şarkı söylediği bu yemekli-içkili mekânlarda geceleme de mümkündü. Bu işletmeler bazen şehrin istihkâmına bitişik inşa edilirdi ancak yerel yöneticiler bunu engellemekle mükellefiter. Bu herhalde, söz konusu binaların sarhoşların kavgaları esnasında sık sık kazayla tutuşup yanması yüzündendir. Bu sebepten dolayı, askerlerin gittiği meyhaneler, sundukları bütün eğlenceyle birlikte şehir surlarından biraz uzak mesafede inşa ediliyordu⁶⁵.

Çömlekçilik

Kaşkaların yaşadığı bölgede yer alan birçok yerleşimde Hitit çömleği bulunmuştur. Hitit çömlek tarzının yayıldığı alanlar Hititlerin politik egemenliğinin göstergesi olarak düşünülse de bu bölge için bu durum söz konusu değildir. Macqueen'e göre Kuzey Anadolu çömlekçiliği taklit niteliğinde olsa da çağının incelikli geleneğini bazı açılardan Orta Anadolu'dan daha iyi sürdürmüştür. Belli ki Kaşkalar, büyük ölçüde Hitit sanatını özümseme eğiliminde olmakla birlikte, bazı yönlerden güney komşularından daha yüksek bir standarda ulaşmışlardır⁶⁶. Nitekim Hitit sanatının bazı bilim insanları tarafından "incelikten yoksun", bu bağlamda Hitit halkının da "ruhsuz", "zevksiz" olarak nitelendirilmesi Kuzey Anadolu sanatının daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Yine de Hitit sanatı hafife alınamayacak özelliklere sahiptir⁶⁷.

Bunun dışında Boğazköy-Büyükkaya'da Hitit sonrası döneme, yani Karanlık Çağ'a tarihlendirilen (MÖ 11. yüzyıl) ve İlk Tunç Çağı III (MÖ 2300-2000) geleneklerini yansıtan boya bezemeli çanak-çömlekleri, Kaşkalarla

⁶² Macqueen, 2015: 67.

⁶³ Macqueen, 2015: 64.

⁶⁴ Ünal, 2003: 49.

⁶⁵ Bryce, 2015: 46.

⁶⁶ Yakar, 2008: 819; Macqueen, 2015: 115-117.

⁶⁷ Macqueen, 2015: 151.

ilişkilendiren bilim insanları bulunmaktadır. Bu görüşlerin doğruluk payı olabilir ancak bu görüşlerin arkeolojik bir dayanağı bulunmamaktadır⁶⁸.

Mimari

Kaşkaların mimarisi hakkında ise ahşap mimariye sahip oldukları dışında hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır⁶⁹. Ancak Orta Karadeniz'de Geç Kaltolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın sonuna kadar (yaklaşık MÖ 4000-2000) hiç değişmeyen geleneksel bir mimarinin görüldüğü İkiztepe kazıları ile kesinleşmiştir. Karadeniz halkları, bölgede rahatlıkla elde ettikleri kalın ve ince tomrukları, üst üste yerleştirip çantı tekniği ile birbirlerine çatarak yapılarının duvarlarını oluşturmuşlardır. Bu yapılar genellikle tek gözlü dikdörtgen planlı mekânlardır. Yapışık düzende olmadığı da anlaşılan bu yapıların aralarındaki alanlar avlu ya da işlik yerleri olarak vazife görmüştür. Avlularda büyük fırınların yer aldığı düşünülmektedir. Tomruktan inşa edilen duvarların içten ve dıştan çamurdan sıvandığı ele geçen sıva parçalarından anlaşılmaktadır⁷⁰. Ancak sözü edilen tomruk duvar tekniği İlk Tunç Çağı'nın sonlarında, "Geçiş Çağı" olarak bilinen dönemde terkedilmiştir. Sözü edilen dönemde özellikle maden teknolojisi geliştiği için, dilinmiş tahtalar ya da ince latalar ev yapımında kullanılmıştır. Birbirine sıkıca geçirilerek yükseltelen ahşap duvarlarda artık kalın sıvaya gereksinim duyulmamıştır. Bu tür evler yanıp yıkıldığı zaman sadece bastırılmış toprak sıvalı tabanları kalmaktadır⁷¹. "Geçiş Çağı" mimarisi bölgenin Kaşka dönemine daha yakındır ancak Kaşkaların "Geçiş Çağı" mimarisini kullanıp kullanmadıklarını ya da mimari anlayışlarının ne olduğunu bilemiyoruz.

Diğer taraftan Oluz Höyük (Amasya) 7A mimari tabakasında açığa çıkarılan ve büyük kısmı yamaç erozyonu nedeniyle yok olmuş basit bir kerpiç duvar ile hemen güney bitişiğindeki basit ocak kalıntısının Kaşka yerleşimine ait olduğu düşünülmektedir. Söz konusu duvar ve ocak kalıntısı Hitit devletinin çöküşünün ardından Karanlık Çağ'a ait mimari geleneği yansıması bakımından oldukça önemlidir⁷².

İnanç Sistemi

Görünüşe göre Kaşkalar, büyük ölçüde ortak bir inanç sistemine sahip olan diğer Anadolu kültürlerinden farklı bir yapıdaydılar. Öyle ki Kaşkalar, Hatti ülkesine yaptıkları yağma akınlarında Hitit tanrı heykellerini de yağmıyorlardı. Kaşka beyleri ile Hititler antlaşmalar yapıp, Kaşka beyleri bağlılık yeminleri etseler de çoğu zaman bu beyler antlaşmalara sadık kalmayarak söz konusu yağma hareketine devam ediyorlardı. Buradaki amaç, tanrı heykellerini ele geçirmek değil, dünyevi zenginliklerini artırmaktı⁷³. Hitit krallarından I. Arnvanda ve kraliçe Aşmunikal'in, Arinna'nın Güneş tanrıçasına ettikleri duada⁷⁴ şu ifadeler geçmektedir:

⁶⁸ Dönmez-Abazoğlu 2019: 241-242.

⁶⁹ Ünal, 2003: 55.

⁷⁰ Harmankaya, 2002: 20.

⁷¹ Alkim, 1981: 26.

⁷² Dönmez-Abazoğlu, 2019: 244.

⁷³ Brandau-Schickert, 2018: 136.

⁷⁴ CTH 375.

"... Kaşkalar bu ülkelerde (kült merkezi Nerik vd.) siz tanrıların sahip olduğu tapınakları yıktılar ve siz tanrıların heykellerini yok ettiler. Gümüşü, altını, rhytonları, bakır ve tunç aletleri (ve) giysilerinizi yağmaladılar ve aralarında paylaştılar. Rahipleri ve kutsal adamları, ana tanrıçaları, kutsanmışları, müzisyenleri, şarkıcıları, aşçıları, fırıncıları, çiftçi ve bahçıvanları götürüp köle yaptılar... Artık kimse günlük, aylık ve yıllık adaklarını yerine getiremiyor; kimse adınıza bayramlar, törenler kutlamıyor."⁷⁵

Bu metinden Kaşkaların tanrı heykellerini götürmeyerek, orada yağmaladıkları anlaşılmaktadır. Aslında antik dönemde, tanrı heykellerini kaçırmak psikolojik bir savaş taktiği niteliği taşıyordu. Nitekim antik dönemde bir kentin yerel tanrısı o kentin güç kaynağı olarak görülüyor; onun heykelleri kaçırıldığında kentin, o tanrının koruyucu etkisinden ve gücünden yoksun kaldığına inanılıyordu. Onun gücü galip olan tarafa geçiyordu⁷⁶. Kaşkalar da tanrı heykeli yapmış olabilir, ancak onların inanç sisteminde tanrı heykellerini kaçırarak, heykeli götürülen tanrının gücünden yararlanma gibi bir anlayış bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Kaşkalara ait arkeolojik verilerin yok denecek kadar az olmasından ve çiviyazılı metinlerde de bu konuda bilgi verilmediğinden Kaşkaların tapınak anlayışının ne olduğunu bilmiyoruz. Anladığımız kadarıyla Kaşkalar da "mimari tapınak" anlayışı bulunmamaktadır. Ancak tapınak sadece gelişmiş mimari alanlardan ibaret değildir. Bazen bir taş, ağaç ya da herhangi bir bölge tapınak vazifesi görebilir⁷⁷. Kaşkaların yaşadığı bölgede yer alan Kuzey Anadolu Dağları da onlar için başlı başına bir tapınaktır. Güney Anadolu'da yaşayan çağdaşları Luvi halkının ritüellerini dağ zirvelerinde ve nehir kaynaklarında gerçekleştirdikleri gibi⁷⁸, Kaşkalar da inançları kapsamında ritüel vd. görevlerini bölgedeki dağlarda ve nehir kaynaklarında gerçekleştirmiş olmalıdır. Hititlerde de dağ ve su/nehir kaynakları kutsaldır. Hatti ülkesinin tapınak bulunmayan taşra bölgelerinde halk, dağ ve su kaynaklarında tapınım gerçekleştiriyordu. Hitit siyasi antlaşma metinlerinde⁷⁹ de "dağlar, nehirler, pınarlar, büyük deniz, yer, gök, rüzgâr ve bulutlar" yemin tanrıları arasında sayılır.

Ritüel karakterde bir başka metinde⁸⁰ de "*Ey Kaşka ülkelerinin tanrıları! Sizleri de bu toplantıya çağırdık. Gelin, yiyin, için! Size karşı yapmış olduğumuz suçlamaları duyun! Hatti ülkesinin tanrıları size hiçbir şey yapmadılar. Fakat siz Hatti ülkesinin tanrılarına karşı savaş başlattınız... Kaşka halkı da savaşa başladı...*" ifadeleri geçmektedir⁸¹. Burada "Kaşka ülkelerinin tanrıları"ndan kastedilen Kaşka tanrılarından bazıları, Hititlerin bir Kaşka aşiretiyle yapılan antlaşmanın⁸² yemin tanrıları arasında geçmektedir:

"[Kaşka ülkesinin tanrılarını da] meclise çağırdık. [...] Hanupteni Fırtına tanrısı, [...], Kutpurruri Fırtına tanrısı, [...], Pazim-[...]-iş, Fırtına tanrısı, [...] Yerin Güneş

⁷⁵ KUB 17.21 öy. ii 20-27, ay. iii 1-3; Singer, 2002: 41-42.

⁷⁶ Brandau-Schickert, 2018: 56.

⁷⁷ Demirci, 2017: 79.

⁷⁸ Bardakcı, 2019a: 312.

⁷⁹ CTH 53, CTH 106, CTH 138 vd.

⁸⁰ CTH 422.

⁸¹ KUB 4.1 ii 7-23; Dinçol, 1982: 65.

⁸² CTH 138.

tanrıçası, [Hu]tena, [...], tanrı Huwattaşsi, Güneş tanrısının babası, orduların Fırtına tanrısı, Telipinu."⁸³.

Daha önce de belirtildiği üzere, Kaşka tanrı isimlerini inceleyen bilim insanları bu tanrı isimlerinin Hatti kökenli olanlara daha yakın olduğunu düşünürler⁸⁴.

Bahsi geçen metne göre Kaşkalar da Hititler ve Luvilerde olduğu gibi Fırtına tanrısı baş tanrıdır. Çiviyazılı metinlerde Fırtına tanrısı, Hititçe *Tarḫunna-*; Hititçe veya Luvice *Tarḫu-*, *Tarḫun-*; Luvice *Tarḫunda-*; Hurrice *Teššub* olarak geçmektedir⁸⁵. Ancak Kaşkaların bu tanrıya ne dediklerini bilmiyoruz. Bunun dışında, söz konusu metinde geçen Huwattaşsi, Luvice bir son ek *-ašša/i-* taşımaktadır⁸⁶. Bu kültün ismi Hititçe "rüzgâr" anlamına gelen *huwant-* ve Luvice *-ašša/i* sahiplik ekiyle oluşturulmuştur⁸⁷. Bu haliyle Huwattaşsi, II. Muvatalli'nin kişisel tanrısı, Luvi kültü "şimşegin Fırtına tanrısı" *piḫaššaš'i*yi akla getirmektedir⁸⁸. Huwattaşsi kültünün Hititler üzerinden Kaşkalarla aktarıldığı düşünülebilir. Ancak Luvi panteonunda Huwattaşsi kültü bulunmamaktadır. Hatta Huwattaşsi kültünün sadece Hatti inancında bulunduğu düşünülmektedir⁸⁹. Bu da inanç etkileşiminden ziyade dilbilimsel bir etkileşime işaret etmektedir.

Bunun dışında yemin tanrıları arasında sayılan, Hitit ve Luvi panteonlarında da önemli bir yere sahip Telipinu, Hatti kökenli Tarım-Bereket tanrısıdır. Ayrıca bu listede geçen "Güneş tanrısının babası", Kaşka inancına özgü bir tanrı gibi görünmektedir. "Baba tanrılar" Hurri kültüsel katmanında meşhur olan "eski tanrılar"a benzemektedir. "Baba tanrılar" inancı, Kaşkaların Anadolu'nun güneyindeki çağdaşları Luvilerin inanç sisteminde de yer almaktadır⁹⁰.

Kaşka panteonunu ortaya çıkarabileceğimiz bir başka metin, Hititlerin Kaşkaların saldırılarını önlemek amacıyla yaptıkları lanet formülüdür:

"Eğer Hatti ülkesine saldırmak niyetiyle gelerseniz, Zababa sizin elinizdeki silahları çevirsin ve onlar sizin kendi bedenlerinizi yesin! Oklarınızı da size döndürsün ve onlar sizin kalbinizi delsin!"⁹¹.

Anlaşılabileceği üzere Zababa, Kaşkalar için önemli bir tanrıydı. Kaşka panteonunda Zababa, Savaş tanrısıdır. Hititlerin, Kaşkaların saldırılarını Zababa'ya atıfta bulunup, Kaşkalarla beddua ederek engellemek istedikleri düşünülebilir. Ayrıca Zababa'nın Hatti tanrısı Wurunkatte olabileceği düşünülmektedir⁹².

⁸³ KUB 23.77a, 11-18; Von Schuler, 1965: 117; Karauğuz, 2018: 195.

⁸⁴ Von Schuler, 1965: 8; Ünal, 2003: 57.

⁸⁵ Weeden, 2018: 86.

⁸⁶ Melchert, 2011: 171; 179.

⁸⁷ Melchert, 1994: 54.

⁸⁸ Bardakcı, 2019b: 102.

⁸⁹ Singer, 2007: 175.

⁹⁰ Hutter, 2011: 224.

⁹¹ KBo 8.35 ii 19-21; Singer, 2007: 173.

⁹² Singer, 2007: 172-173.

Sonuç

Kaşkaların sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkındaki bilgileri çivi yazılı Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz. Bu metinlere göre Kaşkalar, aşiretler halinde yaşayan yaylacı bir topluluktur. Yaylacı hayat tarzlarından dolayı hayvancılık, onların yaşamında ön plandadır. Özellikle çekirge istilaları sonucunda ekinlerin zarar görmesi Kaşkaları, tarım yapmaktan ziyade, daha basit ve zahmetsiz bir iş olan yağma hareketine sevk etmiştir. Buğday ve arpa, çağdaşlarında olduğu gibi Kaşkalar için de hayati öneme sahiptir. Bu ürünleri yağma yoluyla elde edebilecekleri topraklar ise Hatti ülkesindedir. Hatti ülkesine yapılan bu yağma hareketleri Hititler yıkılıncaya kadar sürmüştür. Elleri bulunmayan gıda maddelerini yağma yoluyla temin eden Kaşkaların yaşadığı bölge bakır ve gümüş madeni bakımından zengindir. Kesin kanıtlar bulunmasa da Kaşkalar bu madenlerden silahlar ve çeşitli eşyalar yapmış olmalıdır. Zira savaşçı olarak bilinen bir halkın silah üretmemesi düşünülemez. Bölgede bulunan madeni eserler ile birlikte çanak-çömlekler sanatsal açıdan da değerli eserlerdir. Eğer bu eserlerin Kaşka eserleri olduğu kesin olarak ortaya çıkarılabilirse, Hititlerin "barbar" olarak nitelendirdiği bu halkın aslında öyle olmadığı anlaşılacaktır.

Hitit metinlerine göre Kaşkalar, çobanlık ve dokumacılık meslekleriyle uğraşıyorlardı. Ayrıca onlar bölgenin coğrafi yapısı ve doğal kaynakları nedeniyle balıkçılık ve bakırcılık gibi meslekler de yapmış olmalıdır. Bununla birlikte Kaşkalar için askerlik mesleği de önemlidir. Bazı Kaşka aşiretlerinin askerleri Hitit ordusunda da görev almıştır. Görevlerine karşılık onların tayınları genelde koyun ve sığır gibi hayvanlar olmuştur. Kaşkaların düşman Hitit ordusunda görevi kabul etmelerinin en büyük nedeni ise eğlenceye düşkün olmalarıdır. Nitekim Hitit kralları, Hitit ordusu askerlerine özel eğlence merkezleri tahsis etmişlerdir. Hitit krallarının orduya Kaşka askerleri almasının sebebi de onların savaşçı yapılarından ve cesaretlerinden faydalanmaktır.

Kaşkaların ticari hayatları ise Hititler tarafından kısıtlanmıştır. Onlar belli kurallar kapsamında, şehirde görevli askeri valinin (*BEL MADGALT*) izniyle ticari faaliyetlerde bulunabilmişlerdir. Tüccar Kaşkalar, izinleri kapsamında, muhtemelen madenden ürettikleri silahları satıyor ya da bu silahları tahıl ile değiş-tokuş ticaretinde kullanıyorlardı.

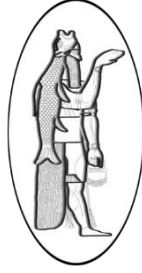
Kaşkaların inançlarına bakmak gerekirse, onların inanç sistemi Hititlerin inanç sisteminden farklı bir yapıya sahip gibi görünmektedir. Yine de Hititler ve Luviler de olduğu gibi Fırtına tanrısı onlar için de önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Zababa ve Hatti kökenli Hitit tanrısı Telipinu da Kaşkalar için önemli kùltlerdir. Bunun dışında Kaşkalarda, "mimari tapınak" anlayışının bulunmadığını söylemek abartı olmaz. Muhtemelen Kaşkalar için Kuzey Anadolu Dağları tapınak vazifesi görmekteydi. Su kaynakları da onlar için kutsaldı. Ayrıca Kaşka inanç sisteminde tanrı heykeli kaçırmak ve heykeli çalınan tanrının gücünden yararlanmak gibi bir anlayış da yoktu.

Kaynakça

- ALAGÖZ, C. A., 1993. *Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ALKIM, U. B., 1981. "1980 Dönemi İkiztepe Kazısı", *III. Kazı Toplantısı Sonuçları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, ss. 25-29.
- ALPARSLAN, M., 2006, *II. Murşili ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ALP, S., 2001. *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- ARAB, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*.
- BARDAKCI, K., 2019a. "Eski Hitit Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemine Kadar Taşeli İnanç Sistemleri", Uluslararası Taşeli Sempozyumu, Tarih-Kültür-Turizm (24-26 Ekim 2019, Konya-Alanya) Bildiriler Kitabı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 12, Konya 2019, ss. 303-330.
- BARDAKCI, K. 2019b. "Yunan Panteonuna Luvi Etkisi: Pegasos Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/1, ss. 93-109.
- BRANDAU, B.-SCHICKERT H., 2018. *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çev.: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- BRYCE, T., 2009. *The Peoples and Places of Ancient Western Asia: the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Routledge, New York.
- BRYCE, T., 2015. *Hitit Savaşçıları*, Çev.: Esin İleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, A.-UYANIK, H., 2012. "Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkaların Rolü" Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (1-3 Kasım 2012, Tokat) Bildiriler Kitabı, Cilt I, Yay. haz. A. Açikel, S. Başol, A. Osman Solmaz, M. Hanılçe, Tokat Valiliği Özel İdaresi, Tokat 2012, ss. 71-82.
- CTH, *Catalogue des Textes Hittites*.
- DAŞCI, M.-ÇOMAKLI, B., 2006. "Yaylacılık ve Tarımsal Açından Önemi", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 37/2, ss. 275-280.
- DEMİRCİ, K., 2017. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- DİNÇOL, M. A., 1982. "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt I, Görsel Yayınlar, İstanbul, ss. 17-120.
- DÖNMEZ, Ş.-ABAZOĞLU F., 2019. "Hitit Sonrası Kuzey-Orta Anadolu: Oluz Höyük'te Karanlık Çağ ile İlgili Yeni Bulgular", IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (8-14 Eylül 2014, Çorum) Kitabı, T.C. Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları (yay. haz. Aygül Süel), Cilt I, 2019, ss. 237-260.

- DURNFORD, S., 2018. "Halklar ve Haritalar, Nomenklatür ve Tanımlar", *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, Ed.: A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich, Çev.: Kıyal Eresen, Kalkedeon Yayınları, ss. 47-76.
- DÜRİNG, B. S., 2016. *Küçük Asya'nın Tarihöncesi: Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, Çev.: Azer Keskin, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- EA, *Die El-Amarna Tafeln*.
- GARDINER, S. A., 1960. *The Kadesh Inscriptions of Ramesses II*, Oxford University Press, London.
- GÜTERBOCK, H. G., 1956. "The Deeds of Šuppiluliuma as told by his son Musili II", *Journal of Cuneiform Studies* 10/2, pp. 41-68.
- HARMANKAYA, S., 2002. "Türkiye'nin İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *TAY 4*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HKM, *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*.
- HOFFNER, H. A., 1997. *The Laws of Hittites, A Critical Edition*, Brill, Leiden.
- HOFFNER, H. A., 2009. *Letters from the Hittite Kingdom*, SBL Press, Atlanta.
- HUTTER, M., 2011. "Luvi Dininin Nitelikleri", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, Çev: B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, ss. 193-244.
- KARAUĞUZ, G., 2018. *Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- KAYA, M. A., 2017. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- KBo, *Keilschrifttexte aus Boghazköi*.
- KUB, *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*.
- KUHRT, A., 2017. *Eski Çağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, Cilt I, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- LIPINSKI, E., 2000. *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*, Peeters, Leuven.
- MACQUEEN, J. G., 2015. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- MELCHERT, H. C., 1994. *Anatolian Historical Phonology*, Radopi, Amsterdam/Atlanta.
- MELCHERT, H. C., 2011. "Dil", *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, Çev: B. Baysal-Ç. Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, ss. 157-191.
- MURAT, L., 1998. "Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri", IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996, Çorum) Kitabı, ss. 435-443.

- SINGER, I., 2002. *Hittite Prayers*, SBL Writings from the Ancient World, Atlanta.
- SINGER, I., 2007. "Who Were the Kaška?", *Phasis* 10 (II), pp. 165-181.
- TEKİN, H., 2015. *Eski Anadolu Madenciliği: Arkeolojik Verilerin Işığında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, A., 2003. *Hitit Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- VAN DE MIEROOP, M., 2018. *Eski Yakındoğu Tarihi (MÖ 3000-323)*, Çev.: Sinem Gül, Homer Kitabevi, İstanbul.
- VON SCHULER, E., 1965. *Die Kaškäer: Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasiens*, Walter De Gruyter, Berlin.
- WEEDEN, M., 2018. "Orta Anadolu'daki Luvi Toplulukları-Mühürlerde Adlar, Metinlerde Adlar, Kim Bu İnsanlar?" *Luvi Uygarlığı: Anadolu ve Ege Arasında Kimlik, Kültür, Dil ve Din, Luvi Kimlikleri*, Cilt I, Ed.: A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovich, Çev.: Kıyal Eresen, Kalkedon Yayınları, ss. 77-93.
- YAKAR, J., 2008, "The Archaeology of the Kaška", *6. Congresso Internazionale di Ittitologia, SMEA 50*, pp. 817-827.
- YİĞİT, T., 2002, "Hitit Çiviyazılı Belgelerine Göre Çoban", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/32, ss. 179-202.

YENİ VERİLERLE ANADOLU'DA PERS MİMARİSİ GELENEĞİ: APADANALAR
PERS ARCHITECTURE TRADITION IN ANATOLIA WITH NEW DATA:
APADANAS

Davut YİĞİTPAŞA

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Art and Sciences, Department of Archaeology

davut.yigitpasa@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8821-5628

Osman ÖZTÜRK

Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı
M.A., Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of Archaeology

osman02arkeo@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1484-0401

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 07.08.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.08.2020
Sayfa-Pages : 241 – 276.

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: YİĞİTPAŞA, Davut – ÖZTÜRK, Osman, “Yeni Verilerle Anadolu’da Pers Mimarisi Geleneği: Apadanalar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 241 – 276.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

241 – 276

Makale Türü: Araştırma Makalesi

YENİ VERİLERLE ANADOLU'DA PERS MİMARİSİ GELENEĞİ:
APADANALAR*
*PERS ARCHITECTURE TRADITION IN ANATOLIA WITH NEW DATA:
APADANAS*

Davut YİĞİTPAŞA – Osman ÖZTÜRK

Öz

Anadolu veya Küçük Asya olarak bilinen coğrafyada iki asrı aşkın hüküm süren Persler (MÖ 547-330), bölgeyi birinci dereceden kültürlerini yansıtan İran merkezli ve Güney kısımları ile Batı Hemedan bölgeleriyle etkilemişlerdir. Anadolu siyasi, sosyo-kültürel ve özellikle mimari açıdan Yüksek Pers Sanatı olarak nitelendirebileceğimiz Apadana (Sütunlu Salon, Taht Salonu, Kabul Salonu, Hypostyle Salon, Tören Salonu, Kamu Binası) yapılarıyla özdeşleşmektedir. Çatısını sütunların taşıdığı ve temelde kabul eylemine yönelik işlevi olan Apadana yapıları Anadolu coğrafyasında; köken grubunda değerlendirilen ve Geç Hitit (?) özellikli Hattuşa Apadanası (D Yapısı), Med-Frig-Pers dönemlerini bir kompozit halde sunan Kerkenes Dağı Apadanaları, Urartu ve Pers apadanalarının gelişim evrelerini stratigrafik bir şekilde çağdaşları Kafkasya örnekleri (Karacamirli, Qurban Tepe-İdeal Tepe) gibi gösteren Altın-tepe Apadanası ve Evreleri, Greko-Pers etkileri gösteren ve bitmemiş bir yapı olan Nevşehir Apadanası, Batı Anadolu'da Helen-Pers etkilerini taşıyan (yuvarlak-

Abstract

Persians (547-330 BC), which ruled over two centuries in the geography known as Anatolia or Asia Minor, influenced the region with its Iranian-centered and Southern parts and Western Hemedan regions reflecting their first-order cultures. Anatolia is identified with the Apadana (Columned Hall, Throne Hall, Reception Hall, Hypostyle Hall, Ceremonial Hall, Public Building) structures that we can qualify as High Persian Art in terms of political, socio-cultural and especially architectural aspects. Apadana structures, whose roof is carried by columns and which have functions mainly for acceptance, are in Anatolian geography; The Kerkenes Mountain Apadans, which are evaluated in the origins group and feature the Late Hittite (?) feature, as a composite in the Med-Phrygian-Persian era, are stratigraphically contemporary examples of the Caucasus (Karacamirli, Qurban Hill-Ideal Hill), Nevşehir Apadana and its Phases, which shows the Greco-Persian effects and is an unfinished building, Larisa Apadana (Round-corrugated column) in West Anatolia (Persian 'in

* Bu makale, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı'na 2018'de verilen "Pers Mimarisinde Apadanalar: Ortaya Çıkışı ve Gelişimi" başlıklı tezden derlenmiştir. OMÜ Bilimsel Araştırmalar Projeleri Başkanlığına (Proje No: PYO.FEN.1904.16.018) desteklerinden dolayı çok teşekkür ederiz.

oluklu sütun) Larisa Apadanası, Güneydoğu Anadolu'da yer alan ve Persler'in başkentlerinde bulunan sütunlu salonların tipik bir yansıması olan Tille Höyük Apadanası ve son dönemlerde ortaya Orta Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Amasya-Oluz Höyük Apadanası ile temsil edilmektedir.

Southeastern Anatolia) It is represented by the Tille Höyük Apadana, which is a typical reflection of the colonnade halls in the capitals of the city, and the Amasya-Oluz Höyük Apadana, located in the north of Central Anatolia.

Anahtar Kelimeler: Apadana, Pers, Anadolu, Sütun, Mimari.

Keywords: Apadana, Persia, Anatolia, Column, Architecture.

Giriş

Persler/Akhaimenidler, bugünkü İran merkezli kurulmuş ve batıda Anadolu üzerinden Batı Trakya kıyıları ile Balkanların bir kısmına, kuzeyde Kafkasların içlerine, doğuda Hindistan sınırlarına ve güneyde Mısır topraklarını kapsayacak kadar çok geniş bir hâkimiyet alanına sahip imparatorluk kurmuşlardır. İmparatorluk, Antik Çağ'ın diğer uygarlıkları gibi hâkim oldukları topraklarda yaşayan kültürleri mimari, sanat, sosyal-kültürel ve siyasi gibi alanlarda etkilemişlerdir. Bu bakımdan Anadolu'da yaklaşık 200 yıl hâkimiyet sağlamış Perslerin mimari sanatı başta olmak üzere bölge coğrafyasını mimari-sanat, seramik, sosyo-kültürel ve siyasi açıdan etkilediği yapılan bilimsel araştırmalarla ortaya konmuştur. Mimari açıdan baktığımızda Anadolu'da çatısı sütunlar tarafından taşınan ve kabul eylemine yönelik özelliği olan apadanaların varlığı dikkat çekmektedir. Apadana; işlevi açısından literatürde kabul salonu, kamu binası, tören salonu, sütunlu salon, taht salonu, hypostyle salon (Hypostylos veya hypostyloi) gibi çeşitli adlarla anılmaktadır.

En temel anlamıyla kamuya ait bir kabul salonu niteliği taşıyan apadanaların, oluşum ve gelişim sürecini destekleyen sütunun tarihsel kullanımı, Anadolu ve Kuzey Suriye kökenli olan Bit-Hilani ve Batı Anadolu çıkış noktalı Megaron'la ilişkili olduğu belirgindir. Apadaların kökeni açısından ilişkili olduğu ilk örnekleri ise Mısır Hypostyle salonlarıyla Karnak Tapınağı¹, Teb-Malkata Sarayı², Amarna-Kuzey Sarayı³, Memfis-Merneptah Sarayı⁴, Mentuhotep (Mentuhateb) Sarayı⁵, Bubastis-Bastet Tapınağı⁶, Tanis-Qantir Sarayı⁷, Apries Sarayı⁸ karşımıza çıkmaktadır. Apadana mimari formuna en yakın örnekleri ise Med siyasi tarihiyle (öncesi ve sonrası) ilişkili olan ve Pers apadana sanatının temelini teşkil eden İran'daki en erken sütunlu salon Hasanlu V-IV (MÖ 1500-1200/1100-800)⁹, Sagz-Abad (MÖ 1450-1200)¹⁰,

¹ İnal, 1992: 289.

² Badawy, 1966a: 49; Pagliari 1988: 205-240.

³ Pagliari, 1988: 205; Brewer – Teeter, 2011: 168.

⁴ Huot – Thalmann, vd., 2000: 382; Brewer – Teeter, 2011: 168-169.

⁵ Arnold, 1991: 5-48; İnan, 1992: 281-283.

⁶ Arnold, 1996: 46.

⁷ Arnold, 1996: 50-52.

⁸ Petrie – Walker, 1990: 1-16.

⁹ Dyson, 1960: 118-129; Young, 1966: 48; Çilingiroğlu, 1979: 101; Muscarella, 1989: 24-36; Kalkan, 2008: 207; Danti, 2013: 143-275; Safari – Ghadim, 2015: 63.

Baba Jan (MÖ1200/1100-800)¹¹, Nush-i Jan I (MÖ 750-600)¹², Ziyiye/Ziwiye (MÖ 8-7. yy)¹³, Godin Tepe II (MÖ 6. yy)¹⁴ ve Tepe Özbaki (MÖ 6. yy)¹⁵ tipleri oluşturur. Batı İran-Hemedan bölgesinde ise Pers apadanalarının temel özelliklerini oluşturan ve mimari formun zirve yaptığı Pasargadae (R-P-S Sarayı apadanaları)¹⁶, Susa (Susa ve Chaour Sarayı apadanaları)¹⁷, Persepolis (Sitadeldeki apadana ve 100 Sütunlu Salon)¹⁸ ve Borazjan (Charkhab, Sang-e Siyah ve Bardak Siyah Sarayı apadanaları)¹⁹ yapılar mevcuttur. Pers çekirdek ülkesinin etkileşimi olan ve Urartu, Med ve Perslerce sonradan yapılan eklemelerle tekrardan kullanılan Kuzeybatı İran (İran Azerbaycanı)/Kafkaslar'da bulunan yapılarda Bastam Güney ve Kuzey Apadanası (MÖ 7. yy)²⁰, Arin-Berd (MÖ 6-5. yy)²¹, Armavir-Blur (MÖ 6-5. yy)²² ve Pers sanatının en özgün örneklerini gösteren Karacamirli²³ yerleşimdeki İdeal Tepe ve Qurban Tepe apadana yapıları (MÖ 5-4. yy) birer tipik apadana özelliğini taşımaktadırlar.

Kuzeybatı İran'ın bir uzantısı olan ve 200 yıl Perslerin hâkimiyet altında kalan Anadolu ya da Küçük Asya'da da sütunlu salon veya apadana yapı tipinin örneklerini farklı zaman ve özelliklerde görmek mümkündür. Kronolojik olarak incelendiğinde bugün Anadolu'daki en erken örnek olan Hattuşa-D Yapısı (MÖ 2. bin)²⁴, Orta Anadolu Demir Çağı için Hitit-Med ve Persler'le ilişkilenen Sorgun-Kerkenes Dağı Apadanası²⁵, Urartu ve Pers tarihinde tartışma yaratan en az iki evreli Erzincan-Altıntepe Apadanası (MÖ 7-6. yy)²⁶, Anadolu Pers apadanaları açısından yeni bir örnek olan ve Greko-Pers özellikler taşıyan Nevşehir Apadanası²⁷, Persler'in batıya yayılımını kanıtlayan Buruncak-Larisa Apadanası²⁸, Güneydoğu'da Yakınoğu etkili Adıyaman-

¹⁰ Talaei, 1998: 31; Talei, 2007.

¹¹ Goff, 1968: 105-134; Goff, 1969: 117; Kalkan, 2008: 208.

¹² Stronach, 1968: 177-186; Stronach, 1969: 1; Stronach, 1985: 832-837; Stronach, 1987: 290; Stronach, 2003: 236; Roaf – Stronach, 2007: 131; Stronach, 1978: 1-28.

¹³ Motamedi, 1997a: 320; Motamedi, 1997b: 143-170; Safari – Ghadim, 2015: 64.

¹⁴ Young, 1969: 9, 27, 29; Young, 1972: 185; Çilingiroğlu, 1979: 103; Safari – Ghadim, 2015: 65.

¹⁵ Majidzadeh, 2001-2002: 4; Stronach, 2003: 237, Majidzadeh, 2010.

¹⁶ Herzfeld, 1929: 11; Schmidt, 1953: 9, 20; Nylander, 1966: 374; Stronach, 1978: 43, fig. 22-24; Sami, 1996: 59.

¹⁷ Ghirshman, 1963: 148-155; Unvala, 1929: 230; Perrot – Brun, vd., 1971: 46-48, fig. 25-26; Knauss, 2006: 104-105, res. 6; Kaboli, 1994; Ladiray, 2013: 186.

¹⁸ Stott, 1938: 68; Schmidt, 1953: 70; 1957; Barnett, 1957: 55; Root, 1985: 108.

¹⁹ Karimian – Sarfaraz, vd., 2010: 46; Mohammadifar, 2010: 104.

²⁰ Kleiss, 1979: 36; Kleiss, 1988: 32, Abb. 25-41.

²¹ Ter-Martirossov, 2001: 157-158; Hovhannisyan (Oganessian), 1961: 52-54.

²² Martirosian, 1974: 49; Kleiss, 1976: 37, fig. 20; Khatchadourian, 2014: 149.

²³ Knauss – Gagoshidze, vd., 2010: 114; Knauss, 2013: 12.

²⁴ Naumann, 1957: 10-15, Abb. 4-5; 2007: 442; Roaf, 1996: 144; Seeher – Schachner, 2013: 131.

²⁵ Summers, 1997: 92.; Summers, 2007: 255; Summers, 2001; Summers – Summers, 2003; Summers – Françoise Summers, vd., 2004: 8, 21, fig. 2-14; Brixhe – Summers, 2006: 100.

²⁶ Özgüç, 1963: 51-53, Lev. XI, 1-2; Özgüç, 1966: lev. IV, VI; Karaosmanoğlu – Can, vd., 2007: 259-270, res. 7-8; Karaosmanoğlu – Can, vd., 2008: 497, res. 6-8; Karaosmanoğlu, 2009: 353; Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2012: 133; Karaosmanoğlu, 2014: 81; Yiğitpaşa, 2016: 123-125.

²⁷ Yenipınar, 2005: 21; Kalkan, 2008: 49.

²⁸ Schefold, 1934; Boehlau – Schefold, 1940; Safari – Ghadim, 2015: 68, fig. 20.

Kâhta Tille Höyük Apadanası²⁹ ve son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarla Oluz Höyük'te³⁰ Pers apadanası olduğu belirlenen bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Harita 1).³¹

Hattuşa Apadanası (D Yapısı)

Hattuşa Antik Kenti, Çorum il sınırlarında yer alan Boğazköy ya da Boğazkale olarak yerde konumlanmaktadır. Bölgede ilk yerleşim izleri MÖ 6000-4000 arasına verilmektedir³². Orta Anadolu platosunda Ankara'nın yaklaşık 150 km doğusunda, 180 hektarı aşkın eğimli bir alanı kaplayan ve 6.6 km uzunluğundaki, yüzlerce gözetleme kulesi olan kent suruyla çevrili bu Hitit kentinin modern adı (Boğazköy), hemen yanı başındaki köyden gelmektedir.³³ Yerleşim MÖ 1650 dolaylarında Hitit kralı Labarna tarafından başkent yapılır ve kendi adını da kent adına uygun olarak Hattuşili olarak değiştirir.³⁴

Büyükkale-Kral Sarayı³⁵ olarak adlandırılan bölümde yer alan Hattuşa Apadanası (D Yapısı), 40 m. genişliğinde ve 50 m. uzunluğundaki apadana (sütunlu salon) (Fig. 1-2, Res. 1), en büyük yapı konumundadır.³⁶ Apadana, vadi kenarının ortasında, en belirgin noktada oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Bundan dolayı yapının saray için büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir.³⁷ Yapının üst katının Hitit krallarının kabul salonu olduğu düşünülmektedir. Günümüzde yalnızca 39x48 m. Ölçülerinde yalnızca alt katı görülebilen bu katlarda günlük işlerin yürütüldüğü ve asıl ikamet odalarının ise evin üst katında bulunduğu düşünülmektedir.³⁸ Uzunlamasına beş bölme duvarı, üst kattaki beş sütun sırasının (5 sıralı sütunlar) temel işlevini görmüştür. Böylece kenar uzunluğu 32 m. olan ve tavanı ahşap direklerle taşınan kare şeklinde bir salon ortaya çıkmıştır (Fig.3). Bu salona orta avluda yer alan girişle erişilmektedir.³⁹ Apadana, D Yapısı⁴⁰ olarak literatüre geçmiş ve kabul eylemine yönelik en erken yapılardan birini oluşturmaktadır. MÖ 2. binyılın 2. yarısına tarihlenen ve düzensiz duvarlara sahip bu kraliyet yapısı, Anadolu'nun en eski sütunlu salonudur. Bina, 11.6x10.7 m. boyutlarında geniş, açık alanlara sahiptir.⁴¹ 5x5 m. diziminde toplam 25 kare sütuna sahip apadananın çatısı, ahşap kirişlerle kaplıken; havalandırma ve ışıklandırma içinde pencere açıklıklarının (iki ya da 3 taraftan aydınlatılmıştır)⁴² olduğu saptanmıştır.⁴³ Yapının dış kenarları, tam olarak birbirine paralel değildir; ancak 0.20 m. genişlik ve 0.90 m.

²⁹ Moore, 2003; Blaylock, 2009: 198-202; Blaylock, 2016; Blaylock, 2017: 390.

³⁰ Dönmez, 2015: 71; Dönmez – Saba, 2018: 14.

³¹ Öztürk, 2018: 1.

³² Schachner, 2013: 150.

³³ Seeher – Schachner, 2013: 131, Res. 1.

³⁴ Roaf, 1996: 144.

³⁵ Schirmer, 1982: 19-20, şek. 6a-6b; Neve, P., 1993: 7; Schachner, 2012: 88-89; Baltacıoğlu, 2016: 49, çiz. 8.

³⁶ Seeher, 2006: 115, 120, res, 120-124, 126; Naumann, 2007: 440, res. 571/2.

³⁷ Naumann, 1957: 10.

³⁸ Neve, 1982: 30, res. 14.

³⁹ Seeher, 2006: 120-121, res, 126.

⁴⁰ Naumann, 1957: 10-17, Abb. 4-5; Çilingiroğlu, 1979: 97; Nauman, 2007: 441-442.

⁴¹ Neve, 1982: 98.

⁴² Naumann, 1957: 10-15, Abb. 4-5; Nauman, 2007: 442.

⁴³ Safari - Ghadim, 2015: 67, fig. 15.

uzunluğundaki sapsmalar, artan arazi ve temel duvarları göz önüne alındığında telafi edilecek bir durumda olduğu söylenebilir.⁴⁴ Yapının güneydoğu bölümünde dikdörtgen ve kare planlı, kralın özel yapıları olarak düşünülen ve 4.2-5 m. genişliğinde ve ortalama 35 m. uzunluğunda 6 adet oda bulunmaktadır.⁴⁵ Doğu bölümü düzensiz olan apadana bu yönde dördül kesitli bir orta oda, sağında ve solunda birer dar oda varken; güney köşesinde yine dördül kesitli bir oda bulunmaktadır.⁴⁶ Apadana temelinin bir depolama alanı olarak kullanılması, sütunlu salonun ikinci bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁷ A. Çilingiroğlu, MÖ 2. binyılın 2. yarısına tarihlenen bu apadananın, Urartu apadanaları üzerine etkili olmadığını düşünmektedir.⁴⁸ Kazıcıları tarafından yeniden kurma denemeleri (rekonstrüksiyon) yapılan apadana⁴⁹ W. Schirmer tarafından bir toplantı salonu olarak yorumlanır.⁵⁰

Hitit krallarının ve ailelerinin yaşadığı Büyükkale'de⁵¹, bugüne kadar kazılmış en büyük yapı olan ve MÖ 13. yy'a tarihlenen D Yapısı'nın zemin katında değinildiği gibi dar, dikdörtgen odalar bulunmaktadır. Çok geniş olan birinci katı ise, başka bir ifadeyle, Hatti'nin Hava Tanrısı'nın tapınağını da içeren ve bütün çevreye hâkim bir tören salonundan oluşmaktadır.⁵² D Yapısı'nın hemen yanında yer alan ve yine MÖ 13. yy'a tarihlenen E Yapısı'nda küçük bir kabul salonu olarak düşünülmektedir. Yapı, simetrik yapısıyla Tel Açıana'daki Niqmepa Sarayı'nda yer alan Bit-Hilani tipini yansıtmaktadır. Aynı yüzyılda ve kalenin kuzeybatı köşesinde yer alan F Yapısı ise, konumu ve özellikleri gereği, Hitit krallarının ailelerinin oturduğu yapılardan biri olarak tanımlanmaktadır.⁵³ D Yapısı'nın alt katında kil mühür baskılar bulunurken; E Yapısı ve K Yapısı'nda çivi yazılı tabletler bulunmuştur.⁵⁴ Apadana dağılmış halde bulunan kil tabletler ve kil silindir mühürlerin bulunması ve bu belgelerde burada birtakım verilerin saklanmış olduğunun belirtilmesi, yapının ikinci bir eş göreve hizmet ettiğini düşündürmüştür. Bunun alt kat olduğu sanılmaktadır.⁵⁵

E. Akurgal, çok iyi korunan Büyükkale'de kabul salonlarının olduğunu belirtir. Bunun yanında Hititler'de sütunun tanınmadığı ve onun yerine dörköşe direklerin kullanıldığını ifade eder.⁵⁶ Bunun yanında yapılan radiokarbon çalışmalarında Büyükkale Vc katmanındaki yangın enkazı içerisinde yer alan büyük bir binadan ahşap kalıntıların bulunması, apadana sütunlarının ahşaptan olduğunu kanıtlar niteliktedir⁵⁷. R. Naumann, M.Ö. 2. binyıl için bu türde henüz başka bir konut örneğinin bulunmadığını, bundan

⁴⁴ Naumann, 1957: 10.

⁴⁵ Neve, 1982: 99

⁴⁶ Naumann, 1957: 10-11, Abb. 4; Naumann, 2007: 441-442.

⁴⁷ Seeher, 2006: 101.

⁴⁸ Çilingiroğlu, 1979: 104.

⁴⁹ Naumann, 1957: 12, Abb. 4-5; Neve, 1993: Taf. V 2; Seeher, 2006: 126.

⁵⁰ Schirmer, 1982: 20, şek. 6a.

⁵¹ Düzgüneş – Demirel, 2016: 144, fig. 3-4.

⁵² Akurgal, 2007: 445, şek. 406..

⁵³ Akurgal, 2007: 445.

⁵⁴ Schirmer, 1982: 20.

⁵⁵ Naumann, 1957: 10-11, Abb. 4; Naumann, 2007: 441, res. 571-572.

⁵⁶ Akurgal, 2007: 108-112.

⁵⁷ Neve, 1982: 11, 13, 18; Schoop –Seeher, 2006: 56-57.

dolayı tümüyle yeni bir yapı türüyle karşılaştığını belirtir.⁵⁸ H. Genz, Büyükkale'de bulunan ve çeşitli restorasyonlar geçiren yapıların⁵⁹ kompleksleri gereği bir saraya ait olduklarını belirtir. Ayrıca Yazılıkaya'da Pers dönemine ait bir mühürün bulunduğu ve Persler'in MÖ 547'de iktidara geldiklerinde Boğazköy'ü kullanmış olabileceklerini iletmektedir.⁶⁰

Kerkenes Dağı Apadanaları

Demir Çağı'na tarihlenen Kerkenes Dağı⁶¹ (Kaykavus Kale)⁶² (Res. 2), Orta Anadolu'da Kapadokya'nın kuzeyinde, Yozgat İli'nin 23 km. doğusunda geniş ve dağlık bir alanda yer almaktadır.⁶³ Boğazköy'ün 50 km. güneydoğusuna denk gelmektedir.⁶⁴ Küçük Asya'nın merkezinde yer alan Kerkenes Dağı'ndaki⁶⁵ kazılar sırasında kamu binaları, askeri kompleks, çok katlı konutlar (?) veya saraylar ve apadanalar (sütunlu salon) gibi çeşitli mimari alanlar tespit edilmiştir.⁶⁶ Özellikle sütunlu yapılar olarak bakıldığında üç salonun keşfi dikkat çekicidir (Fig. 4).

Ana Sütunlu Salon: Kazı çalışmaları ile birlikte kentin kuzeybatısında manyetik ve jeomanyetik detaylar⁶⁷, oldukça düzenli bir şekilde sıralanmış kent yapıları arasında büyük bir apadana yapısının olduğunu doğrulamıştır. Ana salon, yaklaşık 22x22/20 m. (kaynaklarda farklılık gösterir⁶⁸) boyutlarında ve çatısı büyük taş temellere dayanan 2 sıra 6 adet (2x6) ahşap sütun tarafından desteklenmiştir (Fig. 5).⁶⁹ Sütunlarla desteklenen yapının düz çatısı 1996 yılındaki çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.⁷⁰ 2001 yılındaki ise elektromanyetik iletkenlik ölçümleri kullanılarak iki sıra şeklinde 5'er sütunun yeniden yapıldığını belgelemiştir.⁷¹ Apadananın ön odası ise benzer taş temellere dayanan üç büyük sütun içermektedir. Ana oda ve ön odada taş sütun zeminin üst seviyesine kadar çıkan kil zeminler döşenmiştir.⁷² Buna ek olarak yapının üst katıyla ilgili somut bir kanıt bulunmazken; yapının bir kabul salonu, yemekhane veya bir kamu binası olduğu düşünülmektedir.⁷³ Özellikle anıtsal bir istisnai yapı olan bu sütunlu salonun, diğer anıtlarla birlikte kamusal bir nitelik taşıdığı daha olasıdır.⁷⁴ Yapı aynı zamanda, Ashlar Binası'nın yeniden inşa edilmiş planıyla birlikte, jeomanyetik görüntülerle daha net olarak tespit edilmiştir.⁷⁵ D. Stronach, apadana ve Ashlar Binası'nın zengin mimari özelliklerini ortaya koyarken; bu yapıların Geç Hitit ya da

⁵⁸ Naumann, 1957: 15, Abb. 4; 2007: 442.

⁵⁹ Seeher – Schachner, 2013: 134.

⁶⁰ Genz, 2012: 88-89.

⁶¹ Summers - Françoise Summers, vd., 1995: 43, Vol. 45; Summers, 1997: 81-94.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz; Summers, 2001: 39, fig. 1-10.

⁶³ Bittel, 1960/1961: 31.

⁶⁴ Kealhofer, vd., 2010: 74.

⁶⁵ Bittel, 1960/1961: 31.

⁶⁶ Summers, 2000: 62-69.

⁶⁷ Summers, 1997: 81; Summers - Françoise Summers 1998: 177-1 94.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz; Branting, vd., 2016: 7, fig. 12..

⁶⁹ Summers, 2007: 255; Brixhe – Summers, vd., 2006: 100, fig. 4.

⁷⁰ Summers, 1997: 92, fig.7; Summers - Françoise Summers, vd., 2004: 8,21, fig. 2-14.

⁷¹ Summers, 2007.

⁷² Summers, 2000: 67, fig. 8-9.

⁷³ Summers, 2007: 259.

⁷⁴ Summers - Françoise Summers, 2008: 75, fig. 7.

⁷⁵ Summers - Françoise Summers., 2003: 111, fig. 2.

Yakındoğu geleneğinden çok batı etkili olduğunu da gündeme getirmiştir.⁷⁶ Kentteki ikinci aşama yapısı olan apadana, saray kompleksi içindeki diğer yapılarla birlikte savunmaya alınmasına gerek görülmemiştir.⁷⁷ Sütunlu salonun önünde yer alan anıtsal giriş ise büyük ve taşlı 10 m. genişliğinde bir geçit ve yatay ahşap parçaları taşımaktadır.⁷⁸ 2012 yılında sütunlu salonun önündeki bu taşlı döşeme alanı özellikle güneyindeki yapı ile arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.⁷⁹ Apadana'nın zamanla diğer yapıların eklendiği bir konut kompleksinde merkezi bir binayı temsil etmesi mümkündür. Kentsel bir bloğu dolduran bu arazi kompleksi, bir seçkin akrabalık grubunu veya geniş bir aileyi temsil ettiği düşünülmektedir. Şehrin bu kesiminde zenginlik ve statü kanıtı olan birden fazla apadana ya da sütunlu salon niteliğinde bitişik kalıntının olması, bu kesimin seçkin bir yerleşim bölgesi olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁰ Apadana'nın yapı özellikleri yönünden erken İran, Suriye ve Anadolu özelliklerinin yanı sıra Med dönemine daha yakın olduğu önerilirken⁸¹; ayrıca Demir Çağı Anadolu uygarlıklarından Urartu, Frig ve Lidya kültürleri altında incelenmiş ve Pers dönemi serüveni belirlenmeye çalışılmaktadır.⁸²

Diğer Sütunlu Salonlar: Antik yerleşimin kuzeydoğu ucunda, oldukça düzenli olarak sıralanmış bloklar tespit edilmiştir. Bu mimari yapılar diğer alanlarda olduğu gibi manyetik olarak incelenmiş ve 18x15 m. boyutlarında geniş bir sütunlu salonun olduğu belirlenmiştir.⁸³ Ana sütunlu salonda olduğu gibi bu yapının da düz çatısı, taş kaidelere oturtulmuş 15 adet sütun tarafından desteklenmektedir. Salonun işlevi hakkında henüz kesin sonuçlar belirlenmemiş olsa da yapının, bir konut kompleksinde merkezi bir kabul binasını temsil ettiği düşünülmektedir.⁸⁴ Kerkenes Dağı'ndaki bir diğer sütunlu salon da 2001 yılında yapılan elektromanyetik çalışmalar ve jeofiziksel yöntemlerle kapsamlı bir incelemeden sonra belirlenmiştir. Kentin kuzey ucundaki 40x40 m. ölçülerindeki alan son derece sağlam bir zemin nedeniyle gradiyometre ve elektromanyetik yöntemlerin yapılmasıyla taranmış ve sütunlu salon tespit edilebilmiştir.⁸⁵ Megaron tipi özellikler taşıdıkları da tartışılan kamusal yapılar, saray kompleksi özellikleriyle birlikte kentin merkeziyle sınırlı kalmışlardır.⁸⁶ Genel olarak kentte, jeofizik araştırmalara göre 6 büyük yapı tespit edilmiştir. Ahşap sütunlarla desteklenen beşik çatı örtüsüne sahip bu yapılardan saray kompleksindeki apadana bütünde 34x22 m., 748 m² iken; kuzeybatı salonu 26.5x19.504 m²; kuzeydoğu salonu 28x15.405 m² ve güneydoğu salonu 28x15.405 m² ölçülerine sahiptir.⁸⁷

⁷⁶ Stronach – Summers, 2003: 111-129, Summers – Francoise Summers, 2010: 674.

⁷⁷ Summers, 2008: 202-217; Draycott – Summers, vd.; Summers - Francoise Summers, 2013: 152, fig. 18.

⁷⁸ Osborne – Summers, 2014: 294-295.

⁷⁹ Brantig, vd., 2016: 3.

⁸⁰ Summers, 2000: 67.

⁸¹ Rollinger, 2003: 325-326.

⁸² Rollinger, 2003: 326; Summers - Francoise Summers 2006: 168.

⁸³ Summers - Francoise Summers, 2001.

⁸⁴ Summers – Francoise Summers, 2001.

⁸⁵ Summers – Francoise Summers, 2003.

⁸⁶ Summers – Francoise Summers, vd., 2004: 8, 21, fig. 2-14; Osborne – Summers, 2014: 304, fig. 12C.

⁸⁷ Summers 2007: 250-260; Baran, 2016: 80.

Kerkenes Dağı'ndaki bu sütunlu salonlar İran kültürünü teşkil eder. Sütunlu salonlarda hypostyle binalarının sütun özellikleri bulunurken; özellikle Pers döneminde etkileyici apadana yapılarının bulunduğu Pasargadae, Persepolis ve Susa'nın (Med mimarisinin özelliklerini taşıdığı ve MÖ birinci binyılın başlarında, İran'ın batı bölgelerinde Asur'un etnik kökenleriyle ilişkisi olduğu düşünülmektedir⁸⁸) görkemli apadanalarının oluşmasına ortam hazırladığı düşünülmektedir.⁸⁹

Altıntepe Apadanası ve Evreleri

Erzincan İli, Üzümlü İlçesi sınırları içerisinde ve verimli Erzincan Ovası'nın kuzeydoğu bölümünde yer alan Altıntepe ortalama 60 m. yüksekliğindeki bir tepeden oluşmaktadır (Res. 3).⁹⁰ Tepe, 200 m. genişliğinde ve kısmen sarp bir yapıya sahiptir.⁹¹ MÖ 8. yy'ın ilk yarısında kurulan Altıntepe, MÖ 7. yy'ın ikinci yarısına kadar sürekli yerleşim görmüştür⁹². Arkeolojik kazılar, Altıntepe'nin Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar uzanan bir yerleşim dizisini içerdiğini belirlemiştir.⁹³ Çalışmalarda ortaya çıkarılan Urartu dönemi yapıları, Anadolu arkeolojisine önemli katkılar sağlamış ve temsil ettiği kültürün tek örneği olarak nitelendirilmiştir.⁹⁴ Bu bağlamda Urartu mimarisi ve bölge kültürü açısından oldukça önemli bir yere sahip olan apadana veya kabul salonu⁹⁵, T. Özgüç tarafından ilk dönem kazılarında ortaya çıkarılmış Altıntepe'nin en sorunlu yapısıdır⁹⁶. Dönemi ve kökeni konusunda tartışmalara yol açan yapıyla ilgili bilimsel çalışmalar, 2003 yılında başlanan ikinci dönem kazılarıyla⁹⁷ yeniden başlamış ve Altıntepe Apadanası'nın ilk evre apadanası ve genişletilmiş apadana şeklinde iki zaman dilimini içerdiği tespit edilmiştir (Fig. 6).⁹⁸

İlk Evre Apadanası: Kompleks bir yapıda olan tapınağın yaklaşık 6 m. giriş önüne ve ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulan 2 m. yükseklikteki alanda, 15x37 m. boyutlarında ve içten işlenmiş sütun kaidelerine sahip 2x3 sıralı 6 ahşap sütunun bulunduğu, Urartu dönemi ilk apadana yapısı yer almaktadır (Fig. 7).⁹⁹ Apadana duvarlarının alt kısımları kaliteli taşlardan örülürken; üst yapısı ise kerpiç bedenden oluşmaktadır. Apadana girişinin, doğu yönünden sağlandığı, 2 m.'lik yükseklikteki girişinin de ahşap bir merdivenle tamamlandığı araştırma ve kazılarla belirlenmiştir.¹⁰⁰ 2004 yılında başlanan ikinci dönem kazı çalışmalarında¹⁰¹, önceki sezonlarda üzerinde çok fazla durulmayan apadana doğu duvarının, kuzey köşesi ile tapınak avlu duvarı üzerine oturan kuzeybatı duvarının farklı bir işçiliğe sahip olduğu

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz; Dyson, 1989a: 107-112; Dusingberre, 2002: 23.

⁸⁹ Dusingberre, 2002: 23.

⁹⁰ Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 77; Karaosmanoğlu – Korucu, 2015: 117.

⁹¹ Özgüç, 1966: 1, Lev. VII, 1-2.

⁹² Özgüç, 1963: 49; Forbes, 1983: 21.

⁹³ Özgüç, 1961: 253; Summers, 1993: 88; Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 131-148.

⁹⁴ Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 77.

⁹⁵ Özgüç, 1963: 51-57; Özgüç, 1966: 10-12; Çilingiroğlu, 1979: 98-99, Levha II; Karaosmanoğlu, 2009: 353-360.

⁹⁶ Karaosmanoğlu – Yılmaz, 2012: 356.

⁹⁷ Karaosmanoğlu, 2005: 127-138.

⁹⁸ Özgüç, 1966: 10; Karaosmanoğlu, 2009a: 353; Karaosmanoğlu, 2009b: 72-79.

⁹⁹ Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 133; Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 81.

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 81.

¹⁰¹ Karaosmanoğlu, 2010: 20-22; Karaosmanoğlu – Korucu 2012: 131-132.

tespit edilmiştir. İkinci dönem kazılarını başlatan M. Karaosmanoğlu, ilk dönem kazılarında T. Özgüç tarafından bu durumun göz ardı edildiğini belirtmiştir.¹⁰² Yine ikinci dönem kazılarında, apadananın iç kısmında yapılan açmalarda, yaklaşık 1.30 m. derinlikte batıya doğru ilerleyen bir duvar tespit edilmiş ve bu duvarın ilk evre ait olabileceği fikrini doğurmuştur. Böylece 2006 ve 2007 sezonundaki çalışmalardan tamamen ortaya çıkarılan bu duvarın¹⁰³, apadananın genişletilmesinden önceki evresine ait olduğu kaliteli taş işlemeciliği ve örgüsüyle anlaşılmış ve apadananın bu açıdan en azından iki evreli olduğunu, ilk evresinde tapınak avlusu güney giriş yönünün açık olduğu belirlenmiştir.¹⁰⁴ İlk evre apadanasının yapılaşma planı ilk kez 2012 yılı kazı sezonunda çevre duvarlarının temelleriyle birlikte en net şekilde ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca apadana zemininin, çevresindeki yapılara göre yüksekte olmasının nedeni tam olarak çözülemezken; zemindeki kayalık alanların düzleştirildiği ve boş alanlarının da toprak ve taşlarla doldurularak bir terasın elde edildiği anlaşılmıştır. Tapınak avlu duvarının ön tarafı 6 m.lik bir boşluğa sahipken; ilk evreye ait, içten 36,5 m. uzunluğunda ve yaklaşık 19 m. genişliğindeki bu büyük terasta, kesin ölçüleri tam olarak saptanamayan bir apadananın olma olasılığı yüksektir.¹⁰⁶ Genişletilmiş apadana olarak adlandırılan ikinci evrede, çatıyı taşıyan sütun kaidelerinden birinin¹⁰⁷ ve iç kale kapısının güneyinde bulunan 5 adet sütun kaidesinin ikinci kez kullanıldığı saptanırken; ilk evre apadana çatısının ise tek sıra veya iki sırada üçerli yerleştirilen 6 sütun tarafından taşındığı düşüncesini güçlendirmiştir. Ancak, ilk evre apadananın genişliğinin fazla olmasından dolayı tek sıra sütunun çatıyı taşıyamayacağı sorunu da doğmaktadır.¹⁰⁸ İlk evre apadanasına ait kaide sayısını saptamak için yapı içerisinde yer alan in situ kaidelerin diplerinde küçük açmalar yapılmış ve çapları 105 ile 122 cm. arasında değişen sütun kaidelerinin ikinci evreye ait tek kullanımlık oldukları da anlaşılmıştır.¹⁰⁹ Bunun yanında 2006 ve 2007 yılı çalışmalarında, tapınak avlusunun ön kısmında yer alan 6x5 ve 6x13/16 m. ölçülerinde mutfak olduğu düşünülen (odalardan ele ele geçen döşeme, pithos, 11 pithosa ait kırık parçalar, desenli seramik parçası¹¹⁰, ince sal taşı ve ocaktan dolayı) iki oda ortaya çıkarılmıştır.¹¹¹ Mutfakta ayrıca taşıma işlevi olmayan iki ahşap sütun da dikilmiştir.¹¹²

Genişletilmiş Apadana: İlk Evre Apadanası'nın büyük bir depremle yıkılması sonucu, tapınak ve çevresindeki yapılar tekrardan aceleyle kurular ve ilk apadananın yerine, 6 m. daha geniş ve tapınak avlu duvarının üstüne oturan, arkeologlar tarafından Anadolu'daki en büyük Urartu dönemi

¹⁰² Karaosmanoğlu – Can, vd., 2007: 259-270, res. 7-8; Karaosmanoğlu – Can, vd., 2008: 497 vdd., res. 6-8; Karaosmanoğlu, 2009: 353, res. 1.

¹⁰³ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2008: 497-514; Karaosmanoğlu – Can, vd., 2009: 119-138.

¹⁰⁴ Karaosmanoğlu, 2008: 72, çiz. 1-4, res. 10-12.

¹⁰⁵ Karaosmanoğlu – Korucu, 2015: 118, foto. 2.

¹⁰⁶ Karaosmanoğlu, 2008: 73, çiz. 3; Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 132, tablo 1.

¹⁰⁷ Karaosmanoğlu, 2008: 73, res. 11.

¹⁰⁸ Özgüç, 1966: 11; Karaosmanoğlu, 2008: dipnot 19, res. 11; Karaosmanoğlu, 2009: 354.

¹⁰⁹ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2012: 306.

¹¹⁰ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2009: 122-124.

¹¹¹ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2008: 497-514; Karaosmanoğlu – Can, vd., 2009: 122.

¹¹² Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2012: 132; Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 81.

apadanası¹¹³ (?) veya Urartu sanatının en iyi örneği¹¹⁴ (?) olarak tanımlanan ve adına *genişletilmiş apadana* yapı inşa edilmiştir. II. Evreye ait olan apadana, mabedin güney yönünde yaklaşık 2 m. olan yüksek bir platform üstünde dikdörtgen planlı, 3x6 sütunlu, tepenin zirvesinde içten 44x25.30 m. ölçülerinde büyük bir yapıya sahiptir.¹¹⁵ Apadana çatısı 18 yuvarlak kaideden oluşan sütun tarafından taşınmaktadır (Fig. 8).¹¹⁶ Düz formlu çatı (?) 1.50 m. çapındaki taş kaidelere oturan, 110-120 cm. çapında 3 sıra halinde 6'şar adet (3x6=18) düzenindedir.¹¹⁷ Yapı, Altın-tepe'deki Urartu ikinci yapı katını (?) temsil etmekte olup, birinci yapı katındaki mabet-sarayın (tapınak) bir kısmı üzerinde inşa edilmiştir.¹¹⁸ Apadana duvarları 3 m. kalınlığında ve taş temel üzerine aceleyle kırılmış taşlardan örülmüş 4 sıra taşla¹¹⁹ yükselen ve üzeri kerpiç bedenle inşa edilmiştir. Apadananın girişi doğu yönündedir ve ilk evre apadanasında olduğu gibi kapı önüne ahşap bir merdiven yerleştirilmiştir. Bu kısımda, avludan geçişi sağlayan ve içleri apadana olduğu gibi *secco* tekniğinde renkli resimlerle süslü olan iki oda yer almaktadır.¹²⁰ Apadananın ve tapınağın duvarlarında kullanılan kerpiç boylarının aynı olduğu, bunun yanında çamur ve örgü tekniği yönünden de aynı uygulamanın olduğu tespit edilmiştir. Çatı haricinde yapının duvarlarında ahşabın kullanılmaması, sütun kaidelerinin çapının çok büyük olmasından dolayı çatıyı taşıyan sütunların da kerpiçten olma olasılığı yüksektir.¹²¹ Apadana, Mısır ve İran sütunlu salonlarında olduğu gibi duvarlar üzerinde çatıya yakın yerlere açılan pencereler ve baca delikleri yardımıyla aydınlatılmıştır.¹²²

Apadana ve çekirdek tapınağın çevresinde yer alan sütunlu galerinin nasıl bir üst yapıya sahip olduğu tam anlamıyla çözülememiştir. Bu konuda Erzincan-Kemah'ta yer alan MS 14. yy'a ait Gülabi Bey Camisi¹²³ sütun özellikleri, apadana ve Urartu dönemi binaların üst yapısına ışık tutmaktadır.¹²⁴ Apadana'da, ilk evrenin sadece doğu duvarı korunurken; bu duvar, kuzey köşesinden tapınak avlu duvarına doğru 6 m. eklenerek uzatılmıştır. İvedilikle yapıldığı düşünülen 2.75 m. kalınlığındaki duvar, tapınak avlusunun güneydoğu taş temelinde oturmaktadır. Buna göre, apadananın genişletilmesi sırasında tapınak girişini sağlayan güney avlu duvarının yıkıldığı belirtilmiştir ve avlu girişinde buraya açıldığı düşünülmektedir.¹²⁵ Bu ekleme duvarla birlikte tapınağın, genişletilmiş apadana ile birlikte işlevini sürdürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁶ Bu bilgilerin yanı sıra, apadananın ilk evrede tamamen ve ikinci evrede kısmen aynı zemine oturtulması, alanın kayalık olmasına bağlanmaktadır. 6 m.'lik

¹¹³ Karaosmanoğlu, 2008: 72; 2009: 81; Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 81-82.

¹¹⁴ Çilingiroğlu, 1979: 98, Lev. II.

¹¹⁵ Özgüç, 1963: 51-53, Lev. XI, 1-2; Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 131.

¹¹⁶ Özgüç, 1966: lev. IV, VI; Karaosmanoğlu, 2008: 72.

¹¹⁷ Özgüç, 1966: 10, Lev. XXII, 1-2, XIX, 1-2.

¹¹⁸ Özgüç, 1966: 10, Lev. V-VI, X, 2; Özgüç, 1966: 10, XI, 1.

¹¹⁹ Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 82.

¹²⁰ Özgüç, 1966: 10; Karaosmanoğlu - Korucu, vd., 2014: 82.

¹²¹ Özgüç, 1966: 10, Lev. XXII, 1-2, XIX, 1-2.

¹²² Çilingiroğlu, 1979: 98-99.

¹²³ Gündoğdu, vd., 2009: 159; Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2013: 137.

¹²⁴ Karaosmanoğlu – Yılmaz, 2013: 277, res. 11-12.

¹²⁵ Özgüç, 1966: lev. IV, VI; 1969: res. 3.

¹²⁶ Karaosmanoğlu, 2009: 355.

genişletme alanındaki dolgu toprağın içinden, Urartu pithos parçaları arasında Tunç Çağı seramikleri de dâhil¹²⁷, kazıma çizgili ve boya çizgi bezeli seramiklerin ele geçmesi toprağın erken dönem yerleşiminden buraya taşındığını akla getirmiştir.¹²⁸ Genişletilmiş apadanaya ait dolgu zemine yerleştirilen kuzeydeki sütun kaidelerinin çökmemesi için, kaidelerin altına kerpiç toprağı harcı ile sıkıca tutturulan taşlar yerleştirilmiştir.¹²⁹

Genişletilmiş Apadana'da en dikkat çeken özelliklerinden biri de, sıvalı duvarların üstüne işlenmiş duvar resimleri veya fresklerdir (Fig. 9a-b, Res. 4a-b).¹³⁰ Bu duvar resimlerinin bir kısmı ilk dönem kazılarında hala orijinal yerlerinde bulunmuştur. Diğer büyük bir kısmı da yapının tabanına düşmüş şekilde ele geçmiştir. Resimlerde kırmızı, siyah, mavi ve beyaz renkler ağırlıkta kullanılmış ve kompozisyonda zengin motifler kullanılmıştır. Motifler süs frizlerinden, rozetlerden, palmetlerden, ağaçlardan, kanatlı sfenkslerden, hayvanlardan ve iki yanına insan motifli kanatlı varlıkların resmedildiği mukaddes ağaçlardan oluşmaktadır.¹³¹ Palmet motifinin çok canlı örnekleri mevcutken; insan şeklindeki kanatlı varlıklarda zarif bir şekilde işlenmiş uzun manto, geniş kemer ve boynuzlu taç kostümü ile tasvir edilmişlerdir. Uzun siyah saçları olan bu kanatlı varlıkların her birinin sol elinde bir sepet bulunur ve diğer elleriyle ağacı tutarak onun bereketini arttırmaktadırlar. Ayrıca, yeşil yapraklı ağaçlardan birinin arkasına saklanan geyiğe, biraz sonra saldırarak aslan sahnesini tasvir eden parçalar, oldukça canlı bir üslupla işlenmiş sahneleriyle Urartu sanatının hiç beklenmeyen tamamen yeni ve çok canlı bir halini ortaya koymaktadır. Hafiri, bu resim sanatının Asurlar'dan alındığını belirtir.¹³²

Apadananın iç kısmını dolanan ve 2.5 m. yüksekliğe ulaşan duvar resimleri oldukça zengin boyutta ele geçerken; birkaç örneği de ikinci dönem kazılarında bulunmuştur.¹³³ Yapı, duvar resimleri yönünden, bir diğer Urartu yerleşmesi olan Arin-Berd'deki resimlere benzerliğiyle de dikkat çekmektedir.¹³⁴ Apadananın duvar resimlerinin çizimleri ve yeniden kurma denemeleri T. Özgüç'ün ilk kitabında yayınlanmıştır.¹³⁵ Bizans döneminde inşa edilen şapelin yapımı sırasında (Apadananın terk edilmesinden sonra) duvar resimlerinin tahrip edilmemesi büyük bir şans olarak nitelendirilmektedir.¹³⁶ Yapının doğu yönünde yer alan giriş kapı aralığında da duvar resimlerine ait parçaların ele geçmesi buranın da bezeli olduğunu düşündürmüştür.¹³⁷ Duvara bitişik halde, ilk dönem kazılarında bulunan ve ikinci dönem kazılarında netleşen ve çatısı 2 sütun tarafından taşınan 9x13 m. ölçülerinde büyük bir oda tespit edilmiştir. Yapının iki kaidenin işlenişi bakımından apadanaya benzer olduğu saptanmıştır. Odanın, ilk dönemde mutfak veya

¹²⁷ Karaosmanoğlu – Korucu, 2013: 233-234.

¹²⁸ Karaosmanoğlu, 2009: 355; Karaosmanoğlu – Yılmaz, 2015: 62.

¹²⁹ Karaosmanoğlu, 2008: 74.

¹³⁰ Özgüç, 1963: 51-52, Lev. XIII, 1-2; Özgüç, vd., 1966: 13, res. 15-39; Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 135-136.

¹³¹ Özgüç, 1963: 51-52, Lev. XIII, 1-2.

¹³² Özgüç, 1963: 52; 1966: 28-30, res. 34-37.

¹³³ Karaosmanoğlu, 2008: res. 13.

¹³⁴ Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 136.

¹³⁵ Özgüç, 1966: 13-33, res. 14.

¹³⁶ Karaosmanoğlu, 2009: 355, dipnot 11.

¹³⁷ Özgüç, 1966: lev. IV, VI.

genişletilmiş apadanada aynı işlev için kullanıldığı düşünülmüştür.¹³⁸ Apadana girişi önünde yer alan odalarda yapılan çalışmalarda, merdivene ait mimari bir öğenin bulunmaması, kabul salonuna girişin ahşap bir merdivenle sağlandığı sonucuna varılmıştır.¹³⁹

İlk dönem kazılarında ortaya çıkarılan apadana, T. Özgüç tarafından Urartu dönemi ikinci yapı katına, MÖ 7. yy'ın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.¹⁴⁰ Apadana'nın, tapınak gibi önemli bir yapının güney duvarının doğu köşesi üzerine oturtulması ile (kutsal bir yapının girişini engellemesi)¹⁴¹ (Res. 5), Urartu'nun yıkılmasından sonra, Anadolu'nun Pers hâkimiyetine girmesiyle Altıntepe'nin doğunun satraplık merkezi olduğu düşüncesi ve ele geçen boyalı seramiklerden dolayı Pers döneminde de işlev gördüğü veya yapıldığı gibi önerilerin sunulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴² Altıntepe Apadanası, bugün bile hala çok fazla tartışmanın olduğu bir yapı olma durumunu korumaktadır. A. Çilingiroğlu, bu kabul salonunun Yakınoğu apadanalarının en erken örneği olduğu ve ilk kez Urartular tarafından bölge mimarisine kazandırılan bir yenilik olduğu ve bu yapı türünün sonraki dönemlerde gelişmiş biçimleriyle Persepolis, Pasargadae ve Susa'daki gibi Pers apadanalarının kökenini oluşturduğu fikrini sağladığından bahsetmiştir¹⁴³. Ancak apadana içinde 2007 yılında yapılan sondaj çalışmalarında¹⁴⁴ bir ilk olarak, ilk evre apadanasının güneybatı çalışmalarında, teras zemininden yaklaşık 1.35 m. derinde in-situ halinde bir sütunun yerleştirildiği bir diğer zemin ve bağlantısı henüz tam olarak saptanamayan bir duvarın bulunması, apadana ve yakın çevresinin üç farklı seviyeye işaret ettiğini ortaya koymuştur.¹⁴⁵ Apadana, Asur saraylarından ve Kuzey Suriye'de yer alan Bit-Hilani tipindeki yapılardan farklıdır. T. Özgüç, kabul salonunun etrafında odaların olmamasından dolayı, yapıyı, İran tipindeki meclis salonlarının ilk örneği olarak yorumlar ve bu bağlamda Persler'in Urartular'dan çok şeyler öğrendiğini hatırlatır. Bunun yanında Urartular'ında Hitit geleneğinin güçlü tesiri altında kaldıklarını (D Yapısı)¹⁴⁶ savunur.¹⁴⁷ Bu ifadeleri, Arin-Berd'deki Pers apadanasında önemli problemlere değinen K.L. Hovhannisyan (Oganesjan), ve R. Ghirshman tarafından desteklenmiştir¹⁴⁸. Tüm bu bilgilerin yanında, sonuçta en az iki evreli olan apadananın, ilk evrede tapınak-sarayla birlikte tasarlandığı kanalizasyon ve Urartu seramiklerinden anlaşılmıştır. İkinci evrede ise, genişletilmiş apadana ile birlikte, avludaki bazı değişikliklerle tapınağın işlevini sürdürdüğü; ancak bu evrede genişletilmiş apadananın Urartu dönemine işaret eden duvar resimleri dışında, tarihleme konusu henüz netlik kazanmamıştır.¹⁴⁹ Nitekim

¹³⁸ Karaosmanoğlu, 2009: 355-356.

¹³⁹ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2012: 305, çiz. 4.

¹⁴⁰ Özgüç, 1966: 12; Çilingiroğlu, 1979: 99; Karaosmanoğlu, 2008: 72; Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 131.

¹⁴¹ Karaosmanoğlu – Korucu, 2013: 233, çiz. 1-2, res. 1.

¹⁴² Summers, 1993: 85; Çilingiroğlu, 1997: 79; Karaosmanoğlu, 2009: 353.

¹⁴³ Özgüç, 1966: 12; Çilingiroğlu, 1979: 99.

¹⁴⁴ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2009: 122-124, çiz. 2, res. 7-9.

¹⁴⁵ Karaosmanoğlu, 2009a: 78; Karaosmanoğlu, 2009b: 356.

¹⁴⁶ Naumann, 1957: 10-11, res. 4-5.

¹⁴⁷ Özgüç, 1963: 53.

¹⁴⁸ Hovhannisyan (Oganesjan), 1961: 78; Ghirshman, 1963: 60-78.

¹⁴⁹ Karaosmanoğlu, 2009b: 356.

Altın-tepe'de az sayıda bulunan, Pers dönemi boya bezemeli yaygın seramik geleneğinin (Triangle Ware / Üçgen Bezeli Seramik, Festoon Ware)¹⁵⁰, Urartu'nun yıkılışından sonra artması ve özellikle batı komşusu Saztepe'de, yeni kazılarla bolca ele geçmesi bu konuda ayrı bir boyut oluşturmaktadır¹⁵¹. Bölge arkeolojisinde, henüz tam olarak bilinmeyen bu tür seramiklerin ince cidarlı yapısı ve çizgisel boyamasından dolayı Urartu sonrasına ait olduğu¹⁵² düşünülmektedir.¹⁵³ Tapınak avlusunun kuzey duvarının doğu köşesinde ve burada ele geçen boyalı Pers seramiklerinden dolayı, apadananın Pers/Akhaimenid döneminde ikinci evreyi oluşturduğu düşünülmektedir.¹⁵⁴ Genişletilmiş apadana, ilk evre apadanası gibi bir yangınla son bulmuştur.¹⁵⁵

Nevşehir/Emek Apadanası

Nevşehir Apadanası, 2004 yılında Nevşehir Belediyesi'nin bir yol çalışması (Emek Mahallesi) sırasında bazı işlenmiş düzgün taşlar ve kare şekilli kaidelerin sağlam bir şekilde bulunması ile araştırma ve çalışmalara alınmıştır. Kısa süren bir çalışmanın ardından, ortaya çıkan belgelerin kültürel bir değer taşıdığı tespit edilir ve yol çalışması durdurularak, sondaj ve kurtarma kazılarına başlanmıştır.¹⁵⁶

Arkeolojik kazı çalışmalarında 31.25x14.85 m.'lik bir alanı kaplayan bir apadana tipi yapı tespit edilmiştir. Apadananın temel kalıntılarının temizlenmesiyle 45 cm.'e ulaşan düzgün taş kaideler açığa çıkarılmıştır. Kaideler, yapının girişi olduğu düşünülen güney cephesinden kuzeye doğru, orta kısmında 5.20 m.'lik bir hol bırakılarak iki kısma ayrılmıştır (Fig. 10).¹⁵⁷ Apadana'nın kaideleri, üçüncü sıradan itibaren beşerli gruplar halinde, birbirine simetrik olarak dağılmıştır. Bu simetride, eşit aralıklarla uzanan kaidelerden güneyden birinci ve ikinci sıradakiler, 2,5 m.'lik mesafelerle yerleştirilerek simetri bozulmuştur. Ayrıca, ilk sırada birbirine paralel olarak yerleştirilen iki kaidenin kalıntılarında ön kısımlarında merdiven basamağı şeklinde bir basamak oluşturulmuştur. Taşlara bu şekilde basamak verilmesi bu kısmın binanın ana girişi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Sütun kaidelerin büyük bir bölümünün yapımında kavak kepezi olarak adlandırılan siyah renkli tuf taşı kullanılmıştır.¹⁵⁸ Batı yöndeki birkaç kaidede ise, belli boyutlarda kesilerek güzel bir el işçiliği ile yüzeylerinin düzleştirildiği beyaz renkli tuf taşı kullanılmıştır. Birbirine eşit mesafelerde ve simetrik olarak yerleştirilmiş olan kaidelerin, 158x158 cm. ebatlarında olup, kenarlardaki taşlarda düzgün işçilik görüldüğü halde, orta kısma gelen bölümdeki taşa düzgün bir işçilik söz konusu değildir ve kaideler arası mesafeler 105 cm.'dir. Apadananın ayrıca yapı kaidelerin alt zemini moloz bazalt taşlarla blokaj yapılarak düzeltilmiş ve bu zemin üzerine oturtulmuş oldukları

¹⁵⁰ Summers, 1993: 86; Yiğitpaşa, 2010: 47; Yiğitpaşa, 2016: 32.

¹⁵¹ Karaosmanoğlu – Işıklı, 2008: 503-506; Işıklı, 2010: 269-270, fig. 1; Karaosmanoğlu – Işıklı, vd., 2014: 507.

¹⁵² Summers, 1993: 85.; Yiğitpaşa, 2010: 47; Yiğitpaşa, 2016: 32.

¹⁵³ Karaosmanoğlu – Can, vd., 2008: 497-514; Karaosmanoğlu, 2009b: 356.

¹⁵⁴ Karaosmanoğlu – Korucu, 2012: 131.

¹⁵⁵ Karaosmanoğlu – Korucu, vd., 2014: 82.

¹⁵⁶ Yenipınar, 2005: 21.

¹⁵⁷ Yenipınar, 2005: 21-23; Kalkan, 2008: 49-50; Yiğitpaşa, 2016: 176.

¹⁵⁸ Yenipınar, 2005: 21-23.

gözlemlenmiştir.¹⁵⁹ Çalışmalar sonucu, genel planı ortaya çıkarılan apadana çatısının 55 sütun tarafından desteklendiği kabul edilmiştir.¹⁶⁰ Nitekim harfiyat sırasında, kaideyi oluşturan taşların bir kısmının tüm ya da birkaç taşının sökülmesi sebebiyle, yapıyı oluşturan kaidelerin tam sayısı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.¹⁶¹

A. Türker, Nevşehir Apadanası üzerindeki çalışmalarıyla yapının plan ve detaylı ölçümlerini gerçekleştirmiştir. Buna göre, her bir kolonun ölçüsü tam kare olup, ebadı 1.57x1.57 m. iken; yapının toplam alanı minimum $28.36 \times 28.36 = 804.2896$ m²'dir. Apadanada kullanılan taşların ölçüleri ise değişken olup; 57x63x34 cm. ile, 585x94x34 cm., 465x54x34 cm., 465x63x34 cm., 44x55x34 cm., 54x46x34 cm., 62x48x34 cm., 405x42x34 cm. arası farklılıklar göstermektedir. Apadananın kuzeye bakan ve korunagelmış ilk sırasının 4 + 5 diliminde 9 sıradan oluştuğu ve kolonlar arası mesafenin 1.05/1.06 m. olup; salon ortasında bulunan iki tekli kaidenin ölçülerinin 1.375x1.60x0.20 m. olduğu belirlenmiştir. Ayrıca A. Türker, kuzey cephe iki kaide aralığında düşmüş kemer biçimli cephe süslemesi veya alınlık ölçüsünü 1.05x33x0.32 m. ve korunan toplam kolon sayısının 37 adet olduğunu, ancak 25 + 25 düzeninde toplam 50 adet olmasının muhtemel olabileceğini belirtmiştir.¹⁶²

Yapının kurtarma kazıları sonucu temel kaidelerinin, bitirilmemiş ya da yarım bırakılmış bir yapıya ait oldukları anlaşılmıştır. Apadana kaidelerin yapımında harcın kullanılmaması ve kaideler arası mesafenin dar olmasından dolayı, yapı Pers/Akhaimenid dönemi sütunlu yapılarıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁶³ Ayrıca kazı çalışmalarında MÖ 6. yy'a ait seramiklerin ele geçmesinden dolayı, Pers dönemine ait bir apadana olduğu düşünülen yapı, temel kalıntıları ve özellikleri gereği Anadolu apadanaları açısından yeni bir örnek olma özelliğine sahiptir.¹⁶⁴ Bu özelliğinden dolayı apadana, İyonya-Akhaimenid (Greko-Pers) kültürünün temsil edildiği ve Pers dönemi özgün sütunlu salonlarla berzer bir yapı olarak tanımlanır.¹⁶⁵

Larisa Apadanası

Antik Çağ'ın Aiolis kentlerinden biri olarak bilinen Larisa (Fig. 11), İzmir'in Menemen İlçesi'nin kuzeyinde yer alan Buluncuk'ta yer almaktadır.¹⁶⁶ Kent, Hellenistik dönem öncesinde Pers döneminden kalma anıtların bulunduğu Anadolu'nun en erken şehirlerinden birisidir.¹⁶⁷ Larisa'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan en önemli yapılardan biri, plan özellikleri açıkça belirlenen Kserkses Sarayı'dır (Fig. 12).¹⁶⁸ Saray merkezi bina kompleksinde yer almaktadır. Kare planlı olan

¹⁵⁹ Yenipınar, 2005: 23.

¹⁶⁰ Safari – Ghadim, 2015: 69, fig. 19.

¹⁶¹ Yenipınar, 2005: 22.

¹⁶² Apadananın bu ölçüleri, Dr. Öğr. Üyesi Atila Türker'in yapıda yapmış olduğu ve yayınlanmayan çalışmalarından alınmıştır. Kendisine teşekkürü bir borç biliriz.

¹⁶³ Yenipınar, 2005: 22.

¹⁶⁴ Kalkan, 2008: 49.

¹⁶⁵ Yenipınar, 2005: 21-23.

¹⁶⁶ Kayan – Öner, 2016: 7.

¹⁶⁷ Boehlau – Schefold, 1940.

¹⁶⁸ Safari –Ghadim, 2015: 68, fig. 20.

yapı, dört taş sütun ve yuvarlak kaidelere sahip bir girişten oluşmaktadır. Yapının halka açık bir izleyici salonu veya kabul salonu olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Giriş bölümü geçildikten sonra, 9x4 diziminde 36 adet yuvarlak sütun kaidelerinin bulunduğu apadana yapısına ulaşılmaktadır (Fig. 13). Apadana kullanılan sütunlar Lyon kentlerindeki gibi yuvarlak ve oluklu bir yapıya sahiptirler. Bu özelliğinden dolayı apadananın Grek/Helen-Pers etkili olduğu ve Persler'in Batı'ya yayılımı gösteren önemli somut deliller arasında yer alır.¹⁶⁹ Apadananın inşaatında kullanılan malzemeler arasında büyük taş bloklar, ahşap ve sırlı tuğlalar ağırlıktadır.¹⁷⁰ Genel özelliklerine bakıldığında, özgün Pers apadanalarıyla plan özellikleri açısından oldukça benzer olduğu görülmektedir.

Tille Höyük Apadanası

Tille Höyük, Adıyaman İli Kâhta İlçesi'nin 30 km. doğusunda, Fırat'ın batısında yer almaktadır. Bugün Atatürk Barajı suları altında kalan Tille, Türkiye-Suriye sınırındaki Karkamış'ın 130 km. kuzeyinde ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer alan orta büyüklükte bir höyüktür.¹⁷¹ 1979-1990 yılları arasında yapılan kazı sezonlarında mimari anlamda özellikle Demir Çağı dönemine ait yapılar dikkat çekmiştir. En etkili mimari ise, muhtemelen MÖ 708'de Kummuh'un Asur tarafından yıkılmasından sonra inşa edilmiş ve MÖ 7. yy'da kullanımını sürdüren çakıl mozaikle kaplı bir avlu üzerindeki genel saray binasıdır. Bu saray kompleksi içindeki en önemli yapılardan biri de MÖ 6. yy'ın ikinci yarısında veya MÖ 5. yy başında inşa edilmiş apadana (Fig. 14).¹⁷² Apadana, ana planın doğu kısmında iki sıra halinde altı sütunla desteklenen (2x6=12) ve küçük yan odalarla yapılan girişli uzun dikdörtgen bir yapıyı temsil etmektedir. Demir Çağı için anıtsal bir görünüm sergileyen ve X. tabaka olarak adlandırılan bu mimari kompleksle birlikte, daha erken bir süreci yansıtan ve Asur sonrası süreci temsil eden IX. tabaka MÖ 6. yy'ın erken evresini dolayısıyla Asur sonrası Yeni Babil dönemi veya Erken Akhaimenid evresini temsil etmektedir.¹⁷³

Kazılarda Oda 14 olarak numaralandırılan Apadana'nın (Sütunlu Salon) bulunduğu X. tabaka kompleksindeki merkezi odalar takımı çok iyi korunmuş bir plana sahiptir. Kerpiç duvarla yükselen bu odaların duvarları ve tabanları beyaz sıvayla kaplıdır. Planın merkezine taş döşemeli bir avludan girilen ve 30x9 m. ölçülerindeki bu ana odalar grubu (Oda 8-14; 15-22) ve avluya açılan (Oda 29-36) nistepen daha küçük odalar grubu bu tabakayı temsil etmektedir. Diğer tüm apadana yapılarında olduğu gibi simetri bir düzendeki Tille Höyük sütunlu salonu ve diğer yan odalar bu özelliği nitelikli bir şekilde yansıtmaktadırlar. Apadananın yanı sıra X. tabakadaki ana odalar grubundan da 9 ve 29 nolu odalarda çatıyı taşıyan sütunları destekleyen halka kabartmalı iki sütun kaidesi ve kabartmadan yoksun kireçtaşı kaideler bulunmuştur.¹⁷⁴ Bu odalardan aynı zamanda dolgu içine sıkışmış halde büyük bir çanak

¹⁶⁹ Schefold, 1934; Boehlau –Schefold, 1940.

¹⁷⁰ Schefold, 1934.

¹⁷¹ Blaylock, 2017: 390.

¹⁷² Blaylock, 2016.

¹⁷³ Blaylock, 2017: 390.

¹⁷⁴ Blaylock, 2017: 392, res. 3.

çömlek grubu ele geçmiştir.¹⁷⁵ Buluntulardan tipik Pers formları, MÖ 6. yy siyah firnisli parçalar, Lydia mermer taklidinde Batı Anadolu'dan gelen türler dikkat çekicidir.¹⁷⁶ Tille Höyük'teki basamaklı nişler, sütunlu odalar, ocaklar, kırmızı boya ve mimari özellikler I. Darius ve Kserkses dönemindeki Persepolis'teki küçük yapıların tipik ve yakın bir yansımasını oluşturmaktadır. Kuvvetli somut özelliklerden dolayı Tille Höyük apadanası, Pers imparatorluk dönemine ait resmi bir bina veya konut olarak tanıtılmaktadır (Blaylock 2009: 198-212). Ayrıca Pers dönemi taşra mimarisinin genel özelliklerini barındıran yapı, Orta ve Kuzey Mezopotamya'daki mimari formla ortak özellikler taşımaktadır. Apadana aynı zamanda Pers maddi kültürünün de en büyük örneklerinden sayılmaktadır.¹⁷⁷ Bunun yanında, mimari komplekste MS 12-15. yy boyunca, höyüğün tepesinde bir yerel yöneticiye ait müstahkem bir konutun yerleşkesi mevcuttur. Yerleşimin en üst noktasında ilişkili avluya sahip apadana özelliğinde iki katlı binalar (sarnıç ve banyo eviyle birlikte) bulunmaktadır.¹⁷⁸

Oluz Höyük Apadanası

Amasya kent merkezinin 25 km kuzeybatısında yer alan Oluz Höyük'te 2007 yılında başlatılan ve kesintisiz devam eden sistematik arkeolojik kazılar sonucu mimari özelliklerinin Geç Phryg kültürünün yanı sıra, Anadolu'ya yabancı kimi öğeler içerdiği gözlemlenmiştir¹⁷⁹. Geldinden Ovası'nın batı kenarındaki Oluz Höyük'te sekiz dönem süren arkeolojik kazılar¹⁸⁰ sonucu ortaya çıkarılan Pers kültürüne ait mimari kalıntılar ile çanak-çömlek ve küçük buluntular, höyüğün bugüne değin Kappadokia'da saptanan yegane Pers yerleşmesine sahip olduğunu göstermektedir¹⁸¹. Mimari, çanak-çömlek ve küçük buluntular yönünden Pers kültür karakterini yansıtan Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası A ve B olmak üzere iki ana evreye ayrılmaktadır (Fig. 15).¹⁸² 2B Mimari Tabakası (MÖ 425-300), A Açması'nda güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan taş döşemeli anıtsal bir yol ile bu yolun kuzeyinde yer alan ve özellikle giriş bölümü açığa çıkarılan küçük bir saray ya da malikane olduğunu düşünülen kompleks bir yapı kalıntısı ile mimari açıdan karakterize olmaktadır.¹⁸³ Ayrıca höyükte yapılan araştırmalara göre burada Zerdüşt dininin Geç Akhaimenid döneminden itibaren kurumsal bir yapıya dönüştüğü anlaşılmıştır.¹⁸⁴

Pers tipi sütun kaideleri ve Ateşgede kalıntılarının keşfedildiği Oluz Höyük'te 2018 dönemi çalışmalarında bulunan Apadana (Taht Salonu/Kabul Salonu), yerleşmedeki Pers mimari karakterini tamamlayan bir yapı niteliğindedir.¹⁸⁵ Taş ya da mermer sütunları daha çok başkentlerindeki (Susa,

¹⁷⁵ Blaylock, 2006: fig. 10.35, 10.37.

¹⁷⁶ Blaylock, 2009: 204.

¹⁷⁷ Blaylock, 2017: 395-396.

¹⁷⁸ Moore, 1993: No: 14.

¹⁷⁹ Dönmez, 2015: 71.

¹⁸⁰ Dönmez,- Dönmez Naza, 2007: 49-74; Dönmez, 2009a: 32-33; Dönmez, 2009b: 9-10; Dönmez, 2014: 289-304.

¹⁸¹ Dönmez, 2015: 77-78.

¹⁸² Dönmez, 2015: 80-82, Plan: 2B, fig. 6-9.

¹⁸³ Dönmez, 2015: 82.

¹⁸⁴ Dönmez, 2015: 71.

¹⁸⁵ Dönmez,- Saba, 2018: 14.

Persepolis) anıtsal saray yapılarında kullanan Perslerin taşıyıcı eleman olarak Apadana mimarisinde genellikle ahşap dikmeleri tercih etmiş olduklarını söyleyebilir. Hafiri; maliyet, hammaddeye ulaşma kolaylığı ve şekillendirme açısından tercih edildiği anlaşılan ahşap sütunların Oluz Höyük'te ortaya çıkarılan apadanada da kullanılmış olduğunu ifade etmektedir. Kazısı henüz tamamlanmamış olan apadananın taş kaideleri üzerinde yükseldiği anlaşılan dikmelerin, ahşabın organik bir madde olması ve kolay yok olabilmesi nedeniyle zaman içinde yok olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁶ 2018 dönemi kazılarında Oluz Höyük Apadanası'nda üçerli olarak iki sırada halinde (2x3) toplam 6 taş kaide (sütun kaidesi) açığa çıkarılmıştır. Apadana'nın kuzeydoğusunda gözlenen köşe yapmış temel kalıntısı, günümüze ulaşmasa da yapının özenle inşa edilmiş duvarları olduğuna işaret etmektedir. Apadana, Ateşgede ve kutsal yol ile birlikte düşünüldüğünde Oluz Höyük'ün mimari tasarımı, kent dokusu ve karakteri ile Persler tarafından Anadolu'da kurulmuş en önemli yerleşmelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Sonuç

İran merkezli olmak üzere batıda Anadolu ile birlikte Batı Trakya (Balkanlar-Yunanistan içleri), doğuda Hindistan, kuzeyde Kafkaslar ve güneyde Mısır uygarlığını kapsayacak kadar çok geniş bir imparatorluk kuran Persler; kendi sanatını veya sosyo-kültürel etkilerini birçok alanda hâkim olduğu bölgelerde yaymıştır. Bugüne kadar yapılan yüzey araştırması, arkeolojik kazı vb araştırmalar sonucu Persler'in siyasi, mimari, sosyal, sanatsal, ekonomik ve diğer tüm kültürel yönlerle tarihsel varlıkları boyunca coğrafya ve kültürleri etkiledikleri saptanmıştır. Bu etki alanlarından en önemlilerinden biri olarak kendi ekonomik seviyelerinin ve sanatının zirvesi olan Apadana (Taht Salonu, Sütunlu Salon, Kabul Salonu, Tören Salonu, Hypostyle Salon) yapıları gelmektedir.

En temel anlamıyla çatısı sütunlar tarafından taşınan bir kamu ya da kabul salonu olarak tanımlayabildiğimiz apadanaların; köken grubu içerisinde Mısır Hpostyl salonlarıyla, sütun özellikleri ve tarihi başlangıcı açısından Megaron ve Bit-Hilani yapılarıyla ve en temel özelliklerinin yerleştiği Med siyasi tarihine denk gelen sütunlu salonlarla karşılaştığımızda özellikle saray-tapınak-apadana üçgeninde dini gibi farklı özelliklerinin olduğunu da görmekteyiz. Bu bağlamda Persler'in Anadolu'ya hâkim olduğu yaklaşık 200 yıllık bir süreçte satraplıklarının sınırlarında bulunan en erken örnek olan Hattuşa Apadanası (D Yapısı), Geç Hitit-Med-Asur ve Pers özelliklerini taşıyan Kerkenes Dağı Apadanaları, Urartu-Med ve Pers dönemiyle ilişkilendiğimiz Erzincan-Altın-tepe Apadanası (Gelişim Evreleri), bitmemiş olan ve Greko-Pers özellikler gösteren Nevşehir Apadanası, batı Anadolu'da Hellen uygarlığıyla olan etkilerini gösteren Larisa Apadanası, Güneydoğu'da bulunan ve Asur gibi Mezopotamya etkilerini taşıyan Adıyaman-Tille Höyük Apadanası ve son dönem çalışmalarıyla büyük oranda ortaya çıkarılan Orta Anadolu'daki Amasya-Oluz Höyük Apadanası Pers apadanalarının Anadolu'daki örneklerini yansıtmaktadır.

¹⁸⁶ Dönmez – Saba, 2018: 17.

¹⁸⁷ Dönmez – Saba, 2018: 17.

Anadolu, Pers kültürünün yanı sıra Hitit, Med, Urartu, Frig, Grek ve Yakınoğu etkilerini kompozit bir yapıda sunan nadir coğrafyalardandır. Yukarda da değinildiği üzere Hattuşa'da yer alan D Yapısı (MÖ 2. bin) apadana mimari kökeni konusunda soru işaretleri oluştururken, Hattuşa dışında Orta Anadolu'da yer alan Sorgun-Kerkenes Dağı antik yerleşimi Geç Hitit, Med ve sonrasında Perslerce kullanıldığı araştırmalarda belirgindir. Doğu Anadolu zorlu coğrafyasında yer alan Atlıntepe apadanası da konum, uygarlık, sanat ve işlevi açısından en tartışmalı yapıların başında gelmektedir. Yapı üzerinde yarım asırdan fazladır yapılan bilimsel araştırmalar, en az iki evreli olan apadananın Urartu ve Pers sürecini kültürel sanat bazında ortaya koyduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca ikinci evre apadanasının Persler'e ait olduğunu, en yakın örnekleri olan Kafkaslar'ın Bastam, Arin-Berd, Armavir-Blur ve özellikle son yıllarda ortaya çıkarılan Karacamirli'deki İdeal Tepe ve Qurban Tepe Pers apadanalarıyla desteklenmektedir. Dolayısıyla ikinci (Genişletilmiş Apadana) apadanasının Kuzeybatı İran'da olduğu gibi tekrardan kullanım gördüğünü ifade edebiliriz. Yapıdaki bir diğer özellikli sonuç ise, genişletilmiş evrede apadananın dini açıdan tapınakla birlikte işlevini devam ettirmesinde saklıdır. Bu uygulama Batı İran-Hemedan bölgesi yapıları ve Kafkaslar örnekleriyle de örtüşmektedir.

Orta Anadolu yer alan Nevşehir Apadanası mevcut durumda Pers mimarisi yapı tipine çok yakındır. Yapı özellikleri gereği Grek-Pers sanatının bir karması şeklinde yorumlanabilir. Bu özelliğinden dolayı ayrı bir öneme sahip olan apadana, İyon-Pers etkileşiminin olağan sonucunu Anadolu açısından yansıtmaktadır. Bu yapının yanı sıra Persler'in batıya yayılımını gösteren ve bulunan Larisa Apadanası, Persler'in her coğrafyada kendi kimlik ve kültürlerini gösteren birer sahiplik ve üstünlük göstergesi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Larisa apadanasının bir diğer özelliği Nevşehir apadanasında olduğu Grek-Pers karışımını taşıması ve özellikle Batı etkili oluklu ve yivli sütunlara sahip almasıdır. Anadolu'daki bir diğer önemli yapı Tille Höyük Apadanası Mezopotamya, Med, Kuzey Suriye etkileriyle birlikte Demir Çağı Pers dönemini en iyi şekilde yansıtan örneklerdendir. Yerleşim ayrıca Asur, Babil ve Erken Akhaimenid dönemlerini belirgin oranda yansıtırken, aynı zamanda Batı Anadolu veya Lydia etkili buluntularla birlikte, apadananın genel özellikleri itibariyle Persepolis'teki küçük yapıların bir yansıması olduğunu düşünebiliriz. Çalışmamızda özellikle son kazı sezonlarında (2018-2020) büyük bir bölümü ortaya çıkarılan Oluz Höyük Apadanası'nın konum, mimari özellikleri, sanatı gibi tüm özellikleriyle tipik bir Pers apadanası olduğunu ifade edebiliriz. Neticede Anadolu'da arkeolojik kazılar devam ettiği sürece Pers mimarisi sanatının eşsiz birer örneği olan başka apadana yapılarının da gün yüzüne çıkmasını beklemekteyiz.

Kaynakça

- AKURGAL, E., 2007. *Anadolu Uygarlıkları, Salih, Fatma, Zehra, Fikri ve Lemis Akurgal'in Anularına*, NET Turistik Yayınları A.Ş, 9. Baskı, İstanbul.
- ARNOLD, D., 1991. "Amenemhat I and the Early Twelfth Dynasty at Thebes", *Lila Acheson Wallace Curator, Egyptian Art, The Metropolitan Museum of Art*, ss. 5-48.
- ARNOLD, D., 1996. "Hypostyle Halls of the Old and Middle Kingdom?", *Department of Ancient Egyptian, Nubian, and Near Eastern Art, William Kelly Simpson at the Museum of Fine Arts*, Ed.: Peter Der Manuelian, Boston, I, ss. 39-54.
- BADAWY, A., 1966A. *A History of Egyptian Architecture*, University of California Press, Berkeley.
- BALTACIOĞLU, H., 2016. "Halentiu-Halentu (wa), Alacahöyük 2. Hitit Yapı Katı ve Boğazköy Büyükkale Sarayı", *Ahmet Ünal Armağanı, Studies in Honour of, Eski Anadolu Araştırmalarına ve Hititlere Adanmış Bir Hayat*, (Eds: Sedat Erkut-Özlem Sir Gavaz), *Antahsumsar-Çiğdem, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Baskı-Cilt V, İstanbul, ss. 49-67.
- BARAN, A., 2016. "Kerkenes Kazısı 2012-2013 Yılları Çalışmaları ve Yerleşimin Tanımlanması Üzerine Değerlendirmeler/ The 2012-2013 Excavations at Kerkenes and Evaluation of the Settlement", *Mediterranean Journal of Humanitie (MJH)*, 7/2, ss. 49-87.
- BARNETT, R. D., 1957. "Persepolis", *Iraq*, Vol. 19, No. 1, British Institute for the Study of Iraq, ss. 55-77.
- BLAYLOCK, S., 2009. *Tille Höyük 3: The Iron Age, Part 1: Introduction, Stratification and Architecture*, British Institute at Ankara Monograph 41, London.
- BLAYLOCK, S., 2016. *Tille Höyük 3.1 + Tille Höyük 3.2 (Bundle)*, British Institute at Ankara Monograph, British Institute of Archaeology at Ankara.
- BLAYLOCK, S., 2017. "Fırat Üzerinde Tille Höyük'te Akhaimenid Tabakası ve Güneydoğu Anadolu'da Akhaimenid Arkeolojisi İçin Diğer Bulgular/The Achaemenid Level at Tille Höyük on the Euphrates and Other Evidence for Achaemenid Archaeology in South-East Anatolia", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem/The Persians, Power and Glory in Anatolia*, Ed.: Kaan İren - Çiçek Karagöz - Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları (YKY), 1. Baskı, İstanbul, ss. 390-407.
- BITTEL, K., 1960/1961. "Legenden vom Kerkenes-Dağ (Kappadokien)", *Oriens*, Vol. 13/14, Brill, ss. 29-34.
- BOEHLAU, J – KARL, S., 1902–1934, 1. Cilt, Vol. 1, *Kunigl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Die Bauten*: Berlin: Walter de Gruyter.
- BRANTING, S. - BALTALI TIRPAN, S. – PENACHO, S., 2016. "Kerkenes News 2014-2015", *Kerkenes Project*, Department of Anthropology, University of Central Florida, ss. 1-15.

- BREWER, D. J. – TEETER., 2011. E., *Mısır ve Mısırlılar*, Çev: Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- BRIXHE, C. - SUMMERS, G. D., 2006. “Les Inscriptions Phrygiennes De Kerkenes Dağ (Anatolie Centrale)”, Band XLV, *Kadmos, Zeitschrift für vor- und Frühgriechische Epigraphik*, Oxford, ss. 91-134.
- ÇILINGIROĞLU, A., 1979. “Urartu Apadanasının Kökeni”, *Anadolu Araştırmaları VI*, ss. 97-107.
- ÇILINGIROĞLU, A., 1997. *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
- DANIEL L., 2013. “The Archaeological Results”, *The Palace of Darius at Susa, The Great Royal Residence of Achaemenid Persia*, Ed.: Jean Perrot, I.B. Tauris, Published in Association With The Iran Heritage Foundation, New York, s. 186.
- DANTI, M. D., 2013. *Hasanlı V: The Late Bronze and Iron I Periods*, Hasanlı Excavation Reports, University of Pennsylvania Press, October 24.
- DÖNMEZ, Ş. - NAZA DÖNMEZ, E. E., 2007. “Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, *Collouquim Anatolicum VI*, ss. 49-74.
- DÖNMEZ, Ş., 2009a. “Karadeniz’de Bir Hitit Yerleşimi”, *Aktüel Arkeoloji*, No:11, ss. 32-33.
- DÖNMEZ, Ş., 2009b. “Bir Anadolu Kralı Yeniden Doğuyor”, *NTV Tarih*, No: 6, ss. 9-10.
- DÖNMEZ, Ş., 2014. Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi İçinde Ana Tanrıça İle İlgili Güncel Bulgular”, *Arkeoloji İle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar. Veli Sevin'e Armağan. Scripta/Essays in Honour of Veli Sevin. A Life Immersed in Archaeology*, Ed.: A. Özfirat, İstanbul, ss. 289 - 304.
- DÖNMEZ, Ş., 2015. “Oluz Höyük Kazıları Işığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid Varlığına Güncel Bir Bakış”, *TÜBA-AR*, Sayı: 18, ss. 71-107.
- DÖNMEZ, Ş. – SABA, M., 2018. “Anadolu’da Zerdüşt İnancı ve Ateş Kültünün En Erken Temsilcileri Amasya-Oluz Höyük Ateşgedesi ve Apadanası”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 66 (Kasım-Aralık), İstanbul, ss. 14-17.
- DRAYCOTT, C. M. – SUMMERS, G. D. - BRIXHE, C., 2008. *Kerkenes Special Studies 1: Sculpture and Inscriptions from the Monumental Entrance to the Palatial Complex at Kerkenes Dag, Turkey*, Chicago, The Oriental Institute of the University of Chicago.
- DUSINBERRE, E. R. M., 2002. “An Excavated Ivory from Kerkenes Dağ, Turkey: Transcultural Fluidities, Significations of Collective Identity, and the Problem of Median Art”, *Ars Orientalis*, Vol. 32, *Medes and Persians: Reflections on Elusive Empires, Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan*, ss. 17-54.
- DÜZGÜNEŞ, E.- DEMİREL, S., 2016. “Evaluation of Boğazköy-Hattusha Arcaeological Site’s Proteciton Problems in the Scope of Visitor

- Management”, *Recent Researches in Interdisciplinary Sciences*, Ed.: Recep Efe - İsa Cürebal - Gulnara Nyussupova, ST. Kliment Ohridski University Press, Sofia, ss. 139-154.
- DYSON, R. H. JR., 1960. “Hasanlu and Early Iran”, *Archaeology*, Vol. 13, ss. 118-129.
- DYSON, R. H. JR., 1989. “The Iron Age architecture at Hasanlu: an essay”. *Expedition: The magazine of the University of Pennsylvania*, 31/2, ss. 107-127.
- FRANCOVICH, G. D., 1966. “Problems of Achaemenid Architecture”, *East and West*, Vol. 16, No: 3/4, Istituto Italiano per l’Africa e l’Oriente (IsIAO), s. 201-260.
- FORBES, T. B., 1983. *Urartian Architecture*, Ed.: A.R. Hands - B.Sc. - M.A., D. Phil - D.R. Walker, BAR International Series 170, 122 Banbury Road, Oxford OX2 7BP, England.
- GENZ, H., 2012. “Boğazköy: Terk Edilmeyen Kent”, *Son Tunç Çağından Hellenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, Sayı: 2, Ed.: Necmi Karul, Doğan Burda Yayınları, İstanbul, ss. 84-89.
- GHIRSHMAN, R., 1963. “L’Apadana De Suse”, *Iranica Antiqua*, Sous La Direction De R. Ghirshman et L. Vanden Berghe, Vol. III, *E.J. Brill*, Printed in The Netherlands, Leiden, ss. 148-155.
- GOFF, C., 1968. “Luristan In The First Half Of The First Millennium B.C., A Preliminary Report On The First Season's Excavations At Baba Jan, And Associated Surveys In The Eastern Pish-İ-Kuh”, *Iran*, Vol. 6, *British Institute of Persian Studies*, ss. 105-134.
- GOFF, C., 1969. “Excavations at Bābā Jān, 1967: Second Preliminary Report”, *Iran*, Vol. 7, *British Institute of Persian Studies*, ss. 115-130.
- GÜNDOĞDU, H. - BAYHAN A. A. - AKTEMUR A. M. - TIĞCI S. - ARSLAN, M., 2009. *Kültür Varlıkları İle Kemah*, Kariyer Matbaacılık, Ankara.
- HERZFELD, E. E., 1929. “Bericht uiber die Ausgrabungen von Pasargadae 1928”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, AMI I, Germany, ss. 4-16.
- HOVHANNISYAN (OGANESJAN), K. L., 1961. *Arin-Berd I. Arkhitektura Erebuni po Materialam Raskopok 1950-59*, (Arin-Berd 1: Architecture of Erebuni, excavation materials 1950-1959), *Arkheologicheskie raskopki v Armenii 9*, (Archaeological sites in Armenia 9), Akademii Nauk Armianskoe SSR, Yerevan.
- HUOT, J.L. - THALMANN, J.P. - VALBELLA, D., 2000. *Kentlerin Doğuşu*, Çev.: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- IŞIKLI, M., 2010. “The Results of Surveys in the Environs of the Urartian Fortredd of Altintepe in Erzincan, Eastern Anatolia (Investigations of Public Settlement Areas and Observations on the Post-Urartian Period)”, *Proceedings of the 6 th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, 5 May - 10 May 2009, Sapienza, Università di Roma*,

Eds.: P. Matthiae - F. Pinnock - L. Nigro, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, Vol. 2, ss. 265-278.

İNAN, A., 1992. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, III. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII/6. Ankara.

MOORE, J., 1993. *Tille Höyük 1: The Medieval Period*, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph no: 14, Ankara.

KALKAN, H., 2008. *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel Ve Kültürel Değerlendirme*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

KARAOŞMANOĞLU, M. - ÖZKAN, H. - ÖZTÜRK, N., - CAN, B., - KORUCU, H., 2005. "Altıntepe Kazısı 2003", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 127-138.

KARAOŞMANOĞLU, M. - CAN, B. - KORUCU, H., 2007. "Altıntepe Urartu Kalesi 2005 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 259-270.

KARAOŞMANOĞLU, M. - CAN, B. - KORUCU, H., 2008. "Altıntepe Urartu Kalesi 2006 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2007 Kocaeli*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 497-514.

KARAOŞMANOĞLU, M., 2008. "Altıntepe Kalesi İkinci Dönem Kazıları", *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Armağanı*, Ed.: B. Can - M. Işıklı, İstanbul, ss. 69-83.

KARAOŞMANOĞLU, M. - İŞIKLI, M., 2008. "Altıntepe Civarı Yüzey Araştırması 2006 Çalışmaları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2007, Kocaeli*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 503-506.

KARAOŞMANOĞLU, M. - CAN, B. - KORUCU, H., 2009. "Altıntepe Urartu Kalesi 2007 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 26-30 Mayıs, 2008 - Ankara*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 119-138.

KARAOŞMANOĞLU, M., 2009a. "Anadolu Uygarlıkları – Altıntepe, Urartu Uygarlığı ve Eşsiz Kültürünün İzleri", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı, 11, ss. 72-80.

KARAOŞMANOĞLU, M., 2009b. "İkinci Dönem Kazıları Işığında Altıntepe Apadanası", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, Ed.: Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, Aylin Ü. Erdem, Atilla Batmaz, Fulya Dedeoğlu, Mücella Erdalkıran, Mahmut Bilge Baştürk, Erim Konakçı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 353-359.

- KARAOSMANOĞLU, M., 2010. “Altın-tepe Urartu Kalesi 2008 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 25-19 Mayıs 2009, Denizli*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 17-34.
- KARAOSMANOĞLU, M. - CAN, B. - KORUCU, H., 2012. “Altın-tepe Urartu Kalesi 2010 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, 23-28 Mayıs 2011, Malatya*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 303-319.
- KARAOSMANOĞLU, M. - KORUCU, H., 2012. “The Apadana of Altın-tepe in the Light of the Second Season of Excavations”, *Anatolian Iron Ages 7 the Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne (1924 April 2010)*, Ed.: Altan Çilingiroğlu – Antonio Sagona, ss. 131-148.
- KARAOSMANOĞLU, M. - KORUCU, H. - YILMAZ, M. A., 2013. Altın-tepe Urartu Kalesi 2011 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum, ss. 137-146.
- KARAOSMANOĞLU, M., - YILMAZ, M. A., 2012. “Altın-tepe Urartu Kalesi Kanalizasyon Sistemi”, *Stratonikeia'dan Lagina'ya / From Stratonikeia to Lagina, Ahmet Adil Turpan Armağanı / Festschrift in Honour of Ahmet Adil Turpan*, Ed.: B. Söğüt, Ege Yayınları, Ayırbaşım / Offprint, İstanbul, ss. 353-367.
- KARAOSMANOĞLU, M. - KORUCU, H., 2013. “Altın-tepe'den Bir Frig Seramiği”, *Tarhan Armağanı, M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler / Eassy in Honour of M. Taner Tarhan*, (Eds: O. Tekin – M.H. Sayar – E. Konyar), Ege Yayınları, Ayırbaşım / Offprint, İstanbul, ss. 233- 328.
- KARAOSMANOĞLU, M. - YILMAZ, M. A., 2013. “Altın-tepe Kalesinden Günümüze Yansımalar / The Reflections From Altın-tepe Fortressto Present Day”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 6/25, ss. 275-282.
- KARAOSMANOĞLU, M. - KORUCU, H. - YILMAZ, M. A., 2014. “Altın-tepe Urartu Kalesi Kazı ve Onarım Çalışmaları 2003-2013”, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı*, Ayırbaşım/Offprint, Haz.: H. Kasapoğlu – M.A. Yılmaz, Ankara, ss. 77-96.
- KARAOSMANOĞLU, M. - IŞIKLI, M. - CANER, E., 2014. “Erzincan-Altın-tepe Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı*, Ayırbaşım/Offprint, Haz.: H. Kasapoğlu – M.A. Yılmaz, Ankara, ss. 505-509.
- KARAOSMANOĞLU, M. - KORUCU, H., 2015. “Altın-tepe Urartu Kalesi (2012) Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *Atatürk Üniveristesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi / Journal of the Fine Arts Institute (GSED)*, Sayı/Number 34, Erzurum, ss. 116-132.

- KARAOSMANOĞLU, M. - YILMAZ, M. A., 2015. “Yeni Veriler Işığında Altın-tepe Tapınak Kompleksi”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu / International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures, Bildiriler II*, Ed.: M. Işıklı – B. Can, ss. 60-68.
- KARIMIAN, H. - SARFARAZ, A. A. - EBRAHIMI, N., 2010. “Retrieving Achaemenid Palaces In Borazjan With The Help Of Archeological Findings”, *Bagh-ı Nazar*, 7/14. Department Of Archaeology, University Of Tehran, ss. 45-58.
- KAYAN, İ. - ÖNER, E., 2016. “Larisa Antik Kenti Çevresinin Coğrafi Özellikleri, Paleocoğrafik Evrimi ve Jeoarkeolojik Değerlendirmeler”, *Larisa Buruncuk, Mimari Araştırmaları / Architectural Survey*, Ed.: Turgut Saner, Ege Yayınları, İstanbul.
- KEALHOFER, L. - GRAVE, P. - MARSH, B. - STEADMAN, S. - GORNY, R. L. - SUMMERS, G. D., 2010. “Patterns of Iron Age Interaction in Central Anatolia: Three Sites in Yozgat Province”, *Anatolian Studies*, Vol. 60, British Institute at Ankara, ss. 71-92.
- KHATCHADOURIAN, L., 2014. “Empire in the Everyday: A Preliminary Report on the 2008-2011 Excavations at Tsaghkahovit, Armenia”, *American Journal of Archaeology, The Journal of the Archaeological Institute of America*, 118/1. ss. 137-169.
- KLEISS, W., 1988. “Die Architectur”, *Bastam II, Ausgrabungen In Den Urartäischen Anlagen 1977-1978*, Ed.: Wolfram Kleiss), Teheraner Forschungen, Herausgegeben vom, Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran, Band V, Gebr. Mann Verlag, Berlin, ss. 13-74.
- KLEISS, W., 1979. “Architektur”, *Bastam I Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, Ed.: Wolfram Kleiss, Teheraner Forschungen, Herausgegeben vom, Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran, Band IV, Berlin, ss. 11-98.
- KNAUSS, F. S., 2006. “Pasargadae, Susa, Persepolis, Die Paläste der Achämeniden”, in: *Das persische Weltreich, Historische Bibliographie*, Stuttgart, ss. 100-111
- KNAUSS, F. - GAGOSHIDZE, I. - BABAIEV, I., 2010. “A Persian Propyleion in Azerbaijan Excavations at Karacamirli”, BSS. Vol. 11, *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers*, Ed.: J. Nieling - E. Rehm, Aarhus University Press, Aarhus, ss. 111-122.
- KNAUSS, F. - GAGOSHIDZE, I. - BABAIEV, I., 2013. “Karacamirli: Ein persisches Paradies”, *Arta, Achemenet*, 004, ss. 1-28.
- MAJIDZADEH, Y., 2001-2002. *The Ancient Ozbaki site, Savoudjbolagh, Iran*, Teheran.
- MAJIDZADEH, Y., 2010. “Excavations of the ancient Ozbaki Tepe”, *Tehran, Miras Farhangi*, 1.
- MARTIROSIAN, A. A., 1974. *Archaeological Monuments of Armenia, Argishtihinili*, Academy of Science of the Armenian Soviet Socialist Republic, Erevan.

- MIR, A. K., 1994. "Susa And Ancient Heritage Of Susa City", *Miras Farhangi Journal*, 12.
- MOHAMMADIFAR, J., 2010. "Style architecture of the Achaemenid", *Architectural History, Archaeology of Architecture*, (t.y), ss. 99-108.
- MOTAMEDİ, N., 1997a. "A Mannean-Median Fortress, Proceedings of Iranian Architecture and City Building Congress", (Ed. B. A. Shirazi), Tehran, ss. 320-357.
- MOTAMEDİ, N., 1997b. "Ziwiye. Excavations in 1995", *Reports of archaeological Tehran: Miras Farhangi*, ss. 143-170.
- MUSCARELLA, O. W., 1989. "Warfare al' Hasanlu in the lace 9rh Century B.C.", *Expedition*, 32/2-3, ss. 24-36.
- NAUMANN, R., 1957. "Bauwerke der Hethitischen Großreichszeit auf Büyükkale", *Boğazköy III, Funde aus den Grabungen 1952 – 1955*, Ed.: Kurt Bittel - Rudolf Naumann - Thomas Beran, Ausgrabungen Der Deutschen Orient Gesellschaft und Des Deutsches Archäologisches Instituts, Verlag Gebr. Mann, Berlin, ss. 10-17.
- NAUMANN, R., 2007. *Eski Anadolu Mimarlığı*, Çev.: Beral Madra, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- NEVE, P., 1982. *Büyükkale, die Bauwerke: Grabungen 1954 – 1966*, Boğazköy-Hattuşa, 12, Berlin – Mann.
- NEVE, P., 1993. *Hattuşa Stadt der Götter und Tempel, Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter*, Sonderhefte der Antiken Welt, Zaberns Bildbande zur Archäologie, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- NYLANDER, C., 1966. "The Toothed Chisel in Pasargadae: Further Notes on Old Persian Stonecutting", *American Journal of Archaeology*, 70/4, *Archaeological Institute of America*, ss. 373-376.
- OSBORNE, J. F. - SUMMERS, G. D., 2014. "Visibility Graph Analysis and Monumentality in the Iron Age City at Kerkenes in Central Turkey", *Journal of Field Archaeology*, 39/3, ss. 292-309.
- ÖZGÜÇ, T., 1961. "Altintepe Kazıları", *Bellekten*, Vol.25, No. 97-100, Ankara , ss. 253-268.
- ÖZGÜÇ, T., 1963. "Altintepe'de Urartu Mimarlık Eserleri / The Urartian Architecture on the Summit of Altintepe", *Anatolia*, VII, ss. 51-57.
- ÖZGÜÇ, T., 1966. *Altintepe, Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri / Architectural Monuments and Wall Paintings*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, V. Seri, No. 24, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T., 1969. *Altintepe II, Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler / Tombs, Storehouse And Ivories*, , Türk Tarih Kurumu Yayınlarından V/27, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZTÜRK, O., 2018. *Pers Mimarisinde Apadanalar: Ortaya Çıkışı ve Gelişimi* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

- PAGLIARI, G., 1988. *Function And Significance Of Ancient Egyptian Royal Palaces From The Middle Kingdom To Aite Period, A Lexicographical Study And Its Possible Connection With The Archaeological Evidence*, Institute Of Archaeology And Antiquity The Universty Of Birmingham, Dipartimento Di Studi Orientali Sapienza, Universita Di Roma, ss. 205-240.
- PERROT, J. - BRUN, A. LE - LABROUSSE, A., 1971. "Recherches archéologiques a Suse et en Susiane en 1969 et en 1970", 48/ 1-2, Institut Francais du Proche-Orient, ss. 21-51.
- PETRIE, W. M. F. AND WALKER, J. H., 1909. *The Palace Of Apries (Memphis II)*, British Scholl Of Archaeology In Egypt, And Edgyptian Research Account Fifteenth, London.
- ROAF, M., 1996. *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Çev.: Zülal Kılıç, Atlaslı Büyük Uygurluklar Ansiklopedisi 9, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- ROLLINGER, R., 2003. "Kerkenes Dağ and the Median Empire", *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia*, Ed.: G.B. Lanfranchi - M. Roaf - R. Rollinger, *History of the Ancient Near East / Monographs*, Vol. V, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, Padova, ss. 321-326.
- ROOT, M. C., 1985. "The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship", *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, Centennial Issue, 89/1, ss. 103-120.
- SAFARI, S. - GHADIM, F. A., 2015. "Examine the Evolution of Columned Halls of the Second and First Millenniums B.C in Iran, Caucasus and Anatolia", *Fundamental Journals, International Journal of Fundamental Physical Sciences (IJFPS)*, 5/3, ss. 63-70.
- SAMI, A., 1996. *Pasargadae, Capital and the tomb of Cyrus the Achaemenid*, Shiraz, Iran, Persian Studies Foundation.
- SCHACHNER, A., 2012. "Hititler Öncesi Boğazköy", 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, T.C. Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayın No: 6, Çorum 2012, ss. 83-102.
- SCHEFOLD, K., 1934. *Untersuchungen zu den Kertscher Vasen*: Cambridge Univ Press.
- SCHIRMER, W., 1982. *Hitit Mimarlığı*, Çev.: Beral Madra, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygurlukları Dizisi: 1, İstanbul.
- SCHMIDT, E. F., 1953. *Persepolis I, Structures – Reliefs – Inscriptions*, The University of Chicago Press, Chicago – Illinois.
- SCHMIDT, E. F., 1957. *Persepolis II: Contents of The Treasury And Other Discoveries*, The University of Chicago, Oriental Institute Publications LXIX, Chicago, Illinois, 1957.
- SCHOOP, U. D. - SEEHER, J., 2006. "Absolute Chronologie in Boğazköy-Hattusa: Das Potential der Radiokarbonaten", *Strukturierung und Datierung in der Hethitischen Archäologie*, Byzas, 4, ss. 53-75.

- SEEHER, J., 2006. *Hattuşa Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün/Deutsches Archaologisches Institut, Boğazköy-Expedition, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı*, Ege Yayınları, Eski Anadolu Knetleri Dizisi: 2, İstanbul.
- STOTT, G., 1938. "Persepolis", *Greece & Rome*, 7/20, Cambridge University Press on behalf of Classical Association, ss. 65-75.
- STRONACH, D., 1968. "Tepe Nush-i Jan: A Mound in Media", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, 37/3, ss. 177-186.
- STRONACH, D., 1969. "Excavations at Tepe Nūsh-i Jān, 1967", *Iran*, Vol. 7, *British Institute of Persian Studies*, ss. 1-20.
- STRONACH, D - ROAF, M. - STRONACH, R. - BÖKÖNYI, S., 1978. "Excavations at Tepe Nūsh-i Jān", *Iran*, Vol. 16, *British Institute of Persian Studies*, ss. 1-28.
- STRONACH, D., 1978. *Pasargadae, A Report On The Excavations Conducted By The British Institute Of Persian Studies, From 1961 To 1963*, Oxford At The Clarendon Press.
- STRONACH, D., 1985. "Tepe Nush-i Jan: The Median Settlement", *Cambridge Ancient History of Iran II*, ss. 832-837.
- STRONACH, D., 1987. "Median Archaeology", *Encyclopaedia Iranica*, II, ss. 280-295.
- STRONACH, D. - SUMMERS, G. D., 2003. "The Ashlar Building at Kerkenes Dağ: an Interim Report", *AnatoliaAntiqua*, 11, ss. 111-129.
- STRONACH, D., 2003. "Independent Media, Archaeological Notes From The Homeland", *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia, History of The Ancient Near East/Monographs*, ss. 233-254.
- STRONACH, D. - ROAF, M., 2007. *Nush-i Jan I, The Major Buildings Of The Median Settlement*, Published By The British Institute Of Persian Studies London and Peeters, Leuven, Paris, Dudley, Ma.
- SUMMERS, G. D., 1993. "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey", *Anatolian Studies*, 43, ss. 85-108.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E. - AHMET, K., 1995. "The Regional Survey at Kerkenes Dağ: An Interim Report on the Seasons of 1993 and 1994", *Anatolian Studies*, 45, ss. 43-68.
- SUMMERS, G. D., 1997. "The Identification of the Iron Age City on Kerkenes Dag in Central Anatolia", *Journal of Near Eastern Studies*, 56/2, ss. 81-94.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E., 1998. "The Kerkenes Dag Project", Ed.: R Matthews, *Ancient Anatolia: Fifty Years Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, London, ss. 177-194.
- SUMMERS, G. D., 2000. "The Median Empire Reconsidered: A View from Kerkenes Dağ", *Anatolian Studies*, 50, ss. 55-73.

- SUMMERS, G. D., 2001. "Keykavus Kale and Associated Remains on the Kerkenes Dağ in Cappadocia, Central Turkey", *Anatolia Antiqua*, IX, ss. 39-60.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E., 2003a. "The Ashlar Building at Kerkenes Dağ: An Interim Report", *Anatolia Antiqua*, XI, ss. 111-129.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E., 2003b. "The Kerkenes Project: A Preliminary Report of the 2003 Season", *The Kerkenes Project, Faculty of Architecture, Middle East Technical University, Part 1-5*.
- SUMMERS, G. D.- FRANÇOISE SUMMERS M. E. – BRANTING., 2004. "Megarons And Associated Structures At Kerkenes Dağ: An Interim Report", *Anatolia Antiqua*, XII, ss. 7-41.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M. E., 2006. "Aspect of Material Culture at the Iron Age Capital on the Kerkenes Dağ in Central Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies*, 43, ss. 164-202.
- SUMMERS, G. D., 2007a. *The Kerkenes Project*, University of Chicago.
- SUMMERS, G. D., 2007b. "Public Spaces and Large Halls at Kerkenes", *Anatolian Iron Ages, Vol. 6, The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Eskişehir, 16-20 August 2000 11*, Ed.: Altan Çilingiroğlu - Antonio Sagona, ss. 245-263.
- SUMMERS, G. D., 2008. "Periodisation and Terminology in the Central Anatolian Iron Age: Archaeology, History and Audiences," *Ancient Near Eastern Studies*, 45, ss. 202-217.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M. E., 2008. "A Preliminary Interpretation Of Remote Sensing And Selective Excavation At The Palatial Complex, Kerkenes", *Anatolia Antiqua*, 16, ss. 53-76.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E. 2010. "From Picks to Pixels: Eighty Years Of Development in the Tools of Archaeological Exploration And Interpretation, 1927-2007, At Kerkenes Dağ In Central Turkey", *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East May, 5th-10th 2008, "Sapienza" - Università di Roma*, Eds.: P. Matthiae - F. Pinnock - L. Nigro, Excavations, Surveys and Restorations: Reports on Recent Field Archaeology in the Near East, Vol. 2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, ss. 669-683.
- SUMMERS, G. D. - FRANÇOISE SUMMERS, M.E., 2013. "The Kale At Kerkenes Dağ: an Iron Age Capital in Central Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies, Cities And Citadels in Turkey: From The Iron Age To The Seljuks*, Ed.: S. Redford - Nina Ergin, Peeters Leuven, Paris, Walpole, 40, ss. 137-160.
- TALAEI, H., 1998. "Preliminary Report of the 10th Excavation Season at Tappeh Sagzabad, Qazvin Plain", s. 31.
- TALAEI, H., 2007. *Archeology and art of Iran in the firstmillennium BC*, Tehran: Samt, Publication, 2007.

- TER-MARTIROSSOV, F. I., 2001. "The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achaemenid Period", *The Royal Palace Institution in the First Millenium BC. Regional Development and Cultural Interchange Between East and West Monographs of the Danish Institute at Athens*, 4, ss. 155-163.
- UNVALA, J. M., 1929. "The Palace of Darius The Great and The Apadana of Artakserkses II in Susa", *School of Oriental and African Studies and Cambridge University Press* are collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, ss. 229-234.
- YENİPİNAR, H., 2005. "Nevşehir Emek Mahallesiinde Ortaya Çıkan Temel Kalıntısı", *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları* 3, ss. 21-23.
- YIĞİTPAŞA, D., 2010. *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.
- YIĞİTPAŞA, D., 2016. *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Yayınları, Ankara.
- YOUNG, T. C. JR., 1966. "Thoughts on the Architecture of Hasanlu IV", *Iranica Antiqua*, 6, ss. 48-71.
- YOUNG, T. C. JR., 1969. "Excavations at Godintepe: First Progress Report", *Royal Ontario Museum, Art and Archaeology Occasional Paper*, 17,
- YOUNG, T. C. JR., 1972. "Godin Tepe in Survey of Excavations in Iran During 1970-1971", *Iran, British Institute of Persian Studies*, 10, ss. 184-186.

Harita 1: Anadolu Coğrafyasında Yer Alan Apadanalar

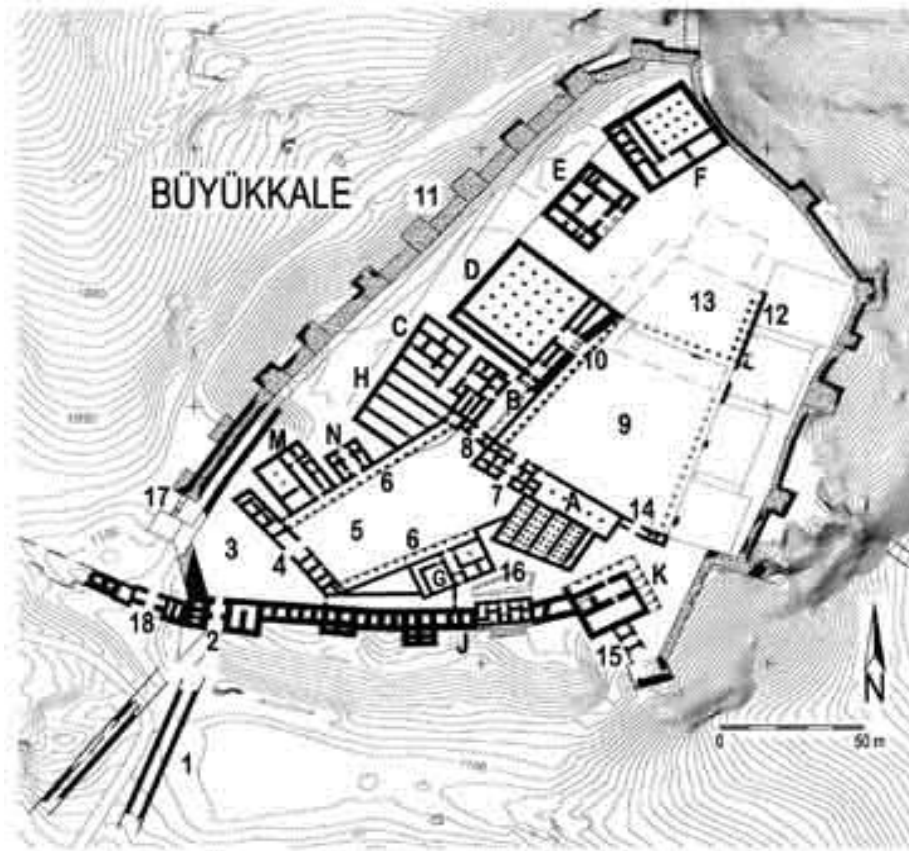

Fig. 1: Hattuşa-Büyükkale D Yapısı (Naumann, 2007: 441, Res. 573)

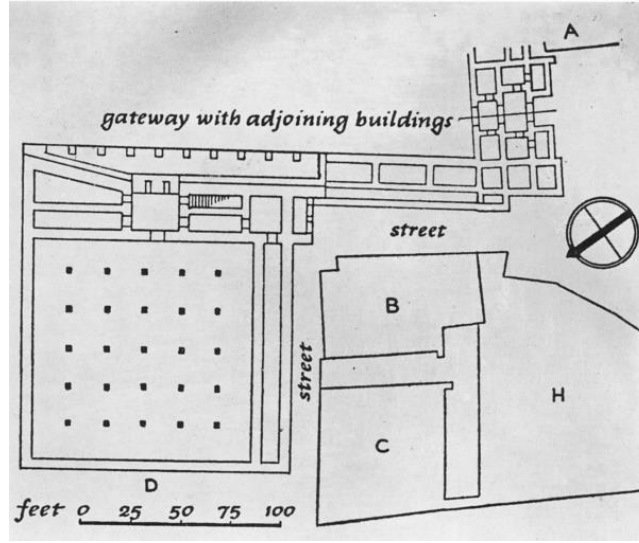

Fig. 2: Büyükkale D Yapısı (Apadanası) (Francovich, 1966: Fig. 36)

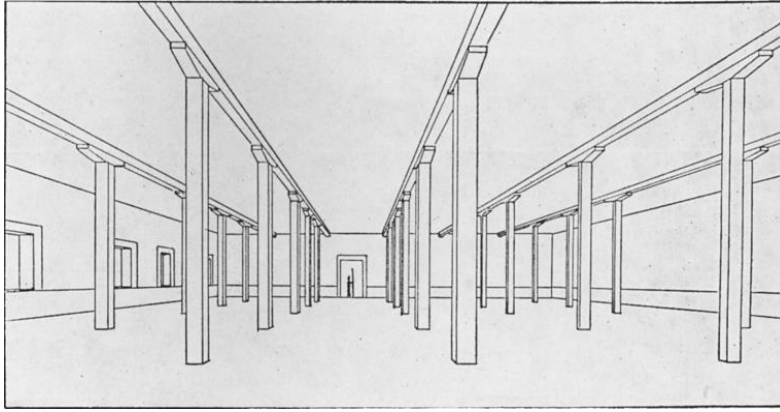

Fig. 3: Büyükkale D Yapısı Rekonstrüksiyonu (Francovich, 1966: Fig. 37)

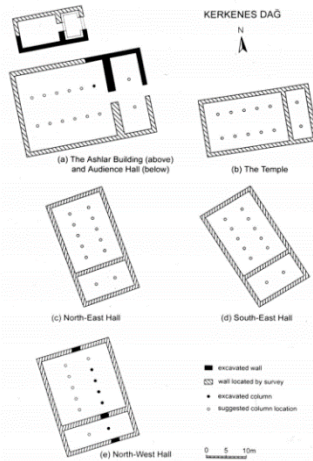

Fig. 4. Keskenes Dağı Sütunlu Yapıları Sütunlu Salonu (Summers, 2006: 198)

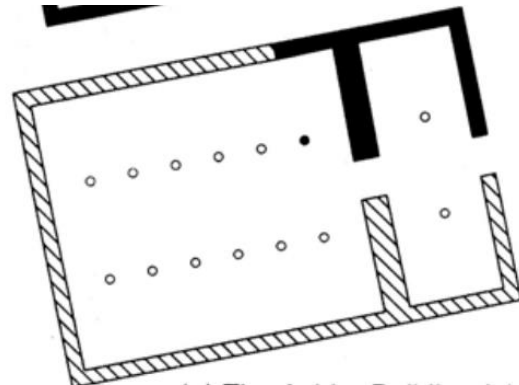

Fig. 5. Kerkenes Dağı Ana (Apadana) (Summers, 2007: 256)

Fig. 6. Altintepe Apadanası ve Haldi Tapınağı (Yiğitpaşa, 2010: 120, Çiz. 17, (Summers, 1993'ten geliştirilmiştir)

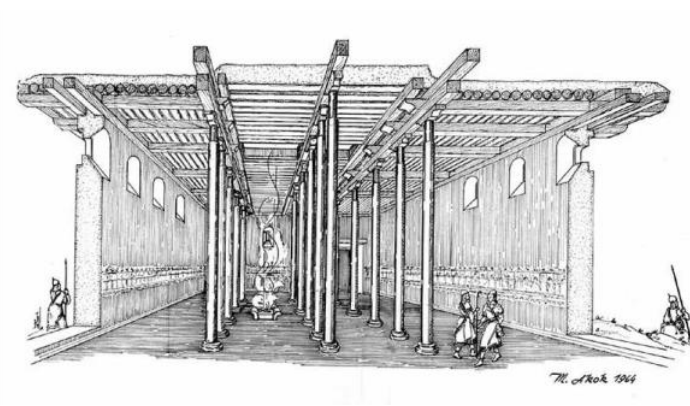
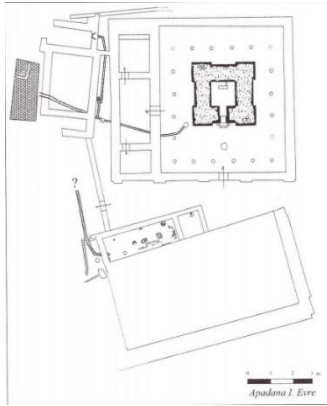

Fig. 7. Altintepe I. Evre Apadanası **Fig. 8.** Altintepe II. Evre (Genişletilmiş) Apadanası (Karaosmanoğlu, 2009: 358, Çiz. 3) (Karaosmanoğlu, vd., 2011: 139)

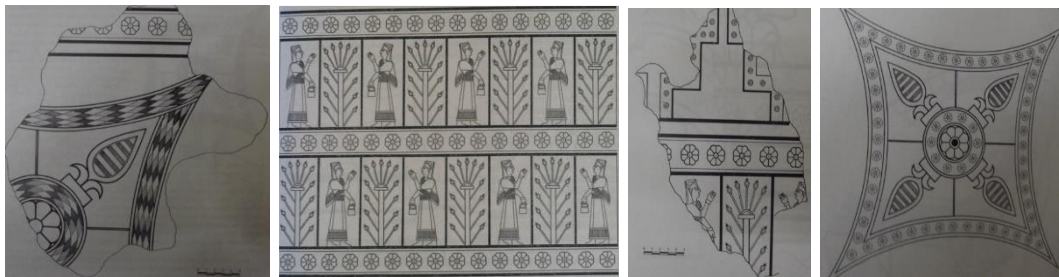

Fig. 9a. Altintepe Apadana Resimleri (Özgüç, 1966: Fig. 23, 24, 29, 37)

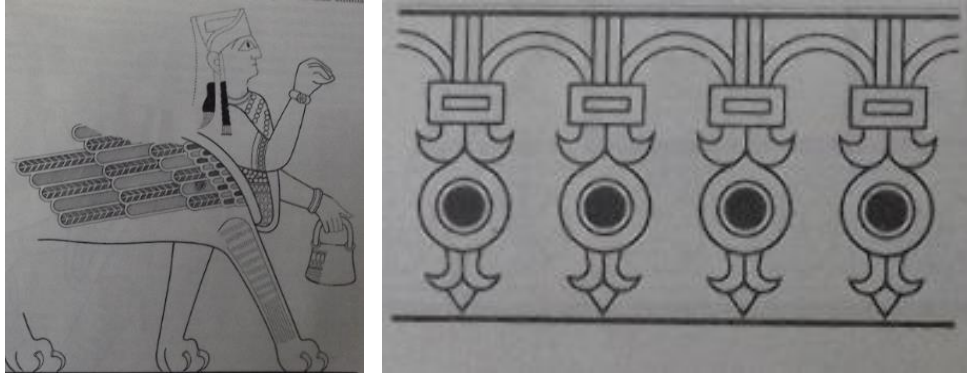

Fig. 9b. Altıntepe Apadana Resimleri (Özgüç, 1966: Fig. 17, 27)

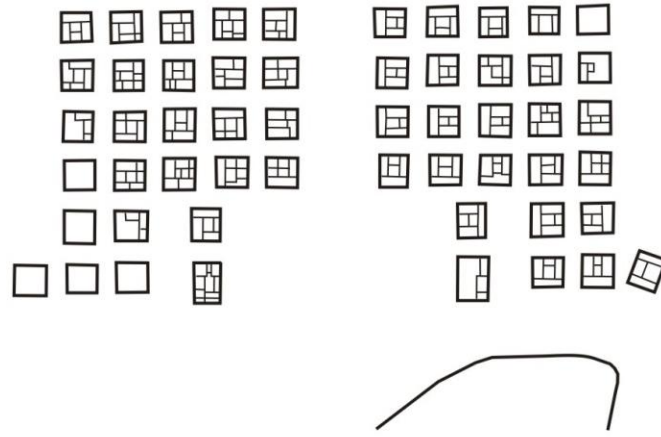

Fig. 10. Nevşehir Apadanası, İn-Situ Halinin Çizimi (Yenipınar, 2005: 21)

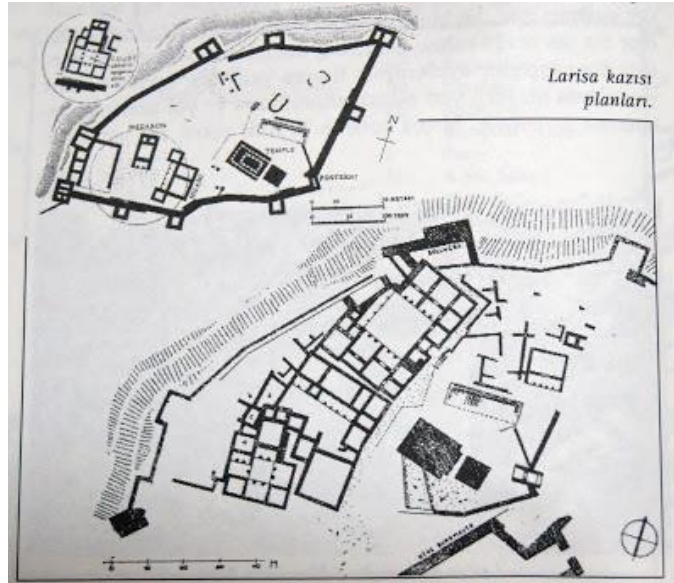

Fig. 11. Larisa (Buruncuk) Mimari Kompleks Planı (Boehlau – Schefold, 1940)

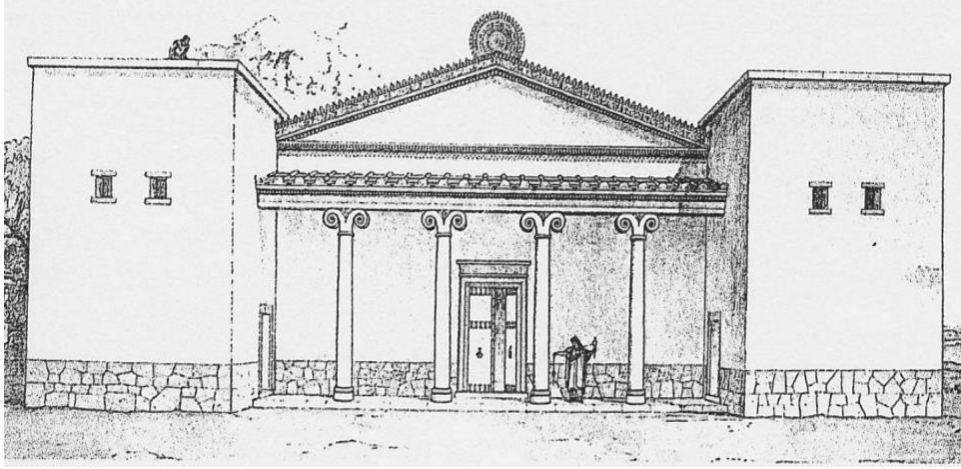

Fig. 12. Larisa (Buruncuk) Kserkses Sarayı Yeniden Kurma Denemesi (Dönmez, 2006: 23)

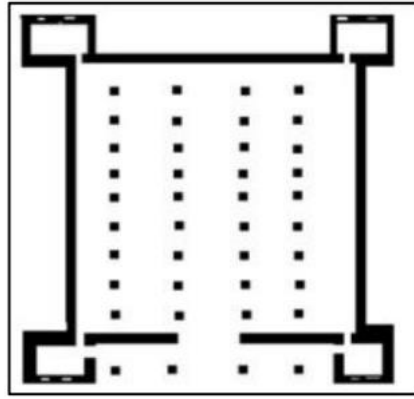

Fig. 13. Larisa Apadanası (Boehlau – Schefold, 1940)

Fig. 14. Tille Höyük Pers Dönemi Yerleşim Planı (Blaylock, 2017: Res. 3)

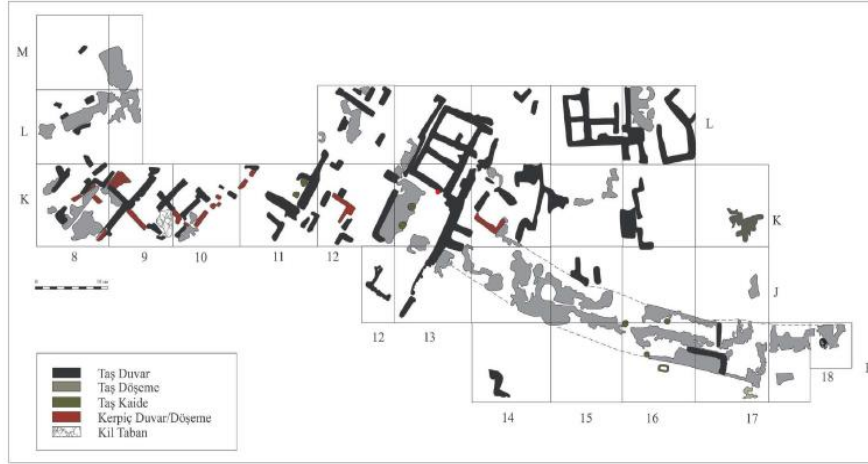

Fig. 15. Oluz Höyük 2B Mimari Tabakası (MÖ. 425-300). (Dönmez, 2015: Plan-Oluz Höyük)

Res. 1. Hattuşa (Boğazköy) Büyükkale (Seeher – Schachner 2014: 136, Fig. 7)

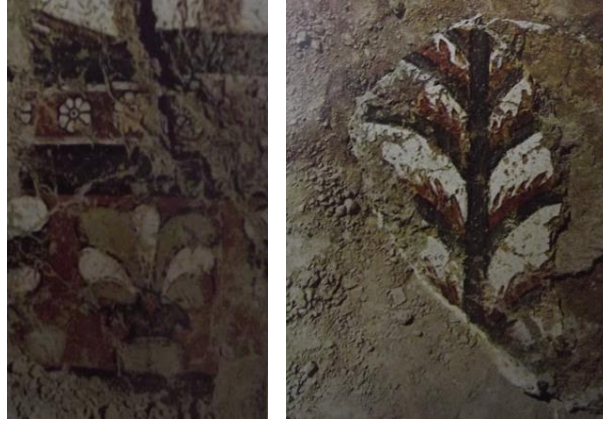
Res. 2. Kerkenes Dağı Kapı Girişi (Summers, 2013: 231)

Res. 3. Altıntepe Kalesi Genel Görünümü (Karaosmanoğlu, vd., 2014: 510)

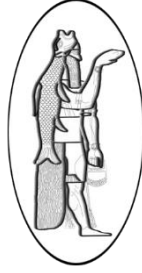
Res. 4a. Altıntepe Apadanası Duvar Resimleri (Özgüç, 1966: 1-3)

Res. 4b. Altıntepe Apadanası Duvar Resimleri (Özgüç, 1966: 2-3)

Res. 5. Genişletilmiş Apadana ve Tapınak Duvarı (Yiğitpaşa, 2010: 120, res. 10)

HATŞEPSUT: NAİBELİKTEN FİRAVUNLUĞA YÜRÜYEN BİR KRALİÇE
*HATSHEPSUT: A QUEEN WHO WALKING FROM REGENT TO THE
PHARAOH*

Cemal YILMAZ

Dr., Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
Dr., Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Department of History

cemalyilmaz_64@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3475-054X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
2/2, Eylül - September 2020 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **15.08.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **08.09.2020**
Sayfa-Pages : **277 – 300.**

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: YILMAZ, Cemal, “Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss. 277 – 300.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

2/2, Eylül - September 2020

277 – 300

Makale Türü: Araştırma Makalesi

HATŞEPSUT: NAİBELİKTEN FİRAVUNLUĞA YÜRÜYEN BİR KRALİÇE* HATSHEPSUT: A QUEEN WHO WALKING FROM REGENT TO THE PHARAOH

Cemal YILMAZ

Öz

Yeni Krallık Dönemi'nde 18. Hanedan'ın mensubu olarak önce kral naibi, ardından ise kral (firavun) olup yönetimde etkili olan Hatşepsut, Eski Mısır'ın önde gelen şahsiyetlerindedir. Kocası II. Tutmosis'in ölümü üzerine tahta geçen III. Tutmosis'in yaşının çok küçük olmasından dolayı Hatşepsut kral naibi olarak yönetimi geçici olarak devralmıştır. Ancak günden güne güçlenen kraliçe, üvey oğlu III. Tutmosis'i geri plana iterek taç giymiş ve erkek firavunlardan farksız biçimde Mısır'ı yönetmeye başlamıştır. Meşruiyetini de sağlayan Hatşepsut 20 yıl boyunca iktidarda kalmış ve önemli işlere imza atmıştır. Genellikle erkeklerin geçtiği krallık makamında olmasından dolayı sanatsal çalışmalarda kendini kimi zaman bir erkek gibi tasvir ettiren Hatşepsut kadın kimliğini gizlemeyerek, öz benliğini yansıtan heykel ve resimler de yaptırmıştır. Resmî törenlerde ise bir gelenek olarak firavunların uyguladığı takma sakal kullanmayı da ihmal etmeyen kraliçe, saltanatı boyunca bu ve benzeri seremonileri başarıyla yerine getirmiştir. Bütün bunlar kaynaklarda onun "kadın firavun" olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Abstract

During the New Kingdom Period, Hatshepsut, who was first the regent and then the king (pharaoh) as a member of the 18th Dynasty, was one of the leading figures of Ancient Egypt. Hatshepsut temporarily took over the administration as regent, due to the very young age of Tutmosis III, who took the throne after the death of her husband Tutmosis II. However, the queen, who got stronger day by day, pushed her stepson Thutmose III to the background and she was crowned and started to rule Egypt without being different from the male pharaohs. Hatshepsut who also provided its legitimacy, remained in the administration for 20 years and achieved important practice. Hatshepsut, who sometimes portrayed herself as a man in artistic works due to the fact that she is usually in the kingdom where men rule, has also made sculptures and paintings that reflect her own self, not hiding her female identity. Queen, who did not neglect to use the fake beard, used by the pharaohs as a tradition in official ceremonies, successfully performed these and similar ceremonies during her reign. All this caused her to be

* Bu makale 2015 yılında Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Programı'nda tamamlanmış olan "Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

Dönemindeki gelişmelere bakıldığında ise savaşlardan ziyade daha çok ticari faaliyetlerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda pek çok bölgeyle ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Bunlar arasında ise en önemlisi Punt Seferi'dir. Öte yandan Hatşepsut'un döneminde az da olsa askeri sefer yapıldığı dile getirilmektedir. Özet olarak, bu çalışmada Eski Mısır tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Hatşepsut ve dönemi incelenmiştir. Giriş bölümünde ise Hatşepsut'un bu konuda ilk olmadığına anlaşılması için yönetimde söz sahibi olan kraliçeler hakkında bilgi verilmiştir.

described as a "woman pharaoh" in sources. Considering the developments in her period, it is seen that commercial activities are more in the foreground than wars. In this direction, commercial relations have been developed with many regions. The most important of these relations is the one with the country of Punt. On the other hand, it is stated that there was a small amount of military expeditions during Hatshepsut's period. In summary, in this study one of the most important figures in the history of Ancient Egypt, Hatshepsut and her period were examined. In the introduction section, information is given about the queens who have a say in the administration to understand that Hatshepsut is not the first in this regard.

Anahtar Kelimeler: Eski Mısır, Hatşepsut, Kadın Firavun, Kral Naibi, III. Tutmosis.

Keywords: Ancient Egypt, Hatshepsut, Female Pharaoh, Regent, Thutmose III.

Giriş

Eski Mısır medeniyetinin kadim geçmişi göz önüne alındığında erkeklerin yanı sıra bazı dönemlerde kadınların da yönetimde etkili oldukları tespit edilmiştir. Bunlar arasında kimi zaman kral naibesi¹ olarak görev alanlar olmuş, kimi zamansa doğrudan taç giymek suretiyle bir erkekten hiç farklı olmayacak biçimde bilfiil devleti yönetenler olmuştur. Bu kişiler arasında ise birkaçı -ki bunlardan Hatşepsut ve VII. Kleopatra akla ilk gelenleridir- daha çok ön plana çıkmış, buna bağlı olarak da onlar hakkında kaynaklarda daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.² Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Eski Mısır Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmuş bazı kraliçeleri başka bir ifadeyle "kadın firavunları" şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Eski Mısır Devleti'nin Yönetiminde Yer Alan Belli Başlı Kraliçeler		
Sülale	Kraliçe	Özet bilgiler
I. Sülale	Mer-neith	Kocası Horus Djet'in ardından oğlu Den tahta geçene kadar birkaç yıl yönetimde kaldı. ³

¹ Naib kelimesi "birini temsil etmek, birinin vekili olmak, birinin yerini almak" anlamlarına gelmektedir. Bkz: Gibb, - Davies, 1964: 50.

² Galan, 2004: vii.

³ Brown, 2010: 144.

IV. Sülale	Khentkaus	Mefkure'nin kızıdır. Hakkında detaylı bilgi olmasa da mezarında yazılan şu metinler onun hem kral annesi olduğunu hem de bir dönem yönetimde kaldığını gösterir: "Yukarı ve Aşağı Mısır'da iki kralın annesi. Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı." ⁴
VI. Sülale	II. Ankhnespepi	I. Pepi'nin çok sayıdaki eşlerinden biri olan Ankhnespepi, oğlu II. Pepi için bir süre kral naibeliği yapmıştır. ⁵
VI. Sülale	Neithhikret (Nitocris ya da Nitokerty)	Bu kişinin adı Herodot'ta ve birkaç eserde geçtiği kadarıyla bilinmektedir. Hakkında herhangi bir arkeolojik kanıt yoktur ancak, kraliçenin adı Turin kral listesinde geçmektedir. Bununla birlikte Abidos kral listesinde ona yer verilmemiştir. Onun II. Pepi'nin kızı olduğu tahmin edilmektedir. ⁶
XII. Sülale	Sobeknefru (ya da Sebek-Nefru-Meryetre)	III. Amenemhet'in kızı, IV. Amenemhet'in üvey kardeşi ve eşidir. Kraliçe, Mısır'ı birkaç yıl yönetmiştir. Ona ait olduğu düşünülen ve üzerlerinde Kadın Horus, Ra'nın Kızı, Yukarı ve Aşağı Ülkelerin Kralı şeklinde ibareler olan yazıtlar bulunmuştur. Kraliçe, kadın elbiseleri içinde tasvir edilmiştir ancak resmî törenlerde erkek objeleri taşımıştır. Bu da Hatşepsut'un yaptıklarını anımsatmaktadır. Sobeknefru'dan sonra XII. Sülale son bulmuştur. ⁷
XVIII. Sülale	I. Ahhotep	I. Ahhotep, XVIII. Sülale firavunlarından I. Ahmose'nin annesidir. Kraliçenin kocası ise bu sülalenin en önemli isimlerinden Sekenenre Taa'dır. I. Ahhotep oğlunun adına bir süreliğine ülkeyi yönetmiştir. Bir dönemin yani Yeni Krallık Devri'nin başlangıç sürecinde devlet yönetiminde görev almış olması onun önemini arttırmaktadır ki yaşadığı dönemde Hiksoslarla da mücadele edildiği unutulmamalıdır. ⁸
XVIII. Sülale	Ahmose-Nefertari (ya da Ahmes-Nefertari)	Ahmose-Nefertari, Sekenenre Taa'nın kızı, 18. Sülale'nin kurucusu olan Ahmose'nin kızkardeşi ve aynı zamanda eşidir. I. Amehotep ise onun oğludur. Ahmose-Nefertari kocasının ölümünün ardından oğlu küçük yaşta olduğu için onun naibeliğini yapmıştır. Bu kraliçe devlet yönetiminde son derece etkili olmuştur. Öyle ki onun sonraki firavunlardan I. Tutmosis'in tahta geçmesinde bile etkili olduğu belirtilmektedir. Kraliçenin kızı Ahmose-Meritamon ise I. Amenhotep'in eşi olmuştur. ⁹
XVIII. Sülale	Nefertiti	Kocasısı Akhenaton'un ölümünden sonra yönetimde söz sahibi olduğu iddia edilmektedir. Kraliçenin bazı zamanlarda dini törenlerde başkanlık ettiğine dair de kaynaklarda bilgi verilmektedir.
XIX. Sülale	Tausret (Tawosret)	Tausret, II. Seti'nin baş zevcesidir. Kocasısı öldüğünde oğlu Siptah'ın yerine naibelik yapmıştır. Siptah ise firavunun orta seviyedeki eşlerinden birinden doğmuştu; dolayısıyla Tausret onun üvey annesi oluyordu. Siptah iktidarının altıncı yılında ölünce, kraliçe Tausret iki veya dört yıl kadar Mısır'ı yönetmiştir.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Dynasty_of_Egypt. (21.01.2020)

⁵ Tyldesley, 2006: 61.

⁶ Tyldesley, 2006: 63.

⁷ Dodson, 2000: 67.

⁸ Tyldesley, 2006: 88.; Clayton, 2001: 100.; Wilkinson, 2013: 250.

⁹ Brown, 2010: 146.

Ptoleme Dönemi.	VII. Kleopatra	XII. Ptoleme'nin kızı. Mısır'ın son kraliçesi. Kardeşi XIII. Ptoleme ile iktidarı paylaştı. Ancak kısa zaman sonra kardeşini bir kenara iterek ülkeyi tek başına yönetti. Tahta geçtiğinde 17 yaşındaydı. Kendi adına para bastı ve bunların üzerine resmini de koydu. Roma İmparatorluğu ile çok çeşitli konularda ilişkiler kurduğu bilinmektedir. ¹⁰
-----------------	----------------	--

Yukarıdaki tablodan Eski Mısır medeniyetinin en eski zamanlarından VII. Kleopatra devrine kadar geçen uzun süreçte kraliçelerin ülkenin yönetiminde ciddi bir biçimde etkili oldukları anlaşılmaktadır. Zikrolunan bu kişilere bakıldığında bunlar arasında kimi zaman kral annelerinin, kimi zaman da kral eşlerinin yer aldığı göze çarpmaktadır. Kadınların yönetimde söz sahibi olması konusunda XVIII. Sülale zamanında bir yoğunluk yaşanmıştır ancak, önceki dönemlerde de kraliçelerin ülke yönetiminde etkili oldukları görülmektedir. Bu kraliçelerin diplomatik yazışmalara bile katıldıkları düşünüldüğünde -Amarna Çağı buna güzel bir örnektir- onların etkinliğinin ülke sınırlarını da aştığı anlaşılmaktadır.

Eski Mısır'da tahta geçen kraliçelerin içinde krallık unvanlarını ilk kez tam anlamıyla kullanan kişinin XII. Sülale'den III. Amenemhat'ın kızı, IV. Amenemhat'ın eşi Sobekneferu olduğu tespit edilmiştir.¹¹ Sobekkare şeklinde bir taht ismi kullanan bu kraliçenin “İki Ülkenin Hanımı, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Kralı, Altın Şahin” gibi oldukça gösterişli unvanlar taşıdığı ve bilfiil bir kral gibi Mısır'ı yönettiği kaynaklarda dile getirilmektedir. Sobekneferu'nun Hatşepsut'tan ayrılan yönü ise Turin Kral Listesi'nde onun adına yer verilmiş olmasıdır. O aynı zamanda rahip Manetho'nun kral listesinde de zikredilmiştir. Bu kayıtlar Sobekneferu'nun yasal olarak da tanındığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Hatşepsut'un tahttan indikten sonra başına gelen anıtlardan adının silinmesi, tasvirlerinin tahribata uğraması, yani bilinçli bir biçimde yok edilmeye mahkûm edilmesi gibi durumlar Sobekneferu'ya uygulanmamıştır.¹²

Hatşepsut'tan önce XVIII. Sülale'de ülke yönetiminde etkili olan ilk kraliçe ise bu Sülale'nin kurucusu olan kral Ahmose'nin annesi I. Ahhotep'tir.¹³ I. Ahhotep, Sekenenre Taa'nın eşiydi ve kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu kraliçe en az dört çocuk dünyaya getirmişti. İlginç olan şey bu çocukların her birinin şaşırtıcı bir biçimde Ahmose¹⁴ adını taşıyor olmasıydı.

¹⁰ Tabloda yer alan bilgiler kaynak olarak gösterilen kitap ve makalelerin yanı sıra: [https://www.parcast.com/blog/2016/10/26/5-powerful-women-rulers-of-ancient-egypt.;](https://www.parcast.com/blog/2016/10/26/5-powerful-women-rulers-of-ancient-egypt.) [https://www.historyextra.com/period/ancient-egypt/the-female-kings-of-ancient-egypt/;](https://www.historyextra.com/period/ancient-egypt/the-female-kings-of-ancient-egypt/) [https://www.thoughtco.com/profile-of-female-pharaohs-3528392.](https://www.thoughtco.com/profile-of-female-pharaohs-3528392) (21.01.2020) gibi web sitelerinden alınmıştır. Eğer hiçbir dipnot verilmemişse bu, bilgilerin yukarıda yazılan web sitelerinden alındığının bir göstergesidir.

¹¹ Brown, 2010: 144.

¹² Tyldesley, 2006: 74.; Brown, 2010: 144, 145.

¹³ Brown, 2010: 145.

¹⁴ Ahmose veya Iah-mose “Ay'ın Çocuğu” anlamına gelmektedir. Bu isimde yer alan “Iah” Eski Mısır panteonunda Ay Tanrısı olarak bilinmektedir. Bu cümleden hareketle Yeni Krallık Devri'nin ilk başlarında Ay Tanrısı'nın çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kraliçe I. Ahhotep ve firavun Ahmose'nin yanı sıra 18. Sülale'ye mensup prens ve prenseslerin pek çoğunun bu ismi taşımış olmaları da bunun en bariz göstergesidir. Hart, 2005: 77.; [https://www.behindthename.com/name/ahmose.](https://www.behindthename.com/name/ahmose) (06.07. 2020).

Kraliyet çiftinin bu dört evladından ikisi kız idi; bunlardan biri Ahmose-Nefertari diğeri ise Ahmose-Nebta adındaydı. Erkek evlatların her ikisi de Ahmose adına sahipti. Bu iki erkek çocuğun büyük olanı ölünce küçük olan babasının varisi olmuştu. Fakat bu esnada Ahmose'nin yaşı bir hayli küçük idi. Bu da gerek ülke yönetimi gerekse askeri ve ekonomik stratejiler açısından ciddi bir dezavantajdı. Öyle ki bu süreçte bir süreliğine de olsa Mısırlılar askeri açıdan bir durgunluk yaşamışlardı.¹⁵ Bundan dolayı tahtın varisi yetişkinlik devrine erişene kadar ülke yönetimi annesinin kontrolünde kalmıştır. Kraliçe hakkında yazıtlarda dile getirilenlere kulak verildiğinde onun askeri seferlere giriştiği bu sayede zikrolunan durgunluğun bir nebze de olsa giderildiği düşünülebilir.

Sekenenre Taa'nın (MÖ 1545-1541) üvey kardeşi ve eşi olarak önemli bir mevki edinmiş olan I. Ahhotep'in, kocasını Hiksoslarla savaşması için ciddi bir biçimde teşvik ettiği, hatta kendisinin de bu düşman toplulukla mücadeleler yaptığı dile getirilmektedir. Sekenenre Taa'nın Hiksoslarla yaptığı bir savaş esnasında ölmesi üzerine Ahmose'ye rağmen tahta Kamose geçmişti. Kamose'nin kısa ömürlü (MÖ 1541-1539) iktidarı da Hiksoslarla mücadeleler yaparak geçti. Onun ölümünden sonra ise taht esas sahibi Ahmose'ye kalmıştı. Ancak bu esnada Ahmose'nin yaşı küçüktü; kaynaklardan onun bu sıralarda on yaşlarında olduğu ifade edilmektedir. Tahtın yeni sahibinin küçük yaşta olmasından dolayı kraliçe I. Ahhotep oğlunun yerine yönetimi devralmış ve bu süreçte isyancılara karşı çetin mücadeleler vererek onların Mısır'dan çıkarılmasında etkili olmuştur.¹⁶ Kraliçe hakkında kaynaklarda yer alan bütün bu bilgiler oğlu Ahmose tarafından özenle yazdırılmıştı. Ahmose'nin bu davranışı annesinin ülke yönetiminde olmasından dolayı olumsuz bir düşüncede olmadığını, bilakis bundan dolayı memnuniyet duyduğunu göstermektedir. Bu durum sonraki yöneticilerin fikriyatında da I. Ahhotep hakkında iyimser düşüncelere yol açmışa benzemektedir ki ilerleyen dönemde tahta geçen yöneticilerin bu kraliçenin izlerini silmemiş olmaları bunun en sarıh işaretidir. Ancak, bu türden bir memnuniyet göstergesi Hatşepsut'un ardından tahta çıkacak olan III. Tutmosis'te ve ardıllarında görülmez. Bilindiği gibi Hatşepsut tahtan inince onun isimleri planlı olarak silinmeye başlanmıştı.

I. Ahhotep'ten sonra Mısır yönetiminde etkili olan kraliçe onun kızı Ahmose-Nefertari'dir. Bu kraliçenin zamanındaki gelişmelere bakıldığında onun annesinin izini takip ettiği açıkça görülmektedir. Ahmose-Nefertari öncelikle Mısır'ın saray geleneğine uygun olarak kardeşi Ahmose ile evlenmiş, böylece firavun Ahmose'nin erkek kardeşi ve eşi gibi birtakım sıfatlara sahip olarak çok önemli bir konuma erişmiştir. Kraliyet çiftinin bu evlilikten dört oğlu, beş de kızı olmak üzere toplamda dokuz evladı dünyaya geldi. Ancak bunlardan beşi henüz bebeklik dönemindeyken öldü. Bu çocuklardan I. Amenhotep ise babasından sonra tahtın sahibi oldu. Ancak, krallık kurumu yine veliahtın küçük yaşta olması gibi bir sorunla karşı karşıyaydı. Bu yüzden kralın annesi Ahmose-Nefertari bir mecburiyet gereği olarak oğlunun adına yönetimini devraldı. Onun kral naibeliği görevi ise yedi yıl boyunca başarılı bir biçimde devam etti. Ancak kraliçenin tahtı oğluna devrettikten sonraki süreçte de saraydaki etkinliğini devam ettirdiği görülmektedir. Hatta oğlundan sonra I.

¹⁵ Tyldesley, 2006: 82.

¹⁶ Brown, 2010: 145.; Wilkinson, 2013: 16, 250, 262, 263.

Tutmosis'in tahta çıkmasında da onun bir parça etkili olduğu dile getirilmektedir. I. Tutmosis de muhtemelen kendisine yapılan iyiliğin bir nişanesi olması için ve Ahmose-Nefertari'yi onurlandırmak adına Karnak bölgesine onun bir heykelini diktirmiştir.¹⁷

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ahmose-Nefertari'nin yaşamına bakıldığında onun pek çok kişi ile irtibatlı bulunduğu, görev ve sorumluluk alanının da bir hayli geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bu güçlü kraliçenin yaşamındaki en önemli detay hiç şüphesiz onun bir süreliğine ülke yönetimde yer almış olmasıdır. Aile içindeki bağları ve iktidarda bulunmuş olduğu süreç kraliçenin çok fazla unvana sahip olmasının yolunu açmıştır. "Kralın Kızı", "Kralın Kız Kardeşi", "Kralın Baş Zevcesi", "Tanrı Amon'un Eşi", "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Hanımefendisi" gibi gösterişli unvanlar bunlardan en iyi bilinenleri idi. Bunların yanı sıra kraliçenin "Amon'un İkinci Rahibi" sanını da kullandığı görülürken tarihçiler bunu Amon rahiplerine bir meydan okuma olarak değerlendirmişlerdir. Öte yandan ilerleyen süreçte oğlu I. Amenhotep'in tahta çıkmasına bağlı olarak kraliçe "Kralın Annesi" unvanıyla da anılmıştır. Bütün bu unvanlar arasında ise onun en çok "Tanrının Eşi" sıfatını kullandığı ifade edilmektedir.¹⁸ Bu da muhtemelen onun kutsal bir nitelikle ön plana çıkmak istemesiyle ve belki biraz da meşruiyet kaygısıyla alakalı bir durumdur. Çünkü her başarılı Mısır yöneticisi iyi yapılanmış krallık ideolojisine kendini kabul ettirmek zorundaydı.¹⁹ Bunun da en sağlam yolu dini dayanaklara yaslanmak idi.

Ahmose-Nefertari tıpkı annesi I. Ahhotep gibi kendine ait bir külte de sahipti. Bu da kraliçelerin siyasi yönlerinin yanında kendilerine dini bir anlam yüklediklerini de göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Nitekim Hatşepsut da dini ve siyasi argümanlarla donanmış biri olarak yönetimde yer almıştı. Yeni Krallık Dönemi'nin henüz başlarında özellikle de kraliçelerin bu türden destekleyici unsurlarla ortaya çıkarak yönetimde söz sahibi olmaları Eski Mısır Tarihi'nin bu evresinde çok ilginç gelişmelerin yaşandığını göstermektedir.

Ahmose-Nefertari'den Hatşepsut'un yönetime geçtiği zaman dilimine kadar Mısır'da güçlü bir kadın yöneticinin varlığı göze çarpmaz. Hatşepsut'un üvey kardeşi ve aynı zamanda eşi olan II. Tutmosis'in ölümünün ardından kraliçe, üvey oğlu III. Tutmosis'in yaşının küçük olmasına dayanarak önce kral naibi olmuş, sonrasında ise taç giyerek uzunca bir dönem Mısır'ı yönetmiştir. Bu durum gerek Yeni Krallık Dönemi özelinde gerekse Eski Mısır Tarihi genelinde kadınların yönetimde söz sahibi olmasının en zirve noktalarından biri olarak değerlendirilebilir.²⁰ E. Hornug Hatşepsut'un MÖ 1477 yılında Amon²¹ onuruna yapılan bir törende taç giydiğini, akabinde eril bir görev olan firavunluk mevkiine bir kadın olarak çıkarak hem bu role uyum

¹⁷ Brown, 2010: 146.

¹⁸ Brown, 2010: 87, 146.

¹⁹ Freeman, 2003: 46.

²⁰ Freeman, 2003: 46.

²¹ Amon, Teb'e özgü bir Eski Mısır Tanrısıdır. "Gizli Olan" manasına gelen Amon, hayvan formunda olmasına rağmen (Amon'un kutsal hayvanı koçtur) kimi zaman insan olarak da tasvir edilmiştir. Amon inancı güneş kültü Ra ile bağdaştırılmış ve bu ikisi Amon-Ra adıyla bileşik bir tanrı formunda anılır olmuşlardır. Freeman, 2003: 51.

sağladığını, hem de dişil özellikler yansıtmaktan da geri durmayarak Eski Mısır tarihinde daha önce görülmemiş şeye imza attığını dile getirmiştir.²² Öte yandan Hatşepsut, Mısır'da en uzun süre iktidarda kalan kadın olma özelliğini taşımış, onun ünü kocası II. Tutmosis'i bile geride bırakmıştır.²³

Hatşepsut'un Kimliği ve Tahta Çıkışı

Yeni Krallık Dönemi'nde Mısır tahtının altıncı varisi olan Hatşepsut, firavun I. Tutmosis ile kraliçe Ahmose'nin²⁴ kızları olarak dünyaya geldi. Bu kraliyet çiftinin Hatşepsut'tan başka bir kızları daha vardı ancak kaynaklarda onun genç yaşta öldüğü ifade edilmektedir. Neferubity (ya da Akhbetneferu) adını taşıyan bu kız kardeşin ölümü üzerine Hatşepsut tek evlat olarak daha da güçlü bir konuma ulaşmıştır.

Hatşepsut'un yaşamına bakıldığında özellikle de babasının iktidar yıllarındaki faaliyetlerinden onun oldukça farklı bir kişiliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. En azından kraliçenin, babası I. Tutmosis'in yanında adeta bir erkek gibi seferlere çıkmış olması onun sıradan bir kraliçe olmadığını en bariz işareti olarak değerlendirilebilir.²⁵ Öte yandan iyi derecede eğitim görmüş olan Hatşepsut kuvvetle muhtemeldir ki bu süreçte devlet yönetimi konusunda da deneyim kazanmıştır.²⁶ III. Tutmosis'in yaşının küçük olmasını fırsat bilerek önce kral naibi, sonra da kadın firavun olarak Nil Ülkesini uzun yıllar başarıyla yönetmiş olması onun yönetim tecrübesi açısından oldukça donanımlı bir kişi haline geldiğinin en müspet delilidir.

Eski Mısır Devleti'nin kronolojisine bakıldığında I. Tutmosis'in ölümü üzerine tahta II. Tutmosis'in geçtiği görülmektedir. II. Tutmosis, I. Tutmosis'in eşlerinden biri olan Mutnofret'ten dünyaya gelmişti yani tahtın yeni varisi olan kişi Hatşepsut ile üvey kardeş oluyordu.²⁷ Mısır saray geleneklerine uygun olarak Hatşepsut ile II. Tutmosis evlenmiş, Hatşepsut böylece hem yeni firavunun eşi hem de Mısır'ın kraliçesi olmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre de bu kraliyet çiftinin hiç erkek evladı olmamış yalnızca Neferure adında bir kızları dünyaya gelmişti. Bu durum tahtın bir sonraki sahibinin kim olacağı sorununu gündeme getirmişti. En nihayetinde II. Tutmosis'in haremindeki hanımlarından biri olan İsis'in bir erkek evlat dünyaya getirmesi²⁸, tahtın varisi sorunu ortadan kaldırmıştı. Bu erkek evlat Eski Mısır tarihinde III. Tutmosis olarak anılacaktır.

II. Tutmosis iktidarının üçüncü yılından hemen sonra kötü bir hastalığa yakalandı ve kısa bir süre sonra da öldü. Onun MÖ 1481-1479²⁹ yılları arasındaki kısa saltanatının sona ermesi oğlu III. Tutmosis'in tahta geçeceği anlamına geliyordu. Ancak, onun yaşı çok küçük olduğundan bu durum

²² Hornung, 2004: 91.

²³ White 2016: 24.; Kuhrt, 2013: C. I, 250.

²⁴ Ahmose ismi Yeni Krallık Dönemi Mısır'ında oldukça popüler idi. Bu nedenle hem erkekler için hem de kadınlar için kullanılmıştır. Tyldesley, 2006: 92.

²⁵ Tyldesley, 2006: 54, 92.; Wallenfels, 2000: Vol. II, 152.

²⁶ Bunson, 2002: 161.

²⁷ Microop, 2019: 166.

²⁸ Freeman, 2003: 46.

https://www.researchgate.net/publication/275024253_Hatshesut_Egyptology. (22.01.2020); Microop, 2019: 166.

²⁹ Wilkinson, 2013: 16.

Hatşepsut'un iktidarının başlangıcına ve zamanla da ülke yönetimini kendi uhdesine almasına vesile olmuştu. Hatşepsut, ilk olarak kral naibi unvanıyla devlet işlerini devraldı. Bu pratikte geçici bir şeydi ancak, zaman ilerledikçe Hatşepsut kral naibeliğinden birkaç adım daha öteye geçti. Kraliçe MÖ 1477'de³⁰ taç giyerek ülkesini yönetmeye başladı.³¹ O bu aşamadan itibaren bir resmen bir "kadın firavun" olmuştu.

Hatşepsut tahta çıktıktan sonra Mısır firavunlarının bir uygulaması olan taht ismi kullanmaya başladı. Onun bu makamdaki ismi *Maatkare* idi. Öte yandan kaynaklardan onun isminin önüne "Tanrı Amon'un Eşi", "Kralın Kızı", "Kralın Kız Kardeşi", "Kralın Büyük Eşi" "Ra'nın Kızı" ve "Kadın Horus" gibi kendisinin dünyevi ve uhrevi bağlarını yansıtan gösterişli sıfatlar eklediği de öğrenilmektedir.³² "Kadın Horus", "Mükemmel Tanrıça", "Ra'nın Kızı" gibi unvanlarına bakıldığında kraliçenin iktidarının ilk başlarında kadın kimliğini gizlemekten ziyade açıkça vurguladığı anlaşılmaktadır. Bu da onun bir kadın olarak tahtta bulunmaktan dolayı herhangi bir çekingenlik duymadığını göstermektedir. Ancak, ilerleyen süreçte kraliçenin Hatşepsut ismindeki "t" sesi kadını çağrıştırdığından dolayı kaldırılmış ve *Hatşepsu*³³ şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda "*Majestleri Kral Hatşepsu*" şeklinde erkeksi bir sıfat da isminin önüne eklenmiştir.³⁴ Hatşepsut isimlerini ve unvanlarını seçerken eril kombinasyonları hiç çekinmeden kullanmasına rağmen onun Yeni Krallık Devri'nde daha çok erkek yöneticiler tarafından sıklıkla kullanılan "boğa" ismini tercih etmediği görülmektedir. Boğa simgesel anlamda daha çok erkek cinselliğinin güç ve potansiyelini temsil ediyordu; Hatşepsut da kuvvetle muhtemel bu aşırı erkeksi simgesellikten uzak durmak amacıyla Horus isminde boğayı kullanmaktan kaçınmıştı.³⁵ Hatşepsut'un kullanmış olduğu isimlerin en çok bilinenleri ise şunlardır: Horus İsmi: Weseretskau, Nebty İsmi: Wadjrenput, Altın Horus İsmi: Netjeretkhau, Taht İsmi: Maatkare, Doğum Adı: Hatshepsut.³⁶ G. Robins burada zikrolunan isimlerde bazı Mısır tanrıçalarının izlerinin olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki Robins, kraliçenin Nebty ismi olan Wadjrenput Aşağı Mısır tanrıçası Wadjet'i anımsattığını, Horus ismi Weseretskau'daki "*wsrt*" harflerinin ise Teb kentinin kutsallarından olan Senwosret'i akla getirdiğini belirtmiştir.³⁷ Bu bağlamda kraliçenin isimlerinin onun ilahi güçlerle bağlantısı olduğunu vurgulamak için belli bir amaç doğrultusunda seçildiği söylenebilir. Aynı zamanda Eski Mısır'ın bu kutsallarının Aşağı ve Yukarı Ülke olarak tarif edilen, ülkenin kuzeyi ile güneyinden olmaları kraliçenin nüfuzunu buralarda hissettirmek ve kendisini kabul ettirmek için seçildiğini de ifade edebiliriz.

Kullanmış olduğu isimlerden ve sıfatlardan anlaşılacağı üzere Hatşepsut'un zihin dünyasında naibelik kavramının sadece tahta çıkmak için

³⁰ Hornung, 2004: 91.

³¹ Wilkinson, 2013: 288.; Galan, 2004: vii.

³² Tyldesley, 2006: 94.; Morkot, 2005: 161.

³³ Biz bu çalışmamızda alışılmış olan Hatşepsut ismini kullanmayı tercih ettik.

³⁴ Robins, 1999: 103.; Cline, 2018: 34.

³⁵ I., II. ve III. Tutmosis gibi firavunların Horus isimlerinde "Güçlü Boğa" ifadesine yer verilmiştir. Robins, 1999: 103.

³⁶ [https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/chronology/hatshepsut.html](https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/chronology/hatshepsut.html;).; <http://www.ancient-egypt.co.uk/people/cartouche/pages/sahura.htm>. (22.07.2020)

³⁷ Bu konuda bkz: Robins, 1999: 107.

bir araçtan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki III. Tutmosis'in naibi olduğu andan itibaren onun bir kral gibi hareket ettiği bilinmektedir. Kraliçenin yukarıda zikretmiş olduğumuz unvanları da bunun birer göstergesidir. Öte yandan gösterişli krali unvanlar kullanmasının yanı sıra Hatşepsut'un firavunlar gibi görünmek için de çaba sarf ettiği bilinmektedir. O bu doğrultuda, asırlardır devam eden bir gelenek olan takma sakal kullanma uygulamasına riayet etmekten de geri durmamıştır. Şüphesiz onun bu şekilde davranması salt olarak erkek görünümüne bürünmek istemesinden kaynaklanmıyordu. Takma sakal kullanmak gibi geleneksel uygulamalar, Horus'un yaşayan bir temsilcisi olduğuna inanılan Mısır firavunlarının bir krallık sembolü olarak düşünülüyordu.³⁸ Bununla birlikte Mısırlılar Osiris'in de dev bir sakala sahip olduğuna inanıyorlardı.³⁹ Dolayısıyla Eski Mısır'da tahta çıkan kişiler tanrıları Osiris'e ve Horus'a olan bağlılıklarını da göstermek adına, cinsiyetleri kadın veya erkek olsun fark etmeksizin takma sakal kullanırlardı. Hatşepsut da kadim Mısır ülkesinin yöneticiler silsilesine dahil olduğu için bunun gerektirdiği birtakım geleneksel kurallara istese de istemese de uymak zorundaydı. Diğer yandan sakal takmak suretiyle erkeksi bir görünüme bürünmek zorunda kalsa da kraliçenin kadın kimliğini gizlemediği de anlaşılmaktadır. Onun "*soylu kadınların önde geleni*"⁴⁰ manasına gelen doğum adı Hatşepsut'u kullanmış olması bunun en açık göstergesidir.⁴¹

Öte yandan kaynaklardan Hatşepsut'un *per-aa*⁴² yani "firavun" unvanını kullandığı da anlaşılmaktadır. Bu isim esasında "büyük ev, saray" anlamlarına geliyordu ve ülkenin yönetim merkezine atfen kullanılıyordu. 18. Hanedan ile birlikte, bilhassa da Hatşepsut döneminden itibaren ülkeyi yöneten kişiler için kullanılmaya başlanmıştır. Hatşepsut'tan sonra yönetimi devralan ve Mısır'ı bir imparatorluk hüviyetine dönüştüren III. Tutmosis de bu unvanı kullananlardandı. İlerleyen dönemlere bakıldığında da tahta çıkan kişilerin bunu benimsenmiş oldukları görülmektedir. Bu isim öylesine benimsenmiştir ki firavunlar isimlerinin yazılı olduğu kartuşlara⁴³ *per-aa*'nın

³⁸ Wilkinson, 2013: 288.; Brown, 2010: 148.; Szpakowska, 2012: 30.

³⁹ White, 2016: 33.

⁴⁰ Bkz: Robins, 1999: 107.

⁴¹ G. Robins *Ma'atkaré* isminin "Ra'nın Ka'sından Biri" anlamına geldiğini belirtmiştir. Robins, 1999: 105.; *Ma'atkaré* isminin anlamına dair farklı kaynaklardan bilgileri bir arada değerlendirdiğimizde şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır: İlk olarak Hatşepsut'un böyle bir isim almış olması özellikle burada *Maat* ifadesinin kullanılması kraliçenin bir görevini ortaya koymasından önem arz etmektedir. *Maat*, Eski Mısırlıların evrendeki düzeni ve dengeyi ifade etmek için kullandıkları bir terimdi. *Maat* varsa orada "doğruluk ve adalet" gibi erdemler olurdu. Firavunların da *maat*'ın sağlanması için görevli olduğuna inanılırdı. Mieroop, 2019: 350.; *Ma'atkaré* ismindeki Ka'ya gelince, Ka Eski Mısır dininde insanların ya da tanrının ruhu anlamına gelmektedir. *Ba* ve *Akh* da aynı anlama gelirdi. Ka hiyerogliflerde iki kolunu semaya kaldırmış bir simge ile gösterilmiştir. <https://www.britannica.com/topic/ka-Egyptian-religion>. (23.07.2020). Bu bilgiler ışığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır: *Maat* evrendeki düzen; Ka tanrının ve aynı zamanda insanoğlunun ruhu, özü; Ra ise Mısır en yüce tanrılarının ismidir. Hatşepsut ise *Maat*'ı sağlamak için Ra'nın ruhundan bir parça olarak tanrının bir görevlisi, yani Tanrının yeryüzündeki vekilidir.

⁴² Bu terim Hatşepsut'un danışmanları tarafından kraliçe için kullanılmış ve anlaşıldığına göre de Hatşepsut'tan itibaren başa geçen yöneticiler de bunu devam ettirmişlerdir. Wilkinson, 2013: 290.

⁴³ Eski Mısır'da firavunlar isimlerini oval bir biçimde çevrelenmiş olan çerçeveler içerisine yazdırırlardı. Bu şekillere kartuş adını Fransızlar vermişti. Bierbrier, 2008: 45.

simgesi olan hiyeroglif işaretlerini de eklemişlerdir. Hülasa Mısır'ı yöneten kişilere firavun denildiği bunun da Hatşepsut zamanına dayandığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

Bir Kadın Firavun Olarak Hatşepsut'un Faaliyetleri

Hatşepsut için Eskiçağ literatüründe kadın firavun nitelendirmesi yapılmaktadır.⁴⁵ Genel itibariyle babadan oğula geçen bir biçimde erkeklerin işgal ettiği bu mevkide bir kadının bulunması Mısır sarayının genel gidişatına aykırı bir durum olsa da Hatşepsut ustaca politikalar yürüterek bu tezatlığı kendi lehine çevirmede oldukça başarılı olmuştur. Hatşepsut pratikte kral naibi sanıyla yönetimi geçici bir süreliğine devralmıştı, III. Tutmosis devleti yönetebilecek olgunluğa eriştiği anda ülkenin yönetimini ona devredecekti. Döneme ait kayıtlarda da Hatşepsut'un tahtın gerçek sahibinin yerine yönetime geçtiği, yani naibelik pozisyonunda olduğu zikredilmiştir. İneni adlı deneyimli bir görevlinin mezarında yer alan şu ifadeler bu konuda dikkat çekicidir:⁴⁶

“O, (II. Tutmosis) öldüğü zaman tanrılara katıldı. Oğlu III. Tutmosis onun yerine İki Ülke'nin (Aşağı ve Yukarı Mısır) kralı olarak durdu, babasının tahtına çıkarak hükümdarlığı üstlendi; o sırada kız kardeşi Tanrısal Eş Hatşepsut devlet işlerini eline aldı, İki Ülke'yle ilgilendi. Mısır ona hürmet ederek hizmetini tanrıdan gelen lütufkar tohuma sundu.”⁴⁷

Bu ifadelerden babası II. Tutmosis'in ölümü üzerine oğlu III. Tutmosis'in tahta çıktığı fakat onun yerine Hatşepsut'un yönetimi devraldığı açıkça anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki metinde ülke yönetimine neden kraliçenin geçtiğine dair bir bilgi verilmemesi, yani III. Tutmosis'in yaşının küçük olmasından bahsedilmesi dikkat çekmektedir. Muhtemelen metni kaleme alana kişiler, III. Tutmosis'in yaşının küçük olduğu şeklinde bir ifadenin yazılmasını uygun görmemişlerdi. En nihayetinde çocuk da olsa o Mısır ülkesinin kralıydı ve onun için küçük nitelendirmesinin yapılması -en azından bu yazacak kimseler için- pek de hoş bir durum olmazdı.

Bu noktada yeri gelmişken şunu da ifade etmek isteriz: Hatşepsut'un kral naibi olarak görev aldığı zaman zarfında tahtın meşru varisi olan III. Tutmosis'in en azından on yaşından küçük olduğu çok yüksek bir ihtimaldir. Eğer onun yaşı çok küçük olmamış olsaydı Tutankhamon'un dokuz-on yaşlarında⁴⁸ tahta çıktığı gibi muhtemelen o da Aşağı ve Yukarı Mısır'ı simgeleyen çifte tacını takarak ülkesini yönetmeye başladığı. Bundan dolayı Hatşepsut'un önce kral naibi olmasında, sonrasında ise bizzat tahtın sahibi konumuna erişmesindeki en önemli faktörün III. Tutmosis'in yaşının küçük olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Diğer yandan Hatşepsut'un uzun süre tahtta kalmış olması ise saray erkanının, bilhassa Senenmut gibi görevlilerin ve rahipler zümresinin devletin bekası için kraliçeyi desteklemiş olduğunu göstermektedir ki bu konuda bazı kayıtlar da mevcuttur.⁴⁹

⁴⁴ Bunson, 2002: 301.

⁴⁵ Labory, 2004: 49.; Robins, 1999: 103.

⁴⁶ Labory, 2004: 54.

⁴⁷ Mieroop, 2019: 166.

⁴⁸ Dodson, 2000: 107.

⁴⁹ Roth, 2005b:12.

Zamanla devletin yönetimini kendi uhdesine alan Hatşepsut, gün geçtikçe bütün dizginleri kontrolüne almayı başardı ve bilindiği gibi de 20 yıldan biraz fazla bir süre boyunca Mısır'ı yönetti.⁵⁰ İktidarı süresince savaştan ziyade daha çok ticari seferler yapmayı tercih etti. Bu, savaşçı bir krallık ideolojisine sahip olan Nil ülkesi için çok büyük bir farklılık anlamına geliyordu. Farklılıklar bununla da sınırlı kalmayacaktı; en nihayetinde tahtta bir kraliçe vardı ve ülkenin dört bir köşesini onun heykelleri ve tasvirleri süslemeye başlamıştı. Günümüzde kraliçenin Metropolitan Sanat Müzesinde muhafaza edilen yirmiden fazla heykeli incelendiğinde ilginç bir biçimde bunların çoğunun birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Hakikaten kraliçenin heykellerinin ekserisi geniş omuzlu, güçlü bir fiziki yapıya sahip standart firavun imgesini yansıtmaktadır. Bunların bazılarında kraliçe firavun sakalı takmış bir biçimde tasvir edilirken, bir kısmında ise onun orijinal tipolojisinin olduğu görülmektedir.⁵¹

Hatşepsut'un tasvirlerinde hem eril hem de dişil görünümünün kullanılmış olması muhtemelen iki şeye vurgu yapmaktaydı: kraliçenin kendi özü olan dişil formu açıkça yansıtmak; bulunmuş olduğu makamın erkeklere ait olduğunun farkındalığını göstermek. Bu aslında bir çeşit kombinasyon idi ve kraliçenin kendisi, akıl hocaları ve sanatkarları tarafından başarılı bir biçimde uygulanmıştı.⁵²

İktidarda kaldığı zaman zarfında önemli işlere imza atan Hatşepsut'un ilk başarısı hiç şüphesiz meşruiyet meselesini çözüme kavuşturmuş olmasıydı.⁵³ Ülke yönetiminde görev alan her Mısır yöneticisi iyi yapılanmış kraliyet ideolojisine kendisini kabul ettirmek zorundaydı. Bu, devlet adamlarının çoğu için olduğu gibi tahta çıkan firavunlar için de geçerli bir durumdu. Bilhassa Hatşepsut gibi hükümdarlık süreci geleneklerin dışında gelişim göstermiş olan birisi için meşruiyet dayanağı hayati bir önem demektir. Bu açıdan onun tahtta oturuyor olması gerek dini otoriteler gerek saray bürokrasisi ve gerekse halkın nazarında dışlanmamalıydı. Bu doğrultuda ilk önce en sağlam meşruiyet kaynaklarından biri olan dini yollara başvuruldu; ülkenin dört bir yanına büyük ve gösterişli dini yapılar inşa edildi. Aynı minvalde edebi söylemler kullanılarak durum pekiştirilmeye çalışıldı. Kraliçenin kendisini "*Saf Altından Kadın Horus*" olarak nitelendirmesi, Deyrül-Bahri'ye yaptırdığı "*djeser-djeseru*" yani "*Görkemlilerin Görkemlisi*" adını taşıyan tapınağının duvarlarına Amon'un ağzından çıktığına inanılan ifadeler yazılması ve onun tanrısal asaletine vurgu yapılması buna örnek olarak gösterilebilir. Zikrolunan yazıtta en ilginç olan nokta ise kraliçenin "*Amon'un Oğlu*" olarak tarif edilmiş olmasıydı. Böyle bir ifadenin kullanılmasını tek bir şeyle izah etmek mümkündür bu da Eski Mısır'da en erken sülaleler devrinden itibaren olağandışı haller hariç tahta genellikle erkeklerin geçmiş olmasıdır. Anlaşıldığına göre de Hatşepsut bunun bilincindedir.⁵⁴ Hakikaten Eski Mısır'ın kadim geçmişine bakıldığında çok az sayıda kadın yöneticinin başa geçtiği görülür. Mısırlılar tahta geçen kişinin Ra'nın cisimleşmiş hali olduğuna

⁵⁰ Tignor, 2010: 63, 64.

⁵¹ Mieroop, 2019: 166, 167.; Keller, 2006: 160.

⁵² Tignor, 2010: 63, 64.; Keller, 2006: 158, 159.

⁵³ Robins, 1999: 110.

⁵⁴ Freeman, 2003: 47.; Brown, 2010: 149.; Mieroop, 2019: 167.; Thompson, 2020: 65, 66.

inanırlardı ve bu kişi asırlardır devam edegelen bir uygulamanın gereği olarak erkek olmalıydı. Dolayısıyla Hatşepsut'un *Per-aa* yani firavun unvanını alabilmesi teolojik olarak imkânsız gibi bir şeydi. Bundan dolayı kraliçe, kendisini Amon'un Oğlu olarak tanıtmış olmalıydı. Onun bu davranışı ise daha önce görülmemiş bir şeydi.⁵⁵

Diğer yandan yazıtlarda Hatşepsut'un annesinin hamile kalışına dair de dikkat çeken ifadeler yer almakta, bunlarda da ilahi temalar göze çarpmaktadır:

"O (Amon) majesteleri kocası Yukarı ve Aşağı Mısır kralı I. Tutmosis'in haliyle vücut bularak onu sarayının güzelliği içinde uyurken buldu. İlahi kokusuyla uyandı ve majestelerine döndü. (Majesteleri) derhal ona gitti, onun tarafından uyandırıldı ve o da arzularını ona dayattı. O, kendisini tanrı suretinde görmesine izin verdi. Ve onun önüne geldiğinde güzelliği karşısında keyiflendi. Sevgisi onun vücuduna geçti. Saray, onun (tanrının) ilahi kokusuyla doldu taşı ve tüm kokuları Punt ülkesindendi.⁵⁶"

Pasajda yer alan ifadelerden Hatşepsut'un annesi Ahmes'in tanrısal bir dokunuşla ona hamile kaldığı açıkça vurgulanmaktadır. Hatşepsut bununla gerek kendisinin gerekse ailesinin kutsal bir nitelik taşıdığını belirtmiş oluyordu. Bu da ona yaşadığı süre boyunca ve ölümünden sonra bedeninin Krallar Vadisi'ne⁵⁷ gömülmüş olmasında çok sağlam bir meşruiyet dayanağı sunmuştur.⁵⁸

Dindar bir kimliğe sahip olan ya da meşruiyetini kanıtlamak için öyle görünen Hatşepsut, ülkesinin ve ayrıca kendisinin mukadderatı için Mısır'ın tanrılar aleminde en ön sırada yer alan Ra'ya çok fazla önem vermiştir. Hatşepsut'un Ra'ya olan bağlılığı yazıtlarında açıkça görülmektedir. Örneğin bunlardan birinde Hiksosların Mısır'a hâkim oldukları dönemden söz edilirken onların ülkeyi Ra olmadan yönettikleri dile getirmiştir. Burada Ra'nın ihmal edildiği vurgulanmış, Hiksos Devri menfur bir dönem olarak nitelendirilmiştir. Anlaşılan o ki kraliçe bundan ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuştur. Böyle bir söylem işgalci güçlerin (ya da meşru olmayanların) Ra'ya önem vermediğini ortaya koyarken bir anlamda kraliçenin meşru bir yönetici olduğuna da vurgu yapıyordu.⁵⁹ Yani özetle kraliçe ben Ra'ya bağlı bir Mısırlıyım demek istiyordu.

Kraliçenin yazıtlarında onun dönemindeki gelişmeler hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Onun direktifleri doğrultusunda Mısır'ın kadim düşmanlarına dair tutulan bu kayıtlarda ilk öncelik yakın geçmişte Mısır'a egemen olan Hiksoslar olmuştur. Onlara duyulan büyük nefretin yansıması olarak Hatşepsut'un yazıtlarında Asyalılara karşı katı bir kindar söylem ortaya konulmuştur. Asya topraklarından gelerek Mısır'a hâkim olan Hiksoslar kraliçenin yazıtlarında *maat* karşısı yani "düzeni bozan, kaos müsebbibi kimseler" olarak dile getirilmiştir.⁶⁰

Yazıtlarda Hiksoslardan bahsedilmiş olmakla birlikte Mısır ordularının Hatşepsut zamanında Asya topraklarına herhangi bir askeri sefere

⁵⁵ Scott, 2012: 10.

⁵⁶ Mieroop, 2019: 167

⁵⁷ İlerleyen kısımlarda kraliçenin Krallar Vadisi'ne gömülmüş olduğuyula alakalı bilgi verilmiştir.

⁵⁸ Brown, 2010: 150.

⁵⁹ Mieroop, 2019: 140.; Scott, 2012: 14.

⁶⁰ Kuhrt, 2013: C. I, 230.

çıkmadıkları görülür. Bu da Mısır'ın Hatşepsut döneminde Suriye-Filistin topraklarında ciddi bir güvenlik meselesiyle karşılaşmadığını ortaya koymaktadır. Ancak E. H. Cline'in Panagiotopoulos'tan onun ise D. B. Redford'dan aktardığına göre⁶¹ kraliçe iktidarı süresince en azından altı askeri sefer yapmış, bunlardan birini de şahsen yönetmiştir; fakat zikrolunan bilim insanları bu seferlerin nereye yapıldığı konusunda bilgi vermemiştir. Eğer bu ifadeler doğru ise Hatşepsut zamanında da Mısır ordularının askeri seferlere çıktığı, dolayısıyla kraliçenin babası zamanında edindiği tecrübeleri zaman zaman hayata geçirdiği söylenebilir. Öte yandan kraliçenin Doğu Akdeniz'deki Levant Bölgesi'nde yer alan Lübnan topraklarına kereste için, Sina'ya ise bakır ve turkuaz alımı amacıyla ticaret heyetleri gönderdiği tespit edilmiştir.⁶² Böylece Asya topraklarında güvenli bir ortamın mevcut olduğu, dolayısıyla seferlerin buraya yapılmadığı düşünülebilir. Bölgedeki güvenli ortamın bir yansıması olarak Hatşepsut rahatlıkla yönünü güneydeki Nübye diyarına çevirebilmiştir. Bilindiği gibi bu bölgede Mısır'ın kadim düşmanı olan Kuşiler yaşamaktaydı muhtemelen seferlerin bir kısmı buraya yapılmıştı. Bilindiği gibi Nübye'nin Mısırlılar için önemi buranın altın madenleri açısından zengin olmasından ileri geliyordu. Ayrıca burada yaşayan Kuşiler güvenlik sorunu teşkil ediyordu. Bu noktada Nübye'ye olan ilginin temelinde iki önceliğin olduğunu ifade edebiliriz bunlardan ilki bölgenin zengin altın yataklarına sahip olması, ikincisi ise Kuşileri kontrol altında tutarak güney sınırlarının güvenliğini sağlamaktır.

Altın Mısır'ın uluslararası alanda saygınlığını arttıran önemli bir meta olduğundan Mısırlılar en eski zamanlardan itibaren zengin altın yataklarına sahip olan Nübye'ye ayrı bir önem vermişlerdir. Özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmaya başlaması ile birlikte bu madenin önemi daha da artmıştır. Bilindiği gibi altın Yakındoğu krallarının çok arzu ettiği değerli bir armağandı. Amarna Çağı'nda gerçekleşen diplomatik ilişkiler esnasında bu durum daha çok ön plana çıkmış, Mısır'la diplomatik ilişkiye giren krallar Mısır'da kum gibi çok olduğuna inandıkları altınları elde etmenin yolunu aramışlardır. Mısır firavunlarının altın zenginliği de Nübye'den geliyordu. Mısırlılar bu zenginlik sayesinde hem iç hem de dış dinamikleri güçlü tutulabilmişlerdir. Özellikle dış ilişkilerde çok prestijli bir ülke konumuna ulaşmışlardır. Öte yandan devletin ekonomik anlamda iyi bir seviyede olması sayesinde de ülkenin dört bir yanına gösterişli tapınaklar yapılabilmektedir. Bu bakımdan Eski Mısır tarihi boyunca firavunların çoğu Nübye bölgesine büyük önem vermiş, buraya "*Kralın Kuşili Oğlu*" adını taşıyan valiler atamışlardır.⁶³ Aynı şekilde Hatşepsut da Nübye'ye büyük önem vermiştir. Kraliçe burayla ilgilenirken yol güzergahı üzerinde bulunan Orta Mısır bölgesindeki hâkimiyetini de pekiştirmiştir. Orta Mısır'da sağlanan bu başarı uzun zamandan beri ilk defa gerçekleşmiş olduğundan büyük önem arz etmektedir.⁶⁴ Yukarıda bahsedilen askeri seferlerin bir kısmı muhtemelen Orta Mısır'daki hakimiyeti tesis etmek için yapılmıştır.

⁶¹ Cline, 2018: 54.

⁶² Cline, 2018: 35.

⁶³ Kuhrt, 2013: C. I, 433, 449.

⁶⁴ Freeman, 2003: 47.

Buraya kadar zikrolunan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hatşepsut'un zamanında daha çok ticari işlere ağırlık verilmiştir.⁶⁵ Onun Ege halklarıyla, Yakındoğu'nun ticari potansiyeli yüksek bölgeleriyle, güneyde Afrika ve Arabistan bölgeleriyle yakından ilgilendiği bilinmektedir.⁶⁶ Kraliçe bu doğrultuda Mısır'ın komşuları hakkında bilgiler toplatmış ve onlarla ticari bağlantılar geliştirmenin yollarını aramıştır. Hatşepsut'un ticari ilişki geliştirdiği bölgelerden biri de Girit adası ve burada yaşayan Minoslular idi. Kraliçenin zamanında muhtemelen onlarla da sıkı bir ticari ilişki ağı örülmüştür. Kuvvetle muhtemeldir ki Nil'in Akdeniz'le buluştuğu Delta Bölgesi'nde yer alan Avaris kenti -burası daha sonra Mısırlılar tarafından "Peru Nefer" olarak anılacaktır- gerek Hatşepsut'un gerekse III. Tutmosis'in dönemlerinde Minoslularla yapılan ticaretin kapısı olmuştur. Nitekim kaynaklarda Avaris kentinin yıldızının Hatşepsut zamanında parlamaya başladığına dair ifadelerin yer alması ve burada Minos tasarımı ürünlerin izlerinin tespit edilmesi iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin varlığını göstermektedir. Öyle ki Hatşepsut zamanına tarihlenen mezarların duvarlarına yapılmış resimlerde çeşitli Ege halkları da gösterilmiş, Minoslular ise genellikle mallarıyla tasvir edilmiştir. Öte yandan Minoslulara dair yapılan bu tür tasvirlerle Hatşepsut'un mimarı, danışmanı ve belki de aşığı olan Senenmut'un mezarında da rastlanmaktadır. Minoslularla alakalı bütün bu betimlemeler onlarla kurulan ilişkilerin temel noktasının ticari boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu ticari ilişkiler Hatşepsut'un ardından başa geçen III. Tutmosis zamanında da devam etmiştir. Bundan dolayı bazı tarihçiler Hatşepsut ve ardılı III. Tutmosis'in dönemlerinde Minos ile Mısır arasında özel bir ilişkinin tesis edildiğini ifade etmişlerdir. Burada şu önemli noktayı da ifade etmek lazımdır: Minoslular ile Hiksos krallarının da ticaret yapmış olma ihtimali çok yüksektir. Hiksosların en ünlü kralı *Khayan*'ın adının yazılı olduğu bir vazo kapağının Girit'te bulunmuş olması buna dair bir delil olarak düşünülmüştür. Ancak bunun *Khayan*'dan Minos kralına gönderilmiş bir hediye olabileceğini söyleyen tarihçiler⁶⁷ de vardır. Her iki durum da -ister ticaret ister hediye olsun- mevcut veriler Mısır ile Minos arasında Hiksoslar zamanında da bir ilişkinin olduğuna işaret eder. Mısır'da ortaya çıkarılmış daha eski tarihli buluntulara bakıldığında ise Mısırlılar ile Giritlilerin ilişkilerinin çok daha eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda XII. Sülale krallarından II. Amenemhet (MÖ 1876-1842) zamanından kalma Minos tasarımı gümüş bir kupa iki ülke arasındaki ticaretin en eski örneklerinden biridir.⁶⁸

Hatşepsut'un ticari ilişkilerinin bir diğer ayağını ise Punt Ülkesi⁶⁹ ile olan teşkil etmektedir. Bu ülkeye yapılan ticari seferler Hatşepsut döneminin gelişmeleri arasında en ön sırada yer alır.⁷⁰ Ancak Punt bölgesiyle temas kuran ilk Mısır firavunu Hatşepsut değildir. Kaynaklardan Eski ve Orta Krallık zamanlarında da bazı firavunların yine ticari maksatlarla Punt Ülkesi'ne seferler yaptıkları ve buradan egzotik ürünler getirdiklerinin bilgisi

⁶⁵ Bunson, 2002: 161; Mieroop, 2019: 167.; Hornung, 2004: 93.

⁶⁶ Cline, 2018: 33.

⁶⁷ Bkz: Wilkinson, 2013: 244.

⁶⁸ Cline, 2018: 23, 26, 27, 30.; Wilkinson, 2013: 222.

⁶⁹ <https://www.ancient.eu/punt/> (22.01.2020)

⁷⁰ Bietak, 2006: 80.

edinilmektedir. Hatta Hatşepsut'un ardından tahta çıkan III. Tutmosis zamanında da buraya birkaç kez ticari amaçla seferler yapılmıştır.

Punt Ülkesi'ne bunca sefer yapılmasına ve en erken dönemlerden itibaren Mısır firavunlarının önem verdiği bir yer olmasına rağmen kaynaklarda bu bölgenin tam olarak nerede olduğu konusunda detaylı bir bilgi verilmemiştir.⁷¹ Bölge hakkında Hatşepsut'un tapınağında yer alan az miktardaki kabartma Punt Ülkesi'ne yapılan yolculuğun Kızıldeniz güzergahı takip edilerek gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda mevcut bilgilerden yola çıkan tarihçiler buranın Mısır'ın güneyinde, Arabistan ile Afrika kıyılarında olabileceğini de ifade etmişlerdir. Bu ülkenin Mısır'ın güneyinde yer almasından ve buradan getirilen ürünlerin tropikal iklimlere has özellikler taşımasından hareketle Punt'un ekvatorial bölgeye yakın bir yerlerde olduğunu söylemek mümkündür.

Bölge hakkında tutulan kayıtlar Hatşepsut'un buraya büyük bir ilgi gösterdiğini ve bu ülkeyle yoğun bir ticaret yapıldığını ortaya koymaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki bu ticari ilişkiler esnasında iki ülkenin yöneticileri arasında sıkı bir dostluk da kurulmuştur ki Hatşepsut'un Mısır'daki tapınağında adının Eti⁷² olduğu anlaşılan bir Punt kraliçesinin tasvirinin yapılmış olması bunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Hatşepsut'un Mısır'ın güneyinde kalan bölgelere gerçekleştirdiği ticari seferleri Punt ile sınırlı kalmamıştır. Kaynaklardan kraliçenin gemilerinin Kızıl Deniz'in batı kıyısı boyunca ilerlediği ve böylece bu bölgedeki çeşitli halklarla temas kurulduğu öğrenilmektedir. Aynı zamanda Hatşepsut'un gemileri Kızıldeniz'i de geçerek Arap yarımadası kıyılarına da uğramıştır. Bu da yapılan seferlerin geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan Punt ve Arabistan kıyılarından başka Kuşi ülkesinin güneyindeki kabilelerle de bağlantılar kurulduğu ve bu bölgelerden altın başta olmak üzere fildişi, egzotik tütsüler, değerli taşlar, hayvan kürkleri, devekuşu yumurtaları ve devekuşu tüyleri gibi ticari getirisi yüksek olan ürünler getirildiği ve bunların daha sonra Akdeniz Dünyası'na ihraç edildiği ifade edilmektedir. Böylece Mısırlılar Yakınoğu devletleri arasında güçlü ekonomisiyle öne çıkmaya başlamıştır.

Burada Hatşepsut'un ticari seferlerinin önemli bir özelliğini de belirtmek faydalı olacaktır. Kraliçe bu seferlere çıkarken beraberinde katipler ve ressamları da dahil etmiştir. Onlar gidilen bu yerler hakkında kayıtlar tutmuş ve çizimler yapmışlardır. Hatta bazı çizimler kraliçenin Deyrül Bahri'deki gösterişli tapınağının duvarlarına bile nakşedilmiştir.

Hatşepsut'un gidilen yerler hakkında kayıtlar tutturmuş olması belki de kendisinden sonra başa geçecek olanların bunlardan istifade etmesini düşüncüsel olarak kaynağın sağlamasıdır. Ondan sonra yönetimi devralan III. Tutmosis'in zamanında da aynı yöne doğru ticari seferler yapılması bu düşünceyi doğrular mahiyettedir. Öte yandan Hatşepsut'un bu özelliği (kayıtlar tutturması) Napolyon'un Mısır Seferi'ne çıkarken yanında çeşitli sanatçıları ve bilim insanlarını götürmesini de akla getirmektedir. Bilindiği gibi Napolyon Mısır'da bulunduğu süre boyunca Antik Mısır eserlerini incelemiştir, onun

⁷¹ Roth, 2005a: 149.; Allen, 2006: 262.

⁷² Cline, 2018: 35.

yanındaki bilim insanlarının yaptığı çizimler ve kopyalar Mısır bilimin ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır.⁷³

Çevre bölgelere yaptığı ticari seferler sayesinde ülkesine ekonomik açıdan önemli bir güç kazandıran Hatşepsut, elde ettiği zenginlikle Mısır'da ve Nübye'de çeşitli anıtlar inşa ettirmiştir. Ancak, bu anıtlar III. Tutmosis başta olmak üzere sonraki firavunlar tarafından tahribata uğramıştır. Onun en çok bilinen eseri ise Deyrül Bahri'deki meşhur gösterişli tapınağıdır.⁷⁴ Bu eserler akıllıca düşünülmüş iktidarı meşrulaştırma araçlarıydı ve kraliçenin 20 yıldan biraz fazla süre iktidarda kaldığı düşünülürken bu politikaların iyi bir seçim olduğu ve işe yaradığı söylenebilir. Öte yandan kraliçenin meşrulaştırma araçları olan heykellerinin ve duvar rölyeflerinin bazılarında kızı Neferure'nin de yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu durum Hatşepsut'un kendinden sonra yerini kızına bırakmak istediği şeklinde yorumlanabilir. *Anubis Mabedi*'nde yer alan bir duvar resmi bu düşüncüyü destekleyici mahiyettedir. Burada, kraliçe Hatşepsut ve annesi Ahmose bir sahnede gösterilmiştir. Bu tasvirin dikkat çeken yönü Hatşepsut'un babasına yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum Neferure ile Hatşepsut'un birlikte gösterildiği kompozisyonlarla beraber değerlendirildiğinde onun kızını tahta görme arzusunda olduğu şeklinde gayet açık bir durum ortaya çıkmaktadır. Hatşepsut'un tasvirlerindeki ve uygulamalarındaki bu türden dikkat çeken şeyler onun anaerkil yönetim tarzını savunan bir düşünce yapısına sahip olduğunu düşündürmektedir. Neferure'nin ayinlerde kraliçe olarak yer almış olması yine bu minvalde değerlendirilebilir. Hatşepsut'un bu yöndeki düşüncelerini yenilikçi ve çığır açıcı bir davranış olarak değerlendirmek makuldür fakat, ondan sonra bir kadının daha tahta çıkması saray erkanı ve bilhassa da Amon rahipleri tarafından kabul edilemeyecek türdendir. En nihayetinde kraliçenin kendisi geçici bir süreliğine bu makamda bulunuyordu ve tahtın esas varisi olan III. Tutmosis tahta geçeceği günün gelmesini kuvvetle muhtemel sabırsızlıkla bekliyordu.⁷⁵

Diğer yandan kaynaklarda Neferure'nin çok genç yaşta öldüğüne, Hatşepsut'un da bu esnada çok yaşlı olduğuna dair bir bilgi verilmektedir.⁷⁶ Bilindiği gibi Hatşepsut da birdenbire ortadan kaybolmuştu. Bu da kraliçenin annesiyle birlikte bir cinayete kurban gitmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. III. Tutmosis belki Neferure'nin tahta çıkacağı hissine kapılarak anne kızı ortadan kaldırtmış ve tahta çıkmıştı. III. Tutmosis'in dönemine bakıldığında da onun büyük bir fütühat hamlesine girişerek Mısır'ı geniş topraklara hükmeden büyük bir imparatorluk hüviyetine büründürdüğü görülmektedir. Eğer yukarıda dile getirdiğimiz şekilde bir gelişme yaşanmışsa Yakınoğu'nun kaderinin şekillenmesinde bir saray cinayetinin olduğu söylenebilir.

Buraya kadar ifade edilenler doğrultusunda Hatşepsut döneminde genel itibariyle birkaç konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar:

⁷³ Beetz 2008, 392, 396.; Tignor, 2010: 63, 64.; Freeman, 2003: 47.; Roehrig, 2006: 18.; Roth, 2005a: 149. Çolak, 2008-II: 148,149.; Vercoutter 1992, 12.

⁷⁴ Bard, 2015: 228.

⁷⁵ Szafranski, 2004: 134.; Kuhrt, 2013: C. I, 250.; Wilkinson, 2013: 295.

⁷⁶ Hornung, 2004: 92.

1-Kraliçenin iktidarda kaldığı süre boyunca erkeksi bir ikonografi sergilemesi.

2- Kraliçenin III. Tutmosis ile olan politik ilişkileri.

3- Punt Ülkesi başta olmak üzere çevre bölgelere yapılan ticari seferler.

4- Hatşepsut'un Senenmut ile olan bağı.

Bütün bu unsurlar kraliçenin inşa ettirdiği yapılarda ve sanatsal çalışmalarda görülmektedir. Bunlarda kraliçenin kendi görünümünü yansıtan heykel ve resimler olduğu gibi ilginç bir biçimde bir erkek gibi tasvir edilenleri de vardır. Onun böyle bir ikonografiye başvurmasında işgal etmiş olduğu pozisyonun bazı gerekliliklerini yerine getirme psikolojisinin olduğu söylenebilir. İfade edildiği gibi Eski Mısır tarihi boyunca bazı istisnalar hariç ülke yönetiminde genellikle erkekler yer almıştır. Bu sebeple Hatşepsut'un kendi aleyhine olan bu açığı kapatmak için resmî törenlerde bir erkek gibi görünmüş, firavunların kullandığı takma sakalı taşımış ve bu şekilde tasvir edilmiştir. Çeşitli mimari yapılarda ve heykellerde onun bir erkek olarak gösterilmesi sanatsal çalışmaların tümünde yoktur. Örneğin, Hatşepsut'un Deyrül Bahri'deki tapınağında o etek giymiş, ince kollara sahip, göğüsleri belirgin bir zarif bir kraliçe olarak görülmektedir. Kadın görünümünün yerini karşı cinse bırakmaya başlaması daha çok iktidarının ilerleyen zamanlarına doğru olmuştur.

Öte yandan onun naibeliğini yaptığı III. Tutmosis ise kraliçenin iktidarı döneminde sanatsal çalışmalarda ya bilinçli olarak es geçilmiş ya da geri plana itilerek kraliçenin arkasında resmedilmiştir. Ancak, Karnak'taki bir tasvirde hem Hatşepsut hem de III. Tutmosis birlikte resmedilmiş olması ikilinin bir iktidar ortağı olduğuna dair yorumların yapılmasına neden olmuştur.⁷⁷ Bu tür tasvirler ikilinin arasında çok politik bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Hatşepsut ve Senenmut İlişkisi

Hatşepsut'un iktidarda kaldığı zaman zarfında önemli politikalar yürütmesi hiç şüphesiz onun yanında başarılı devlet adamlarının olmasına da bağlıdır. Kraliçenin iktidarında en az dört memur terfi etmişti ve bunların çoğu düşük mevkilerden bu görevlere yükselmişti. Bu memurlardan bazılarının ise önceki firavunların zamanından beri Mısır sarayında vazifeli oldukları ifade edilmektedir. Kraliçenin memurları arasında en önemlileri şunlardır: Amon baş rahibi Hapuseneb,⁷⁸ Vezir Useramun, elçi İntef, Vali Penre, kâhya ve baş mimar Senenmut (Senemnut).

Hiç şüphesiz yukarıda ismi geçen görevlilerden en çok dikkat çeken Senenmut idi. Kaynaklarda bu görevlinin Hatşepsut'la ve kızıyla ile çok yakın bir bağının olduğu dile getirilmektedir. Muhtemelen bu yakınlıktan dolayı Senenmut'un ünü kraliçenin döneminde oldukça artmıştı.

Onun kraliyet ailesiyle olan yakınlığı, günümüzde British Museum'da sergilenen ve onu, kraliçenin II. Tutmosis'ten olan tek kızına bakıcılık yaparken betimleyen estetik bir heykelle de teyit edilmektedir.⁷⁹ Mütevazı bir

⁷⁷ Bu resim için bkz: Laboury, 2004: 53.; Mieroop, 2019: 167.; Bunson, 2002: 122.

⁷⁸ Hornung, 2004: 92.

⁷⁹ Freeman, 2003: 47.

kökenden gelen ve sarayda yüksek bir mevki elde eden Senenmut, pek çok görev ve sorumluluğa sahipti. Ancak bunlar arasında en çok dikkat çeken kraliçe Neferure'nin hocalığını yapmış olmasıydı. Bu vasfı sayesinde kraliyet ailesi ile çok yakın bir bağ kurmuştu öyle ki onların özel odalarına bile girebiliyordu. Hatta kaynaklarda Senenmut ile Hatşepsut'un arasında bir aşk ilişkisi⁸⁰ olduğu yönünde iddialar da dile getirilmektedir. Bu da muhtemelen Senenmut'un hiç evlenmemiş olmasına ve Hatşepsut'la çok yakın bir ilişkisi yaşamasına bağlı olarak ortaya atılmıştır.

Senenmut'un devlet kademesindeki yeri ve Hatşepsut'un nazarındaki konumu öylesine yüksekti ki bunu anlamak için döneme ait eserlere bakmak yeterli olacaktır. İpsetsut, Deyrül Bahri, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın bütün tapınaklarında Senenmut'un tasvirlerinin yapılmış olması kraliçenin ona büyük bir değer verdiğini ve ayrıcalık tanıdığını göstermektedir. Öte yandan Senenmut'un kraliçenin kararlarında da etkili olduğu dile getirilmektedir. Kabul odasının sorumluluğu görevini de yürüten Senenmut, Hatşepsut'un görüşeceği kimselere karar verebilecek kadar sarayda üst düzey bir yer işgal etmiştir. Kaynaklarda bu görevlinin Hatşepsut'tan önceki firavunlardan biri zamanında Nübye bölgesine yapılan seferlerde de görev aldığı ifade edilmektedir. Bu firavun da kuvvetle muhtemel Hatşepsut'un babasıdır. Bilindiği gibi Hatşepsut babasının zamanında seferlere çıkmıştı. Belki de bu seferler esnasında Senenmut ile Hatşepsut'un arasında bir yakınlık olmuş ve Hatşepsut tahta çıkınca bu ilişki daha da ileri gitmişti. Anlaşıldığına göre Senenmut, Hatşepsut'un iktidarı döneminde asker kimliğinden ziyade daha çok mimar, özel hoca, kâhya ve kraliçenin danışmanı olmak üzere çok çeşitli görevlerde bulunmuştu. Bu da Senenmut'un görev sahasının askeri alandan sivil alana kaydığını göstermektedir.⁸¹

Senenmut'un görev alanları arasında daha çok mimar yönü öne çıkmışa benzemektedir; dönemin en güzide eseri olan Görkemlilerin Görkemlisi'nin inşasında görev alması onun bu alanda oldukça başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.⁸² Öte yandan emri altındaki mimarlara ülkenin dört bir yanında çok sayıda tapınak yaptıran Senenmut muhtemelen bununla tanrısız bir dönem olarak nitelendirilen Hiksosların izlerini silmeyi amaçlamıştı.⁸³ Hiç şüphesiz onun inşasında görev aldığı yapıların arasında en önemlisi Deir el-Bahri'deki *Görkemlilerin Görkemlisi* idi. Ölüm Tapınağı olarak da bilinen bu yapı gerek Hatşepsut'un gerekse Yeni Krallık Devri'nin şaheserleri arasında sayılmaktadır.⁸⁴ Hatşepsut'un iktidarı boyunca pek çok ayrıcalık elde etmiş olan Senenmut, kuvvetle muhtemeldir ki bu abidenin yapımında görev almasından dolayı son bir ayrıcalığa daha kavuşmuş ve bu tapınağın bir köşesine gömülme hakkı elde etmiştir.⁸⁵ Sıradan bir aileden gelen ancak başarıları sayesinde iyi bir hayat süren Senenmut en nihayetinde görkemli bir mezara da sahip olmuştur.

⁸⁰ Freeman, 2003: 47.; <https://owlcation.com/humanities/Senmut-coutier-or-lover-of-Hatshepsut>. (02.08. 2020.)

⁸¹ Shirley, 2004: 184, 188, 189.; Freeman, 2003: 47.; Wilkinson, 2013: 294.

⁸² Wilkinson, 2013: 294.

⁸³ Hornung, 2004: 94.

⁸⁴ Tignor, 2010: 63, 64.

⁸⁵ Hornung, 2004: 94.

Hatşepsut'un adının anılmamaya başlandığı, muhtemelen öldüğü MÖ 1458'den sonraki süreçte, bir diğer deyişle III. Tutmosis'in iktidar yılları içerisinde Senenmut'un adına da rastlanmaz. Muhtemelen o da ölmüştü. Bilindiği gibi yeni iktidarın döneminde kraliçenin adı sistematik olarak bütün anıtlardan, hatta dikilitaşların tepelerinden bile silinmeye başlanmıştır. Üstelik aynı şey Senenmut'un başına da gelmişti. Kuvvetle muhtemel bu durum onun Hatşepsut'la olan yakınlığından kaynaklanmıştır. Kitabelere kazınmış isimlerin varlığı, öte dünyanın garantiye alınmasının bir yolu olarak düşünüldüğünde bu, herhangi bir Mısırlının başına gelebilecek en korkunç akıbet olmalıydı. Hatşepsut'un izlerinin kapsamlı bir biçimde imha edilmeye başlanması III. Tutmosis'in kudretli üvey annesine karşı büyük bir kin duyduğunu göstermektedir. Bu tahrip hareketi muhtemelen krallık imajını yeniden karşı cins üzerine aktarmaya yönelik bir çabaya da hizmet etmekteydi.⁸⁶

Sonuç

Eski Mısır tarihi boyunca devlet yönetiminde aktif olarak rol alan kadınların arasında en iyi belgelenmiş olanları hiç şüphesiz Hatşepsut ve VII. Kleopatra'dır.⁸⁷ Literatüre dair kaynaklardan anlaşıldığına göre kendinden öncekilerin arasında en hırslı ve başarılı olanı da Hatşepsut'tur. Selefleri olan kraliçeler arasında onun gibi uzun bir süre boyunca tahtta kalan da olmamıştır.⁸⁸

Çalışmamız esnasında incelemiş olduğumuz kaynaklardan anlaşıldığına göre Hatşepsut'un tahta çıktığında yapmış olduğu ilk iş iktidarını meşru bir zemine oturtmak olmuştur. Bunu ise yazıtları, heykelleri, gösterişli tapınakları ve en önemlisi dini kanalları kullanmak suretiyle sağlamaya çalışmıştır. İktidarda kaldığı süre göz önünde bulundurulduğunda bunda da gayet başarılı olduğu görülmektedir. İktidarda bulunduğu süre zarfında daha çok ticari faaliyetlere zaman ayıran Hatşepsut bu sayede Mısır'ı müreffeh bir ülke konumuna getirmiş ve kuvvetle muhtemel III. Tutmosis'e de zengin bir hazine bırakmıştır.

Hatşepsut'a dair kayıtlar MÖ 1458'de suskunluğa bürünür. Büyük olasılıkla bu tarihlerde ölmüştü. Hatta bazı tarihçiler onun ölümünde III. Tutmosis'in parmağının olduğunu bile iddia etmişlerdir. Ancak bu konuyu doğrulayan kesin bir bilgi mevcut değildir.⁸⁹ Kraliçenin ardından tahta "üvey oğlu, yeğeni ve damadı (III. Tutmosis, Hatşepsut'un bir kızıyla evlenmişti⁹⁰)" ve

⁸⁶ Freeman, 2003: 48.; Dorman, 2005: 109.

⁸⁷ Galan, 2004: vii

⁸⁸ Tignor, 2010: 62.

⁸⁹ Christensen, 2009: 47.; Laboury, 2004: 49, 50, 51.

⁹⁰ Mısır sarayında aile içi evlilik durumlarına çok rastlanılmaktaydı. Firavunlar bazen öz kızkardeşleriyle bazen de üvey kızkardeşleriyle evlenmişlerdir. Bu durum en çok 18. ve 19. Hanedanlarda görülmüştür. Onların neden böyle davrandıkları konusuna gelince; bu konuda en önemli dayanak noktası soylarının saflığını muhafaza etmek için Osiris'in kızkardeşiyle evlenmiş olması gösterilmiştir. Öte yandan nadir de olsa kendi kızlarıyla evlenen firavunlar olmuştur. Middleton, 1962: 603, 604.; [https://www.medicalbag.com/home/features/grey-matter/impact-of-royal-inbreeding-part-iii/\(03.08.2020\)](https://www.medicalbag.com/home/features/grey-matter/impact-of-royal-inbreeding-part-iii/(03.08.2020)); Bu tür aile içi evliliklere 18. Hanedan'dan birkaç örnek verecek olursak: Hatşepsut'un kızı Neferure, III. Tutmosis ile evlenmişti ancak onun genç yaşta öldüğü ifade edilmiştir. Bu da onun III. Tutmosis ile çok kısa süreli bir evlilik dönemi geçirdiğini göstermektedir. III. Amenhotep kendi kızı Sitamun ile

en net ifadeyle “tahtın asıl varisi” olan III. Tutmosis (M.Ö. 1458-1426) geçti.⁹¹ Yukarıda da ifade edildiği üzere III. Tutmosis iktidara geldikten hemen sonra Hatşepsut’un tasvirlerini ve isimlerini ortadan kaldırmaya başladı. Bilhassa onun firavunluk makamında bulunduğu dair dair kanıt sunan kayıtlar silinmiştir. Tarihçiler kraliçenin isminin silinmesinin ardında onun III. Tutmosis’i bir kenara itmesinin yer aldığını düşünürler. Bu sistemli yok etme hamlesinin tesiriyle sonraki dönemlerde hazırlanan Mısır kral listelerinde Hatşepsut’un ismi yer almamıştır ancak, bu noktada tek istisnanın Manetho’nun hazırladığı kral listesi olduğu görülmektedir.⁹²

III. Tutmosis’in Hatşepsut’un hatıralarını ortadan kaldırmaya çalışması muhtemelen küçüklüğünden beri üvey annesine karşı içinde beslediği kinin bir dış vurumuydu. Muktedir olma hakkının elinden alındığını düşünerek bir anlamda intikam almaya başlamıştı. Hatta bazı tarihçiler III. Tutmosis’in yönetimi ele aldıktan sonra çok uzak bölgelere başarılı seferler yapmasının ardında da Hatşepsut tarafından bir zamanlar geri plana itilmiş ezik bir adamın serbest kalışının olduğunu iddia etmişlerdir.⁹³ Bu iddia belki de kesin bir yargı olamayacak kadar cesur bir ifadedir ancak, belli bir oranda doğruluk payına da sahiptir çünkü III. Tutmosis tahta çıktıktan kısa bir süre sonra çok ciddi askeri seferlere yeltenmiştir. Onun Fırat kıyılarına kadar giderek Mitannileri bozguna uğratması, Suriye-Filistin’deki şehirlere birbiri ardınca diz çöktürmesi, Hatşepsut gibi ticari seferlere çıkması Mısır’ı Yakınoğu’nun en prestijli ve güçlü devleti haline getirmiştir. Bu prestij sayesinde Amarna yazışmalarının merkezi⁹⁴ Mısır olmuştur diyebiliriz. Ancak hiç şüphesiz ki Mısır’ın bu derece güçlenmesinde Hatşepsut’un 20 yıl boyunca başarılı bir biçimde ülkesini yönetmesinin payı da çoktur.

Hakkında bilinen pek çok bilgiye rağmen Hatşepsut’un akıbetinin ne olduğu konusu meçhuldür. Fakat Mısırlı arkeolog Zahi Hawass’ın 2007’de KV-60 adlı bir mezarda bulduğu bir mumyanın Hatşepsut’a ait olduğunu dile getirilmesi kraliçe hakkındaki bilinmezlerin bir nebze de olsa açıklık kazanmasına imkân vermiştir. Kraliçenin mezarının bulunduğu bu bölge Krallar Vadisi olarak bilinmektedir ve burası erkek firavunlar için ayrılmış bir defin alanıdır. Eğer Hawass’ın Hatşepsut olduğunu iddia ettiği mumya gerçekten ona ait ise kraliçenin buraya gömülmesi de oldukça ilginç bir durum teşkil etmektedir. Mumya üzerinde yapılan analizler ise onun ilerleyen

evlenmiş ve daha sonra onun saraydaki rütbesini yükseltmiştir. III. Amenhotep’in ardından tahta geçen oğlu IV. Amenhotep de birkaç kızıyla evlenmiştir. IV. Amenhotep’in oğlu olduğu düşünülen Tutankhamon ise kızkardeşi Ankhesenamen ile evlenmişti. Öte yandan Mısır sarayında bu tür aile içi evliliklere karşı çıkan prens ve prensesler de olmuştur. Kahire müzesinde sergilenen, Geç Mısır Dönemi’ne ait bir papirüs bu tür evliliklere karşı çıktığına dair önemli bilgiler vermektedir. Bkz: J. A. Tyldesley, 1998: 80.; Mieroop, 2019: 168.; O’Connor, 2006: 34.; Hornung, 2004: 92.; Clayton, 2001: 104.

⁹¹ Hornung, 2004: 96.

⁹² Bkz: Tyldesley, 1998: 80.

⁹³ Mieroop, 2019: 169.

⁹⁴ Bkz: Yılmaz, 2020: 4.

yaşlarında diş hastalıkları geçirdiğini, obezite ve kanser gibi çok ciddi rahatsızlıklar yaşadığını ortaya koymuştur.⁹⁵

Kaynakça

- ALLEN, J. P., 2006. “After Hatshepsut The Military Campaigns of Thutmose III”, *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, Yale University Press, New Haven and London, ss. 261-266.
- BARD, K. A. 2015., *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, Blackwell Publishing, Oxford.
- BEETZ, K. H., 2008. “Egypt”, *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World Vol. 1*, (Editor in Chief: Peter Bogucki), Facts On File, New York, ss. 392, 396.
- BIERBRIER, M. L., 2008. *Historical Dictionaries of Ancient Egypt*, The Scarecrow Press, Lanham-Toronto-Plymouth.
- BIETAK, M., 2006. “Egypt and the Aegan Cultural Convergence in a Thutmoside Palace at Avaris”, *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, Yale University Press, New Haven and London, ss. 75-82.
- BROWN, C. G., 2010. *Dancing For Hathor Women in Ancient Egypt*, Continuum, London.
- BUDGE, E. A. W., 2010. *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary: With an Index of English Words Vol. I*, Cosimo Inc., New York.
- BUNSON, M. R., 2002. *Encyclopedia of Ancient Egypt*. Facts On File Inc, New York.
- CHANEY, E., 2020. “‘Mummy First: Statue After’: Wyndham Lewis, Diffusionism, Mosaic Distinctions and the Egyptian Origins of Art”, *Ancient Egypt in the Modern Imagination, Art, Literature and Culture*, Ed.: Eleanor Dobson – Nichola Tonks, Bloomsbury, London, New York, ss. 47-73.
- CHRISTENSEN, W., 2009. *Great Empires of the Past: Empire of Ancient Egypt*, New York.
- CLAYTON, P. A., 2001. *Chronicle of the Pharaohs the Reign- by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt with 350 illustrations 130 in color*, Thames & Hudson, New York.
- CLINE. E. H., 2018. *MÖ 1177 Medeniyetin Çöktüğü Yıl*, Çev.: Ayşegül Kulgin, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

⁹⁵ Chaney, 2020: 60.; Cline, 2018: 36, 37.; Zahi Hawass’ın kraliçenin mumyasına dair çalışması için bkz: https://www.guardians.net/hawass/hatshepsut/search_for_hatshepsut.htm. (30.07.2020)

- ÇOLAK, K., 2008. “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008-II, ss. 141-183.
- DODSON, A., 2000. *Monarchs of The Nile*, The American University in Cairo Press, Cairo-New York.
- DORMAN, P, F., 2005. “The royal steward, Senenmut. The Career of Senenmut”, *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, The Metropolitan Museum of Art, New York; Yale University Press, New Haven, ss. 107-109.
- FREEMAN. C.,2003. *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev.: S. Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara.
- GALAN, J. M., 2004. “Preface”, *Creavity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Ed.: Jose M. Galan, Betsy M. Bryan, Peter F. Dorman, The Oriantel Institute of Chicago, The University of Chicago Publishing, Chicago-Illinois, ss. vii.
- GIBB, H. A. R.– DAVIES, C. C., 1964. “Naib”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1964, ss. 50.
- HART, G., 2005. *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, Routledge, London-New York.
- HORNUNG, E., 2004. *Ana Hatlarıyla Eski Mısır Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KELLER, C. A., 2006. “The Statuary of Hatshepsut”, *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh* Ed.: Catharine H. Roehrig, Yale University Press, New Haven and London, ss. 158-173.
- KUHRT, A., 2013. *Eskiçağ’da Yakındoğu MÖ 3000-330*, C. I, Çev.: Dilek Şendil, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- LABOURY, D., 2004. “How and Why did Hatshepsut Invent the Image of Her Royal Power”, *Creavity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Ed.: Jose M. Galan – Betsy M. Bryan – Peter F. Dorman, The Oriantel Institute of Chicago, The University of Chicago Publishing, Chicago-Illinois, ss. 49- 91.
- MIDDLETON, R., 1962, “Brother-Sister and Father-Daughter Marriage in Ancient Egypt”, *American Sociological Review*, Vol. 27, No. 5 (Oct.,1962), ss. 603-611.
- MIEROOP, M. V. D., 2019 *Eski Mısır Tarihi*, Çev.: Ali Oğuz Bozkurt, Homer Kitabevi, İstanbul.
- MORKOT, R. G., 2005. *The Egyptians An Introduction*, Routledge-Taylor & Francis e-Library, New York.
- O’CONNOR, D. 2006 “Thutmose III: An Enigmatic Pharaoh” Thutmose III A New Biography, Ed.: Erich Cline and David O’Connor, The University of Michigan Press, Ann Arbor, ss. 1-38.
- ROBINS, G., 1999. “The Names of Hatshepsut as King”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 85, ss. 103-112.

- ROEHRIG, C. H. 2005. "The Burial of A Royal Woman and Child of the Late Seventeenth Dynasty", *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, The Metropolitan Museum of Art, New York; Yale University Press, New Haven ss. 15-22.
- ROTH, A. M., 2005a. "Hatshepsut's Mortuary Temple at Deir El-Bahri", *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, The Metropolitan Museum of Art, New York; Yale University Press, New Haven, ss. 147-157.
- ROTH, A. M., 2005b. "Models of Authority Hatshepsut's Predecessors in Power", *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, Ed.: Catharine H. Roehrig, The Metropolitan Museum of Art, New York; Yale University Press, New Haven, ss. 9-15.
- SCOTT, E., 2012. *Hatshepsut, Queen of Sheba*, New York 2012.
- SHIRLEY, J.J., 2004. "The Power of the Elite: The Officials of Hatshepsut's Regency and Coregency", *Creativity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Ed.: Jose M. Galan – Betsy M. Bryan – Peter F. Dorman, The Oriental Institute of Chicago, The University of Chicago Publishing, Chicago-Illinois, ss. 173-245.
- SZAFRANSKI, Z. E., 2004. "The Exceptional Creativity of Hatshepsut" *Creativity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Ed.: Jose M. Galan – Betsy M. Bryan – Peter F. Dorman, The Oriental Institute of Chicago, The University of Chicago Publishing, Chicago-Illinois, ss. 125-137.
- SZPAKOWSKA, K., 2012. "Hidden Voices: Unveiling Women in Ancient Egypt", *A Companion to Women in the Ancient World*, Ed.: Sharon L. Jamesand – Sheila Dillon, Wiley-Blackwell, Oxford, ss. 25-37.
- THOMPSON, Stephen E., 2020. *Ancient Egypt: Facts and Fictions*, ABC Clio, Santa Barbara-Denver.
- TIGNOR, R. L., 2010. *Egypt A Short History*, Princeton University Press, Princeton-Oxford.
- TYLDESLEY, J. 2006. *Chronicle of the Queens of Egypt From Early Dynastic Times To The Death of Cleopatra With 273 Illustrations, 173 in Color*, Thames & Hudson, New York.
- TYLDESLEY, J. A., 1998. *Hatshepsut The Female Pharaoh*, Penguin Books, (e-book), London.
- VERCOUTTER, J., 1992. *Eski Mısır*, Çev.: Emine Su, İletişim Yayınları, İstanbul.
- WALLENFELS, R., (Ed.), 2000. *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students, Vol. II*, New York.
- WALLENFELS, R., (Ed.), 2000. *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students, Vol. III*, New York.
- WHITE, J., (Ed.), 2016. *All About History, Book of Ancient Egypt*, Future Publishing, London.

WILKINSON, T., 2013. *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra' ya Bir Uygarlığın Tarihi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, C., 2020. *Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası'nın Siyasi ve Sosyal Görünümü*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

Web Tabanlı Kaynaklar

<https://www.ucl.ac.uk/museumstatic/digitalegypt/chronology/hatshepsut.html> (21.01.2020)

<https://www.thoughtco.com/profile-of-female-pharaohs-3528392> (21.01.2020)

https://www.researchgate.net/publication/275024253_Hatshepsut_Egyptology (22.01.2020)

<https://www.parcast.com/blog/2016/10/26/5-powerful-women-rulers-of-ancient-egypt> (30.07.2020)

<https://www.historyextra.com/period/ancient-egypt/the-female-kings-of-ancient-egypt/> (30.07.2020)

https://www.guardians.net/hawass/hatshepsut/search_for_hatshepsut.htm (30.07.2020)

<https://www.britannica.com/topic/ka-Egyptian-religion> (23.07.2020).

<https://www.behindthename.com/name/ahmose> (6.07. 2020)

<https://www.ancient.eu/punt/> (22.01.2020)

<https://owlcation.com/humanities/Senmut-coutier-or-lover-of-Hatshepsut> (2.08. 2020.)

https://en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Dynasty_of_Egypt (21.01.2020)

<http://www.ancient-egypt.co.uk/people/cartouche/pages/sahura.htm> (22.07.2020)

<https://www.medicalbag.com/home/features/grey-matter/impact-of-royal-inbreeding-part-iii/> (03.08.2020)